

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Випуск 30

Серія:

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

(мовознавство)

Підп. до друку 7.11.2000. Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум. др. арк.18,4. Тираж 300. Зам. № 1837.

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ЦЕНТР

*Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка*

25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.

Тел.: (0522) 24 59 84.

Факс.: (0522) 24 85 44.

E-Mail: mails@kspu.kr.ua

Кіровоград – 2000

ББК 83,3Ук

Н 37

УДК 8У

Наукові записки. – Випуск 30. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – 344с.

ISBN 966-7401-61-8

До наукових записок увійшли статті, у яких розглядаються актуальні проблеми українського, слов'янського, германського і загального мовознавства.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів та студентів філологічних факультетів, учителів-словесників.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Демешко І.М. – кандидат філологічних наук, доцент (секретар).
2. Клочек Г.Д. – доктор філологічних наук, професор.
3. Лучик В.В. – доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор).
4. Манакін В.М. – доктор філологічних наук, професор.
5. Марко В.П. – доктор філологічних наук, професор.
6. Ожоган В.М. – доктор філологічних наук, професор.
7. Панченко В.С. – доктор філологічних наук, професор.
8. Поляруш О.Є. – кандидат філологічних наук, професор.

Друкується за рішенням ученої ради
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка.

*Адреса редакції: 25006 м. Кіровоград, вул. Шевченка, 1,
тел. 22-56-74*

ISBN 966-7401-61-8

© Кіровоградський державний
педагогічний університет імені
Володимира Винниченка

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Випуск 30

**серія: Філологічні науки
(мовознавство)**

<i>Ігор Браїлко. ЛЕКСИЧНІ ОКАЗІОНАЛІЗМИ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ</i>	248
<i>Алла Волошина. СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА СЛІВ-РЕАЛІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ</i>	256
<i>Еріка Есенова. ОСОБЛИВОСТІ ФОНЕТИКО-ГРАФІЧНОЇ ПЕРЕДАЧІ ДЕЯКИХ АНГЛІЙСЬКИХ ДИФТОНГІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ</i>	264
<i>Олександр Гіаоді. ЕТИМОЛОГІЧНІ ГНІЗДА КОРЕНІВ *VEŃN-, *VEŃP- У ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ</i>	269
<i>Леся Кіндей. ОСОБЛИВОСТІ КВАНТИТАТИВНОЇ СЕМАНТИКИ ПРЕФІКСА ВИ- У ПОХІДНИХ ДІЄСЛОВАХ</i>	279
<i>Вікторія Кочубей. ФОНЕТИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ У МОВЛЕННІ БІЛІНГВІВ</i>	286
<i>Галина Палиця. УЗУАЛЬНІСТЬ ТА ОКАЗІОНАЛЬНІСТЬ АСИМЕТРІЇ ПЛАНУ ВИРАЖЕННЯ І ПЛАНУ ЗМІСТУ</i>	298
<i>Інна Перцова. ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ЕКСПРЕСИВНОЇ КОНОТАЦІЇ У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ СЛОВА В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ Й. БРОДСЬКОГО</i>	303
<i>Лариса Тараненко. РОЛЬ ПРОСОДИЧНИХ ЗАСОБІВ ЗВ'ЯЗНОСТІ АНГЛІЙСЬКОЇ ПРОЗОВОЇ БАЙКИ</i>	309
<i>Світлана Харченко. КОМУНІКАТИВНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ СПОНУКАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В СВІТЛІ ТЕОРІЇ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ</i>	318
<i>Костянтин Широков. КЕРУВАННЯ ДІЄСЛІВ ДІЇ В СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ</i>	325
<i>Ганна Штомпель. КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ ДІЄСЛІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ «ЗНАННЯ» В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ</i>	333

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ І ПЕРСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯДИ НА СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ

Василь Лучик (Кіровоград)

Невтішний стан української мови в Україні є наслідком несприятливих умов її розвитку протягом попередніх століть і недбалого ставлення до її долі сучасників. Зміцнення позицій української мови в державі можливе на засадах національної ідеї, економічно і соціально розвинутого суспільства.

The unpropitious current state of the Ukrainian language in Ukraine is the consequence of unfavourable conditions of its development during previous centuries and its contemporaries' negligent attitude to its fate.

The consolidation of the Ukrainian language status in this country is possible under the condition of the national idea and the society which is developed economically and socially.

На сьогодні у світі налічується від двох з половиною до п'яти-шести тисяч мов (а за даними Інтернету 1999 р. їх 6703), різних за формою (від мов-діалектів до світових) і за кількістю носіїв (від кількох тисяч до більше мільярда, як китайська). Розмитість меж між мовами та їхніми діалектами не дозволяє встановити точну кількість функціонуючих мов, зате добре відомо, що кожного року із суспільного вжитку у світі зникає (важко уявити!) близько десятка мов.

Стурбованість світової громадськості тенденцією до зникнення мов і неефективним розв'язанням багатьох мовних проблем спричинилася до прийняття відповідних документів і рішень. Зокрема, ЮНЕСКО нещодавно визначило 21-е лютого Міжнародним днем рідної мови. В Україні відзначаються ще День української писемності і мови (9 листопада як офіційно встановлений день смерті Нестора-літописця), День слов'янської писемності і культури (25 травня), річниці з дня прийняття Закону про мови в Українській РСР (28 жовтня). Але головним законодавчим документом є Конституція України, стаття 10 якої визначає державний статус української мови. Разом з тим, як не дивно, все це не знімає проблеми української мови в Україні, де переважно більшість населення (близько 80%) становлять етнічні українці. Чому ж так сталося? На це запитання можна відповісти, проаналізувавши ситуацію в динаміці – від ретроспекції до перспективи.

Безумовно, головною причиною нинішнього невтішного стану української мови стала тривала відсутність власної держави, яка б забезпечувала розвиток національно орієнтованого суспільства. Натомість перебування протягом кількох століть у складі різних імперій спричинилося до того, що в душах і свідомості більшості українців розвинувся комплекс меншовартості рідної мови, а відтак і самих себе. Найбільше постаралися в цьому плані Російська імперія і радянська система, що, зрештою, і зумовило поступове витіснення української мови російською на периферію суспільного життя. Кардинальних кроків у цьому напрямку було зроблено багато. Назвемо кілька з них.

1720 р. – указ Петра I про заборону книгодрукування українською мовою.

1863 р. – вихід Валуївського циркуляру, який заборонив видання українською мовою будь-якої літератури, крім обмеженої кількості художньої. Визначальною у ньому була фраза: “Никакого малорусского языка не было, нет и быть не может!”.

1908 р. – блокування української науки і культури аж до заборони співати українською мовою (І. Огієнко, наприклад, згадував, що губернатор Одеси Зелений вимагав співати замість “Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці” російською “Ой не ходи, Гришка, да на пикник” [див. Карпенко 1997: 96]).

1958 р. – впроваджено Закон про вільний вибір батьками мови навчання дітей і про дозвіл відмовлятися від вивчення української мови, який владою активно стимулювався.

Поч. 60-их рр. – створення в системі АН СРСР наукової ради з проблеми, яка називалася “Закономірності розвитку національних мов у зв’язку з розвитком соціалістичних націй”. Ця рада розробляла теоретичну базу форсованої русифікації тих народів, мови яких були визначені (подумати тільки!) неперспективними. Це азербайджанська, білоруська, казахська, киргизька, молдавська, таджицька, туркменська, узбецька і, звичайно, українська [Масенко 1999: 9-10]. Принцип цинічного відбору перспективних і неперспективних мов далекий від наукового: перспективними, крім, звичайно, мови міжнародного спілкування – російської, яка була по суті державною, визнавалися ті мови, носії яких виявляли активну національну солідарність і протидію русифікації: вірменська, грузинська, латиська, литовська та естонська (чим вони кращі від української?).

<i>Олег Тищенко. ПРО ДЕЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ КОНТРАСТИВНОЇ ЕТНОЛІНГВІСТИКИ: ІНТЕРПАРАДИГМАЛЬНИЙ РАКУРС</i>	134
<i>Світлана Авдєєва. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОРФОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМАТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ</i>	143
<i>Олександр Білих. СЛОВОТВІРНА СТРУКТУРА СКЛАДНИХ СЛІВ У МОВІ ТВОРІВ ІВАНА ВИШЕНЬСЬКОГО</i>	153
<i>Тетяна Громко. НАРОДНІ ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ У ФОРМІ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ (на матеріалі говірок Кіровоградщини)</i>	159
<i>Лариса Гуцул. СИСТЕМА АКЦЕНТУАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ОЙКОНІМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ</i>	165
<i>Інна Демешко. ФОРМУВАННЯ ОЙКОНІМІВ НА -ІВКА ПІВНІЧНО-СХІДНОГО ПОЛІССЯ УКРАЇНИ (на матеріалі Чернігівської області)</i>	171
<i>Віталій Дмитрук. ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ БУТТЄВИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ</i>	181
<i>Тетяна Ісакова. ПРІЗВИЩА НА -УК (-'УК), -ЧУК В АНТРОПОНІМІ ПІВНІЧНОГО СТЕПУ</i>	187
<i>Тетяна Лівшиць. РЕКЛАМА В АСПЕКТЕ ПОНЯТІЙ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТА</i>	194
<i>Ірина Мариненко. ОСТАП БЕНДЕР: ДЖЕРЕЛА НОМІНАЦІЇ ОБРАЗУ</i>	208
<i>Тетяна Нестеренко. ФЛЕКТИВНИЙ СПОСІБ СЛОВОТВОРЕННЯ</i>	213
<i>Тамара Товкайло. НАГОЛОСОВІ ОСОБЛИВОСТІ СУФІКСА -ОК</i>	219
<i>Ганна Апалат. СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ-ІНТЕРВ'Ю У СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ ПРЕСІ</i>	227
<i>Вікторія Березенко. ЗНАЧЕННЯ ВИРАЗУ I KNOW ПРИ ОЦІНЮВАННІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ЯК ВІРОГІДНОГО В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ</i>	238

ЗМІСТ

<i>Василь Лучик. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ І ПЕРСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯДИ НА СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ</i>	3
<i>Надежда Баландина. МАНИПУЛЯЦІИ С ИСТИННОСТЬЮ (на примере чешских прагматических клише)</i>	10
<i>Зиновій Бичко. АНАЛІЗ НАЗВ ПОСУДУ І КУХОННОГО НАЧИННЯ В ГОВІРКАХ НАДДНІСТРЯНИЦНИ</i>	21
<i>Олена Дубова. СКЛАД І ФУНКЦІЇ СИНТЕТИЧНИХ ЗАСОБІВ ФОРМОТВОРЕННЯ В ПАРАДИГМІ КАТЕГОРІЇ ОСОБИ</i>	28
<i>Роман Крицьберг. ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ</i>	36
<i>Тетяна Линник. ВІДМІНОК НА ПОЧАТКОВИХ ЕТАПАХ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ (на прикладі української мови)</i>	46
<i>Алла Лучик. ГРАМАТИЧНА СТРУКТУРА ПРИСЛІВНИКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ</i>	62
<i>Галина Мацюк. ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ КОДИФІКАЦІЇ В ГАЛИЧИНІ (перша половина ХІХ ст.)</i>	69
<i>Валентина Паращук. УСНОМОВЛЕННЄВА КОМУНІКАЦІЯ: ФОНЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ</i>	77
<i>Михайло Попович. ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВІСТИЧНІ ТЕОРІЇ МОВЛЕННЄВОЇ ДЕТЕРМІНОВАНOSTІ ІМЕННИКА. ТЕОРІЯ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ЗНАЧЕННЯ</i>	84
<i>Ганна Приходько. ДОСВІД ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ОЦІНКИ</i>	95
<i>Олена Семенець. СИМВОЛ ЯК ВИРАЗНИК СПЕЦИФІКИ ІДІОЛЕКТУ ПИСЬМЕННИКА</i>	109
<i>Микола Степаненко. ФІЛОСОФСЬКО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС КАТЕГОРІЇ ПРИЧИННИ</i>	120

Ще сумніший наслідок переходу до останньої фази асиміляції українського народу й мови спостерігається в брежнєвсько-суслівську добу (70-ті – поч. 80-их рр.):

– на серед. 80-их рр. більше половини всіх учнів України навчалось в російських школах (це при значному переважанні етнічних українців!);

– кількість українськомовних журналів знизилась з 46% до 19%, а книжок з 60% до 24%; українськомовні театри й кінофільми стали винятком;

– після двох постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР 1978 і 1983 рр., направлених на посилене вивчення російської мови в національних республіках, впровадився поділ класів на підгрупи і введено підвищення заробітної плати вчителям російської мови на 15% [див. Масенко 1999: 13].

Унаслідок такої цілеспрямованої і методичної “гармонізації” радянського суспільства русифікація поширилася і на останній рубіж національної культури – українське село. Відбувалося тотальне зомбування українського народу. Спільні зусилля місцевих і союзних асиміляторів призвели до того, що з 42,237 млн. українців на кін. 70-их – поч. 80-их рр. українською мовою володіло лише 39 млн., а рідною її вважали близько 35 млн. осіб (82,8%), у той час як росіян налічувалося 137,397 млн., а носіїв російської мови як рідної – близько 153,7 млн. [див. Брук 1986: 142, 149-150]. І ця тенденція за інерцією продовжує набирати сили, тому лояльні противники українського національного суспільства з державною українською мовою “дружелюбно” закликають не втручатися в діючий процес, узаконити дві державні мови – українську й російську, адже вони добре знають, чим такий процес закінчиться (аналіз аргументів прибічників двох державних мов в Україні і висновки щодо цього див. у статті [Ткаченко 1999: 3-9]). Як тут не згадати крилатий вислів видатного німецького лінгвіста В. фон Гумбольдта: “Мова – це дух народу, а дух народу – це мова”. Отже, там, де запанує чужа мова, там запанує і чужий дух.

Нова доба в національно-мовній політиці України започатковується під тиском патріотичних сил ще в радянські часи прийняттям 28 жовтня 1989 р. Закону про мови в Українській РСР, а згодом (у 1991 р.) Державної програми реалізації української мови та мов національних меншин до 2000 р. Позитивні зрушення в бік законодавчої підтримки української мови закріпила Конституція України, однак проблема

української мови залишається, а в деяких аспектах вона стала ще гострішою. Ось кілька прикладів з життя Кіровоградщини.

1. У найбільших містах області (Кіровограді, Олександрії, Світловодську, Знам'янці та ін.) у різних сферах суспільного життя продовжує використовуватися переважно російська мова, хоч більшість населення (понад 70%) тут становлять українці. Байдуже ставлення, а подекуди й відверте ігнорування державної мови спостерігається, як не дивно, насамперед у силових відомствах і судових організаціях області, які покликані забезпечувати національну безпеку та національні інтереси України. У зв'язку з цим напрошується думка, яку висловив американський учений О. Топпінг, про те, що доки державні служби працюють чужими мовами, доти вони залишаються чужими для власного народу [див. Карпенко 1997: 101]. Проблема використання державної мови продовжує існувати і в інших сферах: у системі зв'язку, торгівлі, в деяких навчальних закладах тощо.

2. Переважна більшість періодичних видань і книг, що реалізуються в торгівлі області, як і в цілому по Україні, – російськомовні. Кількісний показник російськомовної друкованої продукції (привізної і місцевої) наближується до 90%, що перевищує аналогічні “здобутки” навіть радянської системи. Не набагато краща ситуація в релігійній сфері, в кіно, на радіо й телебаченні, особливо з врахуванням комерційних каналів, відеокасет тощо.

3. Більша частина вітчизняної і зарубіжної реклами, торгових вивісок, назв малих підприємств і фірм, видів послуг, поштових карток і т. ін. подається недержавною мовою, чим виявляється зневага до українського народу і його країни. Таку ж функцію виконують тепер уже українськомовні географічні назви типу м. *Кіровоград*, вул. *Жовтневої революції*, с. *Леніна*, к-п ім. *Свердлова*, які фактично пропагують антидержавні цінності та ідеали.

Причини такого стану криються не тільки в минулому, хоч попередні, колонізаторські стосовно України, режими зробили дуже багато для того, аби закодувати українців на довічне відчуття меншовартості і викоринити природний інстинкт національного самозбереження. Не меншої шкоди ствердженню державного статусу української мови і становленню Української держави наносять сучасні суб'єктивні чинники, принаймні два з них. Першим і головним з них виступає бездіяльність української влади, відсутність послідовної

В англійській мові також існує архаїчне дієслово *to wit*, перфектна форма якого виглядає як *wist*, що є доказом спільного походження англійського *to wit* і німецького *wissen*, яке не є застарілим і функціонує в сучасній німецькій мові паралельно з дієсловом *kennen*.

Отже, можна зазначити, що подана спроба багатомовного контрастивного аналізу фрагменту ЛСГ дієслів із семантикою «знання» у найбільш абстрактному значенні – *знати* (1 *знати щось про когось, щось*; 2 *розуміти когось, щось*) дозволяє визначити не тільки формальні, а й семантичні риси, що свідчать про спільне походження українського *знати* та російського *знать* від праслов'янського **znati* і подібність їхнього функціонування в сучасних українській та російській мовах. Аналогічне співвідношення можна виявити і в германських мовах (англійській та німецькій) з тією відмінністю, що в англійській мові дієслово *to know* у значенні «володіти знаннями про когось, щось» має цілу низку синонімів (6). А німецька мова зберегла за дієсловом *wissen* – *відати* статус загальноживаного, тоді як у всіх інших мовах, що розглядаються (російській, англійській, українській), його відповідники (*ведать, відати, to know*) давно набули статусу архаїчних.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Апресян 1974 – Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка.– М., 1974.
Будагов 1963 – Будагов Р.А. Сравнительно-семасиологические исследования (романские языки).– М., 1963.
Васильев 1981 – Васильев Л.М., Семантика русского глагола.– М., 1981.
Шмелёв 1973 – Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики.– М., 1973.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Штомпель Ганна Владиславівна – аспірантка КДПУ ім.В.Винниченка.
Наукові інтереси: контрастивна лексикологія, зіставна характеристика дієслівної лексики української, російської, англійської та німецької мов.

Стаття надійшла до редакції 5.05.2000 р.

Окрім вищезгаданих значень, існує ціла низка фразеологічних синонімів в кожній з досліджуваних мов.

Укр.	Рус.	Англ.	Нім.
1. знати свою справу	1. знать своё дело	1. to know one's goods (stuff-amer.)	1a. Eine Erfahrung haben b. ein Kenner einer Fachs sein
2. знати щось на зубок	2. знать что-то назубок	2a. to know something from A to Z	2. Grutze im Kopf haben
3. знати щось як свої п'ять пальців	3. знать что-то как свои пять пальцев	3a. to know something as a person knows his ten fingers b. to know something or somebody like a book c. to know something or somebody like the palm of one's hand	
4. знати всі ходи виходи	4. знать все ходы выходы	4a. to know beans b. to know black from white	

Якщо взяти до уваги діахронічний аспект і розглянути дієслово відати як синонім до дієслова знати у значенні «знати щось про когонебудь чи що-небудь», то функція його в чотирьох досліджуваних мовах неоднакова. В російській, як і в українській, мові дієслово відати є архаїчним і належить до загальнослов'янського лексичного шару.

мовно-культурної політики, хоч відсутність такої політики – це теж політика, яка вигідна противникам державної мови в Україні. Повчальним прикладом у цьому плані можуть служити сусідні нам слов'янські держави Росія і Польща, які методично зміцнюють позиції своїх мов не тільки в середині держав, але й за їх межами. Так, у Росії постановою уряду від 23 липня 1996 р. затверджена і щедро профінансована програма “Російська мова”, під яку було виділено 825241 мільйон рублів із коштів федерального бюджету [див. Масенко 1999: 87], що становило на той час, за приблизними підрахунками, близько 80 млн. доларів. Ця програма не лише визнає надзвичайну роль російської мови в державотворчому процесі, але й визначає стратегічним завданням “підвищення рівня вивчення і розширення використання російської мови російськомовним населенням у країнах СНД і Балтії”. Причому йдеться не тільки про надання гуманітарної допомоги чи духовної підтримки росіянам за межами Росії, що цілком природно, а й про інше: “Програма передбачає посилення позицій російської мови в країнах СНД” [Масенко 1999: 88].

Дію цих положень Програми ми відчуваємо на собі повсюдно і щоденно. І що дуже тривожно, так це те, що надзусиль для її реалізації в Україні докладають і деякі внутрішні сили. Зокрема, в передвиборчій програмі комуністичної партії України було записано: “Російська мова, як рідна мова половини населення України, нарівні з українською набуде статус державної мови”. Реалізація цього положення означає приречення української мови на подальше поступове витіснення із суспільного життя.

У зв'язку з грубим порушенням чинного законодавства стосовно мов в Україні і безкарністю його порушників хочеться навести цитату з газети “Известия” за 23 квітня 1994 р. про дію владних структур Франції в подібній ситуації: “Уживання в суспільному житті англійського слова чи терміна замість існуючого французького каратиметься штрафом від 1000 до 20000 франків (близько 170-3450 доларів)...” Цей закон уже діє у Франції, і будь-який француз може подати в суд, наприклад, на газету за вжите без потреби англійське слово, і, в разі доведення цього, видання зазнає відчутних фінансових збитків. А в нас мову корінного народу можна і зовсім не помічати. Чому б не взяти приклад з французів? Тим більше що за рахунок свідомих порушників чинного законодавства про мови помітно поповнювався б місцевий бюджет.

Опоненти можуть закинути: “Ми ж не Франція, і зв’язки з Росією у нас зовсім не такі, як у французів з англійцями чи з американцями”. Це правда, але подібні до теперішніх стосунків генетично близьких українців і росіян були нещодавно стосунки між так само близькими англійцями та ірландцями, останні з яких 1921 року вибороли незалежність, але внаслідок поступливості і непротидії масовій культурі метрополії зазнали повної національної поразки в мовно-культурній сфері, майже повністю асимілювавшись у цьому плані англійцями. І хто від цього виграв? Програли всі: в Ірландії продовжується процес духовної руйнації, Англію постійно потрясають терористичні акції, світова спільнота практично втрачає одну з найбагатших колись європейських мов, яка мала писемність ще в IVст. до н.е. Чи хочемо ми бути на місці ірландців? На щастя, далеко не всі українці погоджуються на таке, а хотілося би, щоб усі громадяни України активно протидіяли цьому.

Доля подарувала українському народові ще один шанс зберегти себе як націю і свою мову як основу духовності. Попри наявні проблеми в Україні, і на Кіровоградщині зокрема, склалася загалом позитивна ситуація для функціонування української мови як державної і вільного розвитку мов національних меншин. Гарантом цьому виступають: демографічна ситуація, культурна вага українського народу, відроджена держава, законодавча база і, хочеться вірити, національно зорієнтована влада. Однак для безповоротності і результативності такого процесу потрібна практична реалізація комплексу соціально-політичних, економічних і духовних чинників. На думку відомого вітчизняного мовознавця О. Ткаченка, “міцну Державу, а тим самим і міцну Українську Мову побудує лише нерозривне поєднання трьох сутностей – національної ідеї, національної економіки, національного закону” [Ткаченко 1999: 9].

Необхідні колективні зусилля в цьому напрямку владних структур, навчально-виховних і культурних закладів, національної еліти і пересічних громадян, особливо добра воля російськомовних українців та етнічних росіян. Не так давно комуністи допомогли патріотичним силам проголосити незалежність України. Хочеться вірити, що російськомовні громадяни України допоможуть їй стати українською. До цього готова більшість росіян навіть у Росії, про що свідчить нещодавно підписаний широкомасштабний договір між Україною і Росією.

Укр.	Рус.	Англ.	Нім.
1. розуміти когось, щось	1. = понимать кого-то, что-то	1. = to understand somebody = something	1a. verstehen jemanden, etwas b begreifen jemanden, etwas
2 a. розумітися, знатися на чомусь	2 a. = понимать разбираться = в чем-то	2a. = to come to know b = to gain an understanding	2a. = sich auskennen b sich verstehen
с (заст.) тямити (знати) смак у чомусь; знати чого хто вартий	с (уст.) знать толк в чем-либо; смыслить что-то в чем-то; (разг.)	с to be a good judge of something	с etwas grundlich kennen
d (обл.) тямкувати в чомусь;	d (разг.) смекаать что-то;	d to comprehend something	d kapieren
e (розм.) метикувати щось,	e (разг.) соображать что-либо в чем-либо	e (coll.) to grasp	e etwas aus dem Effeß verstehen (konnen)
f (обл.) кметити, кмітити кмітувати кметувати щось у чомусь;	f (разг.) кумекать что-то в чем-то	f (coll.) to think up	f sich zurechtfinden
g (обл.) шупити;	g (разг.) мараковать что-то в чем-то h (разг.) мерекать что-либо в чем-либо	g (coll.) to orientate oneself h (coll.) to experience in something i (coll.) to be familiar with something	

колись почуття»; «володіти практичними навичками реалізації будь-яких знань»; «володіти певною інформацією, що була кимось повідомлена»; «бути знайомим з кимось, чимось (зберігати в пам'яті уявлення про що-небудь)».

Дієслово знати в українській мові може вживатися у всіх згаданих значеннях, тобто воно є нейтральним до опозицій за переліченими вище значеннями.

Згідно з найбільш абстрактним ядерним значенням «бути досвідченим у чомусь, бути знавцем чогось (= зберігати в свідомості будь-яку інформацію про щось)» в російській мові, слово знать є еквівалентним за семантикою українському знати так само, як і англійському to know (= to have knowledge in something, to become acquainted with something = to experience), а також німецькому wissen та kennen.

Відомості про функціонування та співвідношення дієслів із семантикою «знання» з найбільш абстрактним значенням (на синхронічному рівні) можуть бути зведеними у таблиці:

Укр.	Рус.	Англ.	Нім.
1. знати когось, щось	1. знать кого-то, что-то	1. to know somebody something	1. wissen jemanden, etwas
2. володіти знаннями про когось, щось	2. обладать знаниями о ком-то, о чём-то	2a. to get to know something b to cognize c to apprehend d to become acquainted with something e to experience f	2. kennen jemanden, etwas

Інше ядерне значення даної групи – 1 розуміти когось, щось; 2 розумітися на чомусь.

Не применшуючи важливість різних чинників у забезпеченні українській мові по-справжньому державного статусу, наголосимо на тому, що найбільша відповідальність за її долю і перспективу лягає на національну еліту, від інтелектуальних зусиль якої залежить дуже багато. Для ілюстрації сказаного можна навести приклад з історії Ізраїлю, де таким чином вдалося здійснити, здавалося б, неможливе – вдихнути життя в мову іврит, яка (важко повірити) протягом сімнадцяти століть була мертвою. Врятувати від занепаду рідну мову змогли, виборовши незалежність, і генетично близькі нам чехи. Ось що про це сказав відомий чеський письменник Мілан Кундера: «Відродження чехів як нації не заслуга військової сили або політичного таланту. Наріжний камінь тут – могутнє інтелектуальне зусилля, аби відновити літературну чеську мову» [див. Масенко 1999: 6].

Таке розуміння є і в багатьох українців, які солідарні з думкою згаданого вище Ореста Ткаченка: «Не слід гадати, що зміцнення позицій мови відбудеться саме собою або що нам би вибачили нащадки, якби через нерозум і недбальство ми втратили свою мову, і що це можна було б «списати» на «несприятливі обставини». Мовна стійкість народу залежить не стільки від обставин, скільки від його бажання і волі. При бажанні можна воскресити навіть мертву або напівмертву мову, при небажанні – можна із цілком живої мови зробити мертву» [див. Масенко 1999: 97].

То ж розмовляймо українською разом.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Брук 1986 – Брук С. И. Население мира: этнодемографический справочник.– М.: Наука, 1986. – 830 с.
 Карпенко 1997 – Карпенко Ю. О. Мовні проблеми Одеси // Питання мовознавства: Збірник наукових праць на честь 70-річчя Володимира Олександровича Горпинича.– Кіровоград, 1997. – С. 96-103.
 Масенко 1999 – Масенко Л. Мова і політика. – К.: Соляник, 1999. – 98 с.
 Ткаченко 1999 – Ткаченко О. Б. Чи можуть бути в Україні дві загальнодержавні мови? (Відповідь прибічникам двомовності і деякі дотичні міркування) // Мовознавство. – 1999.–№ 4-5. – С. 3-9.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лучик Василь Вікторович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми формування ономастичної та апелативної лексики української мови, питання етно- і соціолінгвістики.

Стаття надійшла до редакції 7.09.2000 р.

МАНИПУЛЯЦИИ С ИСТИННОСТЬЮ (на примере чешских прагматических клише)

Надежда Баландина (Полтава)

Чеські прагматичні кліше за своїми референційними характеристиками часто не збігаються з правдою істинності, тому їх відносять до форм мовного обману. Однак таку невідповідність дійсності, що не призводить до конфліктів, а створює комфортні для спілкування умови, доцільно розглядати в контексті Джемсового розуміння істинності як корисності. Категорія корисності лежить в основі принципу ввічливості, роль якого важко переоцінити, особливо в етикетному спілкуванні.

Characteristics of Czech pragmatic cliché by their referential meaning very often don't coincide with the truth, that's why scholars attribute them to the forms of linguistic falsehood. Never the mind, such a discrepancy with reality, which doesn't lead to the conflicts but create comfortable conditions for intercourse, should be considered according to the Jame's context of understanding the truth as use. The category of use is taken as a basic for the principle of politeness the role of which can be hardly over-estimated especially in etiquette interaction.

Вежливое притворство свободно от всякого
морального порока

Цицерон

Всякому известно, что для человека очень важно иметь истинное понимание действительности. Обладание истиной не есть некоторая самоцель, оно лишь предварительное средство для удовлетворения других жизненных потребностей.

Истина, как нам сообщит любой словарь, - это "соответствие" наших представлений действительности, тогда как ложь - "несоответствие". Истина и ложь, таким образом, возникают среди действительности в наших представлениях и суждениях. "Человек порождает истины относительно мира", говорит В. Джемс [Джемс 1995: 123]. В своей познавательной и практической деятельности мы касаемся "первозданной" действительности, "очеловечиваем" ее, пропускаем через свое "я". При этом мы выбираем нужные нам факты, события, отношения, даем им свои оценки. В области ощущений и их представления в языке мы способны обнаруживать в известной мере произвол, но тем не менее мы с полной готовностью принимаем такое

дієслів може широко застосовуватися принцип ідентифікації, висунутий ще Ш.Баллі. Слово – ідентифікатор має відображати ідею відносин у найзагальнішій, найабстрактнішій і найбільш нейтральній формі. Таким чином, воно є ніби вимірювальним приладом для виявлення загальнокатегоріального значення (наприклад, знання) у даній лексико-семантичній групі. Решта слів уточнює загальну ідею, загальне поняття, розчленовує його з точки зору характеру відносин, спрямованості і т.п. Виділення лексико-семантичного поля дієслів (в даному випадку дієслів із семантикою «знання») здійснюється шляхом застосування методу диференціації (або специфікації), що ґрунтується на врахуванні співвідношення: мова – мислення – дійсність. [Шмельов: 1973, 108].

В ЛСГ слів, що є об'єктом нашого дослідження, опорним (ядерним) словом слід вважати дієслово знати. Спробуємо розглянути його особливості для початку в українській мові, де воно має високу словотвірну активність. Характерною особливістю кореневої морфеми **-зна-** є те, що вона складає розгалужене етимологічне гніздо слів, що походять від праслов'янського *znati [Фасмер: 1964, 100-101]. В різні періоди розвитку мови від нього утворена велика кількість похідних слів, які з плином часу настільки семантично розійшлися, що, з точки зору сучасного стану української мови, вже не розглядаються як спільнокореневі з дієсловом знати, а утворюють окремі семантичні групи, що знаходяться за межами даної ЛСГ. Але незважаючи на це лише семантична група з коренем **-зна-** в українській мові об'єднує у своєму складі більше 50 дієслів. Наприклад: взнати, пізнати, дізнатися і т.п. В російській мові, слово знати звучить як знать і походить від того самого праслов'янського *znati. Дієслова із семантикою «знання» зближуються, перетинаються (за окремими семами) з дієсловами на позначення почуттів, волі, трудової й розумової діяльності та дієсловами, що містять семи інформації (повідомлення) тощо. У даній роботі ми розглядаємо лише ті дієслова, що включають в свою структуру компонент знати. Користуючись класифікацією Л.М.Васильєва [Васильєв: 1981, 151], створену для ЛСГ дієслів із семантикою «знання» в російській мові, ми можемо зазначити, що і в українській мові залежно від характеру інформації, що зберігається у свідомості або набувається, дієслова із семантикою «знання» поділяються на групи, ідентифікуючі ядерні семи яких співпадають в цілому з відповідними значеннями дієслова знати: «володіти (спеціальними) знаннями в будь-якій галузі»; «мати уяву про пережиті

Останні роки розвитку семасіологічних досліджень відзначаються підвищеною увагою до системного аналізу лексики та поглибленим вивченням тематичних груп й особливо ЛСГ. Такий підхід є абсолютно виправданим, оскільки в ЛСГ як основній структурній одиниці лексичної системи мови відображаються всі її суттєві ознаки. Сучасна семасіологія має неабиякий досвід аналізу лексики на рівні різноманітних ЛСГ. У зіставно-семасіологічних дослідженнях у цьому відношенні робляться тільки перші кроки, хоча ще у 1963 році Р.О.Будагов [Будагов 1963: 22] писав про те, що дослідження різних груп слів у тих чи інших споріднених мовах являє собою великий інтерес: *«Повчально дізнатися, що спільного мають споріднені мови у визначенні днів тижня, пір року чи частин людського тіла. Разом з тим встановлюються й відмінності між спорідненими мовами у самому визначенні даних понять»*.

Рівень досліджень лексики за ЛСГ нині дає змогу зробити деякі висновки щодо характерологічних характеристик ЛСГ. Варто зазначити, що такі угруповання об'єднують слова однієї частини мови. Очевидно, що характерологічні риси для лексико-семантичних груп різних частин мови повинні мати певні відмінності. До типових структурно-семантичних особливостей ЛСГ належать насамперед наявність ядерної (базової, основної) та периферійної підгруп. Ядерна підгрупа у найчистішому вигляді виражає змістові характеристики ЛСГ, її лексико-семантичні зв'язки, парадигматичні та синтагматичні відношення; периферійна ж підгрупа має всі згадані вище особливості у довольному, «розмитому» вигляді і виявляє зовнішні зв'язки даної ЛСГ з іншою ЛСГ, забезпечуючи таким чином *«неперервність семантичного простору»* [Апресян : 1974, 252].

Л.М.Васильєв [Васильєв:1981,183] висловлює також думку про те, що останнім часом спостерігається достатньо широке вивчення лексики за ЛСГ, досліджуються конкретні ЛСГ різних частин мови, але особлива увага приділяється дієслівній лексиці. За його словами, *«видається онтологічно значущим і доцільним окреме монографічне вивчення таких великих класів дієслів як тематичні групи й, особливо ЛСГ (дієслова руху, психічної діяльності)»*.

Подібну думку висловлював і В.В.Виноградов [Виноградов 1972: 422]. *«Дієслово відзначається винятковою складністю свого змісту, розмаїттям граматичних категорій і форм, багатством парадигматичних і синтагматичних зв'язків. Дієслово – найскладніша і наймісткіша граматична категорія мови»*. При дослідженні ЛСГ

отношение между действительностью и нашим видением, которое, возможно, диаметрально противоположно истине.

Скільки раз нам приходилось признавать ложность наших старых, самых искренних убеждений. И сколько раз мы лгали преднамеренно. Кроме того, оказывается, что за нас лжет еще и язык. Как утверждает Ф. Кайнц, существует даже «совращение языком». «Это означает, что наше мышление развивается по тому же пути, что и язык, и, следовательно, языковая ложь принуждает ко лжи и наше мышление. Но языковая ложь, если понимать вещи буквально, - это большинство таких риторических фигур, как эвфемизмы, гиперболы, эллипсис, двусмысленности, виды и формулы вежливости, эмфаза, ирония, слова-табу, антропоморфизмы и т. д.» (Цит. по [Вайнрих 1987: 46]).

Означает ли это, что указанные языковые единицы извращают действительность, а сама знаковая функция языка оказывается в опасности? Ведь ложь используется во имя зла, а истинность (правда) – во имя добра? Но говорят, что и «заведомо ложное слово не бывает абсолютно ложным и всегда предполагает инстанцию, которая поймет и оправдает, хотя бы в форме: “всякий на моем месте солгал бы также”» [Бахтин 1986: 498-499].

Этическую сторону этой проблемы призваны решать философы, мы же обратимся к языковой лжи как лингвистической проблеме на примере прагматических клише (далее ПК) чешского языка, которые называются еще прагматическими языковыми идиомами, или этикетными, рутинными формулами. ПК потому и называются прагматическими, что они выполняют прагматическую, или эмоционально-воздействующую и эмоционально-регулятивную функцию. Последние термины точнее в том отношении, что акцентируют связь данной функции с эмоциональным мышлением, воздействием и регуляцией.

С одной стороны, ПК – это фигуры, служащие для добра: регулирования форм общежития, но с другой, их смысл, часто не совпадающий со значением составляющих, не соответствует истинному положению дел и поэтому является ложью. Ложь же, с точки зрения морали, есть зло. Такой ход мысли приводит нас к парадоксальному выводу: зло служит во имя добра. Эти рассуждения, кажущиеся на первый взгляд схоластическими, свидетельствуют о том, что категория истинности применительно к ПК в том виде, как ее

рассматривает рационалистическая философия, невозможна, поэтому должна рассматриваться особо, с учетом их специфики.

Изучая этот вопрос, определим сначала, при каких условиях вообще наличествует факт лжи. “Индивид лжет, - отмечает Г. Клаус, - если действительно имеет место следующее: х утверждает “р”, однако он убежден, что правильным является “не р” [Клаус 1967: 104]. Для того, чтобы узнать, является ли высказывание истинным или ложным, необходимо проверить его относительно действительного положения вещей. Известно, что самым простым способом определения соответствия является оstenсивный, т. е. путем демонстрации или непосредственного указания на референт (или референты), или с помощью перевода или объяснения в терминах синонимии, антонимии, гипонимии, или подвергнуть тестовым испытаниям. Например, выражение “*X работает*” мы можем подвергнуть сомнению вопросом “*X на самом деле работает?*”, и если получим ответ “*На самом деле X не работает*”, то высказывание является ложным. Но если в так любимом логикой повествовательном предложении проверка возможна, то применительно к ПК ситуация складывается неоднозначная, поскольку к выражению “*X здороваётся*” вопрос проверки “*X на самом деле здороваётся?*” некорректен.

На первый взгляд, может показаться, что проверка на истинность формул вежливости (в частности, приветствий, прощаний, благодарностей, сожалений, поздравлений и т.п.) невозможна. Многие из них являются перформативами. И, как отмечают некоторые исследователи, наблюдается “интересная с логической точки зрения особенность перформативных высказываний – отсутствие в них истинностного значения: ведь истинными или ложными могут быть высказывания, но не поступки (или, в более общем плане, – пропозициональное содержание, но не иллокутивная сила высказывания). Можно сомневаться в истинности перформативных высказываний, при помощи которых говорящий сообщает о своих действиях, чувствах, намерениях и т.п., но нельзя усомниться в истинности действия, которое само конструируется соответствующим речевым актом” [Булыгина 1981: 333]. Дж.Остин, первым разработавший теорию перформативного высказывания, не столь категоричен: “Конечно, перформативы не только осуществляют действие, они являются также определенными высказываниями, но

Голубева 1974 – Голубева Н.П. Синтаксическая сочетаемость переходного турецкого глагола. // Проблемы семантики. – М., 1974. – С. 221-228.

Дмитриев 1962 – Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков. – М., 1962.

Кононов 1956 – Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. – М.-Л., 1956.

Кулиев 1968 – Кулиев Г.К. Управление глаголов действия азербайджанского и туркменского языков // Известия АН Туркменской ССР. Серия общественных наук. – Ашхабад, 1968. – №1. – С.66-72.

Кулиев 1998 – Кулиев Г.К. Семантика глагола в тюркских языках. – Баку, 1998.

Тенишев 1961 – Тенишев Э.Р. Глаголы движения в тюркских языках // Историческое развитие лексики тюркских языков. – М., 1961. – С. 232-294.

ТРС – Турецко-русский словарь. – М., 1977.

Юлдашев 1961 – Юлдашев А.А. Глаголы чувственного восприятия // Историческое развитие лексики тюркских языков. М., 1961. – С. 294-322.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Широков Костянтин Володимирович – співробітник Мовно-інформаційного фонду НАН України.

Наукові інтереси: проблеми граматичних зв'язків у тюркських мовах.

Стаття надійшла до редакції 9.08.2000 р.

КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ ДІЕСЛІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ «ЗНАННЯ» В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Ганна Штомпель (Кіровоград)

У статті аналізуються спільні та відмінні риси дієслів із семантикою «знання» в українській, російській, англійській та німецькій мовах на рівні лексико-семантичної групи (ЛСГ). Виділення лексико-семантичного поля дієслів із семантикою «знання» здійснюється шляхом застосування методу диференціації.

The paper analyzes common and distinctive features of the verbs that have semantic meaning «to know» in Ukrainian, Russian, English and German on the lexico-semantic level. The method of differentiation is used to single out the lexico-semantic field of the verbs having the semantic meaning «to know».

формами (іменниками, займенниками, субстантивованими прикметниками та ін.).

2. Дієслівне керування як явище міжрівневого плану, що залучає одиниці лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів, зумовлюється граматичними та лексичними параметрами як дієслова – головного компонента словосполучень, так і імен, які з ним сполучаються. Найповніше особливості дієслівного керування виявляються в межах конкретних лексико-семантичних груп дієслів. Отже, керування дієслів в своїй основі є все ж таки семантичним: мовець у процесі комунікації пов'язує між собою явища об'єктивної дійсності (дія+об'єкт, дія+ознака та ін.), оформлюючи цей зв'язок за допомогою тих граматичних форм, які є у розпорядженні даної мови.

3. Керування ЛСГ дієслів дії може бути представлено такими основними формулами:

- ЛСП дієслів творення: $I_{3,v} + I_{v,v} + \text{дієслово}$;
- ЛСП дієслів руйнування: $I_{3,v} + I_{o,v+ie} + \text{дієслово}$;
- ЛСП дієслів часткової зміни об'єкта: $I_{3,v} + \text{дієслово}$;
- ЛСП дієслів динамічного впливу на предмет:
 $I_{3,v} + I_{v,v} + \text{дієслово}$, а також $I_{3,v} + I_{d,v} + \text{дієслово}$;
- ЛСП дієслів із значенням приймання їжі: $I_{3,v} + \text{дієслово}$.

Автор висловлює глибоку подяку доктору філологічних наук професору М.М.Пещак та Н.М.Сухарині за увагу до цієї праці.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ЛСГ	лексико-семантична група
ЛСП	лексико-семантична підгрупа
$I_{o,v}$	імена у формі основного відмінка
$I_{d-n,v}$	імена у формі давально-направного відмінка
$I_{3,v}$	імена у формі знахідного відмінка
$I_{m,v}$	імена у формі місцевого відмінка
$I_{v,v}$	імена у формі висхідного відмінка

ЛІТЕРАТУРА

Баскаков 1974 – Баскаков А.Н. Словосочетания в современном турецком языке. – М., 1974.

Вещилова 1962 – Вещилова В.Ф. Глаголы движения в турецком языке.// Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков. – Ч. IV. Лексика. – М., 1962. – С. 101-114.

мы чувствуем, что по сути своей они в отличие от утверждений не обладают свойством истинности и ложности. Мы чувствуем, что здесь есть особое измерение...” [Остин 1986: 112]. Это положение Дж.Остина было принято многими учеными. Но со временем некоторые лингвисты обнаружили, что связь между определенным речевым актом и перформативным глаголом в действительности очень слабая по многим причинам. Но главное кроется в том, что так называемые констативные высказывания могут иметь характеристики, свойственные перформативным; в их структуру без особого труда можно ввести перформативные формулы. Это же касается и некоторых ПК, объединенных отношениями синонимии, например, *Dmkuji* (перформатив) и *Jsem Vbm velice zavbzbn* (констатив). Применительно к перформативу *Dmkuji* вопрос *Chtml bych vmdmt, opravdu li dmkuje?* является некорректным, тогда как к дескриптивной формуле *Jsem Vbm velice zavbzbn* вопрос проверки *Chtml bych vmdmt, opravdu li je velice zavbzbn?* уместен. Проблема истинности синонимичных формул вежливости могла бы быть снята, если предположить, что дескриптивные формулы являются имплицитными перформативами. О справедливости этого предположения свидетельствует возможность такой формы благодарности, как *Dmkuji, jsem Vbm velice zavbzbn*. Именно таким образом представители генеративной семантики вводили в глубинные структуры констативных предложений “перформативное гиперпредложение” [Lakoff 1982: 239-260]. Кроме того, в пользу такого предположения свидетельствует и сама природа ПК – все они являются стимулами (или реакциями) на события, сама же сущность стимулов и реакций деятельностная, поэтому проблема истинности для них не актуальна, поскольку они всегда истинны. Но даже такое понимание не всегда правильно. В реальном употреблении под влиянием субъективного фактора и ситуации манипулируют с истинностью перформативных формул. В частности, писатель Й.Несвадба, описывая ситуацию прощания служащего гостиницы с постояльцем (“*Dmkujn za nbovymu a lohin se s nbtm. Doufajm, he pishlym, a tak dble... Znamenb to, he nbs dne.lnym dnem vupovndajm z hotelu...*”), представляет языковую ложь, но вынужденную, продиктованную требованиями определенной ситуации, детерминированную правилами вежливости. В отличие от абсолютной лжи, это – ложь, приносящая пользу, не извращающая смысл в том решающем месте, где

встречаются язык и реальность. Она не приводит к конфликту, а предотвращает его.

Единицы языка подвергаются “очеловечиванию” в речи. Не “вся” действительность, а “преломленная” предстает в наших высказываниях. “Дело” и “слово”, даже если оно перформатив, могут “расходиться”. Словесно реализованная иллокуция может не соответствовать интенции; произнесенное предложение скрывает непроизнесенное, подобно тому, когда говорят “До свидания”, но на самом деле имеют в виду “Не хочу вас больше видеть”. Мотивация таких косвенных речевых актов достаточно прозрачна. В определенных видах ситуаций с точки зрения приличий нельзя выражаться прямо, и тогда в действие запускаются языковые конвенции. Адресат же, зная о специфике конвенционального поведения, не воспринимает их буквально, а “читает” имплицированный смысл.

В ПК представлен также и другой вид лжи, вызванной историческими изменениями в ритуалах. Например, выражение *Lnбbt ruku* сначала было словесной номинацией действия “целования ручек”, исполняемого мужчиной при встрече или прощании с женщиной. Затем, превратившись в стереотип галантного мужского поведения в стандартной ситуации, очевидно, по причинам демократизации и эмансипации стало малоупотребительным (впрочем, не только в Чехии, но и практически во всей Центральной Европе). От ритуала “целования ручек” остались только конвенциональные выражения типа *Lnбbt vbt rice*, *Ronñenm ruku lnбbt*, *Lnбbt ti ruuki*, в основе которых лежат ложные суждения. Использующие их знают, что они ложны, но тем не менее эти обороты нельзя без оговорок характеризовать как ложь. Их функционирование основывается на традиции. Утратив свой первоначальный смысл, часто служат для сохранения привычных понятий, которых употребляющие их хотели бы придерживаться по причинам эмоционального характера.

То же можно сказать и о выражении *Dobrэ den*, которое используется как приветствие днем, утром и вечером, а также тогда, когда, к примеру, день выдался далеко не “добрым” психологически или “метеорологически”. Буквальное значение с течением времени в таких клише стерлось и не соответствует действительности. Но являются ли они ложью? С точки зрения диахронии – возможно: в современном их употреблении извращен референциальный, этимологический аспект значения. С точки зрения синхронии

а) $I_{з.в} + I_{в.в} + \text{дієслово}$ (тобто дієслово керує прямим об’єктом у знахідному відмінку та непрямим об’єктом, що називає предмет, від якого дія щось відділяє у висхідному відмінку): *ayır-* “відділяти, розлучати”; *yol-* “висмикувати, вищипувати” та ін. Наприклад, *Onlarэ bir birinden ayırdэlar* “їх розлучили”, *karэyэ kocasэndan ayэmak* “розлучати дружину з чоловіком”, *sazэnэ баюэnэ yolmak* “вищипувати волосся із голови” і под.

б) $I_{з.в} + I_{д.н.в} + \text{дієслово}$ (дієслово керує іменем – прямим об’єктом впливу та іменем – непрямим об’єктом в давально-направному відмінку): *gunder-* “посилати, відправляти”, *batэр-, sapla-, sokurtur-, tэk-* “запихувати, всовувати”, *diz-* “нанизувати”, *topla-, toparla-* “збирати”, *baрla-* “прив’язувати”. Наприклад, *atэ direye baplamak* “прив’язати коня до стовпа”, *mektubu eve gundermek* “відправити листа до дому”, *kalemi hokkaya batэmak* “всунути ручку в чорнильницю”, *kэrlardan sizэpi toplamak* “збирати квіти на полях” і под.

1.5. ЛСП дієслів, що позначають процес приймання їжі.

Кількість дієслів, що позначають процес приймання їжі в турецькій мові, як і взагалі тюркських, незначна: *ye-* “їсти”, *iz-* “пити”, *yut-* “ковтати”, *zipne-* “жувати” та ін. Наприклад, *ekmэpi yemek* “їсти хліб”, *otu zipnemek* “жувати траву” та ін.

Залежним при цих дієсловах виступає прямий об’єкт, на який переходить дія (в основному іменники – назви їжі), що представляє формула: $I_{з.в} + \text{дієслово}$.

Отже, дієслова дії, в першу чергу, керують прямим об’єктом, на який переходить дія, у формі знахідного відмінка. Імена в давально-направному відмінку позначають конкретну спрямованість (якщо дієслова мають значення процесу переміщення) або об’єкт, на який спрямована дія (якщо дієслово означає здійснення дії для когось, чогось). Значення ж місця дії, частини цілого, матеріалу, з якого створюється предмет, частини предмета, на який спрямована дія, передається за допомогою керованого дієсловами цієї групи залежного компонента у формі висхідного відмінка.

Отже, аналіз особливостей керування дієслів дії в турецькій мові дає підстави зробити такі висновки:

1. Лексичні значення та граматичні форми дієслів характеризуються високим ступенем динамічності й варіативності, що по-різному репрезентується у їхній сполучуваності з іменними

При дієсловах цієї підгрупи вживаються імена-назви створюваного об'єкта, назви знарядь чи частин тіла, за допомогою яких здійснюється процес творення, чи назва матеріалу, з якого створюється щось, а також імена, що вказують на місце, де створюється даний об'єкт.

Отже, модель керування дієслів творення можна представити так:

$I_{з.в} + I_{в.в} + \text{дієслово}$.

1.2. ЛСП дієслів руйнування. Значення дієслів цієї підгрупи є протилежним до значення дієслів творення. У результаті дії, вираженої цими дієсловами щось руйнується, ламається, навіть припиняє своє існування: *kes-* “різати, відрізати”, *as-* “повісити”, *уэк-* “руйнувати, розвалювати”, *sil-* “стерти, витерти”, *кэр-* “знищити, зламати” та ін. Наприклад, *bardapə kərtak* “розбити стакан”, *terini silmek* “витирати піт”, *eskiyi үкмак* “зруйнувати старе”, *apaşlarə kesmek* “рубати дерева”, *testere ile kesmek* “відрізати пилою” та под.

Залежними компонентами при цих дієсловах може виступати знаряддя впливу на об'єкт, тобто того предмета, за допомогою якого здійснюється дія. Це можна представити формулою:

$I_{з.в} + I_{о.в + ile} + \text{дієслово}$

1.3. ЛСП дієслів дії зі значенням часткової зміни об'єкта. До цієї підгрупи входять дієслова, що позначають дію, в результаті якої предмет може зазнавати часткової зміни: *beze-*, *səslə-* “прикрашати”, *boya-* “фарбувати”; *lekele-* “мазати, забруднювати”, *yont-* “стругати, обстругати”, та ін. Наприклад, *kumaşə siyaha boyamak* “фарбувати тканину в чорний колір”, *ayaşə lekelemek* “забруднити ноги”, *apaşə yontmak* “дерево” та ін.

Формула керування цих дієслів така: $I_{з.в} + \text{дієслово}$.

1.4. ЛСП дієслова із значення динамічного впливу на предмет. У результаті дії, вираженої дієсловами даної підгрупи, відбувається переміщення чи зміна положення предмета в просторі: *getir-* “приносити, привозити”; *səz-* “тпати”, *səzkle-* “волочити, тягти”, *taşə-*, *naklet-*, *ulaşəz-* “привозити, перевозити”, *gündər-*, *yolla-* “посилати, відправляти”. Наприклад, *bir yere adamə yollamak* “посилати людину куди-н.”, *adamə hastaneye taşəmak* “привести людину до лікарні” та ін.

Отже, керування дієслів із значення динамічного впливу на предмет можуть реалізовуватися у таких керувальних конструкціях, представлених формулами:

обсуждение этого вопроса вне контекста было бы неточным и некорректным.

Собственно, чисто лингвистический анализ здесь проблему не решит. ПК как языковой знак в рамках лингвистического исследования мы должны рассматривать через отношение к говорящему и к другим знакам в пределах системы языка. Отдельные же знаки системы языка не могут быть ни истинными, ни ложными. Справедливости ради следует отметить, что язык как система все же “противостоит” лжи и имеет определенный арсенал лексических средств, демонстрирующих “правду” истинности, например: *Ja si vös poslechnu moc rōda, vōhnm;* *Tedy, vnte, opravdu bylo to ohromnə, uestnm;* *Ja jsem vōm doopravdy vdmunb.*

Следовательно, говоря о “соответствии” ПК действительности, бесполезно было бы определять их через то, чем они были первоначально, или через то, что они такое отдельно от нас. Действительную обращенность к фактам они приобретают только в целом конкретном высказывании. Они есть то, что из них делают. На истинность или ложность высказываний влияет то содержание, которое в них включается или, наоборот, оставляется за их пределами. Эти категории не относятся к чему-то простому, а обозначают только некоторое общее измерение, в рамках которого противопоставлены полезность и неуместность, искренность и притворство. Лишь отношение клише к реальной действительности, к ситуации речи, ее участникам может помочь исследованию проблемы истинности высказываний. Прагматическое клише всегда коммуникативно, в этом заключается его особая природа. Оно есть потенциальный диалог и может быть понято только в диалогическом контексте. Являясь высказыванием или входя в него, оно имеет смысл, позволяющий говорить о его отношении к истинности или лжи.

С гуманистической точки зрения мы должны признать, что основным показателем качества общения является принцип сотрудничества и его нравственная результативность. С одной стороны, соблюдая максимум качества (“говори правду”), можно нарушить максимум такта. Общающиеся, таким образом, попадают между “молотом” правды и “наковальной” лжи. Бывают случаи, когда “горькая правда” столь же неуместна, как и омерзительная ложь. В таких случаях прибегают к “благочестивому обману”, свойственному, в частности, некоторым ритуальным речам. Так, известно, что о покойниках плохо

не говорят (молчание в таких случаях является красноречивым). Значит, в ритуальных похоронных речах оценки и характеристики могут быть только положительными, например, такими: “*Loicinme se s drahэм zesnulэм, peulivэм otcem, milujнсnt manhelem...*” (V. Adlovб). Оценочные клише *drahэ zesnulэ, peulivэ otec, milujнсn manhel* вне ситуации могут быть и истинными, и ложными. Но истинность в данном случае определяет даже не ситуация похорон, а пресуппозиция: “*Salya si vzpomnmla na roдинu Hazukovэch. Dmтn kradli, tбta se opijel, bil je*” (Там же). Действительность, таким образом, здесь приукрашивается, знание же истинного положения дел позволяет говорить о прагматической эксплуатации эмотивного компонента значения.

Этот пример свидетельствует о том, что в ПК истинность и ложь не составляют противоположности. Ложь может использоваться ради добра и пользы, то есть у нее такие же функции, как и у истины. Значит, ложь относительна; впрочем, как относительна и истина.

Об относительности истины во весь голос заявили основатели прагматизма, в частности, В. Джемс и Ф. Шиллер. Но на этом дело не закончилось: прагматисты заговорили об орудийном характере истинности и впервые выдвинули тезис об “истинности как полезности”. Истинно то, что полезно [Джемс 1995: 98-117]. Подобно тому, как вопрошает В. Джемс: “Должен ли я день и ночь думать о своих грехах и недостатках – ведь по истине я их имею – или же я могу не обращать на них внимания, для того чтобы быть вполне благопристойным членом общества, а не каким-то вечно молящим о прощении болезненно-скорбным существом?” [Там же: 115], спросим и мы: необходимо ли испытывать угрызения совести из-за расхождения наших слов и мыслей – ведь по истине мы их имеем? Должны ли мы вообще отказаться от форм выражения вежливости, говорить только правду и избегать ложного? Ведь истинное – это хорошо, а ложное – плохо?

Как только в нашей речевой деятельности мы станем на путь абсолютной правды, через некоторое время может случиться, что правда станет не только неудобной для общения, но и враждебной ему. И если кто-то станет настаивать, что при любых условиях нужно придерживаться закона правды, скажем словами Эмерсона – “пусть он хоть в течение одного дня исполняет его повеления”.

Отже, турецьке дієслово може керувати усіма відмінками, окрім родового (в тюркських мовах він завжди приіменний).

Детальний аналіз особливостей дієслівного керування доцільно проводити у межах лексико-семантичних груп, що виділяються на усьому масиві дієслівних лексем.

Матеріалом нашого аналізу стали дієслова дії, які «позначають вплив суб’єкта на об’єкт» [Вещилова 1962: 101-104] і виступають однією з основних ЛСГ дієслів турецької мови. Вплив суб’єкта на об’єкт може бути надзвичайно різноманітним, що пов’язано з різноманітністю самої людської діяльності і охоплює широкий діапазон – від фізичного впливу суб’єкта на об’єкт до динамічного впливу на об’єкт.

ЛСГ дієслів дії характеризуються яскраво вираженою обов’язковою сполучуваністю із залежним компонентом – об’єктом впливу, назвою засобу праці чи частини тіла, за допомогою яких здійснюється вплив на об’єкт. Більшість дієслів цієї групи є перехідними: *bэrak-* “залишити, передати що-н., кому-н.,” *bil-* “знати кого-н., що-н.,” *as-* “вішати, подвішувати” та ін.

Синтаксичним зв’язком, що поєднує дієслова дії як головні компоненти словосполучення із залежними іменами, є керування. При цьому в турецькій мові дієслова дії керують усіма відмінками, окрім родового та основного. Взагалі словосполучення з головним компонентом, вираженим дієсловом конкретної дії і залежним словом – будь-яким іменником з конкретним значенням, є широко вживаними.

Зважаючи на семантичні особливості ЛСГ дієслів дії в турецькій мові їх можна поділити на п’ять підгруп [Кулиев 1968: 26-27]: 1) дієслова творення; 2) дієслова руйнування; 3) дієслова із значенням часткової зміни об’єкта; 4) дієслова із значенням динамічного впливу на предмет; 5) дієслова, що позначають процес приймання їжі.

Розглянемо особливості керування дієслів дії у кожній з цих підгруп.

1.1. ЛСП дієслів творення. У результаті дії, вираженої дієсловами цієї підгрупи, створюється щось конкретне: *yaz-* “писати”, *yap-* “робити, створювати”, *kur-* “будувати, створювати”; *dik-* “спорудити, шити”; *yarat-* “створити, творити” та ін. Наприклад, *dersini yapmak* “робити урок”, *yeniden yapmak* “робити заново”, *fabrikayi kurmak* “збудувати фабрику”, *sıkььр dikmek* “зашити дірку”, *hatэlarэnэ yazmak* “писати мемуари”, *sazlarэ цrmek* “заплітати волосся” та ін.

різні відношення дії до свого об'єкта. Здатність керувати знахідним відмінком вважається основним критерієм поділу тюркських дієслів на перехідні та неперехідні” [Кулиев 1968: 67].

Отже, проблема лексико-граматичного зв'язку керування пов'язується із категорією перехідності/неперехідності. Так, Кулієв Г.К. зауважує, що цей зв'язок полягає в тому, що “афікси стану змінюють семантику дієслова і роблять перехідні дієслова неперехідними, і навпаки, а також перехідні – вдвічі перехідними” [Кулиев 1968: 67-68].

Отже, керуванням вважатимемо усі поєднання дієслова з іменем у формі непрямих відмінків. Відомий тюрколог Н.К. Дмитрієв зазначає, що “граматичний процес керування фактично пов'язується з уживанням відмінків” [Дмитриев 1962: 206].

У словосполученнях із зв'язком дієслівного керування керований компонент, як правило, виражається іменником, займенником, а також субстантивованими словами, а керуючий компонент – дієсловом в особових (дієвідмінюваних) і неособових (дієприкметником, дієприслівником, іменем дії, яке має властивості імені і дієслова) формах. Наприклад: *bahsede oturarak* “сидячи в саду”, *bitmesini saplamak* “закінчити що-н.”, *aplamasənə bilmiyen* “той, що не вміє плакати” та ін.

На відміну від мов слов'янських (української та російської), в турецькій мові відсутнє керування, аналогічне прийменниковому. “Тюркські післяіменники, як правило, менше пов'язані з дієсловом, аніж, наприклад, російські прийменники, а відсутність прийменників надолжується в тюркських мовах тим, що на відмінки припадає більше у порівнянні з російською мовою смислове навантаження” [Голубева 1974: 222].

Онтологічна природа дії, що виражається дієсловом, може дозволяти появу при дієслові іменних залежних форм, які називають об'єкт, адресат, знаряддя чи засіб дії, її причину, а також просторові конкретизатори. Їм відповідають синтаксичні учасники дії – додатки, що виражаються прямими і непрямыми об'єктами. Вони в турецькій мові набувають форми знахідного, давально-направного (*güsterme hali*), місцевого (*bulunma hali*), висхідного і основного (*olma hali*) відмінків, а також форми імені з післяіменником *ile*. Під основним відмінком Голубева Н.П. розуміє “відмінок, який не просто не має, а не може мати відмінкового показника” [Голубева 1974 222].

Джемсово поняття “истинности как полезности” позволит выйти из тупика, но проблему языковой лжи не решит. Однако применительно к ПК такой откровенно прагматический подход к истинности кажется оправданным, хотя бы ввиду специфики исследуемых единиц, которые “насквозь” прагматичны. Приняв эту точку зрения, отметим: истинные ПК – это полезные для эффективного речевого взаимодействия языковые единицы. Категория полезности является прагматической категорией, а дурная ее слава необоснованна. Во все времена люди стремились действовать и мыслить таким образом, чтобы извлекать наиболее полезное для себя.

Категория полезности лежит в основе принципа вежливости, соблюдение или несоблюдение которого при коммуникации так же важно, как и соблюдение принципа сотрудничества. Нередко требования вежливости ведут к нарушению требований (максим) сотрудничества, что для адресата речи должно быть импульсом, чтобы он определил, что скрывается за сказанным, почему возникла разница между смыслом ПК и действительными намерениями говорящего, т.е. в задачу адресата входит расшифровать вежливую ложь. В стереотипных ситуациях это, как правило, не представляет большого труда. На стандартные выражения отвечают по соображениям вежливости тоже стандартными выражениями, принимая фиктивные прагматические высказывания за действительное положение вещей, как это, скажем, представлено в следующем примере из художественного текста: “*Je mi u vbs tak mulo, jako bych v matuinm klnnm spoival*”. – „*To nbs tmьn*“ (В. Нммсовб). Но чаще всего, реагируя на этикетные выражения типа *Dmkuji (vbm mnohokrbt / mockrbt)*, принято надевать „маску скромности“ и прибегать к ответу *To nic nebylo; To byla maliukost; Proshn, nenn zau; To nestojn za шеu; Proshn, rdo se stalo*. Сигналы вежливого самоуничижения не распознают только полуобразованные и самодовольные люди. Но это вина не говорящего, а слушающего.

“Фактор адресата” предполагает в этикетном общении и “защитные реакции”. Как справедливо отмечает Н.Д. Аругюнова, “основная масса тактических приемов, применяемых адресатом, сводится к замене ожидаемого отклика на речевой стимул выдергиванием “прагматической шпильки”. Адресат в принципе свободен в выборе вектора реагирования...” Варьирование направления реакции связано с тактическими задачами. Так, реакция на истинностное значение

может быть прямой (Это – неправда) либо смягчатся (Я сомневаюсь) [Арутюнова 1981: с. 359-360]. В этикетных ситуациях, которые вызывают сомнение, все же принято не столько заботиться о себе, сколько “сохранять” лицо собеседника с помощью смягченного несогласия. На слова *Jsem velice rōda, ě jsem vōs natřefila* (И.Ешббек), превозносящие позицию адресата, принято отвечать „заземляющей“ репликой, например, такой: *Jen ěbdnō velkō slova* (Там же).

Вежливость и общественные конвенции принуждают к использованию техник, называемых *mitigation* и *hedging*, предполагающих смягчение, “округление” нежелательных высказываний с целью минимализации общественного риска. Поэтому людям, с которыми намерены поддерживать хорошие отношения, как правило, прямо не отказывают “в правде” их ложных суждений, фиктивно ее признавая с помощью выражений: *Mōte pravdu, ale...*; *Nerad to unkbm, ale...* – или используя в этой функции специальные, как бы метаязыковые, перформативы: *Dovoluji si vōs poědat...*; *Lituji, ě vbm mušnm oznbmit...*

С точки зрения полезности некоторые официальные письма должны начинаться и заканчиваться сигналами умеренной благожелательности. Могут ли выразить ее традиционные формулы приветствия или прощания? Пишущие такие письма зачастую прибегают к выражениям *Milē puhteli!*, *Drahē kolego!*, имеющим большую прагматическую силу. Они позволяют адресату ощутить себя вне рамок социальной иерархии и общественных условностей, что в результате должно породить специфическую откровенность речи. На самом же деле они могут быть фикциями и служить лишь вспомогательным средством для достижения поставленных целей. То есть при определенных обстоятельствах допускается существование чего-то, что, однако, в действительности не существует. Тем не менее трудно не признавать значение и роль фикций в тех рамках, в которых они выступают как орудийное средство.

Сказанная во время паспортного контроля пограничником фраза *Budite tak laskav a puedloĥte mi svuj pas* не должна восприниматься буквально как просьба. Выражение *Budite tak laskav* служит сигналом приказа переходящему границу предъявить паспорт; возможности поступить по-другому у него нет. Приказ в виде просьбы (косвенный речевой акт) – нередкое явление в этикетном общении. Его целью

зв’язку, при якому те, що означає, завдяки своїм лексико-семантичним та граматичним властивостям може мати при собі означення – об’єкт, виражений субстантивною формою в непрямому відмінку” [Баскаков 1974: 19], наголошуючи, що, окрім відмінків, граматичним засобом вираження керування можуть служити також післяіменники. Вчений, поділяючи думку Л.В.Щерби про керування як явище не граматичне, а лексичне, розрізняє сильне і слабе керування: “При сильному керуванні дієслово... керує одним чи декількома певними відмінками незалежно від контексту. При слабкому керуванні дієслово... може керувати будь-яким відмінком незалежно від свого значення, при цьому важливу роль відіграє контекст” [Баскаков 1974: 20].

При сильному керуванні поява іменної форми при дієслові є його іманентною властивістю. Такі дієслова керують якимось одним відмінком (наприклад, *уap-* “робити” керує знахідним відмінком, *istifade et-* “використовувати” – висхідним відмінком), рідше – двома (наприклад, *kork-* “боятися” керує висхідним та давально-направним відмінками, залежно від значення дієслова: із залежним іменем у формі висхідного відмінка він означає “боятися”, а у формі давально-направного відмінка – “не насмілитися”: *gđk gьrьltьrsьnden korkmak* “боятися грому”, *sokapa zьkmaуa korkmak* “не насмілитися вийти на вулицю”) чи трьома (*sor-* з давально-направним відмінком означає “питати, задавати питання”; із висхідним – “запитувати, допитувати”; із знахідним – “дізнаватись про кого-н.”) відмінками.

Випадки ж слабкого керування пов’язані із дієслівними словосполученнями, в яких відмінкові форми залежних імен залежать виключно від контексту. Наприклад (*Ayakta konuĥmaуē (tercih ederim)* “(я ввідаю перевагу) розмовляти стоячи”, *Arkasəndan suyleyeseрini (uьzьne suylemeli)* “Те, що говорить за спиною (треба говорити в обличчя”).

В турецькій мові, як зазначає А.Н. Баскаков, слабе керування більше властиве для імен, аніж дієслів [Баскаков 1974: 65]. Тому зрозуміло, що досліджувані нами дієслівні словосполучення, як правило, матимуть при собі залежні іменні форми у знахідному відмінку. При керуванні як “найбільш продуктивному синтаксичному зв’язку дієслів” [Баскаков 1974: 90] із іменами важливу роль відіграє семантика дієслова.

Дія великої групи дієслів переходить на прямий об’єкт, який у турецькій мові набуває, як правило, знахідного відмінка. Такі дієслова в лінгвістиці називають перехідними. “Перехідні дієслова виражають

У словниковому складі турецької мови, як і в цілому у мовах інших мовних сімей, дієслово відзначається багатством й різноманітністю граматичних форм та лексичних значень, займаючи одне з центральних місць серед усіх частин мови. Не випадково, що дієслово виступає предметом аналізу в порівняльно-зіставних, лексико-семантичних та граматичних дослідженнях турецької мови (праці Н. Гаджиєміноглу, А.Н. Кононова, А.Н. Баскакова, Г.К. Кулієва, В.Ф. Вещілової, Н.П. Голубевої та ін.)

Однак у турецькому мовознавстві поки що залишається достатньо невіршених проблем, що стосуються, наприклад, синтаксичних та функціональних аспектів дієслова. Так, проблемі лексико-граматичного зв'язку дієслівного керування в турецькій мові не присвячено окремих спеціальних праць. Вона, правда, порушувалася в статтях Вещілової В.Ф. "Глаголы движения в турецком языке" [Вещилова 1962] та Голубевої Н.П. "Синтаксическая сочетаемость переходного турецкого глагола" [Голубева 1974], а також принагідно із розв'язанням інших лінгвістичних питань (у роботах Баскакова О.М. "Словосочетания в современном турецком языке" [Баскаков 1974], Кулієва Г.К. "Семантика глагола в тюркских языках" [Кулиев 1968], Тенишева Е.Р. "Глаголы движения в тюркских языках" [Тенишев 1961], Юлдашева А.А. "Глаголы чувственного восприятия" [Юлдашев 1961] та ін.).

Вирішення проблеми виявлення лексико-граматичної природи дієслівного керування сучасної турецької мови доцільно проводити на прикладі словосполучень як поєднань дієслова – головного його компонента із залежними іменними формами у непрямих відмінках на основі підрядного зв'язку. До того ж аналіз словосполучень певної мови має важливе значення для загальної характеристики її граматичної структури. Саме сфера словосполучень містить найбільш показовий матеріал для визначення специфіки морфологічного та синтаксичного ладу конкретної мови і граматичних відмінностей між різними мовами.

Лексико-граматична здатність і потреба дієслова сполучуватися з іншими словами пояснюється онтологічною природою самої дієслівної лексеми. Зв'язки і відношення між дієсловом та іншими словами надзвичайно різноманітні, що проявляється в багатстві його лексико-семантичних та граматичних характеристик. Серед найтипівіших зв'язків дієслова із залежними іменами є підрядний зв'язок керування, яким тюрколог О.М. Баскаков у своїй монографії "Словосочетания в современном турецком языке" вважає "такий вид атрибутивного

является сведение до минимума различия позиций общающихся и стремление к максимальной результативности.

Атрибутом вежливого общения является скромность. Требование скромности, очевидно было решающим в возникновении таких конвенциональных выражений, как *Smim se zepat, Poslulnm proshim, Byli bychom rōdi* и т.п. Впрочем, чрезмерная скромность постепенно уходит из чешского дискурса. Об этом свидетельствует известное еще в начале века выражение *poslulnm hlōshim*, ставшее прецедентным благодаря знаменитому герою Я.Гашека – Швейку. Эта формула использовалась преимущественно в военном официальном дискурсе в ситуациях „командир – подчиненный“ и призвана была представлять подчиненного как вежливого человека, а точнее - чрезмерно вежливого (выражаемая им вежливость граничила с самоуничижением – это отчасти видно по „непричесанному“ русскому переводу – „послушно докладываю“). Чрезмерная вежливость не только унижает человека, но и воспринимается как неискренняя, ложная. Очевидно, поэтому выражение ушло из словоупотребления, а если и используется, то в ситуациях иронических, когда нужно продемонстрировать „охотное повиновение“. Истинное значение задается самим клише и максимой повиновения, а ироническое – прагматическим намерением скрытой насмешки. Конечно, читатель / слушатель должен “почувствовать” это несоответствие, в противном случае ирония будет бессмысленна.

Правила вежливости и требование скромности наряду с преуменьшением характеристик говорящего требуют проявления максимального признания заслуг и позитивных оценок адресата. Вследствие этого некоторые высказывания преувеличивают, гиперболизируют. Гипербола столь же уклоняется от правды действительности, говорит слишком много, сколь и литота, говорящая очень мало. Автор речи же, как правило, и не думает лгать, обманывать адресата, скорее всего, он руководствуется своими интересами, воодушевлением, влечением.

В речевых актах клишированные метафоры-гиперболы почти всегда обладают прагматической направленностью: *Andule bohn, strōhce muj* (В. Nmncovb), *Uuinmnb mana!* (S. Iech), *Krōsnō dōmo – vy kvmtete* (И. Жешбек). Известно, что метафоризация начинается с предположения о сходстве. Это предположение является основным в метафоризации и считается модусом метафоры. Ему придают статус кантовского принципа фиктивности, сущность которого можно выразить формой

„как будто“. Принцип фиктивности позволяет фиктивно трансформировать абстрактное в конкретное, недоступное в доступное восприятию, действие в состояние. При этом задействуется воображение и активно эксплуатируется ассоциативный компонент значения. Через метафоры, которые „как бы“ и не совсем соответствуют реальным фактам, можно посылать более сильные импульсы, нежели посредством ясного логического доказательства.

Полезность лжи проявляется зачастую и в фатических разговорах, где важен сам факт „говорения“, а не семиотическая ценность языковых элементов. Вот один из примеров „говорения“ ради вежливости при встрече: *Milb, milouukb, jsem tolik rōda, he tm vidnm! Co dmlbь? Jak se tьbь? Hned jsem tm poznala, jsi stьble stejnb!* (М. Мајеровб). Неискренний интерес к адресату виден уже в том, что ПК без предполагаемых для ответов пауз следуют одно за другим. Вопросы здесь практически не требуют ответов и являются по существу „колебаниями воздуха“, но – не бесполезными: они призваны предотвратить молчание. Адресат же, если он обладает живостью ума, их смысл именно так и „прочитает“. Героиня М. Маеровой, являясь образованным и воспитанным человеком, отвечает по всем правилам приличия: *Co to mluvnbь? Zestarla jsem... ale ty kvьmьtь!*

Таким образом, мы приходим к выводу, что приведенные здесь примеры, хотя и искажают действительность, полезны для эффективного общения. Полезность – это субъективный компонент практики, практика же часто диктует законы словоупотребления и относительное понимание истинности.

Понятия „истинный“ и „ложный“ применительно к прагматическим клишированным выражениям вовсе не относятся к чему-то простому, а обозначают некоторое общее измерение, в рамках которого противопоставлены полезность и неполезность высказывания (то, что „работает“, и то, что „не работает“) при определенном раскладе фактов действительности, с учетом знания этих фактов, а также целей, ради которых вступают в общение.

ЛИТЕРАТУРА

Арутюнова 1981– Арутюнова Н.Д. Фактор адресата // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. Т.40. – 1981.– №4.– С.356-367.

Бахтин 1986 – Бахтин М.М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа // Бахтин М.М.

Золотова 1982 – Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса.– М.: Наука, 1982. – 366с.

Ковтунова 1976 – Ковтунова И.И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение.– М.: Просвещение, 1976. – 239с.

Крушельницкая 1956 – Крушельницкая К.Г. К вопросу о смысловом членении предложения // Вопросы языкознания. – 1956.- № 5.- С.60- 68.

Матезиус 1967 – Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения // Пражский лингвистический кружок. – М.: Прогресс, 1967. – С. 239-245.

Николаева 1972 – Николаева Т.М. Актуальное членение – категория грамматики текста // Вопросы языкознания. – 1972. -№2. – С.48-54.

Распопов 1961 – Распопов И.П. Актуальное членение предложения. – Уфа, 1961.– 163с.

Чейф 1982 – Чейф У. Данное, контрастивность, определенность, подлежащие, топики и точка зрения // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1982.– Вып. 11.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Харченко Світлана Василівна – аспірантка кафедри української мови Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: комунікативний аспект вивчення синтаксичних одиниць.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2000 р.

КЕРУВАННЯ ДІЄСЛІВ ДІЇ В СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

Костянтин Широков (Київ)

Розглянуто особливості дієслівного керування лексико-семантичної групи дієслів дії в сучасній турецькій мові. Лексичні значення та граматичні форми дієслів характеризуються високим ступенем динамічності та варіативності, що по-різному репрезентується у їхній сполучуваності з іменними формами. Запропоновано основні формули керування лексико-семантичної групи дієслів дії.

The features of the verbal government for the lexico-semantic group of verbs of action in Present-day Turkish are under consideration. Lexical meanings and grammar forms of verbs are characterized by high level dynamics and variability which are represented in their combinability with nouns in different ways. Basic formulas of the government for the lexico-semantic group of verbs of action are presented.

по плечах його, Ліно, рейкою за простій (О. Гончар); *Грізний бойовий клич пролунав у відповідь на ці слова: – Вперед, сіверяни! За князя!* (В. Малик); *До мурів! До зброї! – гукнув Дмитрій, і рушили воїни на свої місця* (А. Хижняк). Наявність таких структурних схем уможливило уникнення в безпосередньому словесному виразі думки, мета якої спонукати до дії, тих її елементів, які за даних конкретних умов висловлювання не здаються обов'язковими для передачі певного, повноцінного смислу. Утримується в мові тільки те, що становить основний фактичний зміст думки, викликаной в певній ситуації. Значення спонукуваної дії “підказується” граматичною будовою речення. Адресата ж спонукування, якщо структура не містить звертання, визначає ситуація мовлення.

4. Мовна практика засвідчує випадки вживання комунікативної структури елементарних речень спонукальної модальності, яка складається з імпліцитної реми і експліцитної теми. Напр.: *Я вже був повернув назад, у село, щоб розпитати діда Ілька, як од лісу мене вдарив у спину високий жіночий голос: – Дядьку!.. Гов, дядьку!.. Я обернувся* (А. Дімаров). Мовець висловленням *Дядьку! Гов, дядьку!* а) намагається встановити контакт, називаючи особу на яку буде, спрямовуватися спонукування (тема висловлення) і б) одночасне впливає на реальну дійсність, видозмінює її, примушуючи людину зупинитися, оглянутися і вислухати (це рем висловлення). Тематичні спонукальні висловлення використовуються і тоді, коли учасники акту спілкування розірвали контакт з ініціативи одного з них. Їхня мета – поновлення розірваного каналу зв'язку (дія, до якої спонукається адресат зрозуміла з ситуації мовлення). Напр.: *Володя засміявся: – Ти плетеш дурниці... Петро похитав головою, і безнадійно махнувши рукою, пішов геть. – Петре!.. Та той навіть не обернувся* (І. Багмут).

Таким чином, названі особливості комунікативної структури елементарних речень спонукальної модальності розкривають потенційні можливості, закономірності та особливості їх функціонування у мовленні. А подальше вивчення комунікативної структури спонукальних речень сприятиме виявленню нових даних про актуальне членування речення.

БІБЛІОГРАФІЯ

Вардуль 1967 – Вардуль И.Ф. О двух синтаксических уровнях языка // Исследования по японскому языку.– М.: Наука, 1967.

Литературно-критические статьи /Сост. С. Бочаров и В. Кожинов. – М.: Художественная литература, 1986.– С.473-546.

Булыгина 1981– Булыгина Т.В. О границах и содержании прагматики // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. Т.40.– 1981.– №4.– С.333-342.

Вайнрих 1987– Вайнрих Х. Лингвистика лжи // Язык и моделирование социального взаимодействия: Переводы.– М.: Прогресс, 1987.– С.44-87.

Джемс1995 – Джемс В. Прагматизм: Новое название для некоторых старых методов мышления // Прагматизм.– К.: Україна, 1995.– С.3-149.

Клаус 1967 – Клаус Г. Сила слова.– М.: Прогресс, 1967.– 215 с.

Остин 1986 – Остин Дж. Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике: Вып.17. Теория речевых актов.– М.: Прогресс, 1986.– С.22-130.

Lakoff 1982 – Lakoff R. Some of my favorite writers are literate. The mingling of oral and literate strategies in written communication // D.Tannen (ed.), 1982, - P.239-260.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Баландіна Надія Францівна – докторант Інституту мовознавства ім.О.О.Потебні НАН України.

Наукові інтереси: комунікативно-прагматичний аналіз етикетного спілкування.

Стаття надійшла до редакції 5.09.2000 р.

АНАЛІЗ НАЗВ ПОСУДУ І КУХОННОГО НАЧИННЯ В ГОВІРКАХ НАДДНІСТРЯНЩИНИ

Зиновій Бичко (Тернопіль)

Аналіз тематичної групи слів “Посуд, кухонне начиння” свідчить, по-перше, про розвиненість міждіалектної омонимії, по-друге, про багатство синонімічних рядів і їх репрезентантів у досліджуваних говірках. У наддністрянських говорах при існуючому традиційному поділі на східні та західні говірки виленюються також північні та південні.

The analysis of the thematic group “Dishes, kitchen ware” demonstrates the development of interdialectic omonymy, the variety of synonymic rows and their representatives. The northern and the southern dialects are distinguished in the Dnister dialects in addition to their traditional division into the eastern and western ones.

Типологічне дослідження діалектної лексики є одним із найбільш актуальних завдань сучасного мовознавства. Назви посуду і кухонного начиння як тематична група лексики у наддністрянських говірках становлять певну кількість лексико-семантичних груп чи парадигм.

Розглядалися ці назви у працях Я.Вакалюк, Г.Чорноморець, Ф.Бабія. Посуд і кухонне начиння як у міському, так і в сільському побуті в основному засвідчені загальноживаними назвами, а саме: *ли(о)жка*, *вилка*, *тар'іл*, *тар'ілка*, *ш(с)кл'анка*, *миска*, *горн'а*, *сковор'ідка* тощо.

Крім загальноживаних слів вказаної тематичної групи, в наддністрянських говірках трапляється чимало суто діалектних форм. Тут чітко розрізняється кілька принципів номінації. 1. Слова, утворені від назв харчових продуктів: *с'іл'ничка* – ‘посуд для солі’, *цукер'ничка* – ‘посуд для цукру’, *чай'ник* – ‘посуд для чаю’, *хл'ібниця і(а)* – ‘посуд для хліба’. 2. Назви, утворені від виду матеріалу, з якого виготовлена реалія: *шк'л'анка*. 3. Лексеми, утворені від дієслівних основ: *покришка*, *закрутка*, *приш'ч'іпка*, *ц'ідилко*, *д'ійниця і(а)*.

Серед говіркових назв посуду трапляються іншомовні нашарування: *брит'ванка* (німецьке *Bratpfanne*) – ‘лист’; *рондел*, *шен'декл'а*, *пател'н'і* (італійське *patella*) – ‘сковорода’; *гал'ба* – ‘кухоль’, *ф'іл'іжанка* – ‘чашка’. Деякі з них поширені в інших південно-західних українських говорах. Більша частина назв посуду – етимологічно прозора. Проте деякі назви з непрозорою мотивацією вимагають детального спеціального дослідження (*пал'уба*, *к'р'іглик* – ‘посуд для сиру’, *гендз'ер* – ‘посуд для перцю’, *д'аг'л'іу* – ‘посуд для спецій’, *к'іблик* – ‘горня’, *ск'ібец* – ‘відро’ тощо).

У назвах посуду в наддністрянських говірках чітко виявляються системні гіперо-гіпонімічні відношення, що на наддіалектному рівні характеризуються ланцюгом семем: ‘посуд (родова назва)’ – ‘посуд для води’ – ‘посуд для молока’ – ‘посуд для чаю’ – ‘посуд для страв’ – ‘посуд для приготування їжі на одну сім'ю’ – ‘посуд для приготування їжі на кілька сімей’ – ‘посуд для випікання хліба’ – ‘металевий посуд’ – ‘дерев'яний посуд’ – ‘глиняний посуд’ – ‘скляний посуд’ і т.д. Така семемна парадигма в досліджуваних говірках репрезентується відповідним набором лексем, включаючи семну дистрибуцію, а також субституцію. Як і в попередніх тематичних групах, бувають випадки чіткої симетризації та ізоморфізму структур суміжних лексичних мікрогруп. Наведена наддіалектна сітка-модель заповнюється такими лексемами, що фіксуються в наддністрянських говірках: *начин'а(і)–горн'е(а)–кухоль–шк'л'анка–миска–бан'ек–виварка–брит'ванка–ронде(и)л'–с'іл'ничка–гор'нец'–ф'іл'іжанка*. Деякі назви у наддністрянських говірках мають багато лексем-гетеронімів.

Без церемоній, як син цілує матір (Ю.Дольд-Михайлик); *Хорій притакнув головою, наче зрозумів його, і після мовчанки попрохав: – Поклади мене до сну. Мені сну треба, сину* (О.Кобилянська) і *Душа моя завилала... – Іди ти к чорту! – гукнув я і вернувся назад* (П.Мирний), – *Та цитуйте ви там!* – обернулася Сикліта на крик, що справили діти, що гралися серед хати... (Г. Григоренко); – *Я йду з дому, – додав згодом. – Вернусь, може, пізно. Ви йдіть у сад* (О.Кобилянська).

Однозначне розуміння того, кому адресоване спонукування, безпосередньо пов'язане з ситуацією мовлення. Особливо велику роль в ідентифікації адресата спонукуваної дії відіграє ситуація у тих реченнях спонукальної модальності, в яких центральний компонент реми, виражений транспонованою в наказовий спосіб формою інфінітива, оскільки відсутність лексичного і морфологічного показників теми в даному випадку є нормативною. Напр.: – *Покликати, – коротко звелів султан, і в його голосі чулася нетерплячка* (П. Загребельний); *Довбуш (товаришам). Збиратись у похід! Вантажить клунки!* (Б.–І. Антонич).

2. У процесі комунікації ситуація мовлення може змінювати первинні прагматичні наміри, потреби адресанта в такий спосіб, що метою висловлення стає не спонукувана дія, яка будучи один раз вираженою, затримується в свідомості мовця і слухача, а назва особи, яка повинна реалізувати дію, або ж повідомлення різноманітних додаткових характеристик: умови дії, часу, об'єкту, ознак дії та ін. Вживання висловлень, в яких дещо ослаблене значення спонукування, досить часто зустрічається у мовленні вчителів. Напр., у класі урок читання. Мета уроку – прочитати оповідання – і умови її реалізації учням відомі. Учитель підходить до одного з учнів і говорить: – *Читай / ти!* Комунікативна структура даного речення складається з теми *читай*, яка відома з ситуації мовлення, реми – *ти*: мовець хоче, щоб саме ця особа, а не інша, стала виконавцем спонукуваної дії. В іншій ситуації, коли учень, який відповідає читає дуже швидко і нечітко, учитель вимагає: “*Читай / повільно, виразно!*” Тема висловлення – *читай*, рема – *повільно, виразно*.

3. Специфічною особливістю комунікативної структури речень спонукальної модальності виступає можливість імпліцитного вираження елементів реми у реченні з невербалізованим предикатом. Напр.: *Ліна, озброївшись своєю рябою рейкою, підходить до гурту, і механізатори, на мить припинивши сварку, під'юджують її: – Ану*

реального світу конкретної особи, а також суб'єктивне становлення людини до реальних явищ і зв'язків дійсності, використовуючи при цьому вербальні засоби для свого вираження.

Аналіз праць мовознавців, які працювали над розробкою основних положень ТАЧР, дає підстави стверджувати, що ТАЧР виявилась досить плідною. Досягненням ТАЧР є те, що вона визнана науковцями самостійним напрямком у теоретичній лінгвістиці, а також визначення та опис мовних засобів вираження актуального членування. На сьогодні достатньо повно розроблені комунікативно-синтаксичні типи розповідних речень [Распанов 1961; Ковтунова 1976 та ін.]. Проводиться дослідження складних складнопідрядних речень з погляду актуального членування речень.

Однією з особливостей досліджень, присвячених актуальному членуванню речення, є, безумовно, те, що не тільки в працях, в яких йдеться про класифікацію комунікативно-синтаксичних типів розповідних речень, але й у працях, де розглядаються загальнотеоретичні проблеми актуального членування, ілюстративний мовний матеріал обмежується розповідними реченнями. Поза увагою ж дослідників залишається комунікативна структура речень спонукальної модальності. Залучення цього матеріалу дало б можливість з'ясувати декілька важливих питань, зокрема, питання про те, чи наявне актуальне членування в кожному конкретному типі висловлення.

Комунікативна структура речень спонукальної модальності характеризується певними особливостями.

1. Переважна більшість елементарних речень спонукальної модальності мають комунікативну структуру нерозчленованого типу, оскільки форми наказового способу дієслова в сучасній українській літературній мові виявляють суб'єкт спонукуваної дії безпосередньо своїм особовим закінченням. Це є нормою сучасної мови. Отже, в елементарних нерозчленованих спонукальних висловленнях з лексично не вираженою темою є її морфологічний показник. У даному випадку морфологічний показник теми виступає як основний, а лексично виражений як додатковий, як такий, що логічно й психологічно увиразнює контакт між мовцем і слухачем-виконавцем, посилюючи або послаблюючи варіантне спонукальне значення висловлення. Пор.: –*Я зберігатиму її не лише як пам'ятку, а й як священну реліквію, – серйозно сказав Генріх. – І дозвольте мені поцілувати вас, мадам Матран.*

Родова (загальна) назва посуду в наддністрянському діалекті передається регулярними лексемами *'начин'а(і)* (весь ареал), рідше *'посуд, по'суда* (східна частина говору). Це ще раз свідчить про те, що наддністрянський говір умовною лінією р.Свіча – м.Золочів диференціюється на західнонаддністрянські та східнонаддністрянські говірки. Ізгласа *на'чин'а* продовжується в бойківській, а також подільській говори. Із семемою 'різний посуд' лексема *'начин'е* побутує у волинських говірках. У низці говірок фіксуються форми *'посуд, 'посуда*.

Зі значенням 'кухоль для пиття води' маніфестуються назви *гор'н'а(е), гор'н'а(е)тко, к'варта, бан'а(е)'чок, 'к'іблик, к'ружка, кубайчик, ван'дал', гор'нец*. Номен *'к'іблик* виражає диференційну ознаку 'посуд із глини'. Лексема *гор'н'а*, що займає цілий регіон, також поширена в інших говорах південно-західного наріччя. Лексема *ба'н'ечок* має відповідники в бойківському (*бан'а'ча*), подільському (*бан'а'чок*) діалектах. Цікаво, що в говірках Полтавщини подібних лексем нема, однак тут побутує подібне слово *ба'нута* – 'казан для миття посуду'. Чітко виділяються наддністрянсько-бойківська, наддністрянсько-волинська, наддністрянсько-подільська, наддністрянсько-буковинська, наддністрянсько-покутська ізгласи *'к'варта* – 'посуд для пиття води'. Існує така ж наддністрянсько-стєпова риса. Слово *'к'варта* спорадично фіксується на всьому ареалі наддністрянського діалекту. Правда, більше воно локалізується в північно-східній частині досліджуваного ареалу.

У наддністрянських говірках глиняний посуд для молока має назви: *гор'н'а(е)тко, гор'нец, з'банок, з'баночок, 'горщик, гла'дунчик, гла'душчик, молоч'н'ета*. Рідше *мо'лоч(ш)ник, глек, з'лечик, ц'їдил'ник, ц'їдиу'ник* (спорадично в західній частині). Як і лексема *гор'н'а*, назва *гор'н'а(е)тко* поширюється на всій території наддністрянського діалекту. Східну його частину займає форма *гор'нец*, яка продовжується в бойківських говірках із семемою 'горщик для молока'. *Гла'душчик, молоч'н'ета* лише спорадично поширюються в говірках Тернопілля. Існує наддністрянсько-бойківське явище *з'банок, з'баночок* – *збан, зба'нок, зба'н'а* – 'гличик'. Лексема *зба'нок* – 'гличик' відома подільським говіркам, а також волинським *зба'н'е* – 'маленький гличик'. Увиразнюється наддністрянсько-покутсько-буковинська риса *з'банок* – *зба'нок* – 'гличик для свіжого молока'. Таким чином, наддністрянська лексема *зба'нок* маніфестує семему 'глиняний посуд для молока'. В

інших говорах південно-західного наріччя семантична амплітуда цієї лексеми збільшується за рахунок інших семем: 1) 'гличик для свіжого молока', 2) 'посуд для води, яка береться в поле' – покутсько-буковинські говірки; 3) 'маленький гличик' – волинські говірки; 4) 'гличик' – подільські говірки; 5) 'бідон для молока' – бойківські говірки.

У значенні 'металевий посуд зі сферичним дном' маніфестуються слова: *дзв'ін* (Бережанщина), *бл'а'хар* (північний захід Львівщини), *к'ібел'* (схід Тернопільщини), *чу'гун*, *ко'тел* (Теребовлянщина), *ба'н'а(е)к*. Остання назва перманентно займає всю територію діалекту, поширюється в сусідні контактні говори. Форма *чу'гун* властива для говірок Бережанського та Монастириського р-нів Тернопільської обл. Поодинокі трапляється номен *к'ібел'* – 'мідний казан'. У говірках Тернопільщини *к'ібел'*, *дзв'ін*, *бл'а'хар* виражають значення 'посуд для варіння корму худобі'.

Багато назв існує для номінації каstrулі, як-от: *р'ринка*, *р'рондел'*, *р'рин'чина*, *ба'н'ек*, *р'ринки*. Перші чотири форми послідовно займають досліджуваний ареал. У сусідніх говорах ці назви мають дещо інше значення. Назви *р'рондел'*, *р'рондел'ок* відомі подільським і волинським діалектам із значенням 'каstrуля з довгою ручкою'. Лексема *р'ринка* в бойківському говорі функціонує з диференційною ознакою 'низька каstrуля', а в подільському – 'глиняний горщик для вазонів'. Як видно, номени *р'ринка*, *р'рондел'* у південно-західних говорах виявляють полісемантичні відношення.

Па'тел'н'а (весь ареал), *р'ринка* (південь Тернопільщини), *сковоро'да*, *сковор'ідчина* (північ діалекту), *ж'жарниц'а* (Чортківщина), *жа'роўн'а* (Тернопільський р-н), *брит'ванка* (Гусятинщина), *р'рондел'* (басейн Стрипи й Івано-Франківщина) – така мікропарадигма лексем на означення сковороди фіксується в наддністрянських говірках. У східній частині діалекту побутує лексема *шен'декл'а*. Форма *па'тел'н'а* відома сусіднім подільському і бойківському говорам.

Металева ступка, в якій товчуть перець, часник репрезентується назвами *моз'д'ер* (захід говору), *с'тупка* (східна частина). Лексема *моз'д'ер* є суто локалізованою формою, що не утворює ізоглос у сусідні говори. Назва *с'тупка* складає із формою *ступер'нак* окрему наддністрянсько-бойківську рису.

Різні лексеми існують в наддністрянському говорі на позначення великої ложки з довгою ручкою, якою насипають рідку страву. На всій

тексті, так і в парадигматичному плані – елемент протиставлення мовленнєвим одиницям, які відсутні в тексті" [Николаева 1972:53].

5. Актуальне членування речення у світлі вчення про семантичний синтаксис співвідносять з семантико-синтаксичною структурою речення (висловлення). Досліджуючи актуальне членування (висловлення), лінгвісти досить часто вказують на те, що це явище певною мірою впливає на смислову організацію речення. Так, І.І.Ковтунова зауважує: "Одне і те ж речення може набувати різного смислового навантаження залежно від комунікативної мети, яку має мовець" [Ковтунова 1976:6]. В.А.Белошапкова отожднює актуальне членування зі смисловим, а О.І.Москальська визначає статус актуального членування як категорії семантичної структури висловлення.

Г.О.Золотова також не стає на позиції жодного з названих поглядів щодо приналежності актуального членування до певного рівня, оскільки вважає, що в реальній дійсності речення репрезентує не три різні структури, а єдину. Це дало їй можливість зробити висновок, що "актуальне членування – похідне від двох величин: семантико-синтаксичної структури речення і конкретного тексту (або мовленнєвої ситуації). З цього погляду семантико-синтаксичною структурою проектується потенції актуального членування або комунікативного використання речення" [Золотова 1982:292].

Проблема ідентифікації актуального членування речення (висловлення), на нашу думку, можна розв'язати шляхом віднесення актуального членування до універсальних явищ. Мовець свідомо чи підсвідомо підпорядковує продукування висловлення умовам успішної реалізації мовленнєвого акту, а особливо спонукального. З цією метою він обирає певну семантико-синтаксичну структуру, побудовану відповідно до намірів мовця, і, враховуючи ситуацію мовлення, акцентує на конкретному компонентіві структури речення, який, на думку мовця, є виразником того, що (або чого) він хоче. Актуальне членування відображає динаміку людської думки, втіленої у реченні (висловленні). Будова висловлення є реалізацією шляху, яким йде думка, що поступово формується у свідомості адресанта. Цей шлях цілком закономірно веде від відомого до невідомого, від менш важливої до більш важливої частини повідомлення тощо.

Актуальне членування речення (висловлення) – психолінгвістична категорія, яка відображає об'єктивні та реальні зв'язки і явища

речення до синтаксичного рівня мови, вважаючи його однією з складових категорії предикативності. Подібний погляд на сутність та категоріальну приналежність актуального членування поділяють І.П.Распопов, О.А.Крилова.

Однак, не всі мовознавці визнають належність актуального членування до граматичного рівня мови.

2. Другий погляд пов'язаний з теорією ієрархії основних синтаксичних одиниць мови. Так, І.Ф.Вардуть розрізняє синтаксичний (потенційно-синтаксичний) і супрасинтаксичний (актуально-синтаксичний) рівні. Кожен синтаксичний рівень оперує різними одиницями. Зокрема, найвищою одиницею супрасинтаксичного рівня дослідник вважає фразу (висловлення), а найнижчою – фразему. На противагу одиницям потенційно-синтаксичного рівня одиниці актуально-синтаксичного рівня характеризуються певними інтонаційними показниками [Вардуть 1967].

На думку Ф. Данеша, будь-яка синтаксична одиниця є утворенням трьох планів: плану лексичного наповнення і смислової структури речення, плану його граматичної структури і плану мовленнєвої реалізації цієї структури. Актуальне членування притаманне висловленню і належить до комунікативного рівня.

3. Вважаючи протиставлення граматичного і актуального не виправданим, а віднесення актуального членування речення до синтаксичного рівня помилковим, В.З.Панфілов пише, що “речення поряд з синтаксичним рівнем має ще особливий рівень, зумовлений його актуальним членуванням” [Панфілов 1963:39]. Цей рівень автор назвав логіко-граматичним, і розглядає його як такий мовний рівень, в який не включається не тільки конкретна екстралінгвістична ситуація, але й конкретний зміст речення. Актуальне членування, на думку В.З.Панфілова виникає в результаті функціональної реалізації мовної структури у мовленні, відображає структуру категорій мислення та визначається безпосередньо комунікативним завданням.

4. Актуальне членування розглядається як одна із категорій граматики тексту. Згідно з цим поглядом актуальне членування розглядається на фоні загальної категорії тексту, яку Т.М.Ніколаєва пропонує називати категорією виділення. “Під виділенням розуміється протиставлення одного елемента тексту іншим його елементам. Це протиставлення може здійснюватися як в синтагматичному плані – елемент протиставляється одиницям, експліцитно наявними у тому ж

території відома лексема *ополоник*. У західнонадністрянських говірках побутує номен *варижка*, *варешка*, що продовжує свою ізоглосу в бойківській говір. Східна частина діалекту покривається назвами *хохл'а(е)*; *черпак*, *варежка*, *вареха*.

Для виделки в надністрянському діалекті існують назви *вилка*, *вилки*, *виделец*, *видел'ц'і*, *виделка*. Слово *вилка* порівняно з лексемою *виделка* трапляється значно рідше. Лексема *виделка* утворює надністрянсько-бойківську ізоглосу. Множинна форма *видел'ц'і*, яка спорадично фіксується на Надністрянщині, прийшла сюди, ймовірно, з польської мови (*widelec*).

Семемі ‘ганчірка для виймання з печі горщиків’, ‘ганчірка для миття посуду’ передаються назвами *шмата* (захід), *т'р'анка* (крайня північно-західна частина), *мийка* (південно-східна і південно-західна частина), *с'тирка* (північно-східна частина), *кат'ран* (мозаїчний ареал на сході), *митка* (південно-західна частина говору), *нучка* (південь діалекту).

Лексема *кат'ран* утворює надністрянсько-покутсько-буковинсько-бойківську ізоглосу: ‘ганчірка’, ‘вовняна тканина з візерунком’, ‘запaska’. У подільському говорі ця лексема має семантику ‘ганчірка для миття підлоги’. Отже, семантичну опозицію ‘ганчірка для виймання з печі горщиків’ : ‘ганчірка для миття’ : ‘запaska’ (*шмата* : *с'тирка* : *кат'ран*) нейтралізує надністрянське *митка* – ‘будь-яка ганчірка’. У західнонадністрянських говірках лексема *мийка* вживається також у переносному значенні ‘людина без честі’.

Чимало назв існує для номінації дійниці: *д'її'ниці'а(і)*, *ск'ї'нец*, *ко'нец*, *ско'нец*, *ску'нец*, *ск'їп'чак*, *ск'їп'чик*, *ск'ї'бец*, *пунт'а*. Форма *д'її'ниці'а* поширена на всій території надністрянського діалекту, *ко'нец*, *ско'нец*, *ск'їп'чик* займають лише східну частину. У бойківському діалекті відомий номен *ско'ниці*. Семантична опозиція лексем *д'її'ниці'а* : *ско'нец* диференційну ознаку виявляє семою ‘матеріал’. Якщо дійниця виготовлена з дерева, то вона називається *ско'нец*, із бляхи – *д'її'ниці'а*. Трапляються випадки, коли лексема *ск'ї'нец* набирає значення ‘відр’ (Підволочищина і Чортківщина).

Фіксується в надністрянських говірках багато інших назв посуду та кухонного начиння, що утворюють системні зв'язки в межах аналізованої тематичної групи. Сюди належать: *ф'їл'їжанка* – ‘чашка’; *миска*, *полумисок*, *тар'їл*, *порц'їйка* – ‘тарілка’; *кел'їшок* – ‘чарка’; *бл'а(е)ха*, *бл'ешка*, *брит'ванка* – ‘лист, деко’; *ма'зок* – ‘для змашування

листа'; *друшл'ак* – 'посудина з дірками у дні'; *мидн(л)иц'і, мил'ниц'і* – 'дуже велика миска'; *пугар, шкл'енка* – 'склянка'; *фл'ешка* – 'пляшка'; *бутл'і* – 'сулія, бутель'; *сл'ойік* – 'банка'; *маког'ін, мак'ітра, мако'терт* – 'посуд для тертя маку'; *терка, мас'ничка* – 'посуд для виготовлення масла'; *сал'ітерка* – 'посуд для салатів'; *нецки, виварка, ко'рито* – 'ночви'; *ди'ниці'і, шатк'і'ниці'і* – 'для шаткування капусти'; *ко'ноўка, ведро, путн'а* – 'відро'; *с'іл'ничка* – 'посуд для солі'; *кру'жок* – 'покришка бочки для квашення капусти'; *фо'ремка* – 'форма для печива'; *коло'т'іўка, коло'тушка* – 'збивалка'.

Ці назви систематично фіксуються в усіх досліджуваних говірках і утворюють ізоглоси в інших говорах. *Ф'іл'і'жанка* – 'чашка' продовжується в подільських говірках, лексема *миска* відома бойківському і подільському говорам, у покутсько-буковинських говірках фіксується похідний номен *миска'р*'. Семема 'чарка' утворює наддністрянсько-подільську, а також наддністрянсько-бойківсько-буковинську рису *кел'ішок*. Наддністрянсько-бойківська ізоглоса *друшл'ак* (польське *druszlag*, німецьке *Durchschlag*) засвідчує собою явище міждіалектної омонімії. В наддністрянських говірках ця лексема виявляє значення 'посудина з дірками у дні', а в бойківському говорі вона має таку семантику: 1) 'кожушок без рукавів'; 2) 'пробійник'. Напевно, в семантичній структурі назви *друшл'ак* розвиток значень мав такий вигляд: 'посудина з дірками' → 'пробійник' → 'кожушок без рукавів'.

Виразною є ізоглоса семемі 'дерев'яна посудина для збивання масла': наддністрянське *мас'ничка*, *боден'ка* – пок.-бук. *мас'л'анка* – бойк. *масничка*, *масличка*.

Семема 'череп'яна миска для тертя маку' відома наддністрянським говіркам як *ма'к'ітра* (весь ареал), *макортик*, *ма'котирт*' (Теребовлянщина), подільським – *ма'к'ітра*, бойківським – *макор'тет*, *ди'ниці'а*, *ма'к'ітра'а*, буковинським – *ма'к'ітрик*. Відзначимо, що в перехідних до бойківських говірках теж фіксується лексема *ди'ниці'і* – 'макітра' (Стрийський, Жидачівський р-ни).

Наддністрянська назва *коб'йаў(л)ка* (польське *kobiaika*) – 'плетений кошик для продуктів' може мати родові значення кошика – *ко'бел'і*. У даному слові спостерігається різноспрямована філіація семантики в говорах південно-західного наріччя: бойк. – 'кошик для картоплі', бук. – 'невеликий кошик'.

формально-граматичної та комунікативної структури речення, порядку слів, його призначення, сутності, видів, функцій тощо.

1. Актуальне членування речення відображає комунікативну структуру висловлення, а тому, на думку В.Матезіуса, слід "актуальне членування речення протиставляти його формальному членування" [Матезіус 1967: 239].

Актуальне членування є засобом включення речення в предметний контекст, на базі якого воно (актуальне членування) виникає, тобто, мовець виражає актуальне для нього в даний момент мовлення ставлення до певного явища дійсності. Щоб спілкування було успішно реалізованим, мало позитивний ефект для всіх його учасників, щоб однаково був сприйнятий смисл висловлення, необхідно, щоб адресат міг досить чітко розмежовувати те, про що говорить мовець, і те, що він про це говорить. Цим і визначаються основні структурно-комунікативні компоненти висловлення: основа, або вихідний пункт, і ядро. В. Матезіус про це говорить так: "Основні елементи актуального членування речення – це вихідний пункт (або основа) висловлення, тобто те, що є в даній ситуації відомим чи що можна легко зрозуміти і від чого відштовхується мовець, і ядро висловлення, тобто те, що мовець повідомляє про вихідний пункт висловлення" [Матезіус 1967:252-253].

В. Матезіус розрізняє об'єктивний, немаркований порядок слів (розгортання думки відбувається за схемою "відоме – невідоме") та емоційний, суб'єктивний, маркований порядок слів (висловлення починається з невідомого). Порядок слів фіксує положення у структурі основи і ядра.

Розвиваючи ідеї ТАЧР, К.Г.Крушельницька зосереджує свою увагу на питанні співвідношення компонентів формально-граматичної структури речення з компонентами комунікативної. Автор, узагальнюючи результати аналізу мовного матеріалу робить висновок, що будь-який граматичний член речення може виконувати функцію "даного" або "нового", у зв'язку з чим терміни "головний член речення" і "другорядний член речення" є неактуальними, бо "члени речення у кожному конкретному висловленні становлять єдність двох значень: синтаксичного значення і "комунікативного навантаження" [Крушельницька 1956:60]. Далі автор зазначає, що засобом вираження комунікативного навантаження членів речення виступає порядок слів. Таким чином, К.Г.Крушельницька відносить актуальне членування

Наукові інтереси: проблеми просодичної зв'язності прозових текстів малих форм.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2000 р.

КОМУНІКАТИВНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ СПОНУКАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В СВІТЛІ ТЕОРІЇ АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ РЕЧЕННЯ

Світлана Харченко (Київ)

У статті розглядаються питання, пов'язані з комунікативною структурою речення. Зокрема, зроблено спробу визначити основні особливості комунікативної структури спонукального речення.

The issues connected with the sentence communicative structure are viewed in the article. An attempt to define the main peculiarities of the imperative sentence communicative structure is made.

У лінгвістичних дослідженнях останніх десятиліть можна відзначити посилений інтерес до розгляду речення з комунікативного погляду. Провідна функція мови, як відомо, - комунікативна (спілкувальна). Ця функція забезпечує взаємодію між особами, що спілкуються, обмінюючись думками, почуттями тощо. Отже, процес спілкування здебільшого не може реалізуватися без мови, втіленої в індивідуальному мовленні кожного, хто бере участь у діалозі, полілозі. Основним засобом спілкування виступає мова, яка реалізується у конкретних, індивідуалізованих виявах, у формах мовлення – зокрема, висловленнях. У висловленнях реалізуються виражальні можливості мови, які використовуються щоразу для конкретних завдань, з певним прагматичним впливом, наміром. У висловленні також відображається ставлення мовця до дійсності, слухача, змісту повідомлюваного. Все це накладається на актуалізацію того чи іншого компонента, формує комунікативну структуру речення.

Комунікативна структура висловлення безпосередньо пов'язана з актуальним членуванням речення.

Сучасна теорія актуального членування речення (ТАЧР) розвинулася на основі поглядів чеського вченого В. Матезіуса стосовно

Наддністрянські назви $^1\text{ситко}$, $^1\text{їдилко}$, $^1\text{їдилце}$ – 'бляшане цідило' являє собою семантичний локатив. Відзначимо, що така форма побутує на Бойківщині, але з іншою семемою 'ручний бубон'. Як видно, знову виявляється явище міждіалектної омонімії.

Назви $^1\text{кружжок}$, $^1\text{кружжки}$, $^1\text{кружжа}$ в наддністрянських говірках маніфестують семему 'сегментоподібна дубова дощечка, на яку ставлять тягар у бочці з квашеною капустою'. Така ж семема притаманна волинській лексемі $^1\text{кружжок}$. Окрім наведеного значення, в південно-західних говорах для цієї форми фіксуються інші семемі: 'кругла дерев'яна накривка', 'маленький круглий столик', 'дерев'яне кружало, на яке кладуть гарячу мамалигу', 'кузов колиски', 'дерев'яна накривка на відро'. Отже, в семантичній структурі номена $^1\text{кружжок}$ відбиті три основні значення, які закріпилися як результат значеннєвої філіації.

Номінація терки може бути представлена наддністрянсько-бойківською рисою $^1\text{терка(o)}$, $^1\text{тертка}$ – $^1\text{терко}$, $^1\text{тердко}$. Вона продовжується в інші контактні говори.

Назви посуду та кухонного начиння в наддністрянських говірках відображають складні полісемічні й омонімічні відношення. Приміром, лексема $^1\text{горн'а}$ в досліджуваних говірках виражає різні значення: 'кухоль для води' (західнонаддністрянські говірки), 'глиняний посуд для молока', 'чашка', 'маленький горщик'. Подібне стосується лексем $^1\text{миска}$: 'тарілка' (весь ареал), 'посуд для миття' (Львівщина), 'посуд для тіста'; $^1\text{рондел}$: 'сковорідка' (східна частина), 'банячок'.

Окремі лексеми ($^1\text{бл'удо}$, $^1\text{к'варта}$, $^1\text{скл'анка}$, $^1\text{чара}$) відтворюють природу омонімічних відношень. Функціонуючи в різних говірках, вони репрезентують у кожній окремій говірковій системі неоднакові семемі, які різняться одна від одної певними семемами. Наприклад, $^1\text{кв'атирка}$ – 'бляшанка' (мозаїчний ареал на заході діалекту), 'кварта', 'шибка у вікні'; $^1\text{скл'анка}$ – 'пляшка', 'бляшане горнятко'. Для відра ще існує назва $^1\text{путн'а(e,i)}$. Цей номен, як звичайно, покриває південно-східну частину говору.

Системотворчими є інші наддністрянські назви посуду та кухонного начиння: $^1\text{бан'ка}$ (весь ареал) – 'банка', $^1\text{ба'ривчина}$, $^1\text{ба'риўка}$ – 'невелика бочка'; $^1\text{бра(и)т'ванка}$ (від нім. Bratpfanne) (спорадично на всій території говору) – 'бляшаний лист для випікання'; $^1\text{бул'ї}$ (весь ареал) – 'велика скляна посудина з шийкою'; $^1\text{вори'на}$ – 'нічний горщик'; $^1\text{глин'еник}$ –

‘горщик для глини’; *г’ілетка* – ‘діжка’; *дир’бак* – ‘розбитий залізний горщик’; *куфа* (польське *kufa*) – ‘кадка з горілкою’; *рак’іука* – ‘верх маснички’; *ци’зорик*, *жидик* – ‘кишеньковий ніжик’. Усі вони спорадично трапляються на досліджуваній території.

Як показав аналіз, тематична група “Посуд, кухонне начиння” характеризується, насамперед, розвиненою міждіалектною омонімією. Крім того, досліджувана тематична група містить у своєму складі чимало синонімічних форм (у межах однієї говірки) і лексем-гетеронімів, які побутують у різних говірках.

Аналізована тематична група особливо наочно показує поділ наддністрянського діалекту на західнонаддністрянські та східнонаддністрянські говірки. Можна побачити тут ще лексеми, які маркуються ареалогічною віднесеністю за типом: північ - південь. Крім того, існує чимало явищ, які продовжуються із наддністрянського в сусідні говори.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Бичко Зиновій Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Тернопільського державного педагогічного університету ім.В.Гнатюка.

Наукові інтереси: проблеми української діалектології.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2000 р.

СКЛАД І ФУНКЦІЇ СИНТЕТИЧНИХ ЗАСОБІВ ФОРМОТВОРЕННЯ В ПАРАДИГМІ КАТЕГОРІЇ ОСОБИ

Олена Дубова (Київ)

Засоби синтетичного формотворення в парадигмах категорії особи сучасних української та російської мов мають різний склад для формоделей дійсного та наказового способів. Функціональні відмінності цих засобів свідчать про ускладнення в семантичній структурі категорії особи.

The synthetic means in paradigms of the category of person in Modern Ukrainian and in Modern Russian have the different composition for the models of forms in indicative mood and imperative mood. The functional distinctions display the complication in the semantic structure of the category of person.

Мороховский и др. 1991 – Стилистика английского языка: Учебник / Мороховский А.Н., Воробьева О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В. – К.: Вища шк., 1991. – 272с.

Москальская 1981 – Москальская О.И. Грамматика текста (пособие по грамматике немецкого языка для ин-тов и фак. иностр. яз.): Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., 1981. – 183с.

Немченко 1982 – Немченко Н.Ф. К проблеме ритмических единиц текста // Ритмическая и интонационная организация текста: Сб. науч. тр. / МГПИИЯ им. М.Тореза. – М., 1982. – Вып. 196. – С.49-60.

Немченко 1985 – Немченко Н.Ф. Ритм как форма организации текста (на материале англоязычной сказки): Автореф. ...канд. филол. наук. – М., 1985. – 21с.

Потапова, Прокопенко 1997 – Потапова Р.К., Прокопенко С.В. К опыту изучения семантико-синтаксической ритмизации текстов художественной прозы // Вопросы языкознания. – 1997 – №4. – С.101-114.

СЭС 1978 – Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. энцикл., 1978. – 1599с.

Селіванова 1999 – Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148с.

Соколова, Махмурян 1987 – Соколова М.А., Махмурян К.С. Просодические средства реализации категории связности и целостности в некоторых типах диалогических блоков в английском языке // Прагматическая функция просодии: Межвуз. сб. науч. тр. / МГПИ им. В.И.Ленина. – М., 1987. – С.16-30.

Сорокин 1982 – Сорокин Ю.С. Текст: Цельность, связность, эмотивность // Аспекты общей и частной лингвистической теории текста. – М.: Наука, 1982. – С.61-74.

Торсуева 1982 – Торсуева И.Г. Интонация и семантика текста // Просодия текста. Тезисы докладов научно-методической конференции / МГПИИЯ им. М.Тореза. – М., 1982. – С.33-36.

УРЕ 1985 – Українська радянська енциклопедія. 2-ге вид. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985. – Т.12. – 568с.

ФЭС 1989 – Философский энциклопедический словарь. 2-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1989. – 815с.

ФС 1986 – Філософський словник. 2-ге вид. / За ред. В.І.Шинкарука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1986. – 797с.

Цеплитис 1974 – Цеплитис Л.К. Анализ английской речевой интонации. – Рига: Зинатне, 1974. – 270с.

Якимчук 1985 – Якимчук Л.Д. Связность поэтического текста: Дис. ...канд. филол. наук. – К., 1985. – 213с.

Kalita 1999 – Kalita A.A. Utterance pragmatics in oral communication // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія: Філологія. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 1999. – Том 2. – №1. – С.43-47.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Тараненко - аспірант кафедри теоретичної та практичної фонетики англійської мови КДЛУ.

характеристик, швидкість зміни тону тощо. По-третє, виконаний нами попередній аудитивний аналіз просодичного оформлення байки з розподілом його на відповідні функціонально-сміслові блоки (вступ та зав'язка, розвиток дій та розв'язка, мораль) показав, що найхарактерніший прояв загальних та диференційних закономірностей забезпечення зв'язності тексту має місце саме на стиках цих блоків.

Обґрунтовані на підставі проведеного аналізу теоретичні уявлення про взаємодію просодичних та інших засобів зв'язності в передачі смислової цілісності тексту англійської прозової байки дозволяють вважати, що стилістичні, лексичні та граматичні засоби, взаємодіючи згідно з законами мови у письмовому тексті, виконують по відношенню до мовця директивну функцію, на підставі якої він під час актуалізації байки мусить відбирати таку оптимальну сукупність просодичних засобів зв'язності, яка здатна забезпечити цілісність її сприйняття реципієнтом.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Ахманова 1969 – Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд. Стереотип. – М.: Изд-во «Сов. Энциклопедия», 1969. – 608с.
- Бухбиндер, Розанов 1975 – Бухбиндер В.А., Розанов Е.Д. О целостности и структуре текста // Вопросы языкознания. – 1975. – №6. – С.73-86.
- Гальперин 1981 – Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 138с.
- Гиндин 1971 – Гиндин С.И. Онтологическое единство текста и виды внутритекстовой организации // Машинный перевод и прикладная лингвистика / МГПИИЯ им. М.Тореза. – М., 1971. – Вып.14. – С.114-135.
- Дресслер 1978 – Дресслер В. Введение в лингвистику // Проблемы теории текста / ИНИОН АН СССР. – М., 1978. – С.55-74.
- Калита 1997 – Калита А.А. Проблемы интонационной зв'язності дискурсу // Вісник КДЛУ. Дослідження молодих вчених. Серія: Філологія – К., 1997. – Вип.2: Актуальні проблеми вивчення мови, мовлення і перекладу. – С.34-38.
- Клименюк 2000 – Клименюк О.В. Пізнання і парадокс екзистенціальної комунікації // «Наукові записки» Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Філософія, економіка. – 2000. – №4. – С.87-95.
- Котюрова 1977 – Котюрова М.П. О понятии связности и средствах её выражения в русской научной речи // Язык и стиль научной литературы. Теоретические и прикладные проблемы. – М.: Наука, 1977. – С.139-160.
- Кручинина 1982 – Кручинина Л.И. Основные средства когезии английского научного текста: Автореф. ... канд. филол. наук. – М., 1982. – 23с.
- Леонтьев 1976 – Леонтьев А.А. Признаки связности и целостности текста // Смысловое восприятие речевого сообщения: Сб. науч. тр. / МГПИИЯ им. М.Тореза. – М., 1976. – С.46-47.

Грамеми дієслівної категорії особи в сучасних українській та російській мовах набувають морфемного вираження в синтетичних формомоделях (1) дійсного й наказового способів. Специфікою особового формотворення в кожній з цих мов є використання різних засобів вираження однієї особової грамеми в синтетичних формомоделях дійсного й наказового способів. Пор., наприклад, формомоделі другої особи однини: (укр.) “основа теперішнього часу + -(е/и)ш” (*тиш - еш*) – “основа теперішнього часу + -и/Ш” (*тиш - и*), (рос.) “основа теперішнього часу + -(е/и)шь” (*лети - шь*) – “основа теперішнього часу + -и/Ш” (*лет - и*). При такій ситуації в особових формомоделях виявляються деякі ознаки граматичних дублетів. Разом з цим всупереч тенденції до нейтралізації дублетності всі морфеми, що є засобами вираження особових граем, активно й регулярно використовуються в особовому формотворенні. Доцільність дослідження зазначеної ситуації зумовлена перспективністю з'ясування функціональної специфіки для різних формомоделей з тотожними грамеми категорії особи.

У формомоделях дійсного способу теперішнього й майбутнього часу в сучасних українській та російській мовах засобами вираження особових значень є флексії 1,2,3 особи однини й множини. До складу синтетичних формомоделей наказового способу в парадигмах сучасних української та російської мов входять формомоделі 2 особи однини й множини, а також – 1особи множини (в іншій термінології – сумісної дії) [Храковский, Володин 1986: 24; Плотникова 1980: 622; Загнітко 1996: 246]. Визначення морфемної структури цих формомоделей і складу засобів для вираження граем особи вимагають деяких уточнень.

Формативами українських формомоделей наказового способу вважаються флексії -и/Ш - для 2 особи однини, -іть/-те - для 2 особи множини, -імо/-мо – для 1 особи множини (сумісної дії) [Русанівський 1969: 360; Грищенко та ін. 1997: 438 – 439]. Російські формомоделі мають складнішу морфемну структуру. Формативами цих моделей є флексії -и/Ш – для 2 особи однини, флексії -и/Ш та постфікс -те - для 2 особи множини, флексія -(е/и)м та постфікс -те - для 1 особи множини (сумісної дії) [Плотникова 1980: 622]. При розбіжностях морфемного членування й кваліфікації формативів синтетичні формомоделі мають тотожну семантичну структуру, яка складається з граем наказового способу, особи й числа. Протиставлення всіх цих

синтетичних формоделей за граменою наказового способу формоделям з граменою дійсного способу дозволяє виділити формативи із значенням наказового способу: -і/-и/Ш – для української мови (*зроб-і-мо– зроб-имо , кинь-Ш -мо – кин-емо , зроб-и – зроб-иш, кинь- Ш – кин-еш, зроб-і-ть – зроб-ите, кинь- Ш-те – кин-ете*), -и/Ш – для російської мови (*позов-и – позов-ешь, став-Ш – став-ишь, позов-и-те – позов-ете, ставь-Ш -те – став-ите.*). Ці формативи можна кваліфікувати як формотворчі суфікси, оскільки вони входять до складу кількох формоделей зі спільною граменою наказового способу. Протиставлення формоделей 2 особи однини й множини виявляє формативи із значенням числа: (укр., рос.) Ш - для однини, (укр.) -те/т', (рос.) -те - для множини. Пор.: (укр.) *киньШ-Ш – киньШ-те, зроби-Ш – зроби-ть*; (рос.) *ставьШ- Ш – ставьШ -те, позови-Ш – позови-те.* Протиставлення формоделей наказового способу за значенням особи дозволяє встановити, що суфікси (укр.) -і/-и-/Ш, (рос.) -и-/Ш є кумулятивними засобами вираження наказового способу й другої особи. Значення 1 особи (сумісної дії) набуває розчленованого вираження в українській мові флексією -мо/-м та суфіксом -і-/ Ш (*нес-і-мо зрай- Ш-мо*), а в російській мові – флексією -(е/и)м- та постфіксом -те . Таке вираження відтворює граемний склад значення особи сумісної дії – “грамема 1 особи+ грамема 2 особи”. Флексії -мо/-м, -(е/и)м- виражають першу граему, а суфікси -і/Ш та постфікс -те – значення другої граеми.

Отже, синтетичні формоделі наказового способу згідно із засобами вираження граем способу, особи, числа мають таке членування: (укр.) “основа теперішнього часу + -и-/Ш + Ш” (для 2 особи однини), “основа теперішнього часу + -і-/Ш + -те” (для 2 особи множини), “основа теперішнього часу + -і-/Ш + -мо/м” (для сумісної дії); (рос.) “основа теперішнього часу + -и-/Ш + Ш” (для 2 особи однини), “основа теперішнього часу + -и-/Ш + -те” (для 2 особи множини), “основа теперішнього часу + -(е/и) м- + -те” (для сумісної дії). У кожній формоделі підкреслені морфеми, що є специфічними для наказового способу засобами вираження особових граем.

На відміну від сучасних української та російської мов давньоруська мова (2) для вираження кожної з особових граем мала універсальні флексії, що входили до складу синтетичних формоделей дійсного й наказового способів [Русанівський 1978: 311, 321, 323; Белоусов 1982: 132; Иванов 1982: 27, 29 – 30]. Давньоруська мова мала численний

нагадаємо, що за академічними визначеннями [УРЕ 1985: 228; ФЭС 1989: 730-731; ФС 1986: 755-756] філософську категорію цілісності слід трактувати як універсальну характеристику внутрішньої єдності автономного за функціонуванням та індивідуального за розвитком системного самодостатнього об'єкту, яка вибирається суб'єктом із реальної дійсності з конкретною метою. Тому лінгвістичним працям, що мають, очевидно, різні конкретні цілі, притаманні дещо відмінні підходи до визначення поняття цілісності тексту. Так, за визначенням І.Р.Гальперіна [Гальперин 1981: 51] цілісність тексту можна розглядати як процес. Визначаючи категорії тексту, О.М.Мороховський [Мороховский и др. 1989: 7] вважає, що цілісність тексту – явище в першу чергу змістове, вона може й не мати чітко виражених формальних ознак. На думку О.О.Леонтьєва [Леонтьев 1976: 47], цілісність тексту характеризується його здатністю при переході від одного послідовного етапу компресії до другого, більш глибокого, зберігати смислову тотожність, тобто інваріантне значення, інформативне ядро тексту, втрачаючи лише периферійні, другорядні елементи. З психолінгвістичної точки зору Ю.С.Сорокін [Сорокін 1982:65] визначає цілісність як латентний проєкційний (концептуальний) стан тексту, що виникає у процесі взаємодії реципієнта й тексту.

Узагальнюючи викладене, надалі під цілісністю тексту прозової байки ми будемо розуміти певну стійку смислову єдність, що передається відправником реципієнтові й здатна, незалежно від лінгвістичних засобів її забезпечення і ступеня компресування, зберігати інваріант переданого смислу.

Стосовно конкретизації особливостей функціонування просодичних засобів, які забезпечують зв'язність тексту англійської прозової байки, слід зазначити таке. По-перше, до розглянутих вище інтонаційних характеристик, що беруть участь в оформленні просодичної зв'язності тексту взагалі та байки зокрема, доцільно віднести такі: темп, гучність, тембр, мелодіку, фразовий наголос, ядерний тон та його конфігурацію, паузи, ритм. По-друге, основними ознаками гіпотетичної (очікуваної нами під час проведення відповідного експериментально-фонетичного дослідження) інтонаційної моделі реалізації англійської байки слід вважати насамперед не окремі інтонаційні параметри, а їх відносні значення чи характеристики, наприклад, зміна темпу, гучності, тональних

їх слід аналізувати, з одного боку, на рівні компонентів інтонації (мовленнєва мелодика, фразовий наголос, ритм, темп, гучність і тембр, а також їх варіативні реалізації), з другого – на рівні елементів інтонаційної групи (наприклад, ядерні тони та їх конфігурації: увігнута чи опукла, швидкість зміни руху тону та ін.). Далі автор зауважує, що на рівні інтонаційних одиниць до формальних зв'язків можна віднести паралелізм інтонаційної моделі, тобто такий засіб, який передбачає зв'язність завдяки повторенню тієї самої моделі в декількох інтонаційних групах, всередині одного чи в різних висловлюваннях. Це важливо тому, що паралелізм створює визначений ритм фрагменту або всього дискурсу й використовується як зв'язка інтонаційних груп і висловлювань у мовленні.

Досліджуючи роль пауз в організації тексту, Л.К.Цеплітіс [Цеплітіс 1974: 79] поділяє їх на дві групи: з'єднувальні або сполучникові паузи всередині синтаксичного цілого та розділові паузи між окремими складними цілими. В основі цього розподілу є думка про те, що пауза, з одного боку, розмежує одиниці тексту, з другого боку, – об'єднує і групує їх. Інакше кажучи, пауза виконує не лише функцію членування, а й функцію зв'язку.

З огляду на прозову байку, цікавим є також спостереження І.Г.Торсуєвої [Торсуєва 1982: 35], згідно з яким протиставлення сил добра і зла, героя та псевдогероя, позитивного та негативного персонажів, великого і малого, швидкої та повільної дії відбувається за рахунок появи контрастних максимальних і мінімальних значень інтонаційних параметрів порівняно з їх середніми текстовими характеристиками. Поряд з цим важливо й те, що за спостереженням Н.Ф.Немченко [Немченко 1982: 62], надфразова єдність виділяється своїм високим початком, широким діапазоном ініціальних фраз; кінець надфразової єдності, навпаки, характеризується низьким рівнем, звуженням діапазону і зниженням гучності. Окрім цього, на рівні сприйняття завершення надфразової єдності завжди супроводжується сповільненням темпу.

Таким чином, у реалізації просодичної зв'язності прозового тексту, як бачимо, беруть участь засоби, що входять до складу таких просодичних підсистем: темпоральної, тональної та тембральної.

Проте, логіка подальшого викладу неминує приводить до необхідності визначення поняття цілісності тексту та її функціональної взаємодії з лінгвістичними засобами його зв'язності. У зв'язку з цим

склад синтетичних формоделей, в яких набували вираження грамеми особи: формоделі теперішнього-майбутнього, аориста, імперфекта, наказового способу. До складу цих формоделей входили особові флексії однини, двоїни й множини. Усі ці формоделі мали тотожну структурно-семантичну організацію. Значення способу й часу були виражені засобами словозмінної основи, а флексії виконували тотожну в усіх цих формоделях функцію кумулятивних засобів вираження особи й числа. Така структурна організація формоделей свідчила про реалізацію тотожного змісту категорії особи в дійсному та наказовому способі.

Склад синтетичних формоделей, що містили в собі особові флексії, зазнав кількісних змін за рахунок перетворень у часових парадигмах: втрати формоделей аориста й імперфекта, розгалуження формоделі теперішнього-майбутнього на дві омомнімічні формоделі теперішнього й майбутнього доконаного, а також утворення в українській мові синтетичної формоделі майбутнього недоконаного. Оскільки часові значення були виражені елементами словозмінної основи, то всі зазначені зміни не могли вплинути на кількість синтетичних засобів вираження особових граем. Склад цих засобів скоротився тільки у зв'язку з втратою грамеми двоїни, оскільки особові флексії були кумулятивними засобами вираження значень числа й особи. Таке скорочення складу флексій відтворювало зміни семантичної структури категорії числа. Оскільки від давньоруської граматичної системи сучасними українською та російською мовами були успадковані особові флексії 1, 2, 3 особи однини й множини (3), це свідчило про те, що категорія особи у формоделях дійсного способу зберегла первинний зміст і семантичну структуру, утворювану грамемами 1, 2, 3 особи. Функції давньоруських і сучасних особових флексій у формоделях дійсного способу могли стати різними оскільки змінився загальний парадигматичний склад синтетичних засобів особового формотворення. Істотну роль у цьому відіграли зміни засобів вираження особових граем у складі синтетичних формоделей наказового способу.

Особові флексії давньоруської мови репрезентували закрити систему засобів вираження особових граем тільки в часових формоделях дійсного способу. У формоделях наказового способу такої системності не було. Оскільки особові флексії входили тільки до складу формоделей двоїни й множини, формоделі однини

особових флексій не мали [Русанівський 1978: 331; Белоусов 1982: 132]. У формомоделях однини давній суфікс -і- був єдиним кумулятивним засобом для вираження двох граем: наказового способу і другої особи.

Кумулятивне вираження цих граем було вмотивоване семантикою наказового способу, що певною мірою відтворювала зміст апелятивного акту – “залучення мовцем до спілкування певного адресата з метою спонукання його до здійснення певної дії”. Отже, відношення дії до суб’єкта-адресата апелятивного акту, тобто до 2 особи, було передбачене вже самим значенням наказового способу. Згідно з такою передбачуваністю існують підстави вважати відношення дії до другої особи облігаторним компонентом грами наказового способу. Облігаторний зв’язок уможлилював вираження цих двох значень єдиним кумулятивним засобом – суфіксом. Така можливість спочатку була реалізована тільки у формомоделі наказового способу однини, але послідовного вираження в усіх формомоделях не мала. Значення наказового способу й особи набували окремого вираження суфіксом і флексією у формомоделях 1 і 2 особи двоїни й множини: (*твор-и-Ѣ, твор-и-та, твор-и-мъ, твор-и-те*). Такі відмінності в структурі синтетичних особових формоделей наказового способу свідчать про те, що в давньоруській мові існувала тенденція до розмежування систем особових значень дійсного й наказового способів, але повною мірою вона не реалізувалась.

Семантичні відношення суфікса, що входив до складу всіх формоделей наказового способу, і флексій 2 особи однини й множини визначили зміни у функціонуванні цих флексій. З особово-числових вони перетворилися на власне числові, оскільки дублювали значення 2 особи, виражене суфіксом, і їх використання могло бути виправданим лише потребами вираження числового значення. Сучасні українська та російська мови успадкували тільки формомоделі 2 особи множини. Афікси цих формоделей (укр.) -те/-т’, (рос.) -те походять від особової флексії, але в сучасних мовах функціонують як засоби вираження грами множини, а функція засобу вираження значення 2 особи цілком перейшла до передуючих цим афіксам суфіксів наказового способу.

Давньоруська формомодель 1 особи множини (сумісної дії) наказового способу зазнала різних перетворень в українській та російській мовах. Фонетичні особливості тих східнослов’янських

Синтаксичними засобами зв’язності за С.І.Гіндіним [Гиндин 1971: 128] є зачеплення і повтор. Розглядаючи функціонально-синтаксичні засоби зв’язності, М.П.Котюрова [Котюрова 1977: 151] вважає, що до них можна віднести анафоричні сурядні сполучники, вставні слова, які передають логічні відношення між висловлюваннями та деякі прислівники, що відтворюють порядок викладу думок. Аналізуючи питання синтаксичної зв’язності, О.М.Москальська [Москальская 1981: 17] відзначає, що синтаксичні “ланцюги”, які структурують текст, можуть включати контактні та дистантні зв’язки. Щодо лексико-граматичних засобів передачі зв’язності, М.П.Котюрова [Котюрова 1977: 147] зауважує, що вони є певною єдністю, синтезом лексичної одиниці та засобом здійснення зв’язку цієї одиниці.

За сутністю наведених визначень та інформацією інших джерел стає зрозумілим, що різні аспекти функціонування лінгвістичних засобів забезпечення зв’язності на конкретних рівнях мови вивчаються лінгвістами досить ретельно.

Разом з тим, фонетичні засоби зв’язності озвученого тексту з погляду їх ефективного використання в лінгвістичній практиці досліджені недостатньо повно. Так, у праці Р.К.Потапової та С.В.Прокопенко [Потапова, Прокопенко 1997: 113] визначено, що ритм, формуючись усіма мовними засобами, забезпечує зв’язність і цілісність тексту, у межах якого наративна семантична зв’язність при взаємодії з “носієм свідомості” у процесі декодування тексту втілюється “в когнітивному змісті, в єдиному, континуальному смислі”. При цьому Н.Ф.Немченко [Немченко 1985: 8] стверджує, що в тексті провідними одиницями ритму можуть виступати всі традиційно виділені одиниці прозового тексту: ритмогрупа, синтагма, фраза, надфразова єдність. Крім того, за результатами досліджень М.А.Соколової та К.С.Махмурян [Соколова, Махмурян 1987: 22], зв’язність на рівні просодії може передаватися повторенням типу шкал, надаючи мовленню певного ритму, низхідним тоном ядерного складу в репліках, однаковою гучністю реплік та об’єднанням реплік за допомогою емоційного унісону.

Розглядаючи проблеми інтонаційної зв’язності дискурсу, А.А.Калита [Калита 1997: 34-37] вважає, що логічно встановлювати не лише формальні інтонаційні зв’язки всередині висловлювання і між висловлюваннями дискурсу, але й контекстуальні та екстралінгвістичні зв’язки, які його визначають. Що стосується формальних зв’язків, то

парафразу (заміну слова синонімом, члена речення та цілого речення – синонімічними конструкціями).

Проте, на наш погляд, доцільніше розглядати зазначені засоби як традиційно стилістичні, лексичні, граматичні, а результати їх взаємодії, за рахунок яких досягається зв'язність, трактувати як форму чи вид семантичного впливу на реципієнта. Такий акцент надасть нам можливість чітко визначити ознаки засобів забезпечення зв'язності на підставі віднесення їх існуючих множин до таких рівнів мови: стилістичного, лексичного, граматичного, графічного та фонетичного.

Виходячи з прийнятого визначення, розглянемо класифікацію засобів когезії, що наведена у праці [Гальперин 1981: 73-86]: граматичні, логічні, асоціативні, образні, композиційно-структурні, стилістичні, ритмоторчі. Як бачимо, у цій систематизації мають місце «граматичні» та «стилістичні» засоби, які досить однозначно класифіковано нами вище у морфологічний ряд, що відповідає всім рівням мови. При цьому «композиційно-структурні» засоби, очевидно, також мають природу стилістичних засобів. У свою чергу «логічні», «асоціативні» та «образні» засоби теж є лише класифікованими різновидами ряду стилістичних засобів, тоді як «ритмоторчі», без будь-якого сумніву, належать до групи фонетичних засобів зв'язності. З іншого боку, якщо здійснювати розгляд явища реалізації зв'язності у свідомості реципієнта, то, мабуть, доцільно класифікувати процеси декодування цілісності сприйманого ним тексту на підставі логічних, асоціативних чи образних засобів.

Таким чином, зупинившись на такій послідовності систематизації засобів реалізації зв'язності тексту: стилістичні – лексичні – граматичні – фонетичні, конституйоване нами дещо ортодоксальне трактування результатів дозволяє зазначити, що вони є прямими засобами, які забезпечують досягнення реципієнтом цілісності сприйняття смислу, що передається. У той же час, логічні, асоціативні та образні засоби у запропонованому розумінні можуть бути визначені як непрямі й такі, що значною мірою залежать від індивідуальності реципієнта.

Зазначимо, що стилістичні, лексичні, граматичні та фонетичні засоби зв'язності визначаються також з різних точок зору. Так, І.Р.Гальперин [Гальперин 1981: 84] до стилістичних засобів відносить повторення одного й того ж стилістичного прийому (порівняння, алюзії, метафори), якщо його основа тотожна, а форми реалізації різні.

діалектів, що стали основою формування української мови, запобігли омонімії формоделей 1 особи множини дійсного способу і формоделі сумісної дії наказового способу [Русанівський 1978: 333; Белоусов 1982: 142]. Особова флексія –мо/-м у дистрибутивних умовах формоделі наказового способу функціонально відокремилась від флексії -(е/и)мо формоделі дійсного способу. Первинною функцією для флексії -мо/м' було вираження значення 1 особи множини, тобто відношення дії до суб'єкта-мовця та певних інших осіб. Формоделі наказового способу має значення особи сумісної дії, тобто відношення дії до суб'єкта-адресата апелятивного акту і до мовця. Оскільки значення 2 особи (відношення дії до суб'єкта-адресата апелятивного акту) виражає кумулятивний суфікс -і-, то функцією флексії -мо/м стало вираження відношення дії до суб'єкта-мовця. Засобом вираження особової семантики у формоделі наказового способу став комплекс “суфікс -і- + флексія -мо/м“, в якому суфіксу належить функція вираження основної для наказового способу особової семантики (2 особи), а флексії - функція вираження ускладнюючого компонента (1 особи).

Отже, в сучасній українській мові утворилася така парадигма наказового способу, до складу якої входять три синтетичні формоделі: 2 особи однини, 2 особи множини і сумісної дії. Синтетичні засоби цих формоделей виконують кумулятивну функцію вираження значень наказового способу-особи. Внаслідок еволюційних змін ці засоби за своїми функціональними ознаками цілком відокремилися від тих засобів вираження особових грамем, що входять до складу формоделей дійсного способу. Оскільки синтетичні формоделі дійсного способу й наказового способу мають окремі комплекти засобів вираження особових значень, то формоделі протиставлені одночасно за значеннями способу й особи, а тому кожний з цих засобів виконує кумулятивну функцію вираження значень способу-особи.

Внаслідок фонетичних змін давньоруська формоделі наказового способу 1 особи множини (сумісної дії) в російській мові стала омонімічною формоделі дійсного способу 1 особи множини [Белоусов 1982: 142 – 144]. Оскільки ця омонімія не могла диференціюватися власними морфологічними засобами навіть на рівні слів, то вона була нейтралізована. Формоделі “основа теперішнього часу + -(е/и)м” у сучасній російській мові стала належати

тільки до парадигми дійсного способу. Компенсація неповноти в особовій парадигмі наказового способу була здійснена шляхом утворення нової формоделі з афіксом -те. Приєднання афікса -те відтворювало структуру значення особи сумісної дії. Відношення дії до суб'єкта-адресата апелятивного акту виражав афікс -те, а відношення дії до мовця – флексія -(е/и)м. Функція афікса -те у новій формоделі наказового способу сумісної дії була зумовлена його походженням від флексії 2 особи. Семантичних перетворень цей афікс не зазнав у складі нової формоделі, оскільки не дублював особове зачення іншої морфеми (як це було у формоделі 2 особи множини наказового способу).

Таким чином, незважаючи на відмінності утворення формоделі сумісної дії, парадигма наказового способу в сучасній російській мові такий же склад синтетичних формоделей, як і в українській мові. Оскільки ці формоделі протиставлені особовим формоделям дійсного способу, то синтетичні засоби у формоделях обох способів у російській мові також виконують кумулятивну функцію вираження значень способу-особи.

Сформулюємо основні підсумки спостережень за синтетичними засобами формотворення в парадигмах категорії особи. Первинний склад цих засобів, до якого входили тільки особові флексії, ускладнився суфіксальними (-и/-і; -и-) і комбінованими засобами (-і- + -мо; -(е/и)м + -те). Таке збільшення складу синтетичних засобів не є проявом граматичної дублетності, оскільки їх функціонування закріплене за чітко розмежованими сферами. У первинній універсальності особових флексій виявлялася семантична єдність категорії особи. Кількісне збільшення засобів синтетичного формотворення та їх функціональна диференціація свідчать про ускладнення семантичної структури категорії особи.

ПРИМІТКИ

¹ Використання терміна “формоделі” зумовлене необхідністю позначення поняття про певний тип абстрактної двопланової одиниці формотворення. Планом вираження формоделі є її структура, яку репрезентує лексична основа певного типу (іменникова, основа інфінітива або теперішнього часу дієслова) і стандартизований засіб формотворення. Планом змісту формоделі є одне з елементарних значень (грамема) певної морфологічної категорії.

На думку С.І.Гіндіна [Гиндин 1971: 127], зв'язність забезпечує цілісність тексту, проте лише порушення зв'язності робить можливими внутрішній розвиток, динаміку тексту. Саме об'єднання та чергування різних типів зв'язності й забезпечує можливість ієрархічного членування тексту на частини зі збереженням єдності цих частин.

Звертаючи увагу на психолінгвістичний аспект взаємодії реципієнта й тексту, Ю.С.Сорокін [Сорокин 1982: 65] вважає, що зв'язність є певною дистрибуцією “стройових та нестройових” елементів мови / мовлення, закони якої визначені технологією відповідної мови (з цієї точки зору взагалі не може бути незв'язних текстів).

Аналізуючи текст як об'єкт лінгвістичного дослідження, І.Р.Гальперін [Гальперин 1981: 74] стверджує, що когезія – це особливий вид зв'язку, який забезпечує континуум, тобто логічну послідовність, (темпоральну та / або просторову) взаємозалежність окремих повідомлень, фактів, дій тощо. На погляд Л.І.Кручіної [Кручинина 1982: 5] термін когезія відображає процес розгортання тексту в усьому його обсязі. При цьому у процесі когезії відбираються мовні засоби вираження для об'єднання і взаємодії структурно-сміслових компонентів цілого тексту, внаслідок чого когезія набуває деяких особливостей, породжених масштабністю цього об'єкту.

Викладене показує, що більшість лінгвістичних визначень відносять поняття зв'язності тексту безпосередньо до явищ, що складають процес комунікації. Крім того, очевидно, що вживані мовцем засоби реалізації зв'язності тексту можуть бути класифіковані як стилістичні, лексичні, граматичні та фонетичні.

Узагальнюючи зміст наведених визначень ми маємо підстави трактувати зв'язність тексту як прагматично цілеспрямований процес досягнення цілісності його змісту (у латентному аспекті мовця чи реальному акті декодування повідомлення слухачем), що реалізується на підставі взаємодії логічних та лінгвістичних засобів усіх рівнів мови.

Виділені окремо семантичні засоби зв'язності, згідно з [Бухбиндер, Розанов 1975: 79], реалізуються в тексті двоюко: синтагматично, тобто у вигляді конкретних сполучень слів у лінійному ланцюгу, та парадигматично, у вигляді імпліцитних дистантних зв'язків лексичних одиниць, що належать до різних фраз і формують семантичні парадигматичні ряди. Такий розгляд доповнюють думки В.Дресслера [Дресслер 1978: 60], який до кола семантичних засобів зв'язності додає рекуренцію (повторення слів, частин речення, цілого речення) та

усної комунікації [Kalita 1999: 43-47] та моделі взаємодії семантичних елементів вербальної комунікації [Клименюк 2000: 87-95], згідно з якими, по-перше, мовець із потенційно доступної йому множини лінгвістичних засобів кожного конкретного мовного рівня вибирає і використовує за прагматичною спрямованістю лише певну їх сукупність [Kalita 1999: 45], по-друге, образи та думки, що виникають у мовця, структуруються відповідно до норм логіки зв'язності мовних елементів, яку реципієнт декодує до стану певної цілісності реалізованого тексту [Клименюк 2000: 91]. Це дає підстави аналізувати взаємодію засобів зв'язності тексту у процесі комунікації, виходячи з їх функцій та рівнів мови, на яких вона відбувається.

Відомо [СЭС 1978: 1181], що поняття зв'язної множини означає множину, яка складається немов би з одного “куска”, тобто таку, що при будь-якому її членуванні на дві непорожні підмножини, що не перетинаються й одна з них містить у собі точку, яка межує з іншою. Щодо застосування понять або категорій зв'язності у лінгвістиці, то більшість із них тою чи іншою мірою спираються на ознаки внутрішньої організації та послідовності [Ахманова 1969: 397]. Так, В.А.Бухбіндер і Е.Д.Розанов зазначають [Бухбіндер, Розанов 1975: 75], що зв'язність є невід'ємною ознакою тексту. Незв'язних текстів не існує: втрата зв'язності, за твердженням авторів, руйнує текст. Зв'язність тексту виступає як результат взаємодії декількох факторів. Це, перш за все, логіка викладу, яка відображає співвіднесеність явищ дійсності та динаміку їх розвитку; по-друге, це особлива організація мовних засобів – фонетичних, лексико-семантичних і граматичних, з урахуванням також їх функціонально-стилістичного навантаження; по-третє, це комунікативна спрямованість – відповідність мотивам, цілям та умовам, що привели до виникнення даного тексту; по-четверте, це композиційна структура – послідовність і сумірність частин, що сприяють виявленню змісту; і, нарешті, сам зміст тексту, його смисл. Усі згадані фактори, гармонійно об'єднуючись в єдине ціле, і забезпечують, на погляд авторів, зв'язність тексту.

Розглядаючи це питання з іншого боку, Л.Д.Якимчук [Якимчук 1985: 35] розуміє під текстовою зв'язністю взаємозалежність елементів тексту, що спостерігається на різних рівнях їх співвіднесеності з системою мови. Це, на погляд автора, дозволяє говорити про фонетичний, морфологічний, синтаксичний, семантичний та стилістичний види зв'язності тексту.

² Термін “давньоруська мова” використовується тут у значенні “сума специфічних (характерних) лінгвальних рис, якими східнослов'янські діалекти виділялися в колі інших слов'янських” [Німчук 1998: 5].

³ Ми не беремо до уваги відмінності, які виникли у фонетичному оформленні синтетичних засобів у кожній з досліджуваних мов, якщо ці відмінності не мають зв'язку зі змінами граматичної семантики.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Белоусов 1982 – Белоусов В.Н. История форм повелительного наклонения / Историческая грамматика русского языка. Морфология. Глагол.– М.: Наука, 1982. – С.132-153.
- Грищенко та ін. 1997 – Сучасна українська літературна мова / Грищенко А.П., Мацько Л.І., Плющ М.Я. та ін.– К.: Вища школа, 1997.
- Загнітко 1996 – Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія.– Донецьк: ДонДУ, 1996.
- Іванов 1982 – Иванов В.В. История временных форм глагола // Историческая грамматика русского языка. Морфология. Глагол.– М.: Наука, 1982. – С. 25-131.
- Німчук 1998 – Німчук В.В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови // Мовознавство.– Київ.– № 1.– 1998.– С. 3-12.
- Плотникова 1980 – Плотникова В.А. Категория наклонения // Русская грамматика: В 2 т.– М.: Наука, 1980.– Т. 1. – С. 618-625.
- Русанівський 1978 – Русанівський В.М. Дієслово // Історія української мови. Морфологія.– К.: Наукова думка, 1978. – С. 247-341.
- Русанівський 1969 – Русанівський В.М. Дієслово // Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І.К.Білодіда – К.: Наукова думка, 1969. – С. 296-429.
- Храковский, Володин 1986 – Храковский В.С., Володин А.П. Семантика и типология императива: Русский императив. Л.: Наука, 1986.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дубова Олена Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторантка кафедри загального та українського мовознавства Київського державного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: проблеми морфологічної семантики і формотворення сучасних східнослов'янських мов.

Стаття надійшла до редакції 22.06.2000 р.

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ВАРІАТИВНОСТІ

Роман Крицберг (Кривий Ріг)

Регіональна варіативність — особливий вид диференціації негомогенної мови, якому властива наявність декількох стандартизованих (національних), літературних форм. Вона відрізняється від інших, нелітературних видів мови: ареального, діалектного. Національні варіанти властиві країнам, де англійська є рідною мовою, а стандартизовані форми нерідко охоплюють декілька країн, де статус англійської є відмінним. Конвергентні та дивергентні тенденції визначають розвиток системи негомогенної мови, норми підсистем якої зазнають значного взаємного впливу і одночасно зберігають та розвивають свої відмінні маркери. Останні включають як власні генетичні елементи кожної окремої регіональної мікросистеми, так і специфічний набір елементів інших мікросистем, які у цілому складають відмінні ознаки будь-якої літературної форми мови.

Regional variation is a specific differentiation of a non-homogeneous language which materializes in a few standardized (national) literary forms. It differs from non-literary kinds of language forms: areal, dialectal. National variants are characteristic for the countries where English is the native language, while standardized forms often cover a few states where the status of English varies. The standards themselves are subject both to mutual interaction along with preservation and development of their own distinctive markers. Those include the peculiar (genetic) ones originating on the territory of each regional form together with specific set of the markers taken from other varieties of the language.

Основні теоретичні положення регіональної варіативності у ряді праць вітчизняних та зарубіжних учених нерідко розробляються незалежно від видів варіативності — літературні національні варіанти мови, наддіалектні ареали усередині варіантів, які охоплюють декілька діалектних областей (наприклад, ареали Півдня, Середнього Заходу США), окремі діалектні зони або їх частини. Д. Кристал називає регіональні варіанти мови «діалектами», а «діалектологією» — їх вивчення [Crystal 1995: 298-299]. Е. Денді визначає діалект як «варіативність усередині певної мови», з одного боку, з іншого, як «систему мови, властиву будь-якому регіону чи соціальній групі» [Dandy 1991: 34]. У. Вольфрам відносить до діалектів як соціально престижні форми мови, так і місцеві, нелітературні форми, будь-який

РОЛЬ ПРОСОДИЧНИХ ЗАСОБІВ ЗВ'ЯЗНОСТІ АНГЛІЙСЬКОЇ ПРОЗОВОЇ БАЙКИ

Лариса Тараненко (Київ)

Розглядається роль просодичних та інших лінгвістичних засобів зв'язності в актуалізації англійської прозової байки, визначається їх сутність та функціональна співвіднесеність. На підставі аналізу понять зв'язності та цілісності пропонуються їх авторські дефініції. Обґрунтовуються методологічні підстави експериментально-фонетичного вивчення просодичних засобів забезпечення зв'язності англійської прозової байки.

The paper deals with the functional correlation between prosodic and other linguistic cohesive means viewed in terms of their role in English prosaic fable actualization. The analysis of notions “cohesion” and “integrity” enables the author to present her own definitions of the phenomena. The author also offers the methodology for the experimental phonetic research of the fable prosodic means of cohesion.

Вивченню різних аспектів зв'язності тексту як сукупності засобів досягнення цілісності його сприйняття в лінгвістиці приділяється особлива увага. Перелік лише найвідоміших термінів (за працею [Селіванова 1999: 111]), якими позначають феномен передачі зв'язності тексту: лексична солідарність (Е.Косеріу), ізотопія (А.Греймас), когезія (М.Халлідей, В.Дресслер), когерентність (В.Дресслер, Р.Богранде), рекурентність (В.Скалічка) тощо, дозволяє уявити складність та багатоаспектність функціонування цього явища у мові. Більше того, за даними О.А.Бородаченко (за працею [Селіванова 1999: 112]) у лінгвістиці зафіксовано 100 видів зв'язності.

Зазначена таким чином надлишкова кількість неоднозначно структурованих уявлень про сутність даного феномену істотно ускладнює їх практичне використання в межах конкретного фонетичного дослідження засобів зв'язності озвученого тексту.

Тому природно, що під кутом зору виявлення ролі й місця просодичної зв'язності у передачі цілісності смислу англійської прозової байки виникла потреба в спеціальному теоретичному обґрунтуванні як найбільш значущих засобів забезпечення зв'язності, так і основних закономірностей їх взаємодії.

При розгляді цього питання ми виходили з відомих теоретичних положень опису механізму прагматичного вибору лінгвістичних засобів

и музыкальных программ на расстоянии и посредством электромагнитных волн” [МАС, III: 570]) та жрать (жрать – прост. пренебреж. “есть с жадностью (о человеке)” [МАС, I: 488])? Для цього необхідно опуститися ще на один рівень семантичного членування. Це дозволить виділити у семі “есть” семантичні складові “принимать”, “пищу” [МАС, I: 488]. Імплицитно ці компоненти присутні і у слові радио, оскільки радіопередача передбачає прийом їжі, тільки їжі іншого порядку, а саме – інформаційної (пища – 2 перен. “то, что служит источником для чего-либо, дает материал чему-либо” [МАС, III: 129]. Таким чином, саме імплицитні семи координують направлення асоціацій та реалізацію okazіоналізму радіожрання.

Несподіваність, імпровізаційні властивості okazіоналізмів і є основою їх експресивності. Okazіоналізми широко представлені у поетичному мовленні Й. А. Бродського. Практичну основу okazіональних слів складає творчий метод поета, який полягає у словесному експерименті та мовному новаторстві. Okazіоналізми створюються Й. Бродським за загальномовними граматичними моделями й мають установку на незвичайність, відхилення від норми з естетичною ціллю. Найчастотнішими є okazіональні слова, створені у результаті складання та афіксації. Обов’язкова експресивність у структурі okazіоналізму поруч із морфологічними засобами сприяють семантичному перетворенню вихідних змістів, які слугують основою створення okazіоналізмів. Okazіоналізми не просто відображають картину світу, але й відтворюють стиль мислення автора.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Бродский 1990 – Бродский И. А. Часть речи. Избранные стихи 1962–1989. – М.: Художественная литература, 1990. – 527 с.
Лыков 1971 – Лыков А. Г. Okazіональное слово как лексическая единица речи // НДВШ, Филол. науки. – 1971. – № 5. – С. 70–81.
Пауль 1960 – Пауль Г. Принципы и истории языка / Пер. с нем. под ред. А. А. Холодовича. – М.: Иностранная литература, 1960. – 500с.
Филиппов 1978 – Филиппов А. В. К проблеме лексической коннотации // Вопросы языкознания. – 1978. – № 1. – С. 57–63.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Перцова Інна Василівна – аспірантка кафедри російського та загального мовознавства КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: семасіологія, семантичні аспекти художнього перекладу, стилістика художнього тексту.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2000 р.

вид варіативності, спільний для групи її носіїв [Wolfram 1991: 13]. Як видно із цих визначень, діалектні форми мови ототожнюються з її літературними, регіональними формами, а релевантні характеристики останніх залишаються нерозкритими.

Безперечно, що між відношеннями «літературна мова - варіанти» та «літературна мова - діалекти» є багато спільного, наприклад, наявність регіонально (територіально) маркованих відмінних елементів на усіх рівнях мови. Методологічно теорія регіональної варіативності розроблялася на засадах діалектології у працях В.М.Жирмунського [Жирмунский 1956], А.І.Смирницького [Смирницкий 1955]. В.М.Жирмунський, наприклад, писав про місцеві діалекти єдиної загальнонародної мови, її «відгалуження», «зі своїми особливостями граматичного строю та відмінностями словарного складу і основного словарного фонду» [Жирмунский 1956: 9]. Але у пізніших працях відзначаються принципові відміни літературних форм мови, її варіантів від діалектних, нелітературних форм. Г.В. Степанов, наприклад, під варіантами мови розуміє «такі факти диглосії, які не виявляють різких структурних розходжень, але разом з тим набувають автономії, яка усвідомлюється і часто підтримується у межах кожної національної спільності» [Степанов 1976: 144]. У цьому визначенні варіант мови ототожнюється з диглосією. Іншу точку зору має Ч.Фергюсон, який вважає, що диглосія — це дві або більше різновиди однієї мови, кожна з яких відіграє певну роль та використовується носіями за різними обставинами [Ferguson 1980]. Р.Фазольд, продовжує цю думку, визначає диглосію як відношення форми мови та соціальної функції [Fasold 1984].

Н.Н.Семенюк підкреслює важливість уточнення характеру окремих видів лінгвістичної варіативності, їх специфіки у різних мовних ситуаціях та історичних умовах, відзначаючи, що територіально марковані елементи як на рівні окремих варіантів мови, так і на рівні діалектного членування утворюють системи (підсистеми), «ступінь специфічності і автономності яких сильно коливається в залежності від конкретної ситуації» [Семенюк 1972: 23].

А.І.Чередніченко зауважує, що розвиток варіантів ряду європейських мов на території колишніх колоній є суперечним процесом переходу від вихідного (метропольного) різновиду до нових форм існування діалектних мов, які обслуговують самостійні суспільні колективи у межах різних країн [Чередниченко 1988: 9].

Д.Брозович відзначає, що варіанти виникають в усіх національних, негомогенних стандартних (літературних) мовах. Ці варіанти (сформовані одиниці, за виразом Д.Брозовича), мають комплексні мовні особливості та функції. Природа гомогенної мови відмінна від природи мови, яка обслуговує дві різні нації, і у цьому випадку слід говорити про особливу лінгвістичну ситуацію, про варіанти мови [Брозович 1967: 5].

В це положення необхідно внести поправку. Очевидно, що варто говорити не про біполярне функціонування негомогенної мови, але про її поліваріантне функціонування, поліваріантну диференціацію. Дихотомічна система, наявність лише двох літературних варіантів, не відзначена в жодній з європейських мов, які відомі у своїх численних різновидах. Досить згадати регіональні варіанти іспанської у Латинській Америці, більш ніж 20 країн Африки, де французька визнана офіційною мовою.

А.Д.Швейцер визначає варіант як регіональний різновид єдиної нормованої літературної мови, а діалект – «територіально замкнений різновид мови, обмежений сферою народно-розмовної мови», відзначаючи при цьому, що і варіант літературної мови, і діалект «являють собою окремі системи, які утворюють складну систему національної мови» [Швейцер 1971: 18-19].

Термін «національний варіант» також потребує уточнення. Безумовно, що у багатьох випадках поняття «варіант мови» відноситься до конкретної нації. Разом із тим це не завжди так. Поняття «національний варіант» використовується для мовних форм тих регіонів, де англійська має статус першої, рідної мови, а стандартизована форма на територіях декількох країн (наприклад, південноазіатський, західно- та східноафриканський варіанти англійської, які виділяє Т. Макартур [McArthur 1987]) – у країнах, де англійська має відмінний від першої статус. На матеріалі іспанської у країнах Латинської Америки також відзначені регіональні форми, які не обмежені національними рамками. За свідомством Г.В. Степанова [Степанов 1976], тут, поруч із системними національними особливостями, також присутні міжнаціональні, властиві або усьому ареалу в цілому (Центральна Америка, Південна Америка), або одночасно декільком країнам, наприклад, Колумбія і Венесуелла, Куба і Мексика, та ін. Причому нерідко ці особливості добре спостерігаються на усіх рівнях мови.

(самоубийство – “намеренное лишение себя жизни // уничтожение самого себя, собственная гибель” [МАС, IV: 231]). Звичайно, слово самоубитися, взяте саме по собі, ізольовано, знаходиться за межами мовної норми, але у поетичній мові оцінюється перш за все художнє навантаження, яке воно несе. Авторське новоутворення самоубитися з неповторною експресією передає трагічність поетичної думки Й. А. Бродського. Семантичне перетворення цього слова полягає у набутті ним експресивних моментів значення.

У наступному поетичному уривку:

“Ты, гитарообразная вещь со
спутанной паутиной
струн, продолжающая коричневеть
в гостиной” (Ч. р.: 342)

структура okazіоналізму гитарообразная не є протиріччям мовної системи, але, оскільки його немає у мові, це слово володіє властивістю непередбачуваності, підсилюючи експресивний вплив мовлення. У наведеному контексті слово гитарообразная передає гіркоту авторської іронії з приводу спостереження гітари, на якій уже давно ніхто не грає. Саме цей okazіоналізм об’єктивує почуття автора.

У прикладі:

“И это, Горчаков, не похвальба:

В таком водонебесном ералаше...” (П: 284)

використано okazіоналізм водонебесный, який є результатом основокладання: водо- (водо- – “первая составная часть сложных слов, обозначающая отношение к воде” [МАС, I: 193]; вода – 5 “чистота окраски, блеска, прозрачности драгоценного камня” [МАС, I: 191]) та небесный (небесный – 4 разг. “ярко-голубой, как небо” [МАС, I: 421]). Поза текстом ці лексеми окремо не є експресивними. У поетичному мовленні okazіоналізм водонебесный, передаючи спектрально-яскраві, сонячні, пронизані світлом фарби, із особливою експресією фіксує індивідуальність поетичного мислення автора.

Цікавим, на нашу думку, є і наступний приклад:

“Вперед-вперед за радиожраньем,
вперед-вперед, мы лучше всех живем...” (I: 89).

Як пояснити логіку створення автором для позначення захоплення радіопередачами такого специфічного okazіоналізму, як радиожранье, який виник на основі злиття слів радио (радио – 2 “относящийся к радио, радиовещанию” [МАС, III: 580]; радио – “передача текстовых

Співвіднесеність зазначених мовних одиниць відіграє визначальну роль в образному змісті цих поетичних рядків.

Особливий інтерес являє собою уривок з поезії “Стихи о зимней кампании 1980 года”. Назва налаштує на те, що мова йтиме про події війни в Афганістані:

“Ясный морозный полдень в долине Чучмекистана” (Ч. р.: 394).

У наведених рядках цікавим є слово, яке не зафіксоване в жодному словнику – Чучмекистан. Воно утворене автором від слова чучмек, поширеного переважно у російськомовному середовищі як зневажлива назва головним чином представників східних національностей. Отож, слово Чучмекистан слід сприймати як авторський синонім слова Афганістан. Така поетична номінація відображає позицію автора: граничне несприйняття подій в Афганістані, які знайшли відображення у цьому поетичному творі.

У прикладі:

“На закате ревут, возвращаясь с полей, муу-танки:

крупный единорогий скот” (IV: 47)

відбувається реалізація характерної для поезії тенденції, яка полягає у зближенні істоти та неістоти. Авторський неологізм муу-танки пов’язаний з індивідуальними асоціаціями та містить, окрім семантично переосмисленого слова танк (танк – “боевая машина на гусеничном ходу, обладающая большой проходимостью и вооруженная пушками и пулеметами” [МАС, IV: 338]), авторський префікс муу-, створений на основі вигука му-му. Вводячи лексичну одиницю муу-танки у такий незвичний для неї контекст, поет свідомо провокує порушення логічного зв’язку. Звернемося до семантики цього слова: під дією мікроконтексту відбувається нейтралізація сем ядра слова танк та проникнення у структуру авторського новоутворення асоціативних сем. Наведений контекст визначає семантичне наповнення слова муу-танки. Імпульсом до створення такого оказіоналізму стала сема “крупний”, яка є у семантичній структурі слова корова (корова – “крупное домашнее молочное животное, самка быка” [МАС, II: 106]) та на асоціативному рівні у змісті слова танк. Вона й стала основою для зближення мовних одиниць корова й танк.

У прикладі:

“Уснутъ бы .. и вообще – самоубиться!” (X: 143)

автором використано оказіоналізм самоубиться, який являє собою результат ускладнення дією семантики слова самоубийство

Схожа ситуація має місце і у регіоні Північної Америки. Англійська мова Канади зазнає значного впливу американської англійської (АМА), при цьому її власні відмінні елементи виражені слабо. За думкою Д.Крістала, англійська Канади має багато спільних рис з АМА та британською англійською (БА) [Crystal 1995: 340], а А.Д.Швейцер відносить Канаду до «перехідного ареалу», зони, де немає чіткої диференціації, мало своїх власних відмінних рис і де схрещуються різні особливості варіантів (американського та британського з явною перевагою першого) [Швейцер 1971: 18]. Тут, очевидно, слід говорити про загальний північноамериканський варіант англійської мови. Термін «британський англійський різновид» також відносно двозначний: П.Традгіл [Trudgill 1984] та Д. Крістал [Crystal 1995] розглядають окремо шотландський англійський, ірландський англійський, англійський Уельса та «англійський англійський». Отже, поняття «регіональний різновид мови» не завжди обмежено рамками певної нації, країни та не тотожно терміну «національний варіант».

У ранній праці автора статті [Кріцберг 1989] відзначалася принципова відміна регіональної варіативності мови від її інших видів (діалектного, ареального). Як правило, відстань між межами діалектних областей є незначною, а самі межі, як підкреслював Ф. де Сосюр, чітко не визначені [Сосюр 1977: 237-239]. А звідси – також незначна різниця екстралінгвістичного фону між діалектними областями. Регіональна диференціація мови передбачає, що різниця екстралінгвістичного фону між мікросистемами є у більшості випадків значною внаслідок значної географічної віддаленості, що робить вагомим кількість т.зв. «безеквівалентних» лексичних і фразеологічних одиниць, або «одиниць протиставлених лінгвістичному нулю», за визначенням Л.П.Жуковської [Жуковская 1954]. Крім цього, варіант, на відміну від діалекта, це різновид літературної мови, у межах якого здатність до означення нових видових та родових понять виражена досить інтенсивно, досить продуктивні власні семантичні, фразеологічні утворення і словотворення. Усе це підвищує значущість одиниць, які відображають лінгвістичний нуль серед відмінних елементів мікросистеми.

Ці положення, на нашу думку, можуть бути застосовані і до систем інших мов, регіональні варіанти яких значно віддалені один від одного, наприклад, іспанська мова метрополії та латиноамериканських країн, французька метрополії та Канади. Окремим випадком може бути

система німецької, оскільки відстань між національними варіантами Німеччини, Австрії та Швейцарії є незначною, але й тут різниця культурного фону та наявності окремих національних норм дозволяє прогнозувати схожий результат.

Зупинимося тепер на основній засаді для виділення варіантів літературної мови – наявності комплексних особливостей на усіх її рівнях, за визначенням Д.Брозовича [Брозович 1967]. Це формулювання не підлягає сумніву. Проте варто відзначити різну питому вагу регіональних маркерів різних рівней. Лексико-семантичні та фразеологічні особливості – найзначніші у кількісному плані при регіональній диференціації, що зрозуміло, урахувавши проникливість цих шарів будь-якої мови, динамізм їх змін. Самі по собі ці особливості, якими б значущими вони не були, ще не свідчать про «зрушення» норми. Такі розбіжності можуть бути дуже помітними і у різних ареалах одного варіанту. Досить згадати ареальні особливості АМА на великих територіях Півдня, Середнього Заходу, Південного Заходу, Нової Англії. Фонетичні особливості, помітні у багатьох випадках, також не є визначальними, наприклад, особливості ареальної вимови США. А.Д.Швейцер, слідом за Г. Менкеном, виділяє шість ареальних типів американської вимови: Південь, Середній Захід, середньоатлантичний район, Нова Англія, Нью-Йорк, західна Пенсильванія [Швейцер 1971: 44-52]. У Г.Менкена Пенсильванія поєднана із середньоатлантичними штатами [Mencken 1986: 449-469]. Така різниця між типами вимови американських ареалів може бути порівняна із міжваріантними розбіжностями. При цьому кожний тип вимови нараховує лише декілька ознак.

Значущими є також і граматичні відмінності регіональних форм, морфологічні та синтаксичні, хоча їх питома вага за кількістю відмінних елементів незначна стосовно лексико-семантичних та фразеологічних особливостей, і вони знаходяться на периферії регіональних мікросистем, за визначенням А.Д.Швейцера [Швейцер 1971: 191]. Варіативність граматичних елементів будь-якої мови регулюється її літературною нормою. При цьому варіативність мови, у цілому, та варіативність форм, зокрема, тісно пов'язані як зі змінами у системі мови, так і зі станом системи мови. Варіативність, відзначає У.Лабов, властива мовній спільності, і у той час, як мовні зміни обов'язково припускають варіативність під час певного періоду між старими та новими ознаками, сама варіативність ще не обов'язково

граматичних, словотвірних та лексико-семантичних норм мови. Але це мотивована неправильність, котра має цілеспрямовано організований характер, у якій вираження змісту так само важливо, як сам зміст [див.: Лыков 1971: 78].

Оказіоналізм виникає при накладанні двох структурно-словотвірних схем слова – мовної та оказіональної.

У поетичному фрагменті:

“Вот откуда твои

щек мучниность, безадресность глаза...” (Ч. р.: 328)

цікавим є оказіоналізм безадресность. Компонент його структури – адрес (адрес – “обозначение, указание местожительства, местонахождения кого-либо, чего-либо” [МАС, I: 261]) вміщує у своєму складі сему “жительство” (жительство – “проживание, обитание где-либо” [МАС, I: 407]), у якій в свою чергу актуалізується семантична ознака слова “проживание” (проживание – “действие по значению глагола прожить”; прожить – “жить, пребывать, иметь жилище где-либо” [МАС, III: 485]). У семантичному комплексі “проживание” на першому плані – сема “жить” (жить – “существовать, быть живым” [МАС, I: 487]). Префікс без- у значенні слова вказує на відсутність чого-небудь (без- – “употребляется при указании на отсутствие чего-либо; неимении чего-либо в наличности” [МАС, I: 69]); у даному випадку, очевидно, на відсутність життя у погляді. Таким чином, у ході семного аналізу стає зрозуміло семантика слова “безадресность”, а незвичайне сполучення із словом глаза зумовлене світосприйняттям поета, який побачив за пустотою та відсутністю життя погляду “безадресность глаза”.

В уривку:

“Язык оказался смесью

вечнозеленого шелеста с лепетом вечносиних
волн...» (IV: 83)

семантика слова вечнозеленый (вечнозеленый – “покрытый листьями или хвоей в течение всего года” [МАС, I: 159] під впливом мікроконтексту створює додаткову мотивацію оказіоналізму – вечносиний, створеного за моделлю слова вечнозеленый, тобто на основі сполучуваності слів вечно (вечно – “в течение веков не прекращаясь; бесконечно // очень длительное время; всегда” [МАС, I: 159]) та синий (синий – “имеющий окраску одного из основных цветов спектра – средний между голубым и фиолетовым ...” [МАС, IV: 96]).

Розглянемо okazіональний та узואльний характер формування експресивності на лексичному рівні у поетичних творах Й.А.Бродського.

Підвищена зацікавленість у сучасному мовознавстві спостерігається відносно okazіональних новоутворень у художньому мовленні. Гносеологічна природа цього явища базується на здатності поета до асоціативного, образного мислення, емоційно-чуттєвого сприйняття навколишнього світу й реалізується у творчому методі художника слова.

Категорія, що розглядається, властива різним жанрам та родам словесної творчості, але більшою мірою – поезії, де спрямування на незвичність – одна з головних вимог при створенні поетичних текстів.

На етапі виникнення okazіональних слів провідну роль у процесі зміни та розширення словесної семантики відіграють поруч із лексичними засобами також морфологічні. Конкретна реалізація okazіонального слова у мовленні пов'язана з більш обмеженою властивістю створювати зв'язки з іншими одиницями мови у порівнянні з узואльними словами. Створення okazіоналізму передбачає втілення у ньому цілого блока індивідуальних асоціацій у їх динаміці. У результаті слово-неологізм виступає як елемент, який породжує зміст. Як зауважив Г. Пауль, «okazіональне значення певною мірою багатше, ніж узואльне, за змістом та вужче за об'ємом» [Пауль 1960: 94].

Okazіоналізм взагалі – це вираження протиріччя, невідповідності між фактом мовлення та нормою мови, між вихідним і мотивованим. Актуалізація okazіонального значення можлива лише на фоні узואльного значення цього слова, тобто «найважливішою властивістю okazіонального слова є його принципова одновживаність: це слово створюється тим, хто говорить, для того, щоб воно вживалося у мовленні лише один раз, воно передає унікальність мовленнєвої ситуації, тобто її граничну, первісну конкретність, яку не зможе виразити звичайне слово як одиниця мови» [Лыков 1971: 74–75].

Експресивність – обов'язкова риса okazіоналізмів, на відміну від узואльних слів. Якщо узואльні слова в першу чергу реалізують номінативну функцію, то okazіональні – експресивну, тобто експресивне навантаження – найважливіший аспект семантики okazіонального новоутворення.

Специфічні відношення виявляються між okazіоналізмом та нормою. Індивідуальне новоутворення – це завжди порушення

свідчить про зміни. [Labov 1992: 36]. У свою чергу, основою організації зовнішньої функціональної системи мови, за Г.В.Степановим, є стан мови та ситуація мови, при цьому стан мови – сукупність усіх видів її варіативності, «парадигматичний набір елементів, які утворюють функціональну систему мови»: діалекти, варіанти, літературна мова [Степанов 1976: 30-31].

Інша ключова проблема стосується відношення норм мови метрополії та філіальних регіонів. Відомо, що найважливішими характеристиками літературної мови, за визначенням М.М.Гухман, є її наддіалектність, селективність, обробленість та поліфункціональність, а також наявність літературної норми, регулятора інваріативності [Гухман 1976: 5-8]. Питання має бути поставлено таким чином: при регіональній диференціації мови слід говорити про єдину літературну норму, чи про норми кожної із мікросистем, про наявність ряду регуляторів, «які визначають», за словами Е.А.Макаєва, «набір варіантів, межі варіативності, а також дозволені та неприпустимі варіанти» [Макаєв 1962], тобто про норми кожного із варіантів окремо. До останнього висновку схиляється і А.І.Чередніченко, відзначаючи, що «послідовне накопичення якісних змін у місцевому узусі мови приводить до якісно нового стану, коли попередня (центральномова) норма втрачає значення еталону, і на її основі формується варіантна норма. Остання сприяє розвитку територіального варіанту літературної мови» [Чередніченко 1988: 9]. Дійсно, відношення між мікросистемами у цьому випадку за горизонтальною шкалою можна порівняти із відношенням «варіант - діалект» за шкалою вертикальною. В обох випадках диференційні особливості мовних різновидів виходять за рамки варіативності, яка допускається нормою літературної мови (нормою будь-якого варіанту), а ці особливості при порівнянні регіональних варіантів можуть бути набагато значнішими, ніж при порівнянні діалектних особливостей стосовно літературної мови: остання нерідко накладає певні обмеження на носіїв діалекту, зокрема обмеження соціального плану.

Проблема співвідношення норм регіональних варіантів визначається дивергентними та конвергентними тенденціями взаємодії цих мовних форм. Власне, «боротьба», за словами А.І.Чередніченка [Чередніченко 1988: 8], цих тенденцій є джерелом розвитку неомогенної системи мови. При цьому, пише далі автор, «має місце взаємодія різних ареалів спільної мови, у формах існування якої

тенденція до інтеграції виявляється у єдності з тенденцією до диференціації» [ibid.: 11].

В.М.Жирмунський відзначає, що «діалекти не тільки підлягають диференціації, але й зближуються у процесі мовного спілкування, яке призводить до взаємодії між ними, до впливу одного діалекту на інший, до зближення і часткового змішування споріднених діалектів» [Жирмунський 1956: 10-11].

Д.Крістал виділяє дві протилежні тенденції, які, за його словами, визначають розвиток сучасної англійської мови: прагнення до міжнародного розуміння та зміцнення ролі World Standard English, з одного боку, з іншого, прагнення зберегти «національну ідентичність» та зростаючу дивергенцію регіональних форм англійської мови. [Crystal 1995: 113]. Автор далі виражає побоювання щодо майбутнього англійської мови, відзначаючи при цьому, що досить значні фонологічні, лексико-семантичні та граматичні регіональні особливості нерідко призводять до непорозуміння навіть між носіями американського і британського варіантів [ibid.].

Східної точки зору дотримується і Н.Шур, укладач словника бритицизмів, який відзначає, що «процес конвергенції між американським та британським англійським варіантами проходить досить повільно, а розбіжності залишаються досить вагомими» [Schur 1995: 3].

Здається, що побоювання щодо зростаючої дивергенції між регіональними формами англійської перебільшені. Повсякденні контакти між мільярдами носіїв англійської, утворюють природну конвергентну «рівновагу» дивергентним регіональним відмінностям. При цьому сферою функціонального уживання World Standard English залишаються міжнародні відносини, у той час, як регіональні форми мови будуть розвиватися у межах окремих мовних суспільств.

Проблема статусу регіонально маркованих одиниць (американізмів, бритицизмів, австралізмів, тощо) та їх обліку тісно пов'язана із розглянутими вище конвергентними та дивергентними тенденціями при регіональній варіативності мови. Це питання, скоріше, академічного, ніж прикладного характеру. Визначенням «американізм», «австралізм» тощо займалися більше лінгвісти відповідних регіонів, ніж британські учені. У цьому відношенні система метрополії, БА та філіальні регіони були поставлені у різні умови, оскільки для носіїв БА і загальноанглійські елементи, і власне бритицизми мають той же статус.

БІБЛІОГРАФІЯ

Ахманова 1969 –Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М: “Советская энциклопедия”, 1969.– С.284.

Гуйванюк – Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць: Дис... д-ра філол. наук: 10.02.02.- К: АН України, 1993.– 444с.

Ханпира 1972 – Ханпира Эр. Окказиональные элементы в современной речи // Синтаксические исследования. – М: “Наука”, 1972. – С.262.

Eugene Faucher 1995 – Signans und Signatum: auf dem Weg zu einer semantischer Grammatik (Eugene Faucher, Renй Mйtrich, Marcel Vuillame). – Tьbingen: Narr, 1995.– 507 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Палиця Галина Степанівна – викладач кафедри німецької філології Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І.Франка.

Наукові інтереси: проблеми функціональної граматики.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2000 р.

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ЕКСПРЕСИВНОЇ КОНОТАЦІЇ У СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ СЛОВА В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ Й.БРОДСЬКОГО

Інна Перцова (Кіровоград)

У статті розглядаються засоби формування експресивних сем у семантиці слова. Експресивність слова на лексичному рівні може мати як оказіональний, так і узувальний характер.

The ways of formation of expressive seems in the semantics of a word are viewed in this paper. Expressiveness of a word on the lexical level may have occasional as well as narrow character.

Основа експресії як конотативна ознака значення слова базується на невідповідності експресивного слова мовним нормам. Експресивність являє собою таке семантичне явище, яке пов'язане з певною незвичністю чи новизною змісту слова, деформацією слова, порушенням звичної моделі висловлювання, незвичайною сполучуваністю частин висловлювання [див.: Филиппов 1978:61]. Експресивні засоби виникають на базі вже існуючих моделей. Експресивність передбачає нетиповість, а відтак обумовлює виразність художнього мовлення.

виділення, акцентування уваги на ній, особливо, якщо мова іде про одиниці, які означають живі істоти:

As war wie **auf manchen Bauernhufen**, wo *die Frau* die ganze Wirtschaft zusammenhdlt [W.Bergengruen „Zwillinge aus Frankrech., S.176].

Прагматична функція пояснюється тим, що асиметрія виступає засобом адекватного представлення ситуації. Вона сприяє уникненню двозначності та непорозуміння адресанта і адресата стосовно кількісного її аспекту. Особливо важливе значення відіграє асиметрія, якщо вона локалізується на соматизмах, які означають парні органи, та іменниках з точними кількісними відношеннями. У даному випадку асиметрія забезпечує однозначність сприйняття кількісних відношень об'єктивної дійсності: **Die Akten**, die irgendwo zuviel wurden, brachte man halt hierher, versah sie mit *einer Nummer* und trug sie in Listen ein [P.Bichsel “Cherubin Hammer und Cherubin Hammer“ S.61]. У цьому реченні форма однини важлива для того, щоб підкреслити, що мова іде про один номер для кожного акту. Форма множини mit den Nummern допускає значення “кілька номерів для одного акту”.

Функція мовної економії проявляється у тому, що про значення множинності у досліджуваних реченнях інформує маркер. Множинність семантична, виражена формою однини, ідентифікується у співвідношенні з маркером. Подвійне вживання форми множини у співвідносних аргументів привела б до надлишкової інформації про кількісний аспект ситуації.

Отже, асиметрія на рівні речення може мати узуальний характер у випадку відмінності значень форм однини і множини компонентів речення із значенням латентної множинності, і оказіональною, якщо ці форми відображають одне і те ж кількісне значення, тобто можуть існувати паралельно.

Хоча асиметрія у реченні викликає невідповідність між семантикою і граматикою, без неї не можна обійтись. Вона з'являється там, де є виразність та однозначність за мінімуму засобів вираження, сприяючи більш образному представленню та адекватному сприйняттю ситуації, що є запорукою успішного протікання процесу комунікації.

ПРИМІТКИ

¹ Одиниці речення, на яких локалізується асиметрія, виділяються курсивом, маркери, що вказують на множинність, - жирним шрифтом

Інакше кажучи, питання може бути поставлено таким чином: чи варто уживати подвійний стандарт, коли до числа американізмів належать ті одиниці, які після виникнення у АМА проникають у Британію, адже переважне загальноанглійське ядро, в основному, складається із генетичних бритицизмів. Проте є, на наш погляд, одна деталь, яка дозволяє правильно вирішити цю проблему. За точку відліку слід прийняти період формування літературної норми АМА. Задовго до цього припиняється однобічне проникнення бритицизмів, ЛО та ФО, у АМА, як відзначав У.Крейгі [Mencken 1986: 267]. Після формування літературної норми АМА, переходу мови у негомогенний стан, можна вести облік регіонально маркованих одиниць, якщо того потребує мета дослідження.

Взагалі, можливі два підходи до класифікації регіонально маркованих одиниць: генетичний (за походженням) та функціональний (за уживанням). Обидва можуть бути застосовані в залежності від мети дослідження. Наприклад, при аналізі особливостей словотвору або семантики будь-якого варіанту доцільно використовувати генетичний принцип: немає рації ставити об'єкт дослідження в залежність від такого стихійного процесу, як взаємопроникнення ЛО та ФО. З іншого боку, коли необхідно виявити різниці уживання одиниць у синхронії, доцільно дотримуватися функціонального принципу, враховуючи взаємовплив регіонів.

У цілому, здається цілком логічним обрати генетичний принцип обліку регіонально маркованих одиниць, якщо такий облік є актуальним. Дійсно, незалежно від проникнення у регіони інших мікросистем, одиниці будь-якого варіанту відображають його специфічні особливості. При стихійному процесі взаємовпливу регіональних варіантів практично неможливо отримати об'єктивну картину у синхронічному плані. Вона потребує великого аналізу художніх та публіцистичних джерел у межах декількох мікросистем, завжди буде неповною, обмеженою певними часовими рамками. Про це свідчить суперечність оцінок статусу багатьох одиниць (наприклад, американізм, бритицизм, чи загальноанглійська лексема) у найавторитетніших лексикографічних джерелах. Сюди варто додати проблему урахування одиниць при поліваріантній функціональності – АМА, БА, австралійський англійський (АВА) та інші варіанти –, що ускладнює картину у порівнянні з біполярною системою (АМА - БА).

За генетичном принципом класифікації регіонально маркованих одиниць усі вони можуть бути розподілені на ФО, запозичення (якщо процес спочатку мав місце на певній території), повні американізми (бритицизми, тощо), семантичні або часткові американізми (бритицизми). Повний американізм, за визначенням А.Д.Швейцера, слова та стійкі сполучення, які в усій повноті свого смислового обсягу належать американському варіанту, а часткові американізми належать варіанту в окремих своїх значеннях [Швейцер 1971: 158]. Все це – суто мовні способи утворення одиниць, генетичний принцип при цьому не порушується.

Залишається, проте, ще одна проблема уживання у тому чи іншому регіоні відмінних елементів інших мікросистем. Наприклад, австралізми у Великій Британії, американізми у Австралії та Канаді, тощо. Увага вчених була прикута, головним чином, до британських діалектизмів та архаїзмів у літературному АМА. Але уживання генетичних елементів однієї мікросистем у регіонах інших ні в якому разі не обмежується цим корпусом. Наприклад, у АВА також уживається інша група британських діалектизмів та архаїзмів. Крім того, тут поширені американізми та бритаїцизми, окремі південноафриканізми та канадізми, які у сполученні із власними австралізмами утворюють диференційний шар АВА.

У ранньому дослідженні автора статті [Крицберг 1989: 25-26] був запропонований принцип розмежування генетичних та диференційних одиниць у регіоні будь-якої мікросистеми. Останні виникають на територіях інших регіонів, але їх специфічний набір у сполученні із власними одиницями визначає норму певного варіанту. У АМА, наприклад, це сполучення складається із американізмів, з одного боку, з іншого – із групи британських діалектизмів та архаїзмів у Standard American English, окремих канадізмів та австралізмів. У такому випадку проблема статусу територіально обмеженої та застарілої британської лексики у літературному АМА легко вирішується: такі одиниці, разом із окремими канадізмами та австралізмами, набувають певного статусу – статусу диференційних одиниць.

Отже, регіональна варіативність – особливий вид диференціації негомогенної мови, якому властива наявність декількох стандартизованих, літературних форм, норми яких зазнають значного взаємного впливу і одночасно зберігають та розвивають свої відмінні маркери. Останні включають як власні генетичні елементи кожної

Sonntagen zu haben [F.Hohler “ Der Rand von Ostermundigen “ S.55]. У першому реченні автор вдається до форми однини, у другому – до форми множини для вираження темпоральної множинності.

2) „Nun haben wir schon so lange gewartet! „meinte sie, daraufrauchten wir nochmals *eine Zigarette* [M.Frisch “ Stiller “ S.542]. Alle zündten sich Zigaretten an [M.Frisch “ Stiller “ S.483]. У одному з речень вжитий іменник, який позначає об’єкт, у формі однини по відношенню до множинності суб’єктів, у іншому для позначення подібної ситуації – у формі множини.

Така паралельність форм не є поодиноким випадком у реченнях з асиметрією кількісного аспекту.

Асиметрія в реченні, навіть якщо вона і носить випадковий характер, не виникає “на пустому місці”. Її виникнення обумовлюють певні чинники. Ми виділяємо множинність семантично і синтаксично обумовлену.

У досліджуваних реченнях множинність є семантично обумовлена, якщо у них виступають маркери із значенням множинності чи повторення. Наприклад, у реченні *Mein Grossvater hat immer gerne gefischt, und zwar gerade am Sonntag* [L.Holsboer “ Espresso in Milano ” S.39] маркер *immer* вказує на множинність повторення дії, а іменник *Sonntag* дає темпоральну характеристику цієї множинності.

Синтаксично обумовленою є асиметрія у реченнях з займенниками *man* і *jeder*. Причиною цього є подвійна природа цих займенників: займенник *jeder* в усіх випадках, а займенник *man* у багатьох семантично виражають множинність, а формально - одиничність. В результаті співвідносні з ними іменники також вживаються у формі однини, хоча і виражають семантичну множинність.

Die Frage, ob man schlecht war, weil man seine Augen nicht vom Teller der Mitesser wegdrehen konnte, drohte nicht mehr, das innere Gleichgewicht zu zerstören [L.Holsboer “ Espresso in Milano “ S.37].

Асиметричне вживання, хоча і може здаватися алогічним, у реченні виконує ряд функцій, серед яких найважливішими є:

- 1) експресивна;
- 2) прагматична;
- 3) мовної економії.

Експресивна функція асиметрії полягає у тому, що у багатьох випадках вона вживається для певних стилістичних цілей. Форма однини для вираження семантичної множинності служить для

Сюди відносяться також іменники, які виражають парні органи. Вживання їх у формі однини чи множини завжди обумовлене конкретною ситуацією. І асиметрія часто є зручним засобом адекватної передачі подій та ситуацій об'єктивної дійсності. Для того, щоб показати, що мова іде про один член парного органу багатьох осіб, доводиться вдаватися до форми однини для вираження реальної множинності. Відповідники речень цього типу з симетричним співвідношенням форми та змісту виражають іншу ситуацію об'єктивної дійсності, наприклад: Alle erheben *die Hand* [Дьгтематт "Der Besuch der alten Dame" S.12]. Alle stehen feierlich mit erhobenen *Honden* da, doch nun hat es bei der Kamera der Filmwochenschau eine Panne gegeben [F.Дьгтематт "Der Besuch der alten Dame" S.126]. Числова диференціація дає зрозуміти, що у першому реченні іде мова про одну частину парного органу, а у другому – про дві.

Термін "оказіональний" має значення не узуальний, який не відповідає загальноприйнятому вживанню, характеризується індивідуальним смаком, обумовлений специфічним контекстом вживання [Ахманова 1969: 284].

Поняття okazіональності на синтагматичному рівні визначається як "синтаксична okazіональність". Е.Ханпіра, зокрема, виділяє три групи синтаксичних okazіоналізмів, характеризуючи їх як такі, що відсутні у мові, і володіють низькою чи нульовою потенційністю. Це 1) сполучення слова з словоформою іншого слова (синтаксичний зв'язок керування – безсполучникового і сполучникового); 2) порядок місць членів речення; 3) скорочення, редукованість сполучень (оказіональна еліптичність) [Ханпіра 1972: 262].

У досліджуваних реченнях okazіональність асиметричності стосується не окремих лексичних одиниць, а словоформ, тобто вживання форми однини для вираження семантичної множинності. У багатьох випадках це вживання носить індивідуальний характер, залежить від кожного окремого автора, від його намірів представити ситуацію саме в такому, а не іншому світлі. Про це свідчать речення, які виражають ідентичні з точки зору кількості ситуації, проте на формально – граматичному ярусі в одних з них спостерігається асиметрія, в інших – ні:

1) Sündig waren Theaterbesuche, und das Tanzlokal war des Teufels. Velofahren erlaubte man nicht; *am Sonntag* war nur das Bibellesen gestattet [L.Holsboer "Espresso in Milano" S.13]. Am schwierigsten war er an

окремої регіональної мікросистеми, так і специфічний набір елементів інших мікросистем.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Брозович 1967 – Брозович Д. Славянские стандартные языки и сравнительный метод // Вопросы языкознания. Москва.– 1967.– №1.
- Бруннер 1955 – Бруннер К. История английского языка: Пер. с нем.– М.: Изд-во иностр. лит., 1955.– Т.1.
- Гухман 1976 – Гухман М.М. К типологии германских литературных языков донационального периода // Типология германских литературных языков.– М.:Наука, 1976.
- Жирмунский 1956 – Жирмунский В.М. Немецкая диалектология.– М.-Л.: Изд-во Академии Наук СССР, 1956.
- Жуковская 1954 – Жуковская Л.П. Типы лексических значений в диалектах русского языка // Вопросы языкознания. Москва.– 1954.– № 6.
- Крицберг 1989 – Крицберг Р.Я. Дифференциальный пласт лексики американского варианта современного английского языка: Дис...канд. филол. наук. К.:КГПИИЯ, 1989.
- Макаев 1962 – Макаев Э.А. Понятие давления системы и иерархия языковых единиц // Вопросы языкознания. Москва.– 1961.– №5.
- Семенюк 1972 – Семенюк Н.Н. Из истории функционально-стилистических дифференциаций немецкого литературного языка.– М.: Наука, 1972.
- Смирницкий 1955 – Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык.– М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1955.
- де Соссюр 1977 – де Соссюр Ф. Труды по языкознанию: Пер. с фр.– М.: Прогресс, 1977.
- Степанов 1976 – Степанов Г.В. Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи.– М.: Наука, 1976.
- Чердниченко 1988 – Чердниченко А.И. Методологические вопросы теории языкового варьирования // Грамматические и лексические аспекты регионального варьирования полинациональных языков.– К.: КГПИИЯ, 1988.
- Швейцер 1971 – Швейцер А.Д. Литературный английский язык в США и Англии.– М.: Высш. школа, 1971.
- Швейцер 1995 – Швейцер А.Д. История американского варианта английского языка: дискуссионные проблемы // Вопросы языкознания. Москва.– 1995.– №3.
- Avis 1967 – Avis W. Dictionary of Canadian English.– Toronto: Gage, 1967.
- Bartlett 1877 – Bartlett J. Glossary of Words and Phrases Usually Regarded as Peculiar to the United States.– Boston, 1877.
- Crystal 1995 – Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language.– Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Dandy 1991 – Dandy E. Black communications: breaking down the barriers.– Chicago: African American Images, 1991.
- Fasold 1984 – Fasold F. The sociolinguistics of society.– Oxford-New York: Blackwell, 1984.
- Ferguson, Heath 1980 – Ferguson Ch., Heath Sh. Language in the USA.– New York: Cambridge University Press, 1980.

Kachru 1983 – Kachru B. The Indianization of English: the English language in India.– Delhi-New York-Oxford: Oxford University Press, 1983.

Klappenbach 1978 – Klappenbach R. Wörterbuch des Deutschen Gegenwartssprache, 1-6 Bände.– Berlin: Akademie Verlag, 1978.

Labov 1992 – Labov W. Principles of linguistic change.– Oxford-Cambridge: Blackwell, 1982.

Mathews 1956 – Mathews M. A Dictionary of Americanisms on Historical Principles.– Chicago: University of Chicago Press, 1956.

McArthur 1987 – McArthur T. The English languages? // English Today.– Cambridge.– 1987. – № 11.

Mencken 1986 – Mencken H. The American Language.– New York: Alfred A. Knopf, 1986.

Schur 1995 – Schur N. British English A to Zed.– New York: Harper Collins Publishers, 1995.

Trudgill 1984 – Trudgill R. Language in the British Isles.– Cambridge-New York: Cambridge University Press, 1984.

Tucker 1978 Tucker G. American English.– Folcroft: Folcroft Library Editions, 1978.

Wolfram 1991 – Wolfram W. Dialects and American English.– Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1991.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крицберг Роман Якович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови і літератури Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: порівняльне мовознавство, регіоналістика, соціолінгвістика.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2000 р.

ВІДМІНОК НА ПОЧАТКОВИХ ЕТАПАХ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ (на прикладі української мови)¹

Тетяна Линник (Київ)

Праця досліджує формування відмінкової системи в україномовної дитини у віці 1;6 -2;1 в умовах природного спілкування. Висловлюється припущення, що на формальні преференції (на прикладі родового та знахідного відмінка) впливає представленість окремих голосних у мовленні.

The paper studies the acquisition of the nominal case system by a Ukrainian child at the age of 1; 6 -2; 1 in natural settings. It is assumed that the formal specific flexional preferences in the morphology of Genitive and Accusative cases are determined by availability of individual vowels in the input.

до адресата, представивши її якомога образніше і, разом з тим, точніше. Для досягнення цієї мети він звертається до різних засобів мовлення, серед яких є і такі, котрі, на перший погляд, видаються алогічними.

У нашому дослідженні ми розглядаємо узуальне і okazіональне вживання асиметрії стосовно числа. Для визначення неминучості чи випадковості (узуальності і okazіональності) асиметрії плану вираження і плану змісту у реченнях із значенням латентної множинності, ми вдаємося до порівняння значень форм однини і множини компонентів, які семантично виражають множинність, а граматично – одиничність. У зв'язку з цим, ми виділяємо

1) елементи речення, які не мають відповідника у формі множини;

2) які мають відповідник у формі множини, проте вони виражає у такому ж контексті інше кількісне значення;

3) які мають відповідник у формі множини і він виражає таке ж кількісне значення, тобто форма однини і множини можуть існувати паралельно в одному і тому ж контексті.

Елементи речення, які не мають відповідника у формі множини, є компонентами сталих словосполучень. Асиметрія, виражена ними, по праву є узуальною, оскільки вони є незмінними, зокрема, і у числі. Асиметричні співвідношення форми та змісту у цьому випадку виникають, якщо сталі словосполучення відносяться до множинності суб'єктів чи об'єктів:

Packt euch fort! Schert euch nach Hause! [F.Дьгrematt “Der Besuch der alten Dame S.77]. Und ringsum in den Gesiedeln sitzen **Familien mit Kind und Kegel**, es ist Samstag, (wie heute), alles iЯt und trinkt und lдЯt es sich wohl sein [M.Frisch “Stiller“ S.34].¹

Елементи речення, які мають відповідники у формі множини, що викликають у порівнянні з формою однини інші асоціації кількісного плану, тобто формі множини відповідає інша ситуація об'єктивної дійсності, також можна вважати узуальними. Вони вживаються свідомо для точнішого відображення ситуації. Це речення, які передають асиметричною формою точні кількісні відношення:

Das Fдsslein mit dem Branntwein schien unerschцpflich, immer wieder muЯte Ripp den Krug fllen, immer wieder nahmen **sie einen Schluck**, immer wieder kehrten sie schweigend zu ihrem Kegelspiel zugьck...[M.Frisch “Stiller“ S.96].

Форма множини іменника Schluck надавала б реченню іншого кількісного значення – “по кілька, більше, ніж один ковток”.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кочубей Вікторія Юрївна – аспірантка кафедри англійської філології КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми фонетики та теорії мовних контактів.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2000 р.

УЗУАЛЬНІСТЬ ТА ОКАЗІОНАЛЬНІСТЬ АСИМЕТРІЇ ПЛАНУ ВИРАЖЕННЯ І ПЛАНУ ЗМІСТУ

(НА МАТЕРІАЛІ РЕЧЕНЬ ІЗ ЗНАЧЕННЯМ ЛАТЕНТНОЇ МНОЖИННОСТІ)

Галина Палиця (Дрогобич)

У даній статті аналізується невідповідність форми і змісту у кількісному аспекті. Вона представлена компонентами речення, граматична форма однини яких виражає семантичну множинність. Узувальність/оказіональність асиметрії визначається, відповідно, відсутністю/наявністю відповідника з симетричним співвідношенням плану вираження і плану змісту для позначення ідентичної ситуації об'єктивної дійсності.

This paper investigates the discrepancy of form and content in a quantitative aspect. It is represented by the sentence components, the grammatical form of which expresses semantic plurality. The occasional character of the asymmetry is defined by the presence/absence of a counterpart with a symmetrical correlation of the level of content for designation of the identical situation of the objective reality.

Предметом дослідження у даній статті виступають речення з компонентами, кількісне значення яких не відображене у їх поверхневих структурах, тобто з асиметричним планом вираження і планом змісту.

Невідповідність між планом вираження і планом змісту – явище поширене на рівні речення. Воно пов'язане, по-перше, з індивідуальним характером сприйняття кількості. По-друге, суб'єкт мовлення не зосереджує свою увагу на оформленні речення відповідно з нормою, а на тому, як побудувати його так, щоб воно було сприйняте однозначно, щоб досягнути мети спілкування – донести інформацію

У завдання цієї статті входить надання даних, які могли б послужити додатковими аргументами у триваючій дискусії щодо ієрархічної будови системи відмінка в українській мові, насамперед питання про центральні та периферійні відмінки [Вихованець 1987]. Дане дослідження використовує матеріали усного мовлення та обмежується сферою соціально специфічного спілкування, яким є спілкування батьків із дітьми. На наш погляд, використання цієї сфери комунікації має певну перевагу у порівнянні з іншими, оскільки спілкування з дітьми, особливо на ранніх етапах їх мовного становлення, може виявити підсвідомі уявлення мовців про складність певної системи і шляхів її спрощення у розмові з тими носіями мови, щодо яких існує переконання в їх недостатній мовній компетенції. Разом із тим ми зробимо спробу пояснити, з чим можна було б пов'язати певні переваги у використанні окремих відмінків на початкових етапах мовної діяльності. До цього часу матеріали дитячого мовлення при аналізі граматичних явищ в українській мові не залучалися через брак досліджень, які б вивчали дитяче мовлення в процесі його становлення. Потреба у подібному вивченні є як теоретична, у зв'язку з гостро дискутованим питанням про існування вродженої універсальної граматики (у даному разі ми обмежимося лише згадкою про це, не входячи в деталі дискусії, детальніше див. [Karpf 1991: 344-346]), так і практична, оскільки дозволяє краще визначитися із шляхами побудови методик навчання українській мові для тих, для кого ця мова є рідна, а також для іноземців. Досвід мовознавців, що займаються проблемами дитячого мовлення, свідчить про ефективність застосування даних мовного розвитку дитини для пояснення природи ряду мовних явищ та визначення їх місця та функцій у системі мови (пор., напр., розгляд зменшувальних суфіксів як елемента морфопрагматики [Dressler, Merlini Barbaresi 1994]).

Пропонована розвідка подає попередній аналіз становлення категорії відмінка в українській мові і обмежується періодом 7,5 місяців, починаючи з 1; 6.21 (перша цифра показує рік, цифри після коми з крапкою вказують на місяці, останні цифри є дні) до 2; 0.14 (з матеріалів останнього місяця представлені половина, подати їх вважаємо за потрібне для наглядності динаміки досліджуваних процесів). Основою для вивчення становлення відмінків послужили аудіоматеріали спонтанного спілкування дитини з батьками, а це 50 год. регулярних щоденних магнітофонних записів мовлення дитини

(об'єктивно викликані перерви не перевищували 1 тижня). Касети були розшифровані і введені до комп'ютера з метою обробки їх в автоматичному режимі. Файли, що відповідають щотижневим записам дитини на касету, були переформатовані з урахуванням року і місяця, що дало в кінцевому результаті 8 файлів із початкових 34 загальною кількістю вжитих дитиною речень 18646 (показник MLT). Таке об'єднання, безумовно, огрубляє дані, але робить можливість зіставлення їх надалі з даними інших дослідників, які формують їх на принципі їх помісячного представлення. Морфологічний аналіз уведених до комп'ютера даних проводився за допомогою спеціально розробленої програми KIDS (автор Г.Коленов), яка є модифікацією морфологічного аналізу текстів сучасної української мови [Грязнухина 1989]. Надалі матеріали дитячого мовлення були доопрацьовані в інтерактивному режимі з наступним їх аналізом, використовуючи програми CLAN [MacWhinney 1991], системи програм, розроблених для використання їх у проєкті CHILDES, який ставить на меті створення банку даних зразків дитячого мовлення різних мов світу.

На прикладі кількох десятків мов, аналізованих у міжнародному проєкті з проблем до- та протоморфології, здійснюваному під керівництвом проф. У.Дресслера за підтримки Австрійської Академії наук, можна бачити, що відмінкова система належить до тих частин граматики, які засвоюються досить рано. Є свідчення, що діти, які розмовляють турецькою мовою, вживають відмінкові форми уже у віці 1;3, але це виняток з правила, бо більшість користується відмінковими закінченнями, починаючи від 1;6-1;8. Цей же вік дослідники називають для дітей, які розмовляють фінською мовою (Лаало, доповідь на семінарі з до- та протоморфології, Відень 1999 р.). Для німецької мови поява відмінкових закінчень є справою пізніших періодів, починаючи лише з 2; 4. У слов'янських мовах, відмінкова система яких набагато складніша за відмінкову систему німецької мови, перші приклади появи мініпарадигм виявляються значно раніше. Російські дослідники говорять про вік 1;8-1;9 [Voeykova 2000, Гвоздев 1949]. Першими відмінками, які освоюються дитиною, є наз. та знах., тобто ті, які найвиразніше передають семантико-синтаксичні значення суб'єкта та об'єкта дії. У мовах, де функцію позначення об'єкта може брати на себе род. в. (genetivus partitivus), поява лише цих згаданих двох відмінків не є правилом. У польській мові першим з'являється називний відмінок, однак не можна стверджувати, що він позначає

оволодіння інвентарем фонем, а враховувати всі складники звукової будови, неправильна реалізація яких веде до інтерференції; спланувати процес навчання таким чином, щоб набуття фонетичної компетенції не обмежувалося лише першими роками вивчення М2, а постійно відпрацьовувалося і вдосконалювалося протягом усього періоду мовної фахової підготовки, враховуючи динамічний характер мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Баранникова 1972 – Баранникова Л.И. Сущность интерференции и специфика ее проявления //Проблемы двуязычия и многоязычия.– М.: Наука, 1972.– С.88-98.
- Бернштейн 1975 – Бернштейн С.И. Питання навчання вимові //В кн. Питання фонетики та навчання вимові.– М., 1975.
- Вайнрайх 1972 – Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие // В сб. Новое в лингвистике. Вып. VI.– М., 1972.
- Верещагин 1969 – Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма).– М.: Изд-во Московск. университета, 1969.
- Вопросы 1975 – Вопросы фонетики и обучение произношению/ Под ред. А.А. Леонтьева и Н.И. Самуйловой.– М.: Изд-во Московск. университета, 1973.– С.5-39.
- Жлуктенко 1966 – Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти.– К.: Вид-во КДУ, 1966.
- Жлуктенко 1974 – Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия.– К.: Вища школа, 1974.
- Кулешов 1989 – Кулешов В.В. Иерархия уровней, составляющих фонетическую базу английского языка // Функционирование системы языка.– М., 1989.– С.121-128.
- Мишин 1983 – Мишин А.Б. Русский акцент в английской речи: Автореф. дис... канд. филол. наук.– М., 1983.
- Розенцвейг 1972 – Розенцвейг В.Ю. Языковые контакты. Лингвистическая проблематика.– Л.: Наука, 1972.
- Словник 1966 – Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.– М.: Советская энциклопедия, 1966.
- Хауген 1956 – Е. Haugen. Bilingualism in the Americas, NY, 1956.
- Хауген 1972 – Хауген Е. Мовний контакт //Новое в лингвистике. Вып. VI.– М., 1972.
- Eckman 1977 – Eckman F.R. Markedness and the Contrastive Analysis Hypothesis. Language Learning, 1977.– S.315-333.
- Parashchuk 1999 – Parashchuk V.Yu. Pronunciation in EFL Pre-Service Teacher-Training Curricula //Вісник КЛУ. Серія: Філологія.– К., 1999.– Т.2.– №1.
- Pennington 1986 – Pennington M.C., Richards J.C. Pronunciation Revisited // TESOL Quaterly.– Alexandria, VA: TESOL, 1986. – Vol.20. – No.2: S.207-219.
- Smith 1983 – Smith Lary Readings in English as an International Language, Pergamon, 1983.
- Weinreich 1953 – Weinreich U. Languages in Contact, NY, 1953.

вивчення граматичних структур – нарощування лексичного запасу. Головний недолік такої побудови навчального процесу, на нашу думку, полягає у різкій зміні пріоритетів у навчанні, відсутності зв'язку між сходинками оволодіння мовою.

Студенти факультетів іноземних мов поглиблено вивчають фонетику англійської мови лише на першому та другому курсах, при чому навчання фонетиці є традиційно сегментно-орієнтованим, увага перш за все спрямована на виправлення, корекцію окремих ізольованих звуків, і меншою мірою на вивчення просодичних рис мови. Студенти, крок за кроком опановуючи фонетику англійської мови, на жаль, не здатні заглянути далі артикуляції окремих звуків чи правил наголошування слів. Це дуже ускладнює процес набуття студентами комунікативної компетенції, яка є показником вільного мовлення. Набуття студентами-філологами правильної вимови повинно бути розтягнутим у часі, пронизувати весь процес навчання, фонетичні вміння повинні вдосконалюватись шляхом виконання численних практичних завдань протягом усього процесу навчання.

3. Фонетична будова мови є динамічною системою. Вона характеризується ситуативністю і суб'єктивністю та є комунікативно обумовленою. Саме за її допомогою можна передати всі нюанси значень, відтінки ставлень, які не можна повністю виразити лексичними та граматичними засобами. Діапазон людських емоцій, які можна передати за допомогою суперсегментних (інтонаційних) засобів, надзвичайно великий. Будь-яка людина, незалежно від мовної приналежності, здатна переживати сум, радість, обурення, здивування і т.д. Але засоби мови, якими користується той чи інший носій мови, мають певні особливості і є різними у різних мовах. Це пояснюється комплексом культурно-етнічних, історичних і суто лінгвістичних умов. Новітні дослідження, спрямовані на вивчення засобів виразу емоцій (здивування, незадоволення і т.д.) в англійській мові, являють собою дуже цінний матеріал для вивчення мови. Але ці дослідження, на жаль, ще не представлені у навчальних посібниках та методичних рекомендаціях.

Враховуючи вищезазвані причини, ми вважаємо доцільним так скоординувати процес навчання іноземній мові, де метою є не апроксимована вимова білінгвів, а вільне від акценту мовлення, у зв'язку з чим необхідно чітко визначити сфери прояву фонетичної інтерференції; не зводити процес навчання фонетиці лише до

категорію суб'єкта до тих пір, поки не з'являться інші відмінки [Smoczyńska 1983: 67] Серед перших відмінків – також знах., кличний та род. [там же]. Вони є у польських дітей у віці до 1;6. Місц., орудн. та дав. фіксуються пізніше – у проміжку 1;8-1;10. *Розвиток відмінкової системи української мови.* Уявлення про те, якою є динаміка розвитку відмінкової системи у дитини, що оволодіває українською мовою, дають матеріали таблиць уживання відмінків, де ці явища відслідковуються хронологічно.

Табл. 1 Уживання відмінків (однина) Маркіяном*

:	N:ACC	N:DAT	N:GEN	N:INSTR	N:NOM	N:PRP	N:VOC	Types	Token	TTR
1.6	3	0	5	0	381	0	0	3	389	0.008
1.7	13	0	20	1	377	0	1	5	412	0.012
1.8	30	5	53	0	775	0	0	4	863	0.005
1.9	33	4	34	0	859	2	0	5	932	0.005
1.10	45	16	74	3	972	9	1	7	1120	0.006
1.11	58	22	93	1	1109	13	2	7	1298	0.005
2.0	196	13	62	0	1094	24	7	6	1396	0.004
2.1	299	35	81	7	869	24	21	7	1336	0.005

*перша колонка позначає вік дитини, назви відмінків подані латинкою, в останній колонці подані відомості про кількість відмінків, що використовувалися у зазначений період (types), передостання показує кількість слововживань (token) в абсолютних величинах, показник (TTR) подає співвідношення між кількістю типів і кількістю слововживань.

Дані, наведені в таблиці, дають підстави говорити про те, що формування підмодуля відмінкової системи припадає на вік 2;1. Поодинокі вживання окремих відмінкових форм (дав., орудн., місц. та кличн.) з'являються і раніше, проте критичною для розвитку відмінкової системи можна вважати 1;10, коли на цей час сумарно фіксуються всі відмінки.

Вік 1;6-1;9 найвиразніше визначається функціонуванням трьох відмінків – наз., род. та знах. При цьому на всіх етапах однозначно очевидно є перевага наз.в. над іншими. Вона є найбільшою у віці 1;6, коли на наз.в. приходилося 97,9% усіх слововживань іменника. Частка називного відмінка постійно скорочувалася протягом усього досліджуваного періоду (1;6 -97,9%, 1;7 -91,5%, 1;8 -89,8%, 1;9 -92,17 %, 1;10 -86,79 %, 1;11 -85,44 %, 2;0 -78,34 %, 2;1 -65%). І хоча у віці 2.1 кількість слововживань у наз.в. скоротилася до 65% (що є нормою у дорослих, як це видно з Табл. 3), наз.в. залишає за собою пріоритетність. Найменш уживаним є орудн. в.

(INSTR), який є позаду решти відмінків і який в текстах, головним чином, представлений повторами (імітаціями) дорослих та є скоріше лексикалізованою, аніж граматичною формою. У цьому виявляється ідіосинкразія дитини, оскільки дані інших дітей однакового з ним віку вказують на вживання орудн. в. і у властивій йому функції. Водночас це може бути аргументом того, що граматику діти вибудовують самостійно і на певному етапі є відмінності граматичних систем окремих мовців. Периферійним є і такий відмінок, як кличний (VOC), хоча помітна тенденція до зростання його вживань з часом (від 0 у віці 1;6 до 1.57% слововживани у віці 2;1). У зв'язку з цим варто зазначити, що функціонально він представлений ширше, коли його функцію перебирає на себе наз.в., род. та знах. відмінки поводять себе як конкуренти на початку з подальшим переважанням утричі знах. в. не лише за кількісними показниками, а й за формантами. У множині два відмінки претендують на центральне місце - наз. та знах., род. в. належить до напівпериферії, наближається до орудного.

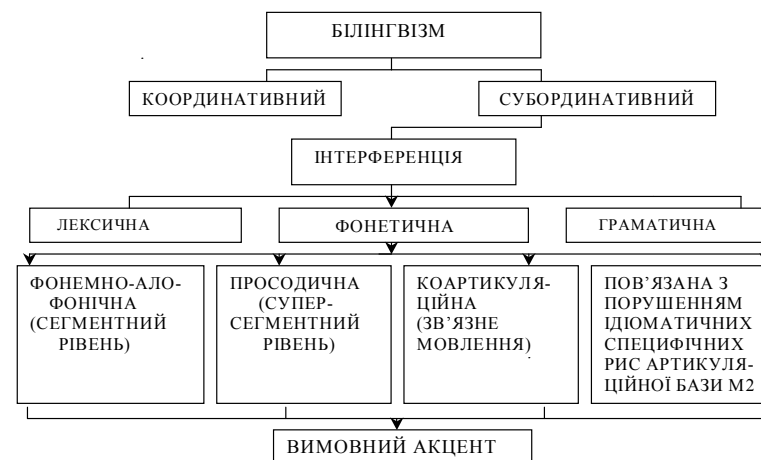
Вживання відмінків дитиною та дорослими, як можна зробити висновок із зіставлення відмінкових форм, представлених у Табл. 1 та Табл. 2, різко відрізняється лише на початку досліджуваного періоду. У дорослих, як і слід очікувати, представлені всі відмінкові форми. При цьому слід зауважити стабільність співвідношення, яке існує між наз.в. та рештою відмінків. Коливання у слововживаннях не перевищують 10%. Так, коли хлопчикові було 1;6, наз.в. у мові дорослих складав 67%, наступного місяця він дорівнював 63%, в період 1;8 та 1;9, 2;11, де спілкування було особливо активним, на нього приходилося 66%, на час 1;10 - 65%. Кількість слововживань батьками у наз.в. зменшилася до 64% у 2 роки.

Табл. 2 Уживання відмінків (однина) дорослими

	N:ACC	N:DAT	N:GEN	N:INSTR	N:NOM	N:PRP	N:VOC	Types	Token	TTR
1.6	345	20	149	60	1336	80	4	7	1994	0.004
1.7	351	41	129	58	1097	49	8	7	1733	0.004
1.8	667	94	266	92	2575	151	13	7	3858	0.002
1.9	823	105	403	121	3325	199	25	7	5001	0.001
1.10	820	123	303	165	3065	208	19	7	4703	0.001
1.11	679	97	268	96	2672	170	13	7	3995	0.002
2.0	726	91	214	103	2387	178	19	7	3718	0.002
2.1	631	87	204	60	1508	113	17	7	2620	0.003

Принагідно зауважимо, що відмінкові закінчення, які використовує Марк'ян у наз.в., не зовсім відповідають тому, що є у мові і що він чує

Схема 1. Фонетична інтерференція та вимовний акцент при білінгвізмі.

Фонетична інтерференція, порівнянно з граматичною та лексичною, є найбільш складною для подолання та їй майже неможливо запобігти.

Причини цього явища представляються нам таким чином:

1. Практика свідчить, що фонетична інтерференція у вигляді іншомовного акценту є нерідким явищем у мовленні філологів - людей, які професійно володіють англійською мовою. Дослідження іншомовного акценту в мовленні російських філологів, які вільно користуються англійською мовою, проведене А.Б. Мішиним показало, що у мовленні філологів-англістів фонологічні помилки, як правило, відсутні. Однак їх мовлення не є вільним від акценту, що проявляється у різних (особливо незначних) відхиленнях від норми. [Мішин 1983:2]. Постає питання, чому ж так важко позбутись остаточного акценту знавцям-професіоналам.

Мабуть, це є наслідком тієї сегментно-орієнтованої традиції опису інтерференції, що залишає поза увагою інтонацію та інші суттєві компоненти звукової будови мови. Іншими словами, у практиці навчання вживається некоректна дидактична модель оволодіння вимовою M2.

2. Навчання іноземної мови у вищих навчальних закладах традиційно будується по системі: навчання фонетиці, корекція вимови –

динамічний комплекс, що несе певне функціональне навантаження в процесі комунікації. Різні компоненти системи розглядаються як цеглинки, взаємопов'язані та взаємодіючі між собою, кожен з яких відіграє свою особливу роль у функціонуванні системи [Op.cit.:209].

Ми вважаємо, що саме top-down підхід, спрямований на практичне оволодіння мовою, буде більш ефективним і принесе реальні результати у запобіганні інтерференції.

Оволодіння фонетичною системою іноземної мови передбачає формування навичок продукування цілого ряду складних фонетичних комплексів, які пов'язують звук та значення на різних рівнях. Розвиток фонетичних вмінь представляє собою складний процес, який включає когнітивні, психомоторні, лінгвістичні та інтерактивні фактори. Деякі фонологічні риси виявляються важчими для засвоєння, ніж інші особливості [Eckman 1977].

Отже, нагальним стає детальне вивчення функціонування кожного рівня фонологічної системи у їх взаємозв'язку з огляду на їх роль у дискурсі. Результати теоретичних наукових розвідок вітчизняних та іноземних лінгвістів мають бути застосовані у практичних дослідженнях, які допоможуть виявити, який саме компонент звукової будови мови представляє собою найбільшу складність у процесі оволодіння вимовою M2, на якому рівні фонетична інтерференція є найбільш стійкою.

У лінгвістичній традиції інтерференція описується здебільшого у термінах сегментного рівня. Тим самим поза увагою залишаються такі важливі елементи, як інтонація, що включає акцентуацію, ритмічну структуру (ритміко-акцентуаційна база слова – Кулешов), специфічне для мови членування мовленнєвого потоку або синтагматичне членування речення, мелодіку мовлення. Тож ми вважаємо доцільним розмежувати фонетичну і фонемно-алофонічну інтерференцію, розуміючи останню складовим елементом першої. Таким чином, фонетична інтерференція є загальним терміном і охоплює порушення на сегментному, суперсегментному рівні, при зв'язному мовленні (коартикуляція) та явища, пов'язані з порушенням ідіоматичних специфічних рис артикуляційної бази M2. Відхилення від норми на будь-якому рівні веде до появи акценту, як представлено на схемі 1.

від батьків, маємо на увазі насамперед наявність форм на *-i* на зразок дорослих слів *таксі, поні*.

Таблиця 3 дає уявлення, яким чином розподіляються кінцеві голосні у наз.в. у мовленні Маркіяна.

Табл. 3. Вокалічні закінчення в наз.в. у мовленні Маркіяна

	N:NOMa	N:NOMe	N:NOMi	N:NOMo	N:NOMy	N:NOMи	Types	Token	TTR
1.6	319	9	6	5	0	3	5	342	0.015
1.7	322	1	11	11	0	10	5	355	0.014
1.8	534	1	75	28	1	7	6	646	0.009
1.9	524	0	68	24	0	8	4	624	0.006
1.10	604	9	78	82	8	40	6	821	0.007
1.11	629	1	64	80	36	38	6	848	0.007
2.0	573	4	87	73	7	75	6	819	0.007
2.1	443	1	54	49	4	52	6	603	0.010

Форми відмінків на початку фактично зведені до однієї, якою є форма наз. Як уже зазначалося, іменник має такі закінчення у мовленні дитини, які відрізняють його від іменника у мові дорослих. Найуживанішим, як видно з Табл. 3, є закінчення *-a*. У цьому є подібність із закінченнями у мові дорослих. Оскільки частково система закінчень наз. в. розглядається в іншому місці (див. Linnik у цьому збірнику), то тут обмежимося зауваженням, що наз.в. має флексію *-a* як немарковану. Цим пояснюється те, що більшість слів, які дитина відтворює, збігаються з дорослими, а, отже, є правильними. Подібну ситуацію констатували дослідники російської та польської мов. Ми зосередимося на розгляді розвитку двох основних після наз.в. знах. та род., з урахуванням формального показника, яким є вокалічна флексія.

Знахідний відмінок. Слова із флексією *-a* у зн. в., як відомо, в українській мові є ознакою того, що слово належить до категорії істот. Таке розрізнення навряд чи можливе у дитини, оскільки її досвід, як загально когнітивний, так і лінгвістичний, не лише не дає підстав чіткого розмежування істоти/неістоти, а й заплутує, пор., наприклад, назви іграшок-гварин *ведмедик, зайчик, собачка*, що з мовного погляду є назвами істот, а з позицій співвіднесеності їх з категорією істот/неістот є неістотами. Критерій природного поділу, таким чином, в українській мові поступається специфічно мовному. Розглянемо спочатку, як представлена флексія *-a*. У віці 1;6 є два слова із закінченням *-a*, як показника іменників, що позначають істоти, це *тата* та *зая*, їх

віднесення до знах. є чисто функціональним, оскільки в цей період вони існували як незмінні слова. Інша річ, що форма *tata* збіглася з нормативним уживанням знах. відмінка, що створює надалі передумови для його засвоєння. У віці 1;7 вживаним у знах. в. є лише слово *tata*. У віці 1;8 до нього додається *dida* «дід» та потрапляють слова *ca*, *ka*, *tra*, у яких закінчення *-a* є результатом усічення основи слів *чай*, *казка*, *трактор*. Вони вживаються по одному разу і входять до знах. також лише на підставі їх функціонального значення. Період 1;9 нагадує попередні, основним маючи вживання слова *tata* (5 *уживань*). У віці 1;10 форм на *-a* зовсім мало, по одному вживанню трьох слів, серед них *tata*, два інших є новими: *цуцика* (як повтор уживання дорослих) та *какая*, яке входить сюди лише функціонально. Вік 1;11 є прикметним появою нормативного закінчення у звуконаслідувального *av* «собака», що до цього вживалося семантично та формально недиференційовано, позначаючи собаку і гавкання. Інші слова, особливо ті з них, які містять помилки, є доказом виділення форманта *-a* як показника відмінка. Безсумнівним є приклад уживань *осела* (2) «осла» та *заця*, які, як про це свідчить їх фонетичне оформлення, є безперечно, власними утвореннями дитини. У цей час з'являється форма *коня*, звуковим відповідником якого до цих пір було *цинь*. На суто функціональній підставі сюди ввійшло *ра*, усічення від *рак*, яке не з'являлося ніде, крім наз. і знах.в. У віці 2;0 слово *ca* «чай» знову замістило вживане Марком *чань*, і, крім раніше уживаних *коня*(5) та *tata* (3), група нормативних форм поповнилася словом *Пуха* «Вінні-пуха». Період 2;1, який охоплює лише половину місяця, засвідчує різке зростання не лише слововживань, а й кількості різних лексем. Сюди належать *dida* (1), *енота* (2), *коня* (1), *котика* (1), *лиса* (1), *tata* (1), *Тима* (3), *Вінні-пуха* (8), *вовка* (7), *жука* (2), *задя* «зайця» (1), *заця* «т.с.» (1). Таким чином, сюди ввійшли слова, що вживаються з нормативними ознаками знах. в.

Нижче поданий зразок того, що Маркіян цілком свідомо починає розрізняти відмінкові форманти. Спочатку він вимовляє форму, яка була освоєна ним як відповідник до зменшувального деривата *коник* у незмінній формі із закінченням на *-i*, яке в тексті закодоване як DIM12I і поводить себе як незмінювані слова, подібно до *поні*, *таксі*. Маркіян виправляє себе, вживши правильну форму і повторивши її у наступній репліці.

відкритості, усіченості – неусіченості, наголошеності – ненаголошеності голосних і т.д.

3. Ритміко-акцентуаційна база слова (або ритмічна база – РБ). Цим терміном позначають особливості наголошування, засоби фонетичного виділення слова у мовленнєвому потоці.

4. Інтонаційна база мови (ІБ) [Кулешов 1989:124-127].

Перераховані компоненти є частиною системи певного типу мовлення, вони взаємообумовлені і являють собою єдине ціле [Op.cit.:128].

При такому баченні фонетичної бази мови очевидним є перехід від розгляду вимови як компонента лінгвістичної компетенції до розуміння її як частини комунікативної компетенції.

Критикуючи традиційні підходи до вивчення фонетики, коли кожне явище вивчається ізольовано, без усвідомлення зв'язку з іншими явищами, В.В.Кулешов однак не пояснює, який з компонентів є найбільш вагомим у створенні фонетичної інтерференції, що є найскладнішим для засвоєння, тобто його підхід до опису фонетичної бази мови є скоріше системним та переслідує дескриптивну мету.

Крім того ритм та акцентуацію доцільно розглядати як складові частини інтонації, а не як окремий компонент.

Більш чітким і послідовним, на нашу думку, є погляд М. Пеннінгтон на фонетичну будову мови. Вона наголошує на тому, що вимова є важливою частиною інтерактивної динаміки комунікативного процесу і є складною взаємодією перцептивних, артикуляційних та інтерактивних факторів [Pennington 1986:208]. Ці фактори чітко розділені на три групи: голосоутворення (voice-setting features), сегментні риси (segmental features), просодичні риси та пов'язані з ними коартикуляційні явища (prosodic features and related coarticulatory phenomena).

Існує точка зору, що оволодіння фонетичною базою іноземної мови може відбуватися одним з двох підходів. Суть “bottom-up” підходу (рух знизу догори) полягає у поступовому просуванні в оволодінні мовою від найменших одиниць звукової будови до більш складних. Така модель вивчення є традиційною, але вона не відображає динаміки мови, є статичною і не враховує взаємодії компонентів [Pennington 1986:209].

Другий підхід, умовно названий “top-down” (рух згори донизу), передбачає просування від загального до локального значення. Це означає, що фонетична система спочатку розглядається як складний

4. Субституція фонем, тобто заміна фонем M2 більш чи менш подібними фонемами M1 [Вайнрайх 1953:18].

Як свідчать вищенаведені дослідження, фонетична інтерференція розглядається майже виключно з позицій сегментного рівня, відповідно вимова обмежується лише правильною імітацією фонем. Але звукова будова мови включає в себе ще силабічний, акцентуаційний та просодичний рівні. Очевидним є неможливість зводити фонетичну систему до сегментного рівня.

Потрібно визначити, які рівні фонетичної системи мови охоплює інтерференція, який компонент звукової будови зазнає найбільших порушень з боку білінгва. Таким чином ми зможемо встановити пріоритети у вивченні мови – на що потрібно звертати увагу в оволодінні вимовою M2 першочергово.

Для розуміння фонетичної інтерференції важливим є поняття фонетичної будови мови, яку слід покласти в основу ефективної системи навчання безакцентної (максимально наближеної до орфоепічної) вимови.

В.В. Кулешов не просто наводить опис фонетичної бази мови, а і обґрунтовує зв'язок між елементами системи, підкреслюючи її комплексний, багатоаспектний характер. Він пропонує називати звукову систему мови “фонетичною базою мови”, терміном, який вживається для позначення сукупності найбільш загальних слуховимовних тенденцій. [Кулешов 1989:122]. Термін “фонетична база”, який вживає В.В.Кулешов, не є загальноприйнятим. Існують окремі роботи, зокрема С.І.Бернштейна, які спираються на термін “артикуляційна база”, яким позначаються основні фонетичні моменти, що виходять за межі окремих звуків і лежать в основі всіх чи значної частини вимовних рухів та їх слухових ефектів. [Бернштейн 1975:22]. У багатьох роботах терміни “артикуляційна база” та “фонетична база” не розмежовуються і мають майже однакове трактування. За В.В.Кулешовим, фонетична база виявляється комплексом таких компонентів:

1. Артикуляційний уклад (АУ), під яким розуміють розташування органів мовлення у певних зонах артикуляції перед початком фонації / артикулювання мовленнєвого ланцюга.

2. Складовий стереотип мови (СС), аналіз якого передбачає опис найчастіше вживаних типів складів з визначенням їх закритості –

2;0.

- *MAM: а ти вчора казав місяць, пам'ятаєш?
*MAR: місяць, о, соня [: сонце], хлю-лю, а хлю-лю, а Вінні-пух.
*FAT: що мама малює?
*MAR: хлю-хлю, а ні Вінні-пуха?
*MAR: а *коні*-DIM12i [:коня, коника], а *коня*?
*MAM: коня, а як ти казав, ти Вінні-пух?
*MAR: а *коня* ?
*MAM: коня .

Форма на *-а* не є ознакою суто знах. відмінка, вона є показником і род. відм. Тому звернемося до прикладів, де форманти знах. відмінка виражаються цілком однозначно. До таких належить закінчення *-у* іменників жін. роду. З аналізу матеріалу є очевидним дві речі. По-перше, хронологічно воно виникає не раніше 1;8. У віці 1;7 в арсеналі дитини з іменників жін. р. був лише *цяцю* (2). За кількістю словоформ (у даному разі це збігається з лексемою), а не лише слововживань знах. в. на *-у* явно поступається спочатку іменникам на *-а*. Наступного місяця з'являються дві нові форми - *маму* (2) та *каю* (1) (індивідуально дитяче слово із широким, часом необмеженим спектром значень, що уподібнює його семантично до займенника *щось*). Маючи 1;10, хлопчик уживає 3 лексеми - *лялю* (3), *маму* (2), *землю* (2), дві з яких нові. Наступний період засвідчує зростання слововживань до 17, але важливішим є те, що їм відповідає 14 лексем. Це *ванну*, *воду*, *лялю*, *Любу*, *попу*, *рибу*, *шапу* «шапку», *цицю*, *пamu* «панду», власне слово *дюдюдку*, складне слово *маму-жу* «маму-жука», а також іменники чол. р., які хлопчик класифікував як ті, що належать до *-а* класу: *баю* «банан», *тату* «тата», *зубу* «зуб». Два роки знаменують явний перелом знах. в. на *-у*, збільшившись до 83 слововживань, що майже в'яттеро більше, ніж у попередньому місяці. Вони представлені 25 різними лексемами, що є добрим свідченням освоєності форми. Це такі слова, як *бабу*, *бараболю*, *бальяболю*, *воду*, *водю*, *каю* «каву», *лапу*, *лялю*, *маму*, *пamu*, *пішину* «машину», *рибу*, *ріпу*, *роботу*, *сисю*, *суму* «сумку», *тьотю*, *хату*, *цяцю*, *шапу*, *шубу*, *шюбу*. Сюди ж належить ім. чол.р. *дядю*. До помилкових з нормативного, але закономірних з погляду класифікаційної системи дитини, є *заю* (в наз. в. це *зая*, тобто належить до *-а* класу, як *дядя*) і *жіку* «їжака». Впливом аналогії, як можна

винести з контексту, де дитина поправляє сама себе, можна вважати *коню* (1), яке вживалося раніше завжди за зразком іменників чол. р.

2;0

- *MAR: да, мама, есі [: неси], мама, неси, нісі [: неси].
*MAR: мама, мама.
*MAM: хочеш, щоб мама несла?
*MAR: да, отам.
*MAR: о, сяду *коню* [: коня], сяду *коня*.
*MAM: на коня?
*MAR: *коня!*

Перший місяць третього року життя, де маємо проаналізованими дані лише половини місяця, дає безперечні підтвердження засвоєння форми знах. відм. За цей час було 137 слововживань форм знах. в. із закінченням на -у, що представлені 42 лексемами, тобто, майже вдвічі більше, аніж за цілий попередній місяць. З нових порівняно з попередніми періодами назвемо *Аку* (4) (від *Ака* скорочення імені *Федеріка*), *Бубу* (1), *вату*(1), *ваву*(1), *вежу* (3), *волову* (1), *вольову* (1) «голову», *гулю* (1), *диню* (5), *дитину* (1), *кицю* (6), *к-кицю* (2) *каву* (1), *Колю* (1), *кулю*, *ляпу* «лапу» (3), *моркву* (3), *мишу* (9), *мишу* (6) «назва лялькового ведмеда», *Олю* (1), *палку* (6), *пісеньку* (1), *пішинку* (3) «машинку», *пісню* (1), *Туту* (1), *шию* (1), *сию* (2) «шию». У цей період маємо приклад, коли правильно вживана форма замінюється неправильною. Марк говорить про колі, породу собак, але уже в цей період у нього є система правил, за якою знах. в. не може мати форманта -і і він замінює *колі* на *коля*, редуплікуючи один склад - *ко-колю*. Найчастіше вживаним виявилось слово *хату*, яке використовувалося 16 разів.

Яким чином поводять себе іменники чол. роду, що протиставляються жіночому? Частина цих випадків ми розглянули, аналізуючи освоєння іменників, які в нормативному вживанні позначають живі істоти. На відміну від формальних відмінностей між наз. та знах. (однак не між род. в. та знах. в. для категорії істот) зміна функції визначалась контекстуально. Зі слів, що виявилися у цій функції у віці, починаючи з 1;7, можна назвати *чань* (5) «чай», *сік* (1), усічену форму *ді* (2) від *дід*, яка поводитьсь так само, як і запозичення на *і*, тобто, лишається незмінною, а, отже, і важливе розрізнення за значенням «істота/неістота» лишається невираженим. Наступний

У залежності від того, на якому лінгвістичному рівні відбувається взаємодія мов, розрізняють фонетико-фонологічну, граматичну та лексичну інтерференції.

Фонетико-фонологічна інтерференція традиційно описувалась у термінах «переносу звуків», що приводить до акценту в мовленні нерідною мовою [Словник 1966]. Перехід від рідної мови на нерідну полягає, звичайно, не в переносі фонем, а в такій фонетичній реалізації фонем нерідної мови, яка порушує її фонематичну будову: ознаки, які є фонематичними в даній мові, але нефонематичними в рідній мові, не диференціюються, а ознаки нефонематичні чи факультативні (але ті, які функціонально диференціюються в рідній мові), навпаки диференціюються [Розенцвейг 1972: 43].

Таке розуміння фонетико-фонологічної інтерференції Ю.А.Жлуктенко вважає дещо звуженим [Жлуктенко 1974:83]. По-перше, незрозуміло, чому, на думку В.Ю. Розенцвейга, перенос фонем слід виключити з фонологічної інтерференції, по-друге, як показав ще У.Вайнрайх, явище, «надмірної диференціації (рос. сверхдифференциации) може мати місце і при відсутності порушення норми вимови рідної мови [Вайнрайх 1972].

Одним із досить суттєвих наслідків тривалої двомовності є встановлення тісних зв'язків між обома фонологічними системами [Жлуктенко 1974:85]. Міжмовні відповідності виникають не тільки між системами в цілому, але і між їх окремими елементами. Залишаючись у складі своєї системи і зберігаючи всі внутрішні зв'язки з іншими її елементами, такий елемент набуває одночасно додаткових зв'язків.

Розрізняють чотири типи фонетико-фонологічної інтерференції:

1. Недостатня диференціація фонем («недодиференціація»), тобто змішання двох фонем вторинної системи (M2) як наслідок того, що аналогічні одиниці первинної системи (M1) не розрізняються як особливі фонемні.

2. Надмірна диференціація фонем - накладення фонемних відмінностей M1 на звуки M2, які є лише варіантами однієї і тієї ж фонемні (алофони).

3. Неправильна інтерпретація фонем чи розрізнення фонем M2 за такими ознаками, які є релевантними лише для M1, але для M2 вони другорядні чи зайві.

1956:50]. У цій концепції є багато спірних моментів, особливо твердження про одночасну належність явища інтерференції до обох систем білінгва. У цьому відношенні з Е.Хаугеном погоджується Є.М.Верещагін, який вважає, що мовленнєвий комунікат може належати двом мовам одночасно [Верещагін 1969:15].

Ми приходимо до висновку, що найбільш адекватним визначенням **інтерференції** є її розуміння як порушення білінгвом правил функціонування мови внаслідок підсвідомого втручання механізмів реалізації рідної мови на репродуктивному та рецептивному рівнях.

У нашій інтерпретації ми спробували врахувати такі недоліки попередніх визначень. По-перше, ми не використовуємо поняття “норма”, вживання якого у визначенні урівнює білінгвів та монологів, які користуються або діалектним, або розмовним варіантом мови, що вже містять певні відхилення від норми. По-друге, наше визначення пояснює природу інтерференції і охоплює два рівні використання мови – рецептивний та репродуктивний.

Найбільш вірогідними галузями інтерференції прийнято вважати ті фонетичні, морфологічні і синтаксичні особливості мовної системи, які не мають аналогів у рідній мові, тобто є ідіоматичними.

Поняття інтерференції щільно пов'язане з поняттям вимовного акценту. Під вимовним акцентом традиційно розуміють своєрідну вимову, що відрізняє іноземця і полягає у мимовільній заміні звуками рідної мови звуків іншої [Словник 1966], отже, у визначенні підкреслюється факт некоректного відтворення сегментного складу іноземної мови.

Співвідношення між інтерференцією та вимовним акцентом слід розглядати як причинно-наслідкове [Вопросы 1975:6], при чому воно не має обов'язкового характеру, тому що не всі потенційні можливості інтерференції переходять у дійсність [Вайнрайх 1972: 27]. Акцент завжди є надбанням мовлення, у той час як сфера дії інтерференції – це внутрішні контакти, що стосуються механізмів мовленнєвої діяльності [Вопросы 1975:6].

Підтримаючи вищенаведену думку, визначимо **акцент** як специфічне звучання мовлення білінгва, яке несе в собі риси, що природними носіями мови сприймаються як чужеродні відхилення від нормативної вимови.

період 1;8 засвідчує коливання формантів, які могли б започаткувати нормативні слововживання. Такі коливання пояснюються, у першу чергу, появою слів, які дитина хибно відносить до класу *-a* або *-i*, котрі формуються за рахунок слів, де дитина застосовує усічення. Усічення далеко не завжди може пояснюватися артикуляційними труднощами, свідченням чого є вживання обох форм - дорослої і специфічно дитячої, як у словах з кінцевим звуком *-k*: однаково вживалися *сік* і *сі*, *си* (останнє як приклад фонетичного нерозрізнення *i* та *u*, що особливо характерне для раннього мовлення). Це призводить до омонімії. Так, *тань* позначає «танець» і «таню». Причину заміни кінцевого *й* звуком *н* можна розглядати як наслідок впливу форми *цінь* «кінь». З іншого боку, спостерігається віднесення одних і тих же форм до різних класів, наслідком чого є наявність цих форм у відмінках з різними закінченнями. Так, слово із значенням «дід» втілене у кілька форм. Однією з них є *діда*, клас *-a*, оскільки це слово використовується у безсумнівних контекстах наз. відмінка. Отже, ця форма, вжита у функції знах. відм., збігається з нормативною дорослою формою. З іншого, воно втілюється у форму *діді*, яку можна було б тут трактувати як форму від *-діда* (клас *-a*), якби не існування переважно іншої форми *ді*, що є усіченням основи. Форма *діді* на цьому фоні розглядається як редуплікація, звична для великої частини раннього словника дитини, як напр., *ляля*, *цяця*, *баба*, *мама*, *дядя*, *тьотя*.

Іменники у знах.в., що представлені у період 1;9, мають закінчення переважно на сонорні *м*, *н* або на голосні *а*, *і*, коли є усічення основ. Це такі слова, як *чань* (8) «чай», редуплікована форма *чань-чань* (2), *дам*, і також інші реалізації цієї лексеми *дам*, *дома*, *дяма*, що синонімічні з *домик*. Вони завжди з'являлися в контекстах, коли хтось з дорослих уживав слово *домик*, а не *дім*. Лексема *сік* (3) реалізується також у формі *сі*. Кількість нових лексем порівняно з попереднім періодом зростає лише за рахунок слів *сіх* «сніг», *дам*, *кран*. Такий само незначний приріст у віці 1;10, коли додається лише слово *той* «торт». У той же час поряд із специфічно дитячою формою *чань* з'являється нормативна *чай* (1).

Наступний період 1;11 свідчить про відмову від індивідуальних форм на *-нь* і тепер поряд із *чай* є форма *чао* «чай». Розширюється коло слів, представлених слотворчим рядом. Поряд із *дам* з'являється *доми* як зменшувальна форма від *дім*. Форма *дам* може бути наслідком не лише мовної інтерференції, від якої дитина не захищена, а й

наслідком осмислення прислівника *дома* як форми іменника, що належить до класу *-а*. Група нових слів у функції знах. в., що позначають неістот, поповнилася лише трьома лексемами *ізюм* (2), *суп* (2) та звуконаслідувальним з додатковою редуплікацією, порівняно з нормативним, *буба-бубе* «бубон» (1). Слово *сік* (10) явно витісняє форму на *-i*: *сі* (1).

З виповненням Марку 2 років у групі слів, що позначають неістот у знах. в., спостерігається лексичний «вибух». З одного боку, раніше вживані ним слова набирають звучання, що стає ближчим або ідентичним нормативному, як у *ба-бан*, *барабан*, *дім* (2), хоча лишається і *дом* та *сі* (2) при *сік* (5), проте зовсім зник *чань*, одиничними є вживання *-i* форм у освоєних словах, що мають словотворчу парадигму - *дома*, *дім*, *домик*. Вони замінюються дорослими утвореннями на *-ик*: *домик* (11). Серед нових лексем *білет*, *ген* «ракетка» (індивідуальний новотвір), *гриб*, *замок*, *куц*, *пуп*, *парк*, *хліб*. Водночас форми на *-i* продовжують вживатися у нових словах активного словника, як *крані* «кран, краник», *папі* «папір». З'являються і нові цікаві явища, що свідчать про започаткування поряд з словозмінним словотворчого процесу. Так, слово *ремонт* переосмислюється дитиною як *ремок* (3), тобто слово отримує кінцевий *-ок* за аналогією до *їжачок*.

На час 2;0.14 вживалися нові слова *фонтан*, *батон* (17), *дим* (1), *душ* (2), *кавун* (1), *коктейль* (1), *куб* (1) (як спрощення *кубик*), *літак*, *мед* (10), *ніс* (1), *носик* (3), *парк* (10), *паркан* (1), *пісочок* (1), *рот* (1), *рушник* (1), *хвіст* «хвіст», *цирк* (1), несподіване повернення форм *чань* (9) при нормативному *чай* (3) (1). Сюди долучилися також у нормативному або наближеному до нього фонетичному образі слова *банан* (2), *ремонт* (1), *трак* (8) «трактор».

Родовий відмінок. Перші формально виражені вживання род.в., які мають закінчення *i*, *y*, спостерігаються уже у віці 1;6. (Ми розглядаємо їх разом через їх недиференційованість у мові дитини). До 1;10 вживається одна з форм, тільки на першому етапі це одиничне уживання *и* в імітації слова *баби*, надалі вживається переважно *i*. Але це вжиті всього по одному разу *баби* (як прямий повтор репліки дорослих) та дитяче слово *каки*, яке виконує функцію аморфної частини мови, хоча за формальними ознаками є, безумовно, іменником.

Слова із закінченням *-i* з'являються у віці 1;7, ними є 2 лексеми - *ді* та *циці*. Одна з них *циці* (14) може вважатися лексикалізованою

Терміни “координативна та субординативна двомовність”, якими оперує С.М.Верещагін, набули у науковому обігу дещо інших значень. Під **координативною двомовністю** розуміють таке співвідношення взаємопов'язаних одним носієм мов, коли вони є паралельними рівнофункціональними системами [Жлуктенко 1974:34-35]. Знаки кожної з них не мають співвідношення з рівнозначними знаками іншої мови, тому взаємодія між ними майже відсутня. На думку С.М.Верещагіна, мовлення білінгва у таких випадках нічим не відрізняється від мовлення монолінгва [Верещагін 1969:49]. Пріоритетним у вивченні англійської мови є формування координативної двомовності, як мети, реального ідеалу, яких необхідно досягти для досконалого володіння мовою.

В умовах **субординативної двомовності** друга мова нібито нашаровується на першу [Жлуктенко 1974:35], утворюючи часом таке переплетіння, коли утворені лінгвістичні знаки не належать до жодної з двох мов, а є так звані “третім виміром”, найчастіше зустрічається у мовленні білінгвів і є предметом нашої уваги у зв'язку з тим, що субординативна двомовність, як правило, супроводжується інтерференцією.

“Ті випадки відхилення від норм кожної з мов, які відбуваються в мовленні двомовних осіб в результаті того, що вони знайомі більш ніж з однією мовою, тобто внаслідок контакту мов, називаються явищами інтерференції» [Вайнрайх 1953:1] - це визначення У.Вайнрайха широко використовується багатьма інтерлінгвістами. Відмічаються і деякі його неточності. Так, в ситуації контакту взаємодіють не тільки ті явища, які представляють мовну норму, але й ті, які вже до початку взаємодії були відхиленнями від неї. Тому точно визначити інтерференцію можна лише тоді, - пише Е.Хауген, - коли ми приймаємо як базисну вихідну лінію той стан мови, який безпосередньо передував встановленню двомовності [Хауген 1956:12].

Використання терміна “інтерференція” для позначення всіх типів лінгвістичного впливу при міжмовному зв'язку має досить глибокі традиції.

З одного боку, йдеться про “накладення двох систем у процесі мовлення”, яке приводить до інтерференції [Хауген 1972:62]. З іншого боку, пропонується розуміти саму інтерференцію як лінгвістичне накладення (чи “переплетіння– overlap), коли будь-яка лінгвістична одиниця виявляється одночасно елементом двох систем [Хауген

кількість населення володіє двома мовами – англійською та французькою, Сполучених Штатах, де в штатах Флоріда та Каліфорнія у обігу - англійська та іспанська мови, нарешті Україні, де російська мова є другою у сфері соціальної комунікації після української, а в деяких регіонах України, наприклад Крим, першою.

Двомовність як явище, окрім лінгвістики, є предметом вивчення багатьох наук – психології, соціології, політології, отже, визначення самого поняття білінгвізм відбиває той чи інший підхід до цього явища.

Визначення двомовності як психічного механізму (знання, вміння, навички), який дозволяє людині відтворювати та породжувати мовленнєві комунікати, що послідовно належать до двох мовних систем [Верещагін 1969:134] є психологічним і не відбиває лінгвістичний аспект проблеми.

Розуміння білінгвізму як результат мовного контакту є суто лінгвістичним. Ми вважаємо такий підхід дещо звуженим. Явище двомовності, хоча і виникає в умовах використання двох мов, що і є мовним контактом, однак, перш за все, є процесом, а не результатом, тобто динамічним явищем, а не статичним.

Визначення двомовності як практики використання двох мов по черзі [Вайнрайх 1953:1] вказує на головну рису цього явища – функціонування обох мов у спілкуванні одних і тих же носіїв. Таке розуміння цього явища знайшло найбільше поширення у наукових розвідках з проблем двомовності і є найбільш прийнятним з нашої точки зору.

Услід за Вайнрайхом, визначимо **білінгвізм** як користування мовцем двома мовами у процесі спілкування, а поняття **білінгв** як мовця, який користується двома мовами з метою спілкування.

У зв'язку з тим, що явище двомовності є багатоаспектним, необхідно перш за все визначити його типологію. Лінгвістична типологія Є.М.Верещагіна, який крім неї виділяє ще психологічний та соціологічний аспекти двомовності [Верещагін 1976:22-49], заснована на його уявленні про мову як про статичну систему, “список” чи “опис”. Він використовує вже існуючі лінгвістичні терміни та надає їм іншого значення. Враховуючи останні надбання лінгвістичної науки, важко погодитись з баченням мови як статичної системи. Динамізм мови не потребує зайвих доказів і має бути врахованим як об'єктивна реальність.

формою, оскільки не протиставляється в контекстах іменнику в наз.в. Власне така форма могла служити додатковим стимулом появи форм на *-i*, як слово *ді* (2) «дід». Місяць по тому до цієї групи додаються *цяці* (23), що використовується у контекстах, де дитина вимагає, щоб їй дали іграшку. Це досить невизначений контекст за формальними ознаками, оскільки може йтися не про одну іграшку, а про кілька, і в цьому разі форма *цяці* є формою множини знах. в. Наше трактування її як родового об'єкта (*Genetivus partitivus*) ґрунтується на розгляді інших іменників. Якщо немає жодного іншого іменника з протиставленням однини/множини, то таку форму ми схильні вважати скоріше за форму однини. Семантично спільним для обох трактувань форм є те, що в кожному разі маємо справу з функцією об'єкта. В українській мові форма *цяці, лялі* є омонімічною, оскільки може означати кілька відмінків. Якщо зважити на ситуаційний компонент, то слід скоріше прийняти, що говориться про одну іграшку, яку дитина хоче, а не всі разом. Така ситуація, коли це слово належить до найчастотніших слів, могла призвести до виділення форманта *-i* як форманта класу імен. Продовжує вживатися і *цucci*, яке виступає і в іншому фонетичному варіанті *цiци* (2) з повністю ідентичними складами за аналогією до слів, що мають таку структуру в нормі (*мама, баба*), чи до тих, які дитина утворила раніше (*тата*). Аналогічно утворене слово *дiдi* з редулькованими складами. З'являється і власна назва *Сяші* «Саші». Загалом 43 слововживання представлені лише 5 лексемами.

Період 1;9 характеризується зменшенням загальної кількості слововживань до 21, що пояснюється скороченням уживань слова *цяці* з 23, які складали половину усіх уживань. Проте є кількісне зростання лексем до 7, і хоча таке збільшення не може відігравати істотну роль, прикметним є те, що це слова, які отримують закінчення *-и*, тобто, маємо перші свідчення диференціації між цими голосними, нехай ще не усвідомленої і не завжди послідовної. Ними є *баби* (4), *мами* (4) та *тати* (1) «тата». З'являється нова власна назва *Тані* (2).

У віці 1;10 слововживання Марка у род.в., які отримують у нього кінцеву голосну *-i*, збільшується з попереднім місяцем до 29, але це менше, аніж у 1;6. Зате помітно збільшується кількість слововживань, які мають *и*, однак вони лексично обмежені, включаючи лише три лексеми *баби* (16), *мами* (16), *тати* (1). Слово *тати* вжите лише один раз на фоні 3 уживань *тати*, але воно засвідчує перехід до нового

застосування кінцевої голосної, яка відповідає нормі. Загальна кількість слів на *и*, *і* у род.в. становить 62 слововживання. Важливішим є те, що кількість лексем, що виступають у значенні род.в. із закінченням *і* збільшилась до 9. Це *цяці* (9), *циці* (4), *дяді* (2), *лялі* (5), *тьоті* (3), вживання яких збігається з дорослим, та *мамі* (1), *таті* (3) «тата», *сисі* (1) «сосиски», *Кані* (1) (скорочення від *Маркіян*, яке в наз. в. має індивідуально дитячу форму *Кань*, *Кан*).

Незначні зміни відбуваються наступного періоду (1;11) за кількістю слововживань, які зберігаються майже на попередньому рівні (68), однак є помітне зростання лексем, серед яких до цієї групи включилися слова *біді* (як цитата), *дині*, *жаби*, *лапи*, *нами* «панди», *пуми*, *риби*, *соні* «слоника» та власні назви *Аки* (наз.в. *Ака* від «*Федеріка*»), *Беби*, *Русі*, *Сені*. Кількісні показники цього і попереднього періоду збігаються, хоча лексичне наповнення трохи відрізняється.

Статистичні параметри у віці 2;0 характеризуються тенденцією до сумарного зменшення слововживань майже на третину, хоча список лексем поповнився новими словами, як *солі*, *Жені*. Як і в попередні періоди, є вживання ненормативного *ді*. Загальна кількість слововживань (41) є реалізацією 15 лексем.

Останній досліджуваний нами період (2;1) дає підстави вважати, що форми на *-і*, *-и* знайшли відповідне місце у системі відмінків дитини і всі його 55 слововживань (за винятком одного - *тати*, але це не стосується розрізнення голосних) на цей час відповідають мовній нормі. Список слів, які мають кінцеву *-у*, поповнився такими словами, як *моркви*, *вави*, *води*, тобто можна говорити, що розпочалося розрізнення відмінювання за м'якою і твердою групами, а, отже, створюються передумови для формального виділення дав. та місц. відмінків.

Розглянута тут система род.в. із закінченням *і*, *и* охоплює іменники переважно із закінченням на *а* в наз. в. (повторимо застереження, що сюди включалися також власне дитячі слова, які виступали у мовленні дитини у незмінній формі на *і*). Іншу велику групу можна було очікувати від іменників чол.р., зважаючи на розподіл іменників за родами, коли чол. р. виступає як немаркований. У родовому відмінку, який в українській мові характеризується варіативністю закінчень *а*, *у*, переважає *а*. Картина, яку отримуємо, виглядає досить несподівано. У період 1;6 було вжито лише форму *тата* (2). Наступного місяця

мовленні білінгвів, окрему групу яких складають мовці, що володіють іноземною мовою як фахом.

The paper focuses on the problem of phonetic interference in speech communication. The author attempts to analyze the causes and nature of phonetic interference, highlights the correlation between interference and accent, explains the challenge of its avoiding and eliminating in the speech of bilinguals, a separate group of whom is made up by the speakers who have a professional command of English.

На порозі третього тисячоліття світ прямує до інтеграції: збільшується кількість контактів представників різних культур, що веде за собою розширення сфер контактування мов. Усе частіше виникають ситуації, коли людині потрібно володіти, крім рідної мови, ще однією чи кількома іноземними мовами, і не тільки на перцептивному, а на більш складному - репродуктивному рівні. Англійська мова як одна із мов міжкультурної комунікації набула надзвичайної популярності в українському суспільстві. Усе більшим соціальним попитом користуються не просто школи з поглибленим вивченням англійської мови, а такі, де ряд предметів викладається англійською мовою.

Отже, ми стаємо свідками народження нового суспільства орієнтованих на успіх професіоналів, для яких володіння принаймні однією іноземною мовою є правилом. Дані досліджень доводять, що кількість людей, які розмовляють англійською мовою як іноземною, зараз набагато перевищує кількість мовців, для яких англійська мова є рідною [Smith 1983]. У зв'язку з цим все більш поширеним стає явище білінгвізму, або двомовності, коли мовець користується двома мовами з метою комунікації.

Метою даної статті є визначення специфіки фонетичної інтерференції у мовленні білінгвів, серед яких нашу увагу привертають мовці, що володіють англійською мовою як фахом.

У зв'язку з цим визначимо причини та природу фонетичної інтерференції, виявимо рівні фонетичної системи мови, які охоплює інтерференція, установимо характер співвідношення інтерференції та акценту, окреслимо складності запобігання та усунення інтерференції у мовленні білінгвів, серед яких окрему групу становлять студенти-філологи, які вивчають англійську мову як фах.

Дослідження питань білінгвізму хоча і не нове, але його актуальність є очевидною. Двомовність є історично характерною реальністю в багатьох країнах світу, наприклад у Канаді, де значна

Семантику надмірної кількості виокремлює Нгуєн Тхі Туєт Ле [Нгуєн 1978: 90], однак зауважує, що вона представлена незначною підгрупою дієслів, хоча самостійною (сема “надмірна кількість” відсутня у значеннєвій структурі безпрефіксних дієслів, але добре окреслена у відповідних префіксованих).

Отже, такий підхід до проблеми дає змогу якнайповніше охарактеризувати квантитативну семантику дієслів з префіксом *ви-*, враховуючи найтонші відтінки. Аналіз фактичного матеріалу показав, що кожна ознака реалізується по-різному: від одиничних випадків до регулярного вживання.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Городенська 1987 – Городенська К. Г. Семантичні функції дериваційних морфем // Мовознавство, 1987 – № 1. – С. 20–30.
Городенская 1986 – Украинская грамматика. – К.: Наук. думка, 1986. – 339 с.
Ільїн 1953 – Ільїн В. С. Префікси в сучасній українській мові. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953. – 164 с.
Нгуєн 1978 – Нгуєн Тхі Туєт Ли. К характеристике семантики приставки вы- / Русский яз. в шк., 1978. – № 5. – С. 86–90.
Соболева 1980 – Соболева П. А. Словообразовательная полисемия и омонимия. – М.: Наука, 1980. – 293 с.
Тимченко 1917 – Тимченко Є. К. Українська граматика. – К., 1917. – 168 с.
Улуханов 1977 – Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке. – М.: Наука, 1977. – 255 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кіндей Леся Григорівна – викладач кафедри філологічних дисциплін початкового навчання КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми префіксальної омонимії в дієсловах.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2000 р.

ФОНЕТИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ У МОВЛЕННІ БІЛІНГВІВ

Вікторія Кочубей (Кіровоград)

У статті розглядається питання фонетичної інтерференції у мовній комунікації. Автор робить спробу проаналізувати її причини та природу, розкриває співвідношення інтерференції та акценту, пояснює складність запобігання та усунення інтерференції у

єдиною формою чол. р. на *a* у род.в. була *дідя* (3), яка, як було показано, вживається і в наз.в., зберігаючи ідентичність форми при контекстуальній функціональній відмінності. У віці 1;8 кількість вживаних лексем зростає до 4 одиниць і виражається в таких словоформах, як *баяя* «банана» (1), *дідя* (3), *тата* (2) та *терра* «театра» (2). Певний регрес у вживанні форм на *-a* відбувається у віці 1;9 та 1;10, коли вживаються у формі род.в. лише слова *діда* (1), *тата* (6) та *дідя* (1) відповідно. Вік 1;11 засвідчує новий етап у розвитку форм на *a*, бо окрім *дідя* (1) та *тата* (2), вжито нові лексеми, одна з яких *ав-а* є першою спробою відмінювання раніше аморфного слова *ав* «гав», яке позначало і собаку і гавкання. Двома іншими словами є *Кана* (1) та *коня* (2). Загальна кількість словоформ нараховує 8 одиниць при 5 лексемах. Такими ж нечисленими є уживання і в наступні періоди при слабкій тенденції до поширення. За період з 1;11 до 2;0 Марк використав 9 словоформ, але вони були представлені 8 лексемами: *банана* (1), *коя* (2), *коня* (1), *котика* (1), *соуся* (1), *суна* (1), *тата* (1), *Вінні-пуха* (1). За півмісяця третього року життя у використанні цієї форми відбувається різке зростання до 16 слововживань при 10 лексемах: *автомата* (1), *діда* (1), *кола* (1), *котика* (3), *краника* (1), *Марека* (1), *пуника* (1), *суна* (4), *тата* (1), *Вінні-пуха* (2). Фактично, як і у випадку зі знахідним відмінком, можна робити висновок про засвоєння форм відмінювання родового відмінка, коли дитина досягла двоохрічного віку.

Проаналізований матеріал дає підстави говорити про те, що формування морфологічної системи не є наслідком ані простого імітування того, що є в мовному оточенні дитини, що вона чує, ані втілення дитиною генетично успадкованих граматичних модулів (таких, наприклад, як морфологія), які вважаються компонентом біологічного організму і характеризуються когнітивною непроникністю (незалежністю). Значно обгрунтованішим, тим, що знаходить підтримку мовними фактами, видається нам погляд, яким стверджується принцип самостійного творення та освоєння граматичної системи мови дитиною за умов адекватно функціонуючого мовного оточення. Діти вибудовують свої власні граматики, застосовуючи процеси відбору та преференцій [Dressler, Karpf 1995]. Преференції дитини у використанні окремих голосних в якості флексій зумовлені, як тут припускається, не стільки семантичними функціями

іменників, про що свідчать численні неправильні уживання відмінків з найбільшою кількістю помилок у наз. в., який і за загальною кількістю уживань, як було показано, переважає інші відмінки, скільки формальними ознаками, якими є закінчення. Те, що найбільш сприятливими для освоєння виявилися іменники знах. та род. відмінка, на наш погляд, може пояснюватися функціональним навантаженням окремих голосних в якості флексій як у функціонуванні у цілому тексті, так і функціональному використанні в окремих частинах мови. За отриманими нами даними, такими найреальнішими претендентами на отримання першості є для іменника фонема *a*, далі йдуть *u* та *i* (дві останні, зважаючи на гіперболізовану палаталізацію у дитячому мовленні, нерідко ідентифікуються), за ними йде *y*, вдвічі менше функціональне навантаження в тексті припадає на *o* як флексію порівняно з *u* та *i*, взятими кожна зокрема, і найменше навантаження в якості іменникової флексії має *e* (утричі менше, аніж у *o*). Отже, наз. в., формальний показник якого *a* представлений в іменниках першої та четвертої відмін, має найкращі шанси для того, щоб бути освоєним з найменшими втратами для фонемного складу закінчення і відповідати правильній формі. Роль *a* як показника іменника створює ґрунт для освоєння форм у род. та знах. відмінках, які також мають цей формант. Щодо *i* та *e*, які з'являються на самих початках в іменниках у специфічно дитячій формі наз.в., то їх появу можливо пояснити загальною роллю закінчення *e*, яку ця фонема відіграє в текстовому масиві, та сукупною роллю *i* та *u* внаслідок їх нерозрізнення дітьми як окремих фонем. З початками розрізнення *i* та *u* з'являються умови для того, щоб наступна за важливістю для іменника фонема, якою є *y*, увійшла до репертуару формальних показників, котрим користується дитина. В результаті формального освоєння форм відмінків виникають умови для подальшого семантичного розрізнення відмінкових функцій іменника, в яких ці форманти використовуються.

ЛІТЕРАТУРА

- Вихованець 1987 – Вихованець І.Р. Система відмінків української мови.– К.: Наук. думка, 1987.– 231 с.
 Гвоздев 1949 – Гвоздев А.Н. Формирование у ребенка грамматического строя русского языка.– Ч.1.– М.: Изд-во АПН РСФСР, 1949.– 267 с.
 Грянухина 1989 – Грянухина Т.А. (ред.) Морфологический анализ научного текста на ЭВМ.– Киев: Наук.думка, 1989.– 262 с.

Відносність до іншої дії розкривається самими дієсловами, тому контекст може доповнити, уточнити ту дію, яка відбувається стосовно до даної.

Аугментивні дії, що розглядаються безвідносно до іншої дії, набувають ознаки (16):

16) нееволютивні: *виперіти, виспатися, виплакати, висміятися, вицілуватися*:

І я подбаю про те, аби ти мала її чим прикрасити – і виплачуся в тебе (О.Кобилянська); *Але запал будильний сам з себе вже вичерпався, і блідність лютневого ранку спокійно глянула на дівчину* (В.Підмогильний); *Мені було так тяжко на душі, ... я мусила виспіватися* (О.Кобилянська).

Дієслів із подібним відтінком небагато, однак вони дуже яскраві і виразні. Найповніше і найглибше розкривається цей відтінок у контексті на рівні цілого речення.

17) неаугментивні дієслова можуть набувати неанігіляційної ознаки (17) (відсутність у виконанні дії спроби анулювати її). Такі похідні поділяються ще на два підкласи, які є завершальними вузлами схеми-дерева за параметром (18):

18) ретельність дії / нейтральність дії стосовно ретельності.

Підгрупа із семантикою ретельності виконання дії формується з дієслів типу: *вибілити* (“ретельно побілити”), *вिवарити, вилизати, виміряти, витопити, виписати* (старанно кожену букву), *вималювати, вирядити, вичистити, випрасувати* (“ретельно попрасувати”):

Усі ретельно вишкребли миски (В.Барка); *Сам Муфтії витлумачив ту пораду старанно, сам великий і святий імам нам благословив ту мудру пораду* (П.Лазорський).

Ілюстрації показують, що вживання пояснювального члена біля дієслова з префіксом *ви-* факультативне, але разом з тим, як і в деяких інших підкласах похідних, контекст підсилює цей відтінок значення, робить його точнішим і виразнішим. Найчастіше таким поширювачем буває прислівник.

Дієслова, нейтральні до ретельності вияву дії, більш докладно проаналізуємо окремо.

Некратні значення кількісної характеристики дії дієслів з префіксом *ви-* також деякою мірою розглянуті у дослідженнях лінгвістів. Так, К.Г.Городенська називає ретельність дії “якісно-оцінним” значенням, яке реалізується за допомогою префікса *ви-* [Городенська 1987: 28].

забувши шляхетський тонор, несамовито **витанцювали** бадьорий мужицький **танець** (П.Наніів).

При такому дієслові у конситуації повинен обов'язково знаходитися пояснювальний член, який нестиме інформацію про завершеність циклу (найчастіше – І.Зн.в. одн. – думку, танець і под.). Це зумовлюється тим, що кількісні значення циклічного характеру близькі до темпорально-детермінативних. Пор.: *виспівати* (мелодію і деякий час), *витанцювати* (польку і деякий час), *вивальсувати* (тур і деякий час).

11) нециклічні дієслова можуть набувати ознаки комплетивності. Комплетивні дієслова – це похідні повної кількості дії. Для типу із префіксом **ви-** визначальною є наступна риса – семантично вони передають основну дію без додаткових відтінків.

12) комплетивні дієслова основної дії у свою чергу поділяються на два значеннєвих класи за ознакою (13):

13) аугментативність / неаугментативність.

Аугментативні дієслова, тобто ті, що виражають велику кількість дії, диференціюються на дві підгрупи за параметром (14):

14) небажаний характер результату (негативна конотація) / позитивний характер результату.

Аугментативні дієслова з негативною конотацією – кінцевий складник схеми квантитативних значень дієслів з префіксом **ви-**: *вимокнути, вихолоннути, виляяти, вимучити*:

З моря біг гарячий вітер, і провінціальні вулиці буквально вигоріли (М.Хвильовий); *І голос випряла, і очі, і жили із старечих рук* (В.Бровченко).

Дієслова з префіксом **ви-** у такому значенні актуалізуються лише на рівні семантики усього речення. Як показали дослідження, цей тип не досить поширений в українській мові.

Аугментативні дієслова без негативною конотації розмежовуються за ознакою (15) на два підкласи:

15) відносні / невідносні до іншої дії.

Дієслова аугментативної дії, що розглядаються відносно іншої комплетивної дії, трапляються з префіксом **ви-** дуже рідко і представлені одиничними прикладами – *виграти, випередити*:

Коні повитягались, як змії, а не даються випередити, хоч задня підвода вже близько (М.Коцюбинський).

Dressler 1997 – Dressler U.W. Introduction.// Studies in Pre- and Protomorphology (Ed. By Wolfgang Dressler), Wien: Verlag der Osterreichische Akademie der Wissenschaften, 1997.– Pp. 5-9.

Dressler, Karpf 1995 – Dressler U.W., Karpf A. The theoretical relevance of pre- and protomorphology in language acquisition.– Yearbook of Morphology 1994, 1995.– Pp. 99-122.

Dressler, Merlini Barbaresi 1994 – Dressler U.W., Merlini Barbaresi L. Morphopragmatics: Diminutives and Intensifiers in Italian, German, and Other Languages. Berlin: Mouton de Gruyter, 1994.

Karpf 1991 – Karpf A. Universal Grammar Needs Organization // Folia Linguistica XXV/3-4, 1991.– Pp. 339-360.

Kempe, MacWhinney 1998 – Kempe V., MacWhinney B. The Acquisition of Case Marking by Adult Learners of Russian and German // Studies in Second Language Acquisition.– 1998, 20, No. 4.– Pp. 543-587.

MacWhinney 1991 – MacWhinney B. The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk.–Hillsdale etc: Lawrence Erlbaum Ass., 1991.– 360 pp.

Slobin 1973 – Slobin D.I. Cognitive Prerequisites for the Development of Grammar //C.A. Ferguson & D.I.Slobin (Eds.) Studies of Child Language Development.– NewYork: Holt, Rinehart & Winston, 1973.– Pp. 175-205.

Smoczycka 1985 – Smoczycka M. The Acquisition of Polish // The Crosslinguistic Study of Language Acquisition.– Vol. 1 (ed. by Dan Slobin).– Hillsdale, NY: Lawrence Erlbaum Ass., 1985.– Pp. 595-686.

Voeykova 2000 – Voeykova M. Early Acquisition of Russian Case System in Nouns and Adjectives: A Case Study (in print).

ПРИМІТКИ

¹ Робота виконана в рамках проекту INTAS/UKRAINE-95-0260 під керівництвом проф. У.Дреслера (Віденський університет).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Линник Тетяна Григорівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Центру дослідження та викладання іноземних мов НАНУ.

Наукові інтереси: семіотика, онтогенез, семантика, граматики.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2000 р.

ГРАМАТИЧНА СТРУКТУРА ПРИСЛІВНИКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Алла Лучик (Кіровоград)

Стаття присвячена дослідженню принципів формування одиниць перехідного статусу існування, яким належать і прислівникові еквіваленти. Пропонується методика вивчення елементів, що перебувають у системі мови на межі слова і фразеологізму або вільного сполучення слів.

The paper investigates the principles of the formation of the transitory status of existence to which adverbial equivalents belong. The methods of identification of the elements which exist in the language system at the border of the word or phraseologism, or free word combination are worked out.

Об'єктом дослідження пропонуваної роботи є еквіваленти слова. Значені мовні одиниці подекуди кваліфікуються у теоретичних працях як різновиди фразеологізмів [Копьленко, Попова 1978; Баранов 1990; Теля 1990; Диброва 1990], тому деякі з них фігурують у фразеологічних словниках [Молотков 1978; Білоноженко 1999] та в інших лексикографічних виданнях зазначеного типу. Про те, що елементи подібного роду швидше є словами, ніж фразеологізмами, неодноразово йшлося у лінгвістичній літературі, внаслідок чого їх або окремі їхні різновиди частіше йменують аналітичними словами, аналітичними конструкціями або аналітизмами [Жирмунский 1968; Касевич 1977; Вихованець 1987].

Сполучення *еквіваленти слова* (далі ЕС) набуло термінологічного статусу після виходу «Словаря эквивалентов слова» Р.П. Рогожникової, у передмові до якого дослідниця визначила, що під *еквівалентами слова* слід розуміти одиниці, котрі «становлять зв'язані сполучення, які характеризуються стійкістю, єдністю значення, здебільшого постійною, незмінною формою. В мовленнєвому потоці еквіваленти слова становлять цілісну одиницю і стосовно наголосу, звичайно, вони мають один словесний наголос» [Рогожникова 1991: 4].

З тлумачення цих одиниць випливає, що вони мають такі основні ознаки: щодо змісту – прямий характер значення, щодо форми – роздільнооформленість, щодо функції – загальномовне вживання. За ознакою змісту (прямий характер значення) вони об'єднуються з

– до типу неінтенсивних кумулятивних об'єктно-дистрибутивних належать: *витратити* (усі гроші), *виписати* (увесь папір), *вифарбувати* (усі олівці), *висолити* (усю сіль), *вистріляти* (усі набої):

Вистріляють усі стріли і за мечі візьмуться (А.Хижняк);

– підклас інтенсивних некумулятивних об'єктно-дистрибутивних дієслів складає теж невелику групу: *вивести* (по черзі), *виморити* (усіх дітей), *вирізати* (усіх ворогів):

Захар Беркут ще раз обстав за тим, аби впустити монголів у тухольську кітловину і тут, обскочивши їх, вирізати або виморити всіх до ноги (І.Франко).

Розглянуті нами підкласи дієслів завершують гілку кратних дій. Це моментальні, тотально-об'єктні й тотально-суб'єктні дії, а також суб'єктно- і об'єктно-дистрибутивні та дистрибутивно-кумулятивні дії. Інтенсивність і кумулятивність – додаткові ознаки, які накладаються на інші, зокрема, на дистрибутивність.

Зауважимо, що квантитативна семантика кратних дій описана багатьма мовознавцями. Так, К.Г.Городенська зазначає, що в українській мові дистрибутивні дієслова утворюються “за допомогою префікса **ви-** (який завжди зберігає на собі наголос)” і додає, що даний тип має чітко виражене значення всеохопності з відтінком інтенсивності [Городенская 1986: 120].

Особливість кількісної семантики у префікса **ви-** відзначав також В.С. Ільїн: певний обсяг дії передбачає наявність великої кількості об'єктів, на які вона поширюється, тобто багатоактантність або дистрибутивність [Ільїн 1953: 31]. У дослідженнях Є.К.Тимченка знаходимо семантичний відтінок “поширення дії на цілий об'єкт” (малоактантна дія) [Тимченко 1917: 75].

Отже, кількісні значення дієслів з префіксом **ви-** так чи так кваліфіковані у наукових працях, але вичерпної диференціації їх немає.

Некратні дії мають дуже складну і розгалужену структуру, яка зумовлюється низкою розрізнявальних параметрів. Зокрема, за ознакою (10) вони розмежовуються на два підкласи:

10) циклічність / нециклічність дії.

Циклічні – це дії, які складаються із завершених циклів: *вимовити* (фразу), *виголосити* (промову), *витанцювати* (один танець):

То я вам думку висловлю свою, куди не так, як німець ваш, поважно, але, я думаю, не менш одважно (Леся Українка); *Пани,*

Наведені приклади показують, що дієслова цих підкласів мають додаткову локативну семантику обмеженості дії горизонтальною площиною або певним замкнутим простором (*тіло, його, небеса, бочка*), тому дефініцію “тотально-суб’єктні (об’єктні)” доповнюємо – “локативні”.

Багатократні (багатосуб’єктні і багатооб’єктні) дії, іншими словами, дистрибутивні диференціюються за ознакою (7), ідентичною (6):

7) дії зосереджені в суб’єктах / дії спрямовані на об’єкти.

Для обох підкласів властиве подальше ускладнення семантичної структури, бо обидві названі вище дії виявляють відповідні значення стосовно до таких параметрів як кумулятивність / некумулятивність (8) та інтенсивність / неінтенсивність (9). Ці ознаки зумовлюють функціонування таких підкласів дієслів із префіксом **ви-**:

– інтенсивно-кумулятивно-суб’єктно-дистрибутивні: *висипати* (у значенні “з’явитися у великій кількості”), *виорітися*:

Повзуть з хат і діди, і баби, і жінки, і молодіці повибігають, та що то – і дітвора уся висипле з хат (Г.К.-Основ’яненко).

Семантика їх реалізується у безпосередньому контексті, окрім того, вона нетипова для дієслів з префіксом **ви-**, хоча все ж існує і має місце у розгалуженій будові загального квантитативного значення;

– до типу інтенсивних некумулятивних суб’єктно-дистрибутивних належать такі: *вимокнути, вимерзнути, вигаснути*:

Люлька вигасла третій раз; він узяв тютюн і наповнив її знову (О.Кобринська); *Над гінким осоком, де вимерзла рута, у небо полинув легкий, як пір’їна, – внизу замерзала од сліз Україна* (І.Драч).

Підклас нечисельний, семантичний відтінок актуалізується в контексті. Іншими дослідниками окремо не фіксується.

– до підкласу інтенсивно-кумулятивно-об’єктно-дистрибутивних належать дієслова типу: *виганяти, вигноїти, вибігати, виносити, випалити, виїздити, вигодувати*:

Усі нишпорки, усі глухі кутки виїздили та виходили, – немає, нігде немає? (Панас Мирний).

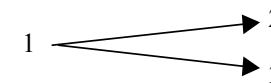
Дієслова з префіксом **ви-**, які виражають це значення, досить поширені в українській мові, тому їх семантика більш самостійна, ніж у попередніх підкласах, але контекст також є важливим засобом у диференціації.

лексемами, за ознакою форми (роздільнооформленість) – з фразеологізмами, а за функціональною ознакою (загальномовне вживання) – і з лексемами, і з фразеологізмами. Прислівникові еквіваленти слова – це одиниці, які набувають у мові ознак прислівникового класу слів.

При спостереженні за синтагматичними властивостями таких одиниць виявляється, що в процесі переходу на рівні форми вираження встановлюються чітко окреслені закономірності. З метою глибшого пізнання суті досліджуваних елементів було використано принцип моделювання, який є досить поширеним у мовознавстві і застосовується у дослідженнях одиниць різних рівнів структури мови [Хомський 1962; Шаумян 1965; Апресян 1966; Соболева 1980; Бульгіна 1977; Кудрявцева 1993 та інші]. Під моделлю нами розуміється лінгвістично виведена структура граматичної конструкції.

Найпростіша конструкція прислівникових еквівалентів складається з двох компонентів, що виступають як безпосередні складові, початковий компонент яких найчастіше виражається прийменником, а наступний – іншою (іменною) частиною мови.

Трикомпонентні прислівникові еквіваленти представлені у вигляді лінійного розгортання їх структури як ланцюгового нанизання (1 → 2 → 3) або у вигляді віялоподібного розщеплення

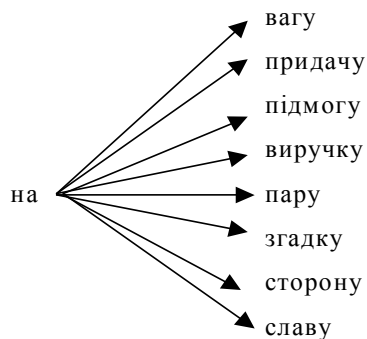
Наведені типи зв’язків – ланцюгове розгортання та віялоподібне розщеплення – виявилися універсальними для еквівалентів слова як синтагматичних структур. Вони зустрічаються у чотири-, п’яти-..., вісімнадцятикомпонентних моделях ЕС.

У синтагматичних зв’язках безпосередньо їх складових розрізняємо I, II, III і т.д. кроки розгортання ЕС, відповідно встановлюються компоненти I, II, III і т.д. кроків розгортання. Так, наприклад, ЕС **на перший погляд** складається з початкового компонента **на**, синтагматичного зв’язку між **на** і компонентом I-го кроку розгортання **перший**, який за допомогою II-го кроку синтагматичного зв’язку об’єднується з компонентом **погляд**: *Настрій головнокомандувача [Врангеля] остаточно був зіпсований незначним **на перший погляд** інцидентом* (О. Гончар).

Будування моделей здійснюється на основі спільних лексико-граматичних параметрів компонентів ЕС.

Наприклад, ЕС **на вагу, на придачу, на підмогу, на виручку, на пару, на згадку, на сторону, на славу** утворюють дев'ятикомпонентну модель з восьмикомпонентним розщепленням на підставі спільності початкового компонента прийменника **на** і спільності граматичних ознак компонентів розщеплення, що функціонують як іменники жіночого роду знахідного відмінка однини. Модель має вигляд:

Тобто це модель дев'ятикомпонентна з восьмикомпонентним розщепленням на I кроці формування відкритої структури. Пор., наприклад, реалізацію її складових **на сторону, на славу, на згадку, на пару, на виручку, на придачу** у таких реченнях: *Тепер ми вже маємо, що там треба, ще й на сторону лишок продаємо* (П. Мирний). *Ні, вже не оклигну, Таки вмру, пожалуй. Ще й ногою дригну! І святих не скликай: Вилають на славу!* (П. Гулак-Артемівський). *На високій бесарабській полонині пам'ятник, поставлений на згадку розливу людської крові* (М. Коцюбинський). *На симпатичну ногу живемо [з товаришем]. На пару ходимо в кіно у клуб* (О. Ковінька). *В трудні хвилини на виручку цілому класові приходила його догадливість, блиск його думки, його тямущість* (О. Гончар). – *Бери своїх хлопців і швидко вперед! На придачу маєш ще один штурмовий взвод* (Д. Бедзик).

Упорядкування прислівникових ЕС за допомогою методу моделювання сприяло з'ясуванню закономірностей адвербіалізаційних процесів, вирізненню актуальних стосовно цього властивостей зовнішньої форми елементів, котрі набувають ознак прислівникового класу слів, виявленню їх можливих системних зв'язків, тобто реакції мови на дані утворення.

Зі спостережень над побудованими конструкціями випливає, що до класу прислівникових ЕС загалом можуть переходити прийменниково-іменникові, прийменниково-займенникові, прийменниково-прикметникові, прийменниково-числівникові, займенниково-займенникові, займенниково-прислівникові, прислівниково-прислівникові, прислівниково-дієслівні,

Однократні дієслова, які вказують, що дія одноразова, поділяються на дві підгрупи за ознакою (3):

3) інтенсивність / неінтенсивність дії.

Багатократні дієслова утворюють непросту систему підгруп із семантикою, яка зумовлюється специфічними розрізнявальними параметрами. За ознакою (4) вони поділяються на такі:

4) багатоактантні (дія поширюється на безліч об'єктів або охоплює ряд суб'єктів) / малоактантні (односуб'єктні або однооб'єктні). Другий складник доповнюється значенням за рахунок додавання до нього ознаки (5):

5) дія характеризується багаторазовою (багатократною) повторюваністю, а ця можливість поширюється наступним відтінком (6), який передбачає утворення двох підкласів:

6) дія зосереджена у суб'єкті / дія направлена на об'єкт, тобто в основі цього поділу використовується одна із категорій дієслова – перехідність / неперехідність.

До першого належать дієслова, які ще називають тотально-суб'єктними [Соболева 1980: 243]: *вигоріти, вилисїти, вибруднитися, вигнати, вибавитися, вимерзнути* (про одне) та ін.:

Тіло, з якого випарувала вся вогкість, попросту гине (О.Гаврилюк); *Надворі жодної людини, наче вимерла вся санаторійна зона* (М.Хвильовий); *Коли ж по вінця виповнилась бочка, велів мені скрипучий не баритись...* (В.Бровченко).

У другий підклас з багатократною направленістю дії на один об'єкт виокремлюються дієслова типу *вимазати, вистелити, вибігати, виклеїти, вимостити, вибудувати, виасфальтувати, вибрукувати, витикати, вивішити*, що за аналогією до тотально-суб'єктних кваліфікуються як тотально-об'єктні [Соболева 1980: 242]:

Я його (поле – Ав.) вистелював думками, оживляв руками і казками, щоб ясніли очі сівачів (В.Бровченко); *Та очіпок, се вже вранці, ключчям вимоццала, щоб не знать було, що стриґа* (Т.Шевченко); *Зірки йшли з хати і до хати і визвідили небеса* (І.Драч).

Як доводить ілюстративний матеріал, дієслова обох груп вживаються здебільшого із цим семантичним відтінком не самотійно, а обов'язково у певному контексті, який пояснює, що дія односуб'єктна (*тіло, санаторійна зона, бочка*) або однооб'єктна (*його, очіпок, небеса*), а також уточнює, що саме повинно повторюватися під впливом такої дії (*вся вогкість, думками, ключчям*).

“виокремлюються ті компоненти значення, які виражені твірною основою і формантом” [Улуханов 1977: 103]. Вихідні складники мають самостійну семантику, але взаємопов’язуються, утворюючи єдину лексико-граматичну структуру дієслова.

Досліджений нами матеріал показує, що, з одного боку, реалізація значень префікса зумовлюється загальною семантикою твірної основи, а з іншого, афікс певною мірою впливає на значення дієслова.

Префікс **ви-** має цілу систему лексичних значень, відмінних між собою послідовністю виникнення і ступенем самостійності. Мовознавці по-різному кваліфікують семантику афікса **ви-**, що спричинює розбіжності (у кількісному і якісному відношеннях) при встановленні значення того самого префікса. Зважаючи на те, що префіксальні морфеми характеризуються вищим ступенем абстракції, ніж будь-які інші афікси, виходитимемо у своїх спостереженнях із теорії так званих дерев значень, запропонованої П.А.Соболевою [Соболева 1980]. Таким чином, префікс **ви-** має три загальних лексичних значення – локативне (L), темпоральне (T), квантитативне (Q), а також граматичне – **ви-** як показник видової семантики. Детальніше зупинимося на особливостях кількісного значення, спробуємо якнайповніше відобразити зв’язки відтінків у межах загального.

Кількісне значення префікса **ви-** у похідних дієсловах характеризує “множину об’єктів, на які поширюється дія” [Городенська 1987: 27], тобто пояснює повноту виконання дії. Розглянемо особливості функціонування квантитативності, а також можливе впорядкування її за суттєвими диференційними ознаками:

1) кратність / не кратність дії.

Кратною вважаємо дію, яка поділяється на відрізки (великі або малі) і відбувається один або безліч разів. Так, кратною є дія дієслів *виключити*, *вимакнути*, *видихнутися*, тому що вони передбачають виконання дії один раз. Дія дієслів *вимерзнути*, *вибити*, *вирубати* теж кратна, бо дія, на яку вказують ці похідні виконується стільки раз, скільки існувало її суб’єктів чи об’єктів.

Некратні дії передають всі інші дієслова із кількісним значенням префікса **ви-**: *висміятись*, *виплакаться*, *витанцюватися*, *вибігатися*.

Якщо дія кратна, вона може належати до одного з двох розрядів:

2) багатократні / однократні дії.

Багатократними називають дієслова, дія яких відбувається більше одного разу.

прислівниково-займенникові, прислівниково-числівникові, а також сполучення прислівника з часткою і прислівника, частки та іменника, частки та дієслова, частки та дієприслівника, числівника та іменника, прикметника та іменника, займенника та прийменника.

На першому кроці формування структур прислівникових ЕС української мови спостерігається 19 типів синтактичного зв’язку сполучень. Найпродуктивнішими в процесі адвербіалізації є прийменниково-іменникові сполучення.

На процес адвербіалізації прийменниково-іменникових сполук впливають, з одного боку, характер прийменника, а з іншого, – граматична структура іменника. Щодо останніх, то тут виявляються істотними як їхні загальнокатегоріальні, так і внутрішньокатегоріальні властивості. З іменникової категорії істоти / неістоти до прислівникового класу слів потрапляють тільки елементи з ознаками останньої. Граматична категорія роду у прислівникових ЕС представлена іменниками чоловічого, жіночого та середнього родів. Порівнюючи квантитативні характеристики іменників трьох родів, викристалізуються такі особливості: у складі прислівникових ЕС іменників чоловічого та жіночого роду налічується майже однакова кількість (відповідно 109 та 101 одиниця), середнього роду – значно менше (30 прикладів). Таке співвідношення пояснюється місцем категорії середнього роду у сучасних слов’янських мовах взагалі. Ще С.П. Обнорський відзначав, що категорія середнього роду перебуває у стані руйнування, до того ж, вона, з погляду вченого, є найменш життєздатною [Обнорский 1927: 65].

Значною мірою на процес адвербіалізації прийменниково-іменникових сполучень впливає категорія відмінка. Зазначимо, що транспонуватися у прислівники можуть тільки прийменниково-іменникові сполучення з граматичними показниками іменників певних відмінків. Найчастіше такі одиниці утворюються за схемами Praep – N_{2ms}, Praep – N_{4ms}, Praep – N_{4fs}, Praep – N_{6fs}. На базі давального відмінка в досліджуваному матеріалі не утворено жодної однокрокової прийменниково-іменникової моделі ЕС. Це, очевидно, пояснюється тим, що давальний відмінок має досить вузьку лексичну базу, його форм набувають переважно назви осіб [див. Вихованець 1987: 207]. Власне, цей відмінок безпосередньо пов’язаний із категорією істоти / неістоти, згідно з якою іменники на позначення істоти не адвербіалізуються. Найчастіше адвербіалізуються сполучення

прийменників з іменниками знахідного, родового та місцевого відмінків. Певну активність до трансформаційних процесів виявляють і прийменниково-іменникові конструкції у формі орудного відмінка. Проте менша кількість трансформованих одиниць з показниками орудного відмінка порівняно зі структурами у формі знахідного, родового чи місцевого, очевидно, пояснюється значною конкуренцією з боку його безприйменникових форм у процесі адвербіалізації [див. Плющ 1978: 32], у той час як іменникові форми з показниками інших відмінків (родового, знахідного або місцевого) такими особливостями не характеризуються. Додамо, що з 18 трансформованих до складу прийменниково-іменникових сполучень з граматичними показниками множини 12 мають ознаки місцевого відмінка, 4 – родового і 2 – знахідного.

У фактичному матеріалі всього 13 одиниць виражено прийменниково-займенниковими конструкціями. Всі вони є формами однини у родовому (7 одиниць), орудному (2), знахідному (2), місцевому (2) відмінках.

Найчастіше переходять у прислівникові ЕС прийменники з іменниками, що мають граматичні показники знахідного відмінка (82 одиниці). Цей факт, очевидно, можна пояснити властивостями прийменникового керування і просторово-часовим значенням прийменників, яке характерне і для прислівників. З 15 прийменників, ужитих у прислівникових ЕС, 6 здатні вимагати форми знахідного відмінка: **на, в (у), під, за, над, про**; 5 прийменників вимагають форми родового відмінка: **без, з (із, зі), до, для, від**; з місцевим відмінком виступають 4 прийменники: **в (у), на, по, при**; з орудним – теж 4 прийменники: **з (із, зі), за, під, між**. Продуктивність адвербіалізації певних граматичних форм зумовлюється не тільки зазначеними властивостями прийменників, а й лексичною семантикою залежних від них іменників. Так, наприклад, компоненти 42 аналізованих конструкцій в орудному відмінку керуються 5 прийменниками, а 69 іменників у місцевому відмінку, що трансформуються в компоненти прислівникових ЕС, виникають унаслідок керування 3 прийменниками. Важлива роль при адвербіалізації прийменникових сполучень належить і особливостям самих прийменників, одні з яких виявляють продуктивність в об'єднанні з різноманітними структурами ЕС, інші є малопродуктивними. Кожен прийменник здатен вимагати іменників тільки певних граматичних відмінків. З досліджуваного матеріалу

ОСОБЛИВОСТІ КВАНТИТАТИВНОЇ СЕМАНТИКИ ПРЕФІКСА *ВИ-* У ПОХІДНИХ ДІЄСЛОВАХ

Леся Кіндей (Кіровоград)

У статті розглядаються особливості семантичної структури префікса *ви-*, аналізуються найважливіші значення, які з'являються у похідного дієслова після приєднання цього афікса, їх специфіка і функціонування, подаються усі можливі відтінки квантитативної семантики, а також випадки взаємодії між ними.

The peculiarities of the semantic structure of the prefix “*vi-*” are viewed in this article; the most important meanings with the productive verb acquires after adding the prefix to it, as well as their specific character and functioning are analyzed; all possible shades of quantitative semantics and the cases of their interaction are summarized.

У сучасній українській літературній мові префікс *ви-* вирізняється на тлі інших префіксальних морфем багатством і різноманітністю лексичних значень, які з'являються у похідного дієслова після його приєднання. Залежно від своєрідності функцій *ви-* можна виокремити три групи дієслів, утворених з його допомогою [Нгуен 1978: 86]:

1. Дієслова, яким префікс *ви-* надає значення доконаного виду, тобто використовується як засіб вираження видової семантики (хоча рідше, ніж *по-*, який є найбільш “граматикалізованим” у сучасній мові).

2. Дієслова, лексичне значення яких змінюється, а видове залишається незмінним:

а) дієслова, які зберегли значення недоконаного виду: *возити – вивозити, носити – виносити, ходити – виходити*;

б) дієслова, які зберегли значення доконаного виду: *дати – видати, кинути – викинути, бризнути – вибризнути*.

У похідних даної підгрупи *ви-* реалізується у різних лексичних значеннях, але його видова семантика втрачає свою виразність, бо твірні мали форму доконаного виду. З погляду перфективізації префікс *ви-* несе надлишкову інформацію.

3. Дієслова, у яких *ви-* змінює і видове, і лексичне значення: *бігти – вибігти, бити – вибити, сидіти – висидіти*.

Оскільки дієслова з префіксом *ви-* похідні, то вони характеризуються відносною (внутрішньою) мотивацією: у них

- СРНГ 1983 – Словарь русских народных говоров/Под ред. Ф. П. Филина. – М.: М.-Л.: Наука, 1983. – Вып. XIX. – 230 с.
- Толстой 1970 – Толстой И.И. Сербско-хорватско-русский словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1970. – 735 с.
- ТТ 1962 – Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – М.: Наука, 1962. – 270 с.
- Фасмер 1986 – Фасмер М. Р. Этимологический словарь русского языка.: В 4-х т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. – М.: Прогресс, 1986. – Т. I. – 673 с.
- ЧРС 1967 – Чешско-русский словарь / Под ред. П.Погляя и М.Венцовской. – М.: Сов. энциклопедия, 1967. – 845 с.
- Чукалов 1960 – Чукалов С. Българско-русски речник. – София, 1960. – 1191 с.
- Шульгач 1998 – Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд [фрагмент реконструкції]. – К., 1998. – 367 с.
- НО 1983 – Hydronimia Odry: Wykaz nazw w ukiadzie hydrograficznym/ Pod red. H. Borka. – Opole, 1983. – 350 s.
- HW 1965 – Hydronimia Wisiy: Wykaz nazw w ukiadzie hydrograficznym/ Pod red. P. Zwoiickiego. – Wrociaw etc., 1965. – Cz I. – 466 s.
- IM 1956 – Imenik mesta. Pregled svih mesta i орлтina narodnih odbora srezova i рольта u Jugoslaviji. – Beograd, 1956. – 499 s.
- Јурілітїж 1973 – Јурілітїж В. Rjeиник govora otoka Vgrade. – Zagreb, 1973. – Dio II. – 255 s.
- Linde 1858 – Linde S. B. Siownik jkzyka polskiego. – Lwyw, 1858. – Т. VI. – 1007 s.
- Мукa 1927, 1928 – Мукa Е. Siownik Dolnoserbskeje rmcy a jeje namcow. – Спб. – Praha, 1927-1928. – Т. II-III.
- RGN 1962 – Russishes geographishes Namenbuch/Begr. von M. Vasmer. – Wiesbaden, 1962. – Bd. I. – 200 s.
- SG 1880 – Siownik geograficzny Krylestwa Polskiego i innych krajow slowiacskich. – Warszawa, 1880-1895. – Т. I-XIV.
- SJP 1967 – Siownik jkzyka polskiego/Redaktor W. Doroszewski. – Warszawa, 1967. – Т. IX. – 900 s.
- SSNO 1981 – Siownik staropolskich nazw osobowych/Под редакцїє i ze wstkpem Witolda Taszyckiego. – Wrociaw-Warszawa etc., 1981. – Т. VI. cz. I. – 203 s.
- Sychta 1972, 1973 – Sychta В. Siownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. – Wrociaw-Warszawa-Krakyw, 1972. – Т. VI. – 490 s; 1973. – Т. VII. – 520 s.
- WRG 1969 – WUrterbuch der russischen Gewdssernamen/Begr. von M. Vasmer. – Berlin-Wiesbaden, 1969. – Bd XXII. – 200 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гліаді Олександр Іванович – аспірант кафедри української мови КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми порівняльно-історичного мовознавства та слов'янської етимології.

Стаття надійшла до редакції 22.03. 2000 р.

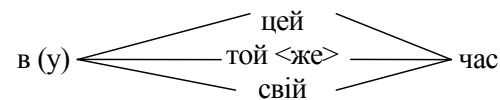
впливає, що в акті переходу до класу прислівникових ЕС української мови найтипівіші сполучення прийменників **на, в (у), з (зі, із), без** з формами іменників знахідного, місцевого та родового відмінків.

Виявлення особливостей поведінки прийменників при творенні прийменниково-іменникових сполучень, що трансформувалися в прислівникові ЕС, є необхідним моментом для усвідомлення причин і перспектив цього процесу. Це має сприяти вирішенню загальнотеоретичних мовознавчих питань, таких, як розуміння суті категорії відмінка, бо, як зауважує І.Р. Вихованець, «однією з центральних проблем у теорії відмінка є з'ясування його взаємовідношення з прийменником у складі прийменниково-відмінкової форми, з одного боку, і взаємовідношення відмінкової і прийменникової системи – з другого» [Вихованець 1987: 209-210].

Моделі з ланцюговим розгортанням структури менш характерні для досліджуваного класу одиниць. Як правило, розгортання структури відбувається за допомогою I, II та III кроків синтагматичного зв'язку, рідше – I, II, III і IV. Наприклад, від ЕС **нема, нема та й** побудовано чотирикомпонентну модель з ланцюговим розгортанням структури **нема → нема → та → й**. Пор. вживання ЕС у такому реченні: *Все-таки в найглибших потайниках душі старого за останні дні нема, нема та й проскочить іскорка надії* (М. Стельмах). Крім зазначеного типу моделей, на базі досліджуваних одиниць побудовані структури з комбінованим упорядкуванням елементів і згортанням на I чи II кроках. Подібні моделі здебільшого творяться від прийменниково-займенниково-іменникових і прийменниково-прикметниково-іменникових сполук. Так, від ЕС **в (у) цей час, в (у) той <же> час, в (у) свій час** утворено п'ятикомпонентну модель з розгортанням на I кроці і згортанням на II кроці формування структури на підставі спільності початкового компонента, компонента згортання і граматичних показників компонентів розщеплення, що характеризуються ознаками займенників чоловічого роду однини у знахідному відмінку.

Модель має вигляд:

Пор., наприклад, вживання ЕС **в цей**

час: *Тадей Станіславович, одягнувшись, відчиняє широку квартиру, напомацки шукає сірники, щоб засвітити свічки, але в цей час біля веранди обізвались голоси і кроки* (М. Стельмах). Проте творення

моделей з ланцюговим розгортанням або комбінованим упорядкуванням складових здійснено і від сполук іншого типу, де початковим виступає займенник, прислівник або колишні частка, сполучник. Останнє стає свідченням того, що до прислівникового класу слів здатні потрапляти елементи різного граматичного статусу.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Апресян 1966 – Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной лингвистики (Краткий очерк). – М.: Просвещение, 1966. – 302 с.
- Баранов 1990 – Баранов А.Н. Грамматическая фразеология: возможности компьютерного анализа // Фразеология в Машинном фонде русского языка. – М.: Наука, 1990. – С. 118-134.
- Білоноженко 1999 – Фразеологічний словник української мови / Білоноженко В.М. та ін. (уклад.); Л.С. Паламарчук та ін. (ред. кол.); НАН України, Інститут української мови. – 2 вид. – К.: Наук. думка, 1999. – Кн. 1. – 528 с.; – Кн. 2. – 980 с.
- Булыгина 1977 – Булыгина Т.В. Проблемы теории морфологических моделей. – М.: Наука, 1977. – 288 с.
- Вихованець 1987 – Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 232 с.
- Диброва 1990 – Диброва Е.И. Параметризация фразеологических единиц-словоформ // Фразеология в Машинном фонде русского языка / Отв. ред. В.Н. Телия. – М.: Наука, 1990. – С. 152-160.
- Жирмунский 1968 – Жирмунский В.М. Об аналитических конструкциях // Аналитические конструкции в языках различных типов. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1968. – С. 7-32.
- Касевич 1977 – Касевич В.Б. Элементы общей лингвистики. М.: Наука, 1977. – 183 с.
- Копыленко, Попова 1978 – Копыленко М.М., Попова З.Д. Очерки по общей фразеологии: Проблемы, методы, опыты. – Воронеж: Изд-во Ворон. ун-та, 1978. – 139 с.
- Кудрявцева 1993 – Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка / Ин-т системных исследований образования. – К., 1993. – 280 с.
- Молотков 1978 – Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А.И. Молоткова. – 3 изд., стереотип. – М.: Рус. язык, 1978. – 543 с.
- Обнорский 1927 – Обнорский С.П. Именное склонение в современном русском языке. – Л.: АН СССР. – Вып. I. – 324 с.
- Плющ 1978 – Плющ М.Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення: Навч. посібник. – К.: КДПІ, 1978. – 107 с.
- Рогожникова 1991 – Рогожникова Р.П. Словарь эквивалентов слова: наречные, служебные, модальные единства. – М.: Рус. яз., 1991. – 254 с.
- Соболева 1980 – Соболева П.А. Словообразовательная полисемия и омонимия. – М.: Наука, 1980. – 294 с.
- Телия 1990 - Телия В.Н. Введение // Фразеология в Машинном фонде русского языка. / Отв. ред. В.Н. Телия. – М.: Наука, 1990. – С. 3-9.

- ЭСБМ 1980 – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В. У. Мартынаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – Т. II. – 400 с.
- ЭССЯ 1985 – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд/Под ред. О.Н.Трубачёва. – М.: Наука, 1985. – Вып. XI. – 300с.
- ЕСУМ 1982 – Етимологічний словник української мови: В 7-ми т./Гол. ред. О.С.Мельничук. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. I. – 600 с.
- Иванов 1996 – Иванов Й.Н. Местните имена в Гоцделчевско [Неврокопско] [Принос към проучването на българската топонимия в Македония и Родопите]. – София, 1996. – 202 с.
- Ковачев 1968 – Ковачев Ст. Троянският говор//Българска диалектология. – София, 1968. – С. 161-242.
- Козлова 1997 – Козлова Р.М. Структура праславянского слова [Праславянское слово в генетическом гнезде]. – Гомель, 1997. – 412 с.
- Козлова 1998 – Козлова Р.М. До етнолінгвістичної інтерпретації деяких гідронімів басейну Дніпра//Ономастика України та етногенез східних слов'ян. – Київ, 1998. – С. 93-105.
- Корзонюк 1987 – Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок//Українська діалектна лексика. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 62-267.
- КПУ 1994, 1995 – Книга памяти Украины. Кировоградская область. – Кировоград, 1994-1995. Т. I-V.
- Красовський 1993 – Красовський І. Прізвища галицьких лемків у XVIII ст. – Львів, 1993. – 194 с.
- Куркина 1992 – Куркина Л.В. Диалектная структура праславянского языка по данным южнославянской лексики. – Ljubljana, 1992. – 260 с.
- Лавровский 1870 – Лавровский П. Сербско-русский словарь. – Спб., 1870. – 805 с.
- МБ 1974 – Мікратапанімія Беларусі/Пад рэд. М. В. Бірылы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1974. – 327 с.
- МЛС 1949 – Московский летописный свод конца XV века//Полное собрание русских летописей. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1949. – 463 с.
- Невская 1977 – Невская Л.Г. Балтийская географическая терминология [К семантической типологии]. – М.: Наука, 1977. – 227 с.
- ПЦСС 1900 – Полный церковно-славянский словарь [со внесением въ него важнейших древнерусскихъ словъ и выражений]. Составил священникъ магистръ Григорій Дьяченко. – М., 1900. – 1120 с.
- Рапановіч 1982 – Рапановіч Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Гродзенскай вобласці. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 319 с.
- СБГ 1980 – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – Т. I. – 400 с.
- СВГ 1983 – Словарь вологодских говоров. – Вологда: Изд-во Вологод. ин-та, 1983. – 143 с.
- Селищев 1952 – Селищев А.М. Старославянский язык. – М.: Учпедгиз, 1952. – Ч. II. – 205 с.
- Смолицкая 1976 – Смолицкая Г. П. Гидронимия бассейна Оки [Список рек и озер]. – М.: Наука, 1976. – 402 с.
- Срезн. 1989 – Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка. – М.: Книга, 1989. – Т. I. – 400 с.

застигле тіло небіжчика', генеза якого сягає гнізда **(s)ker-* 'різати; гнути, крутити' [Козлова 1997: 48]. Семемі типу 'сліпа людина', 'некмітлива людина' фіксують фізичні і розумові вади людини, тому продовжують більш загальне 'крутити', 'гнути'. Семантика 'хліб, каравай' також відбиває всі перелічені семемі як продовження 'скручувати, гнути' в функції позначення операцій замісу хліба. Російські діалекти оперують ще декількома значеннями *воробій*, а саме: 'недоросла особина тюленя, нерпи; хлопчик', котрі Н.В. Галінова розглядає в рамках моделі 'вертіти' > 'невпорядковано рухатися' [Галінова 1996: 53]. Додамо тільки, що ознакою номінації могла бути не тільки здатність тюленя чи нерпи швидко пересуватися, а й їх форма з такими характерними рисами, як кострубатість, здеформованість тіла. Отже, основа *ворон-* має строкатий спектр значень.

**воррапъ*: укр. поліськ. *варанбнік* 'хліб з недоброякісного, переважно змішаного борошна', яке слушно зіставляється з і.-е. **жерр-* 'вертіти' [ЕСУМ 1982: I, 33, з покликанням на В. А. Меркулову] – алодериват до **воррапъ*.

**ворръ*: блр. діал. *вурарень* 'гультяй, нероба', зіставлене авторами ЭСБМ [1980: II, 195] з рос. діал. *ворръщина* 'дрючок, палиця' з висновком про поширений семантичний перехід 'дрючок' > 'нероба, дурень'. Останнє в свою чергу консервує **воррпса* з формантом *-isa*, пор. **pelisa* ~ **pelesъ* [Журкина 1992: 165].

**ховорръ*: рос. *Хавропово* – топонім в басейні Дону [WRG 1969: XXII, ч. 13, 17] з діалектною втратою *o* в другому складі. Дериват з префіксом **хо-* від **ворръ*.

БІБЛІОГРАФІЯ

- БН 1966 – Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В.Німчука. – К.: Наук. думка, 1966. – 421 с.
 Бірыла 1969 – Бірыла М. В. Беларуская антрапанімія, 2: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
 Веселовский 1974 – Веселовский С. Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.
 Галінова 1996 – Галінова Н.В. Об одной группе русских диалектных названий головастиков//Этимологические исследования. – Екатеринбург, 1996. – С. 51-56.
 Грінченко 1958-1959 – Словарь української мови: В 4-х т./За ред. Б.Грінченка. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958-1959. – Т. I-IV.
 Даль 1955 – Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – М.: ГИС, 1955. – Т. I-IV.

- Хомский 1962 – Хомский Н. Три модели описания языка / Пер. с англ. Кибернетический сборник. – М.: ИЛ, 1962. – Вып. 4. – С. 233-265.
 Шаумян 1965 – Шаумян С.К. Структурная лингвистика. – М.: Наука, 1965. – 296 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Д. Бедзик – Бедзик Д.И. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1978. – Т. I. – 492 с.
 О. Гончар – Гончар О.Т. Твори: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1993. – Т. I – 632 с.; – Т. II. – 752 с.
 П. Гулак-Артемовский – Гулак-Артемовский П. Твори – К.: Дніпро, 1978. – 159 с.
 О. Ковінька – Ковінька О.І. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1980. – Т. – I – 463 с.
 М. Коцюбинський – Коцюбинський М.М. Твори: У 3 т. – К.: Держлітвидав УРСР, 1955. – 1956. – Т. I. – 405 с.; – Т. II. – 502 с.
 П. Мирний – Мирний Панас. Твори: У 5 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1949 – 1954. – Т. I. – 496 с.
 М. Стельмах – Стельмах М.П. Твори: У 5т. – К.: Держлітвидав УРСР, 1962-1963. – Т. I. – 604 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лучик Алла Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін початкового навчання КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: проблеми семантики й структури еквівалентів слів, питання словотвірної морфології.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2000 р.

ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ КОДИФІКАЦІЇ В ГАЛИЧИНІ (перша половина XIX ст.)

Галина Мацюк (Львів)

Автор статті стверджує, що становлення теорії кодифікації української мови в Галичині (перша половина XIX ст.) зумовлене а) увагою дослідників до мовознавчої теорії; б) орієнтацією на звичай мовлення; в) дотриманням власних правописних принципів; г) врахуванням іманентних властивостей мови. При цьому об'єктом вивчення для Г.Мацюк послужили рукописна граматики І.Могильницького (1824) та друковані граматики М.Лучкая (1830), І.Вагилевича (1845), Й.Лозинського(1846), Й.Левицького (1849) і Я.Головацького(1849), які в першій половині XIXст. здійснили граматичний опис української мови.

The author holds the view that the formation of the Ukrainian language codification theory in Galychyna (in the first half of the 19th

century) was caused by: a) significant attention of scholars to linguistic theory; b) orientation to speech pattern; c) adherence to the own principles of orthography; d) consideration of immanent language peculiarities. The investigation is based on manuscript Grammar by I.Mogylnytsky (1824) and published Grammars by M.Luchkai (1830), I.Vagilevych (1845), Yo. Lozynsky (1846), Yo.Levytsky (1849) and Ya.Golovatsky (1849) – the authors who made grammar description of the Ukrainian language in the first half of the 19th century.

Рукописна “Грамматыка ѡзыка Улавено-рѢУкогѡ”, готова до друку в 1824р., так і залишилась фактом теоретичного експерименту в науковій парадигмі українського мовознавства перших трьох десятиліть ХІХ ст., оскільки граматична характеристика, яку започаткував І.Могильницький, не стала відомою наступному поколінню кодифікаторів української мови – М.Лучкаєві [Лучкай 1989], І.Вагилевичу [Wagilewicz 1845], Й.Лозинському [Jozicski 1846], Й.Левицькому [Лѣвицькій 1849], Я.Головацькому [Головацький 1849] (усі дослідники згадували лише надруковану в 1829 р передмову до рукописної праці Могильницького – “Вѣдомѣсть о РѢскомъ ѡзыгѣ”¹).

Точкою відліку в розвитку теорії кодифікації української мови в Галичині судилося стати граматиці М.Лучкая (1830), який запропонував модель граматичної характеристики української мови у зіставленні із “слов’янською”, тобто церковнослов’янською. Мотивацію такого підходу визначало переконання М.Лучкая, що українська мова, відрізняючись від інших слов’янських, за ознаками може збігатися з церковнослов’янською [Лучкай 1989: 49]. Надалі ніхто із згаданих граматистів, окрім Й.Лозинського, спеціально не виявляв свого відношення до визначення спільної / відмінної характеристики обох мов, лише зрідка Я.Головацький ідентифікував українські та “старожитні” форми [Головацький 1849: 82]. Так поступово втрачалась експліцитна орієнтація на апріорні граматичні ознаки іншої, хоч і спорідненої, мови.

Про неприйнятність “запозичених” правил для характеристики української мови першим заявив Й.Лозинський, який поставив перед собою завдання саме з мовного вжитку виявити іманентні властивості цієї мови [Jozicski 1846: XXXVIII]. За цим наміром бажання зрозуміти системну організацію української мови. Характерно, що пошуки її граматичної правильності в його граматиці звелися до формування норм, визначених узусом. Ці новаторські думки засвідчені у вступі до

Деривати з апофонією *o*-ряду

Повний ступінь ілюструється наступними формаціями:

Vorъ*: блр. *Вуропово* – сіножать [МБ 1974: 45] < **Voron* – антропонім, н.-луж. *Wropak*, *Wropack* – мікротопоніми [Мука 1928: III, 113] – кореневе похідне від і.-е. **morp-*, відновлене на слов’янському матеріалі. Нижньолужицький лінгвальний континуум не консервує **Wrop*, що вказує на втрату останнього в давні часи і засвідчує регіональні псл. **Vorpakъ*/Vorpaъ*. Потенційно можлива інша генеза **Vorъ*, а саме – онімізація **vorъ*/**vorpa* ‘зморшка, складка’.

**vorpaјъ*: укр., рос. *воробѣй*, блр. *варабѣй* ‘постійний епітет нареченого і каравая в народній поезії’ [ЕСУМ 1982: I, 428; Фасмер 1986: I, 354; ЭСБМ 1980:II, 59], пор. ще рос. *Воропаец* – антропонім [Бірыла 1969: 82] < **Voropай* – ойконім, *Ворыпаево* – пустош, *Вырупаева* – село [Кусов 1993: 271-272], блр. *Woropaj* – топонім у Мінському повіті [SG 1981: VI, ч. 1, 958] – давня східнослов’янська ексклюзивна ізолекса, яка хронологічно відповідає пізньопраслов’янському періоду, коли остаточно зблизились діалекти, на яких сформувалась давньоруська мовна спільність.

Цілком справедливою є традиційна думка про зв’язок розглянутих слів із с.-х. *varoljiti se*, д.-р. *воролъ* ‘напад’ [ЕСУМ 1982: I, 428; ЭСБМ 1980: II, 59], але погодитись з висновком про похідність *воропай* від останнього при поясненні цього давнім звичаєм викрадання дівчини [ЕСУМ 1982: I, 428] важко. Навряд чи таким чином тлумачиться семантика блр. діал. пн.-зх. *варабѣй* ‘некмітлива, безглузда людина’ [СБГ 1980: I, 283], *воропай* ‘сліпа людина [Веселовский 1974: 72], укр. діал. *воробѣй* в уривку з фольклорного тексту «*Чоловіче воропаю, де ж я тебе поховаю?*» [Грінченко 1958: I, 255]. Вважаємо, що твірною основою сх.-сл. *воропай* є кореневе **vorp-* із загальним семантичним наповненням ‘щось вигнуте, викривлене, скручене’, що легко могло спричинитися до формування давніх переносних значень, представлених вищезгаданими словами. Фольклорне ж укр. *воропай*, очевидно, являє собою евфемізм на позначення небіжчика як відлуння давньої табуїстичної традиції не називати мертвого мертвим. При цьому семантична еволюція слова пройшла три основних етапи: ‘щось скручене’ > ‘віджиле, зсохле (>скручене)’ > ‘мертве тіло’. Подібним чином відбулось становлення значення блр. *сукрак* ‘смолистий пень; смолистий шматок сосни, волокна якого сплетені’ > ‘скорочене,

тотожного географічного терміна *virpalis* ‘вир; вихор, шторм’ [Невская 1977: 96]. Але відсутність слов’янського апелятивного відповідника може характеризувати наведені польські топоніми і як онімізацію балтійського запозичення.

**Virpolje*: п. *Werpole* – група будинків у Цешанівському повіті, *Warpolice* [SG 1880: XIII, 16, 235], хорв. *Virpolje* [IM 1956: 28], пор. ще *Virpolac* [Југільтіж 1973: 235] – топонім. Будова хорватських прикладів може кваліфікуватися і як наслідок фонетичної видозміни основи з коренем **Vrh-* ‘верх’, оскільки звук *h* (=x) у південнослов’янських мовах досить часто втрачається у подібній позиції. Тому не варто відкидати можливості походження цих топонімів від **Vrhpolac*, **Vrhpolje* з другим компонентом *pol-* ‘поле’.

virpъl-*/Svirpъl-*: блр. діал. пн.-зх. *вярплужок* ‘зашіпка, зачіпка’ [СБГ 1980: I, 391], п. *Worplack* – поселення у повіті Рошельському [SG 1885: XIV, 5]. Втрата білоруською мовою твірної основи **вярпл-* дає підстави для виходу на **virpъsuga*. Структурний варіант з рухомим *s* відновлений на основі блр. *Свірплевічы* [Козлова 1998: 94], для якого на польській території знаходимо відповідники *Нwirpleny*, *Нwirpiajcie* – топоніми [SG 1891: XI, 716], які континують псл. **Svirpъlъnъ(jъ)* – онімізація прикметника **svirpъlъnъ(jъ)* з *s*-mobile в структурі основи, **svirpъlajъ*. Оскільки польська мова не репрезентує **swirpl-*/**swirpi-*, значить, його втрата відбулась в доісторичні часи.

virpъnъ* /virpъnъ*: ст.-п. *Warpan* – антропонім [SSNO 1981: VI, ч.1, 23], ч. *verpъnek* ‘триногий столик черевичника’ [ЧРС 1967: 645]; ст.-п. *Warpon* – антропонім [SSNO 1981: VI, ч. 1, 23].

virpoga* /virpъga*: ст.-п. *Warpoga* – антропонім [SSNO 1981: VI, ч.1, 23]; ст.-п. *Warpъga* – антропонім [SSNO 1981: VI, ч. 1, 23] – утворення з квалітативним формантом *-kga* зі збереженням *k* в короткому складі в старопольській мові, пор. п. *wiouiъka* [Селищев 1952: 75], псл. **korkъga* [ЭССЯ 1985: XI, 68].

**virpъmka*: укр. *Верпека* – антропонім [КПУ 1994: II, 436], перенесений з російських теренів. Дериват з суфіксом *-mk-*, пор.: **kъrъmka*, **kъrsъmka* [Козлова 1997: 83, 90].

virpogъla*: рос. *Варпоглихина* – пермський топонім [RGN 1962: I, 651] <Варпоглиха*. Складна основа, другим компонентом якої є корінь **gъl-* < **gl-* як апофонічний варіант до і.-е. **gel-* ‘ком, куля; стискати’.

“Gramatyki jkzyka ruskiego (maio-ruskiego)”, в якому автор актуалізував потребу “брати мову з уст народу простого, укласти її в певні одностайні правила, аби не все рівно було мовити і писати: *триска* чи *труста*, ... *єго* чи *його*” [Jozicski 1846: XXXVIII]. Подібний підхід у граматичному описі акцентував на ролі правил і зразків словозміни, які б мали розкривати нормативне формотворення.

Які чинники визначали у граматиках реалізацію ідеї граматичної правильності української мови? На нашу думку, їх є кілька: а) увага до граматичної теорії, б) орієнтація на звичай мовлення; в) визначення власних правописних принципів; г) врахування іманентних властивостей мови. Розглянемо, як це відбувалось на практиці.

Увага до граматичної теорії. Праці М.Лучкая, Й.Лозинського, в меншій мірі І.Вагилевича, Й.Левицького чи Я.Головацького, містили експліцитні посилання на граматичний опис інших мовознавців. Наприклад, у своїй граматиці М.Лучкай окреслював дві групи джерел, першу становили граматики М.Смотрицького, М.Ломоносова, О.Мразовича, другу – дослідження сучасних йому польських та чеських учених, серед яких називає прізвище тільки Й.Добровського; однак у тексті Лучкай узагальнює як-от: “автори граматик не подають кличної форми на –*ŝ*” або “граматисти після інших кінцевих вживають –*ами* або –*ами*” і под. [Лучкай 1989: 77–80]. Подібна увага до міркувань попередників у граматичній кодифікації церковнослов’янської мови не означає їх сліпого наслідування і потрібна Лучкаєві для теоретичного підґрунтя його порівняльної характеристики “слов’янської” та “руської”, як він писав, мов. Трапляється, що дослідник критично оцінював міркування Й.Добровського, зокрема його пораду закріпити за знахідним відмінком флексією – *а*, Лучкай заперечує, зазначаючи, що таке вживання в багатьох випадках могло порушити орфографію і “зміст” руської мови [Лучкай 1989: 79]. Отже, вже йшлося про розуміння “змісту” української мови. Очевидно, воно засвідчувало початок усвідомлення системної та структурної організації української мови.

Грамматика Й.Лозинського – перше джерело, яке експлікує формування в Галичині традиції граматичного опису української мови: цей дослідник врахував результати її теоретичного пізнання в граматиках М.Лучкая та І.Вагилевича, тобто сучасну йому систему наукових знань. Так, Й.Лозинський використав тлумачення Вагилевичем форм двоїни [Jozicski 1846: 42], орудного відмінка

іменників чоловічого роду [Jozicski 1846: 49], особливостей діалектної вимови і под., що ілюструє наступність у формуванні граматичної характеристики української мови.

Оскільки Й.Лозинський був налаштований на моделювання категорій літературної мови на народній основі, він усвідомлював потребу відбору і вибору форм для нового уніфікованого статусу одиниць, сьогодні названого наддіалектним. З граматики М.Лучкая Лозинський враховував інформацію про походження конкретних формотворчих елементів, однак і при цьому мав своє бачення. Наприклад, якщо М.Лучкай пов'язував виникнення флексій орудного відмінка *-ою, -ов* із змінами в основах дієслів на зразок *кѣшюу – купувати, милѣю – миловати*, що давало йому підстави стверджувати про можливий перехід елемента *-юу* в *-ов* і вважати, що “русини *-ою* теж перетворюють в *-ов*, звідси орудний відмінок жіночого роду закінчується на *-ою*, а не *-ов*” [Лучкай 1989: 63], то Лозинський трактував флексії *-ов, -ев* по-іншому – “через наслідування польського *№*”, як, наприклад, у словах *пог№, ѣтиєси№*, що вимовляються як *ногов, смертев* [Jozicski 1846: 61]. Таке відштовхування від уже відомих пояснень і власна авторська інтерпретація збагачували теоретичне пізнання окремих ознак формозміни в українській мові.

Міркування попередників ставали Й.Лозинському поштовхом для пошуку й актуалізації власне українських, а не старослов'янських словотворчих засобів. Про це свідчить такий факт: Лозинський вважав, що слів на *-іє (у)є* в українській мові є мало, оскільки вони утворилися “з наріччя церковного”, як-от: *милосердіє, спасеніє*, а тому заперечував утворення віддієслівних іменників на зразок *граніє, сѣлніє, житіє*, яке обстоював М.Лучкай, і пропонував нові моделі – шляхом заміни, як він писав “силаби *но* на *нє*” від дієприкметників: *спано – спанье, grano – гранье, давано – даванье, помяно – помянье* і т.д. При цьому Лозинський визнавав чергування *e/ѣ* в основі, бо зазначав про розбіжності вимови і письма подібних слів, пор: “мовиться” *гривѣнье, благословѣнье, зваблѣнье* і под. За аналогією Й.Лозинський утворював іменники від дієприкметників на *то* з допомогою заміни *-то* на *-тьє*; див. *бито – битье, кѣто – кѣтьє (кованье)*. На думку цього дослідника, саме “аналогія вимагає аби й інші іменники тим же, а не іншим способом були утворені”, бо за таких умов зникла б потреба вживати “старослов'янські форми на *іє*” [Jozicski 1846: 55]. Подібне конструювання нових лексичних одиниць засвідчувало втручання

**Верпьнь*: укр. *Верпень* – п. Десни [ТТ 1962: 179] – похідне з формантом *-нь* від **Веррь/*Верра*;

**верпiti/*верpmti*: п. *wrzepiż, wrzepiaż* ‘збити когось; дати комусь прочухана’ [SJP 1967: IX, 1294];

**Верпоть*: укр. *Верпунт* – озеро в Річицькому повіті [ТТ 1962: 179] – онімізація зниклого дієприкметника **верпоть (< *верпiti/*верpmti)* до початку *j*-ації.

Ступиць редуції. Нижче наводиться ряд реліктових топонімів, основою номінації яких було **вьръь/*вьра* зі значенням **’вир, вихор’* (для іменника з *a*-основою – Козлова 1998: 94) та **’випуклість-опуклість земної поверхні’* (для обох парадигматичних варіантів). Останнє значення виводиться нами з огляду на: п. *warpa* ‘яма, утворена шляхом вигрібання землі, біля якої нагромаджується пагорб’ [Linde 1858: VI, 137], ‘осипання твердого шлаку, який прибирається з копальні’ [SJP 1967: IX, 849] > **Warp(a)* (> *Warpiszki* – топонім – SG 1874: III, 17; граматична адаптація польського слова в мовленні литовського населення шляхом долучення суфікса *-iŭke, -iŭkis*), ст.-сл. *вьръпль* ‘вертеп, сад’ [Срезн. 1989: I, 316], хорв. діал. *vrpa* ‘купа, груда’ [Југиљтиж 1973: 235]. Може йтися про давні локальні (польсько-південнослов'янські) варіанти на рівні семантики. З точки зору генетичного співвідношення, **вьръь/*вьра* продовжують кореневе *i.-є.* **urpos/*urpa* (пор. ще думку Р. М.Козлової стосовно **вьра* ‘вир, вихор’ – Козлова 1998:94):

**Вьрпехъ* – відновлюється з урахуванням слвц. *Verpech* [Козлова 1998: 94], сюди ж п. *Werpechy, Warpechy* [SG 1880: XIII, 235] – топоніми, блр. *Варпехи Новыє и Старыє* – ойконіми (Гродно; RGN 1962: I, 651);

**Вьрпета* – реконструкція Р. М. Козлової [Козлова 1998: 94], сюди ж слвн. *Verpete* – топонім [IM, 1956, 458];

**Вьрпуть*: п. *Warpuciany* – топонім [SG 1880: XIII, 17];

**Вьрърьнь*: п. *Warpiecki Zalew* – гідронім в басейні Одри [НО 1983: 331]. Зведення двох останніх топонімів до праслов'янського рівня видається доцільним, оскільки утворені вони за архаїчними словотвірними типами.

Стрижневе *l* у суфіксальній частині об'єднує:

**Вьрпаль*: п. *Warpalice* – топонім [SG 1880: XIII, 16], *Warpalickie* – гідронім у басейні Вісли [HW 1965: 238], давність яких підкреслюється функціонуванням на латиських теренах етимологічно і структурно

праслов'янської спільності, пор. блр. *Вурн-ішкі* як свідчення колишнього вжитку східними слов'янами «чистої» словотвірної бази.

**vьr̥neta*: н.-луж. *wyr̥ceta* 'згряя, табун, стадо, натовп' [Muka 1927: II, 927].

**vьr̥nja*: с.-х. *вр̥ња* 'кошик, короб' [Лавровский 1870: 59]. Не виключено, що з ним співвідноситься слвн. *Vernek* – топонім [IM 1956: 458], для якого ймовірна праформа **vьr̥nъkъ*.

**vьr̥novъ(jь)*: хорв. *Vurnovec* – топонім [IM 1956: 477] з *u*-рефлексациєю питомого *ъ*.

Кореневий вокалізм e-ряду реалізувався в поодиноких випадках:

**Sьvernica*: болг. *Севриница* – дуги, покоси у Хвостяному [Иванов 1996: 166], де *Sь-* є вказівним займенником, який часто брав участь у давньому гідронімному словотворенні, пор.: **Sь-kьr̥bja*, **Sь-gьda* та ін. [див.: Шульгач 1998: 18]. Таке морфемне членування можливе за умови, що звук [e] у болгарській мові не є секундарним, тоді *s-* континує *s-mobile*, і праформа має вигляд **Svernica*.

**vьr̥nmjь*: укр. лемк. *Верней (Wernej)* – антропонім [Красовський 1993: 43] – запозичення з польської мови, про що свідчить перехід **m* > *e* (перед м'яким приголосним), тоді як в автохтонному слові було б **m* > *i*.

Вокалічний елемент *-i-* між детермінативно розширеним коренем і формантом *-sto* дозволяє передбачати втрачене **vьr̥niti* для **vьr̥nisto*, відбитого у кашубському *veuscisti* 'те, чим б'ють, наприклад, 'різка' [Sychta 1973: VII, 349]. Субстантивація форми множини реліктового іменника з не зовсім зрозумілою зміною флексії *-a* в *-i* (вплив плюральної парадигми іменників жіночого роду на приголосний?).

vьr̥npьlъ(jь)(?)*: рос. діал. *навр̥нник* 'розбещена людина' [СРНГ 1983: XIX, 186] <навер̥нник(?)*.

ПАРАДИГМА З Р-ДЕТЕРМІНАТИВОМ

Деривати з апофонією e-ряду

Повний ступінь відбився у: **Verьь*/**Verpa* – кореневі прагідроніми, відновлені на східнослов'янському матеріалі Р. М. Козловою паралельно до **Vьr̥pa*, сюди ж похідне **Verpeta* [Козлова 1998: 94];

verexь*: ст.-п. *Werexь – антропонім [SSNO 1981: VI, ч. 1, 46] – онімізація якогось запозиченого східнослов'янського апелятива з огляду на *-ere-(?)*;

мовознавця у формування норм літературної мови, про яке вчені Празького лінгвістичного гуртка скажуть в перших десятиліттях ХХ ст.

Використаний ілюстративний матеріал граматик переконливо доводить про взаємозв'язок між ними. Так, словозміну іменників представляють приклади, що переходять від джерела до джерела: *дынл* [Wagilewicz 1845: 24, Jozicski 1846: 58, Лґвицкій 1849: 26, Головацкий 1849: 66]; *церковъ* [Лучкай 1989: 82, Jozicski 1846: 60–62, Лґвицкій 1849: 27, Головацкий 1849: 82]; *мати* [Лучкай 1989: 83, Wagilewicz 1845: 38, Лґвицкій 1849: 28, Головацкий 1849: 82]; *кость* [Лучкай 1989: 81, Лґвицкій 1849: 27, Головацкий 1849: 80]; *землл* [Лучкай 1989: 81, Лґвицкій 1849: 25]; *шил* [Wagilewicz 1845: 24, Лґвицкій 1849: 26] і т.д. Однак спільні елементи в ілюстративному матеріалі зовсім не означали дублювання самих форм словозміни, пор.:

Wagilewicz 1845 Jozicski 1846 Лґвицкій 1849 Головацкий 1849

Н. дынл	дынъа	дынл	дынл
Р. дыни	дынъѣ	дынѣ	дынѣ
Д. дынѣ	дыни	дыни	дыни
З. дыню	дынъѹ	дыню	дыню
К. дыне(нію)	дынъо	дыне!	дыне!
О. дынею(евъ,ей)	дынею, ев	дынѣю(ѣвъ)	дынею(евъ)
М.о дыни	на дыни	о дыни	о дыни (ѣ)

або:

Лучкай 1989 Wagilewicz 1845 Лґвицкій 1849 Головацкий 1849

Н.мати	мати	матерь, мати	мать, мати (матерь)
Р.матере	матери	матери	матере
Д.матери	матери	матери	матери
З.матерь	матерь	мать,матерь	мати (матѣрь)
Кл.мати	матерь	мати!	мати! (матѣрь)
О.матерію	матерью	матерію (евъ)	матерью (матерею)
М.матери	(о)матери	при матери	матери.

Очевидно, спільні та відмінні ознаки визначалися діалектною вимовою, різними орфографічними системами авторів та різною глибиною наслідування ознак словозміни церковнослов'янської мови.

Засадничі елементи теоретичної характеристики теж переходили від граматики до граматик. Так, зважаючи на рід, М.Лучкай виділяв три відміни іменників: "1-а відміна іменників чоловічого роду –

мужского полу; 2-а іменників жіночого роду – женского полу і 3-я – іменників середнього роду – середнього полу” [Лучкай 1989: 73]. Цей же підхід до поділу іменників на відміни застосував І.Вагилевич, зазначаючи, що I Deklinacia – це іменники чоловічого роду, II – жіночого, III – середнього [Вагилевич 1845: 20]. Інший приклад. Починаючи від граматики М.Лучкая, словозміну іменника *мати* вчені трактують як “відхилення” (термін Л.Лучкая) від основного типу – іменників жіночого роду, причину якого пояснив Я.Головацький: слово “сохранило только въ косвенныхъ падежахъ старожитную форму, въ именительномъ же звичайно говорится *мати*” [Головацький 1849: 82], підкреслюючи залежність від словозміни в церковнослов’янській мові.

Подібне поглиблення змісту граматичної характеристики елементів, спільних для кількох джерел, засвідчує про вироблення в Галичині власної традиції аналізу, відображеної не просто в певній кількості праць, що інтерпретували об’єкт дослідження – українську літературну мову, а визначеної імпліцитними зв’язками між цими джерелами.

Усвідомлення ролі звичаю мовлення. Порівняння граматичних описів засвідчує, що кожен з граматистів мав своє розуміння ролі звичаю мовлення. Так, М.Лучкай, крім апеляції до авторитету уже відомих граматик, орієнтувався і на іманентну властивість мови – її милозвучність. І.Вагилевич теж зважав на особливості усного мовлення, з якими він пов’язував характеристику форм літературної мови. Так, флексію – *ъ* іменники чоловічого роду отримували під впливом кінцевого твердого основи іменників, як він пише, з повсякденного мовлення (що вживалися “w potocznej mowie”) [Вагилевич 1845: 35]. Зважаючи на форму вираження в усному мовленні, дослідник аналогічно пояснював кличний відмінок однини іменників чоловічого роду: назви на –*ъ* та –*й* (“w potocznej mowie”) “закінчуються на –ю, а основа на твердий приголосний (на –ъ) – на –ъ: так в кличному відмінку з’явилися форми *кнѣзю, воякъ*” [Вагилевич 1845: 35]. Саме звичай мовлення, на думку Вагилевича, актуалізував форми називного відмінка множини іменників чоловічого роду *воли, пань, косари, рои*, а не *волове, панове, косареве, роєве* (“в назвах неістот те скорочення є у вживанні”) [Вагилевич 1845: 21]).

Й.Лозинський вперше виділив роль звичаю мовлення як критерію нормування: “Де коли яке закінчення вжити належить, вирішує Евфонія та *звичай мовлення*” [Jozicski 1846: 47]. Цю ж думку далі підтримав, перенісши її на форми вираження кличного відмінка, і Я.Головацький,

vornica*: укр. *Вараница* – антропонім [КПУ 1995: V, 511] <вороница*.

vorniuška*: укр. *вараничка* ‘айстра *Callistephus chinensis* Nees.’ [ЕСУМ 1982: I, 330 – «неясне»]. Тут, ймовірно, актуалізація ознаки вигнутості, яка характеризує рослини, пор. кашуб. бот. *vronek* (звичайно у множ. – *vronek’i*) ‘вінчиковий дрок (для худоби) *Sarotha mus scorarijus*’ [Sychta 1972: VI, 109] <vornъ*.

Проблематичним видається віднесення до певної парадигми деяких гідронімів басейну Оки типу *Шиворона, Шиворонь, Иворонка* [Смолицкая 1976: 77, 149]. Справа в тому, що вони однаково пояснюються і як префіксальні деривати **vorna/*vornъ* (> **Bevorna/ъ, *Jъvorna*), і як утворення від **voronъ/ъ* з суфіксом *-on-* та **Jъvorъ*, пов’язаних відношеннями чергування з **verti*. Щодо **Jъvorъ* пор. рос. *Иворовка* – гідронім (бас. Оки; Смолицкая 1976: 82). Варіювання сегментів *-овк-, -он-* свідчить про те, що це суфікси, а тому для констатації основи з коренем **vor-*, а не **vorn-* є всі підстави. Проте і ця версія потребує залучення додаткових даних, а крім того, стосовно інших гідронімів подібних «суфіксальних» аргументів нами не знайдено, а розглядати їх окремо від *Иворонка* поки що небажано.

Ступінь редукції о-аблауту знаходимо у:

**vъrn-*: блр. *Вурнішкі* – топонім [Рапановіч 1982: 55] – адаптація слов’янської основи литовським населенням, ст.-п. *Warna* – антропонім [SSNO 1981: VI, ч. 1, 22] – щоправда, тут можливе вихідне **vъrna*, – кашуб. *Varnka* – місцева назва на Заборах [Sychta 1972: VI, 54]. Ця основа продовжується, очевидно, в укр. *варновѣти* ‘зраджувати’ [БН 1966: 68], н.-луж. *warpowanъ* ‘продовжуватися’ [Мука 1927: II, 843], болг. *заврънкулка* ‘каракуля, завитушка’ [Чукалов 1960: 205], діал. *врѣнкѣм* ‘вередувати’ [Ковачев 1968: 194], рос. *Шаворновское* – гідронім (бас. Оки; Смолицкая 1976: 254). Не виключено, що експресивні дієслова на зразок укр. *варнякати, вернякати* ‘базікати, говорити нерозбірливо’ [ЕСУМ 1982: I, 333 – «неясне»; тут же див. інші версії про походження слова], рос. діал. *наварнѣкать* ‘погано, незграбно щось зробити; забруднити’, *наворныхѣтъ* ‘накидати багато’ [СРНГ 1983: XIX, 151, 183], ряз. *шиварнѣкать* ‘сьорбати’ [Даль 1959: IV, 632] також містять зазначену основу.

**Vъrnava*(?): рос. *Варнава* – гідронім (бас. Оки; Смолицкая 1976: 260). Твірна основа могла функціонувати ще деякий час після розпаду

У статті подані матеріали для реконструкції двох парадигм, які сформувалися навколо кореня **ver-* ‘крутити’, ‘гнути’, ‘вертити’ в усіх його апофонічних варіантах, розширеного *-n-* і *-p-* детермінативами.

ПАРАДИГМА З *N*-ДЕТЕРМІНАТИВОМ

Реєстр лексичних одиниць з *n*-поширювачем в основі репрезентований наступним чином. *Повний ступінь* реалізувався у:

vorna*: укр. діал. зх.-волин. *вуруна* ‘деталь ткацького верстата для піднімання і опускання коліщат’ [Корзонюк 1987: 92] < **воруна*, рос. діал. волог. *ворониц* ‘один із двох дерев’яних брусків, розташованих перпендикулярно один до одного від печі до стін, який підтримує перетинку, широку полицю; один *воронец* спрямовано від печі до стіни, інший же – від печі до іншої стіни і відокремлює «куть» від «избы»; полиця, розташована вздовж стін над вікнами’ [СВГ 1983: 83], ‘перетини над піччю; на них кладуть дрова просушувати’ [ПССС 1900: 930]. Останні внаслідок відсутності твірного **ворона*/ворон* зі значенням частини будівлі у російському лінгвоконтинумі вважаємо реліктовими з первісною формою **vornъсь*. Етимологічна семантика тут виступає як поняття обмеження дії, простору. Цьому, начебто, не протирічать: д.-р. *зворонити* ‘зачинити’ [Срезн. 1989: I, 903], с.-х. *заврањивати* ‘затикати’ [Лавровский 1870: 139] < **vorniti*. Дієслова на *-іва-*, *-ова-*, *-ава-* належать до новітнього прошарку в слов’янському лексиконі, формуючись на базі відповідників з чистими тематичними голосними *a*, *e*, *u*, значить, для *заврањивати* повинно було існувати базове **врањити*. Тому доцільність такої реконструкції, як нам видається, не підлягає сумніву. Наведений матеріал є досить показовим для того, щоб витлумачити на його тлі псл. **vorna* ‘колодка, чіп’, відновлене авторським колективом ЕСУМ з обережним припущенням про генетичну ідентичність з укр. *вір*, *отвір*, *ворок* [1982: I, 428]. Семантичний бік **vorna* щонайяскравіше відбиває функцію позначених реалій, які створені саме для обмеження рухів. Сербохорватське *врвњ* ‘затичка (у бочці)’, [Толстой 1970: 57] виводить на *ѡ*-основу (м’який варіант) **vornъ* (<**vornъь*) як корелят до **vorna*.

Розбіжність у фіксації літописного *Вороначь*, *Вороночь* – містечко перед Псковом [МЛС 1949: 234] не дозволяє точно відновити формантну частину ойконіма, тому його аналіз залишається справою майбутнього.

зазначивши: “котри имена въ звательномъ падежѣ мають *ѣ*, а котри *Ѹ* треба из *звычайо мовы* перейняти”. Що значить для Я.Головацького “звычай мовы”? Це не що інше, як звичай мовлення див. його пояснення: “Звичайно оуживають (*Ѹ*): закончени на шипящци согласни (*ж*, *ч*, *ш*, *щ*) и на гортанни (*г*, *к*, *х*) н.пр. *мѸжѸ*, *грачѸ*, *хрѸщѸ*, *сиѣѸ*, *вовкѸ*... Сюда причисляютьсѧ оуменшителни и всѣ дрѸги мѸжеского рода на (*о*): *батькѸ*, *вуйкѸ*, *батенькѸ*” і т.д. (зважає на винятки і розглядає особливості прояву кличного відмінка в діалектах) [Головацкий 1849: 64–65]. Так поступово в практиці нормування набирала вагу критерій узуального усномовного вживання конкретних форм.

Визначення власних правописних принципів. Кожний з дослідників акцентував на звуко-буквенній відповідності, у такий спосіб окреслюючи особливості власної орфографічної системи. Наприклад, в граматиці М.Лучкая знаходимо про Знахідний відмінок множини: “Руська мова вимагає *ѣ*, але згідно орфографії ... при дифтонгах надається перевага *-и = ѣ*” [Лучкай 1989: 80]. Автор вважає, що зв’язок між формою вираження і граматичним значенням відмінків очевидний, тому актуалізує роль орфографічних правил: “... правило орфографії говорить, що після *ш*, *ж*, *щ*, *ч* і *ц* треба писати *-а*, а не *ѣ*. Якщо нехтувати правилом і вживати *ѣ* замість *-а*, то ніхто не помітить, що це знахідний відмінок множини” [Лучкай 1989: 80].

Розумів роль правописних канонів і Й.Лозинський. У першу чергу, цей дослідник переконаний, що правопис повинен бути “вірним образом” словозміни іменників, тому й відступає від орфографічних принципів своїх попередників з метою уніфікувати, як він пише, уодностайнити відмінкові флексії, бо спосіб письма, на його думку, спотворює закінчення. Керований ідеєю спростити систему флексій, Й.Лозинський визнає лише форми на зразок *-ѣ*, *-Ѹ*, *-ѣа*, *-ѣѸ*, а не на *-ѣ* чи *-Ѹ*, отже, підтримує написання *ковальѣ*, *ковальѸ*, *коровайѣ*, *коровайѸ*, а не *ковалѣ*, *ковалѸ*, *короваѣ*, *короваѸ* [Joziński 1846: 45–46]. Добре це чи погано? Гадаємо, що вчений інтуїтивно відчув потребу скорочення варіантних форм задля стабілізації відмінюваних флексій, а можливо, він вже бачив за цим скороченням саму ідею розвитку? Принаймні останню залежність дослідниками вдалося пояснити аж у ХХ ст.: “... для розвитку характерне намагання кількості варіантів скоротити і з часом досягти хоча б відносної одноманітності” [Булаховський 1975 : 381].

Вплив орфографічних правил позначився на особливостях флексій іменників і в граматиці Я.Головацького. Обґрунтовуючи п'ять відмін, дослідник подавав “отстѣпленіа отъ сихъ образцѣ въ”, що, на його думку, є “общіі” – поширені на всі або декілька відмін, “основани на законахъ выговора и правописаніа”, або часткові – характеризують окремі відмінкові форми [Головацкий 1849: 59]. Як бачимо, усі граматики уже прийшли до усвідомлення ваги звуко-буквенної відповідності у визначенні форм словозміни, хоч у цьому вони ніколи не були однаковими.

Розуміння іманентних властивостей української мови. При встановленні нормативних форм словозміни галицькі мовознавці зважали на милозвучність мови. У поясненні М.Лучкая з милозвучністю пов'язувалися, в першу чергу, форми родового відмінка однини іменників чоловічого роду, які отримували вставний –е–; *жрецц-жерца, чтецц-четца*, або *чтеца* [Лучкай 1989: 76]. Надалі, визначаючи форми орудного відмінка, М.Лучкай підкреслював, що “руська мова, де тільки дозволяє милозвучність, має –ми, а в інших випадках –ами, –ами” [Лучкай 1989: 80]. Він не завжди давав чіткі рекомендації, наприклад, нейтралізуючи збіг приголосних у родовому відмінку множини вставними –о чи –е, в першу чергу, після *м, ш, н* на зразок *земля* – *земель*, щодо інших іменників стверджував нечітко: “проте й інші приголосні не нехтують вставлянням заради милозвучності: *судеб, овец*”, хоч при цьому М.Лучкай помітив закономірність вставного –о– з'являтися в іменниках на –ка: *дѣвка-дѣвок* [Лучкай 1989: 83]. Так сутність милозвучності визначалася появою вставних голосних при збігові кількох приголосних в конкретних відмінкових формах. Надалі роль милозвучності підкреслив Й.Лозинський у правилі про давальний відмінок однини: “де коли яке закінчення треба вжити вирішує *Евфонія* ...” [Jozicski 1846: 47], І.Вагилевич та Я.Головацький. На жаль, це була єдина іманентна ознака, яку почали осмислювати усі галицькі граматики.

Граматичний опис М.Лучкая, І.Вагилевича, Й.Лозинського, Й.Левицького, Я.Головацького зберігає конкретно-історичні особливості теорії кодифікації як обов'язкового компонента теорії української літературної мови.

графіки можлива. Однак для цього слід зробити зіставлення фонематичних підсистем двох мов, що досліджуються. Тільки таким чином, на думку Р.П.Зорівчак, можна поставити правопис чужомовних слів на наукову основу [Зорівчак 1997: 134].

БІБЛІОГРАФІЯ

Гринеv 1982 – Гринеv С.В. Терминологические заимствования (краткий обзор состояния вопроса) //Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов.– М.: Наука, 1982.– С. 108-135.

Зорівчак 1997 – Зорівчак Р.П., Медвідь О.С., Теплий І.М., Бреславська О.С. Правопис слів іншомовного походження // Український правопис: так і ні (обговорення нової редакції “Українського правопису”) – К.: Рідна мова – Довіра, 1997.– С.133-138.

Комлев 1973 – Комлев В.И. Фонетическое, орфографическое и морфологическое освоение французских заимствований в немецком языке. – Дисс. ... канд. филол. наук. – Л. 1973. – 220 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Еріка Есенова – викладач кафедри англійської філології факультету романо-германської філології Ужгородського державного університету.

Наукові інтереси: проблеми міжмовної транслітерації.

Стаття надійшла до редакції 8. 06. 2000 р.

ЕТИМОЛОГІЧНІ ГНІЗДА КОРЕНІВ *VEŦN-, *VEŦP- У ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ

Олександр Іліаді (Кіровоград)

Цілісна таксономія автономних підсистем етимологічних гнізд забезпечує не тільки надійну етимологізацію ареально обмеженої лексики, а й встановлення контексту її формування. Паралельна реконструкція двох парадигм одного гнізда висвітлює коло мотивацій, якими оперувала кожна з них.

The integral taxonomy of the autonomous subsystems of etymological clusters provides for both a reliable etymologization of area-restricted lexis and identification of its formative context. Parallel reconstruction of the two paradigms of one and the same cluster shows a rang of motivations operated by each of them.

транслітерації або такі способи передачі, які не можна вважати фонологічно виправданими:

i - и	bridle ['braɪdl] – бридель,
y – i	hydro-beads ['haɪdr«bi:dz] – гіробіт,
i – ей	hidage ['haɪdɪz] – гейдедж,
y – яй	butterfly ['bʌt«flaɪ] – батерфляй.

Однак у більшості випадків дифтонг [ai] передається українською мовою сполученням літер АЙ. Цей спосіб передачі є фонологічно виправданим, оскільки ядро даного дифтонга є близьким до українського голосного [a], а другий елемент – до нескладового українського [i], який позначається літерою Й, тому сполучення АЙ не порушує односкладовості англійського дифтонга [ai]. Наведемо приклади правильної його передачі українською мовою:

i – ай	digest ['daiZ«st] – дайджест,
igh – ай	high-life ['haɪlaɪf] – гай-лайф,
y – ай	byte [baɪt] – байт,
ui – ай	guide-rope ['gaɪdr«up] – гайдроп,
ie – ай	die-hard ['daɪha:d] – дайхардівець.

Останнім дифтонгом цієї групи є фонема [ki]. Перший елемент цього дифтонга є голосним заднього ряду низького підняття. Українська фонема [o] характеризується також належністю до заднього ряду, але є фонемою середнього підняття. Другий елемент дифтонга подібний до українського [i]. У переважній більшості випадків дифтонг [ki] передається українською мовою сполученням ОЙ. Перший елемент дифтонга та український голосний [o] мають спільні риси, хоча українська фонема є вужчою та має дифтонгоїдний характер. Саме цей спосіб передачі ми вважаємо фонологічно коректним і тому пропонуємо його для передачі дифтонга [ki] засобами української мови:

oi – ой boiler ['bɔɪlɪ«] – бойлер,
ou – ой joy-stick ['dʒɔɪstɪk] – джойстик.

Таким чином, як показує аналіз способів передачі англійських дифтонгів, незважаючи на різницю в інвентарі фонем англійської та української мов, передача англійських дифтонгів засобами української

ПРИМІТКИ

¹Текст граматики і передмова до неї надруковані в 1910 р., див: Фільольогічні праці Івана Могильницького // Українсько-руський архів. Т. V. Львів, 1910.

БІБЛІОГРАФІЯ

Булаховський 1975 – Булаховський Л.А. Виникнення і розвиток літературних мов // Л.А.Булаховський. Вибрані праці в п'яти томах. Том перший. Загальне мовознавство. К., 1975. С.321–471.

Wagilewicz 1845 – Grammatyka jkzyka Maioruskiego w Galicji uiořona przez Jana Wagilewicza.– Lwyw, 1845.

Головацький 1849 – Грамматика рѣсского ѡзыка составленна Я.Головацькимъ. Во Львовѣ, 1849.

Jozicki 1846. – Grammatyka jkzyka ruskiego (maio-ruskiego) napisana przez Ks. Juzefa Jozickiego. W Przemyslu, 1846.

Лѣвицькій 1849 – Грамматика ѡзыка рѣсского. Въ Галиціи. Выдалъ Юсиф Лѣвицькій въ Перемишли, 1849.

Лучкай 1989 – Лучкай М. Грамматика слов'яно-руська. К., 1989.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мацюк Галина Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: теорія української літературної мови, українське мовознавство XIX ст.

УСНОМОВЛЕННЄВА КОМУНІКАЦІЯ: ФОНЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Валентина Паращук (Кіровоград)

У статті розглядаються актуальні проблеми дослідження фонетичного аспекту усномовленнєвої комунікації. Автор окреслює низку проблем, вирішення яких є вагомим внеском у розробку концепції усності мови.

The paper outlines topical problems of present-day research of phonetic aspects of oral communication. The author raises a range of problems the successful solution of which will make a substantial contribution to the theory of speech communication.

Комунікація засобами непідготовленого за формою, вільного, миттєво породжуваного, усного (спонтанного) мовлення складає

основну долю мовленнєвої діяльності людини. Однак під впливом деяких традиційних постулатів лінгвістики (наприклад, соссюрівської дихотомії *мова – мовлення*, принципу іманентного опису мови) тривалий час основним об'єктом лінгвістичного дослідження був мовний код (мова як система), усне мовлення залишалось на периферії лінгвістичного аналізу.

Сучасне мовознавство, спрямоване на реконструкцію та інтерпретацію мови як засобу комунікації, що функціонує у соціальному контексті, усвідомило неможливість вирішення цього завдання без пізнання механізмів продукування і сприйняття мовлення, а це, у свою чергу, робить актуальним всебічне дослідження усномовленнєвої комунікації (УМК), у тому числі її формальної організації або фонетичного аспекту.

До вивчення усного мовлення вперше звернулись американські та британські психолінгвісти у 60-х роках ХХ століття у зв'язку з питаннями продукування мовлення. Найбільш системно та глибоко фонетична проблематика УМК досліджується у сучасних русистиці та германістиці [Бондарко Л.В., Вербицька Л.О., Зубкова Л.Г., Златоустова Л.В., Потапова Р.К., Ліндер Г., Стеріополо О.І. та ін.].

Для англійської мови, при надзвичайно поширеному у 80-90-х роках ХХ століття комунікативно-орієнтованому підході до вивчення її як іноземної, пізнання специфіки функціонування фонетичних одиниць в УМК є фрагментарним. Основна увага дослідників зосереджується на вивченні просодії англійського мовлення, його ритмічної організації, особливостей сегментації мовленнєвого потоку. У той же час не визначена загальноприйнята система категоріальних ознак УМК, її жанри, відсутній єдиний перелік екстралінгвістичних умов, властивих реалізації усного мовлення, не розроблена методика інтегрального аналізу комунікативних УМК, не виділена ієрархія фонетичних одиниць усномовленнєвого дискурсу та специфіка їх функціонування, не з'ясовані особливості функціонування фонетичної структури слова – універсальної за характером та унікальні за обсягом виконуваних функцій мовної одиниці, в УМК. У цілому слід зазначити, що концепція усності мови знаходиться на стадії активної розробки.

Звертаючись до дослідження комунікативних УМК та їх функціонування у соціальному контексті, доцільно окреслити низку дискусійних проблем, що впливають із концептуальної бази сучасної лінгвістики, яка трактує комунікативну функцію мови основною, тобто

ai – яй	laims [kɪ eɪmz] – кляймси,
ea – е	beef-steak [ˈbiːfsteɪk] – бйфштєкс,
ea – ей	break [breɪk] – брейк,
eigh – ей	bob-sleigh [ˈbɒbsleɪ] – боб-слей,
ay – ей	pray [spreɪ] – спрей.

Українською мовою, як видно з наведених прикладів, дифтонг [ei] передається різними способами, але серед них переважають українські літери А, Е та сполучення ЕЙ. Передачу даної фонєми через українську А можна вважати наслідком транслітерації, але така передача не знаходить фонологічного виправдання. Передача дифтонга через літеру Е знаходить часткове виправдання, оскільки його перший елемент близький до українського [e], але передача дифтонга однією літерою не відображає таку суттєву особливість англійської фонетичної системи як наявність у ній дифтонгів.

Найбільш фонологічно коректно вважасмо передачу дифтонга [ei] за допомогою сполучення ЕЙ, оскільки при такій передачі не ігнорується дифтонгічний характер англійської фонєми. Українське дифтонгічне сполучення ЕЙ складається зі складоутворюючого Е та нескладоутворюючого Й. Це цілком відповідає характеру англійського дифтонга, в якому складоутворюючим є перший елемент. До того ж, англійський звук [e] та український [e] є голосними переднього ряду. Отже, передача дифтонга [ei] повинна виглядати так:

a – ей	grader [ˈgreɪdɚ] – грейдер,
ea – ей	break-dance [ˈbreɪkdɑːns] – брейк-данс,
ai – ей	brainstorm [ˈbreɪnstɔːrm] – брейншторм,
ay – ей	London clay [ˈlʌndənkleɪ] – Лондон-клей.

Перший елемент другого дифтонга цієї групи – [ai] є нелабіалізованим голосним переднього ряду низького підняття. Українська фонема [a], за допомогою якої можна було б передати першу частину цього дифтонга, належить до заднього ряду, однак обидві фонєми є голосними низького підняття. Другий елемент нагадує звук, близький до українського [i]. Велика кількість графічних виражень цього дифтонга призводить до того, що українською мовою він також передається різними способами. Зустрічаються також випадки

donor [ˈd«un«] – донор,
motel [m«u'te l] – мотель,
poster [ˈp«ust«] – постер.

Передача дифтонгів третьої групи ускладнюється тим, що у системі голосних фонем української мови немає звука, подібного до англійського [«], який є другим елементом дифтонгів цієї групи. Тому другий елемент передається транслітерацією R, яка входить у графічне зображення дифтонгів третьої групи:

peer [pi«] – пер,
air-lift [ˈE«l ift] – ерліфт,
shop-tour [ˈʃkɔptu«] – шоп-тур.

Другий елемент дифтонгів цієї групи можна було б передати за допомогою українських літер А та Е. До певної міри така передача була б фонологічно виправданою, але у цьому випадку наголос падав би на другий голосний, що призвело б до спотворення англійського слова. Тому використовувати другий голосний для передачі дифтонгів цієї групи недоцільно.

У даній статті розглянемо докладніше особливості передачі дифтонгів першої групи. Англійська фонема [ei] складається з двох елементів. Перший елемент, так зване ядро дифтонга, за своєю артикуляцією дуже нагадує монофтонг [e], однак є більш відкритим. Другий елемент дифтонга нагадує монофтонг [i], але є значно ширшим від нього. За звучанням англійський звук [ei] нагадує українське сполучення [ей]. Дифтонг [ei] має різні варіанти графічного вираження в англійській мові, які, у свою чергу, мають близько двох десятків варіантів української передачі. Наведемо декілька прикладів:

a - a stator [ˈsteit«] – статор,
a - e ale [ei l] – ель,
a - ей game [geim] – гейм,
a – ай blazer [ˈbleiz«] – блайзер,
a – я calculator [ˈkʃl kjuleit«] – калькулятор,
ai – e drain [drein] – дрена,
ai - ей cocktail [ˈkɔktei l] – коктейль,

такою, що інтегрує всі властивості мови, які вона виявляє у процесі комунікації. На нашу думку, актуальними проблемами дослідження УМК, які, або піддані діалектичному переосмисленню на сучасному етапі, або поки що не знайшли остаточного вирішення, слід вважати: 1) характер взаємозв'язку понять *мова – мовлення – мовленнєва діяльність*; 2) співвідношення фонетичних систем мови (системної фонетики) та мовлення (комунікативної фонетики) та підходи до їх аналізу; 3) принцип органічної ув'язки інтралінгвістичних та екстралінгвістичних чинників, які супроводжують мовленнєвий акт; 4) сукупність категоріальних ознак УМК; 5) ієрархія фонетичних одиниць УМК та особливості її сегментної й суперсегментної організації; 6) структура слова в УМК. Прокоментуємо виділені нами проблеми.

Усне мовлення посідає особливе місце у системі понять *мова – мовлення – мовленнєва діяльність*. У процесі комунікації засобами усного мовлення здійснюється взаємозв'язок мови і мовлення: з одного боку, набір мовних одиниць, які реалізуються у мовленні, диктується системою мови, нею визначається можливість, чи неможливість їх сполучень, тому мовленнєва діяльність вимагає від мовців знання системи мови та вміння користуватися елементами цієї системи [Бондарко 1981: 3-5; Потеміна 1983: 3]. З іншого боку, мовленнєва практика людини здійснює постійний вплив на мову, пріоритети у реалізації мовних елементів визначаються комплексом чинників, що формують мовленнєвий акт, провідними з яких є інтенція мовця та спосіб планування [Бубнова 1992: 1].

На думку Г.В. Колшанського, сутність мови полягає у тому, що вона являє собою систему, яка існує реально тільки у вигляді множини висловлювань, іншими слова, мова – це, перш за все, – процес комунікації [Колшанський 1980: 15]. В той же час, як справедливо зауважує Л.В.Бондарко, будь-яке конкретне висловлювання можливе лише як матеріалізація певних засобів мовної системи, і уявна безсистемність мовлення є свідченням допустимих мовою реалізацій [Бондарко 1981: 5]. У цих поглядах, які виражають сучасне розуміння дихотомії *мова – мовлення*, знаходимо підтвердження думки Л.В.Щерби про те, що мова і мовлення – неподільні як два аспекти одного явища, а мовленнєва діяльність – це створення і використання мовленнєвого матеріалу за правилами мови.

Виходячи із діалектично переосмисленого взаємозв'язку мови і мовлення при порівнянні формальної організації літературної кодифікованої мови (ЛКМ) та усного мовлення, у спеціальній літературі виділяються фонетична недосконалість та більша варіативність фонетичних властивостей УМК як її специфіка [Фонетика спонтанної речі 1988:8]. Ці особливості пов'язані з однією із фундаментальних властивостей мови, яка виражається у «надмірності» мови як коду, і робить її найдосконалішим засобом спілкування.

Норму усного мовлення або узусу правомірно називають аксіологічною, оскільки в основі виникнення мовленнєвої норми лежать оцінні процеси, які у значній мірі відображають суб'єктивне начало [Семенець 1986: 9] і, на нашу думку, ускладнюють чітке визначення критеріїв нормованості УМК. У зв'язку з цим мовленнєва норма є динамічною, нестабільною. Виконуючи еталонну, прескриптивну функцію, норма кодифікованої літературної мови є по суті нормою деонтичною, тобто своєрідним зразком, мовним «ідеалом», тому вона значно консервативніша. Вказані відмінності між аксіологічною нормою УМК та деонтичною нормою ЛКМ обумовлюють деякі особливості у функціонуванні, співвідношенні та статистичних характеристиках сегментних та суперсегментних одиниць УМК.

У зв'язку із функціональними відмінностями між фонетичними системами ЛКМ та УМК постає питання про адекватні методи аналізу. Традиційний *фонологічний* підхід до мовних одиниць базується на ідеї про несуттєвість матеріальної реалізації, а найбільш поширеним розумінням *фонетичного* аналізу і опису є таке, що враховує артикуляторно-акустичні характеристики звуків та звукових послідовностей. При намаганні пояснити, що відбувається у мові, і зрозуміти, як матеріалізується мовлення, на наш погляд, треба виходити з того, що носії мови при переробці інформації під час мовлення використовують складні правила переходу від неперервної звукової послідовності до послідовності значимих одиниць [Бондарко 1981:2]. А це означає необхідність відмови від привабливої чіткості протиставлення мови і мовлення (фонологічного-фонетичного аналізу) і вимогу їх аналізу у взаємному зв'язку. Ми поділяємо точку зору Л.В.Бондарко [1981:5] про правомірність *фонетичного опису* одиниць мови і *фонологічного опису* мовленнєвих одиниць. Таким чином, одним

передачі англійського дифтонга засобами української графічної системи, потрібно провести фонетичний аналіз складових елементів дифтонга та зіставити його з аналізом українських голосних.

Передача першого елемента англійських дифтонгів не викликає серйозних труднощів. Крім того, вона знаходить певне фонологічне виправдання, оскільки перша складова дифтонга має ряд спільних рис з однією з українських голосних фонем. Складнощі, як правило, пов'язані з передачею другого елемента дифтонга. Саме тому зручніше класифікувати англійські дифтонги за другим елементом. У першу групу входять дифтонги з другим елементом [i]: [ei], [ai], [ki]; у другу групу – дифтонги з другим елементом [u]: [au], [u]; до третьої групи належать дифтонги з другим елементом [ɛ]: [iɛ], [Eɛ], [uɛ].

Дифтонги першої групи здебільшого передаються двома способами:

а) передача другого елемента українською літерою Й, що позначає тут нескладове [i]:

file [fai l] – файл,

pager ['peid zɛ] – пейджер,

broiler ['brɔi lɛ] – бройлер;

б) передача усього дифтонга однією літерою:

stator [steitɛ] – статор,

drain [drein] – дрена,

calculator ['kɔl kjuleitɛ] – калькулятор.

Для передачі дифтонгів другої групи використовують в основному теж два способи:

а) передачу другого елемента дифтонга українською літерою У; це призводить до того, що кожний елемент дифтонга передається окремо, тому в українській передачі утворюється зайвий склад, а це, у свою чергу, порушує односкладовість англійського дифтонга:

scout [skaut] – скаут,

promoter [prɔ'moutɛ] – промоутер,

show [Sɔu] – шоу,

out [aut] – аут;

б) передачу дифтонга лише однією літерою, яка відображає перший елемент дифтонга, а другий елемент при цьому ігнорується:

ОСОБЛИВОСТІ ФОНЕТИКО-ГРАФІЧНОЇ ПЕРЕДАЧІ ДЕЯКИХ АНГЛІЙСЬКИХ ДИФТОНГІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ СЛІВ АНГЛІЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ)

Еріка Есенова (Ужгород)

Англійські дифтонги по-різному передаються українськими графемами. Проведений лінгвістичний аналіз кількох англійських дифтонгів та їх фонетико-графічних відповідників в українській мові дозволив зробити рекомендації, як передавати англійські дифтонги українською графікою.

The English diphthongs have different variants while being transformed into Ukrainian graphemes. Comparative phonological analysis of some English diphthongs and their possible Ukrainian substitutes is undertaken. Recommendations are given as to the Ukrainian graphical presentation of some English diphthongs.

Запозичення слів з однієї мови в іншу – це неминучий наслідок усного та письмового спілкування представників різних народів. Іншомовні слова у чужому мовному середовищі змінюються, їхня вимова та написання перебудовуються, наближаючись до фонетики та графіки мови-одержувача. Це явище пояснюється тим, що фонетичні та графічні системи двох мов, що контактують у процесі запозичення, характеризуються індивідуальністю, що притаманна тільки цим двом мовам.

Суть фонетичної асиміляції полягає у тому, що запозичення змінюють свій фонетичний вигляд у відповідності з нормами вимови мови-реципієнта (мови-одержувача). При цьому відбувається “звукове та акцентне уподібнення запозичень словам мови-реципієнта” [Комлев 1973:32]. З фонетичною адаптацією (асиміляцією) слова нерозривно пов’язана його графічна та орфографічна адаптація. Перша полягає у “передачі графічного вигляду слова за допомогою графічних засобів мови-реципієнта” [Гринев 1982:119]. Суттю другої є пристосування запозичень до орфографічних норм мови-реципієнта.

Передача англійських дифтонгів графічними засобами української мови викликає певні труднощі. Це насамперед зумовлено тим, що у системі українського вокалізму дифтонгів як самостійних фонем немає. Щоб знайти фонологічне виправдання для того чи іншого способу

із головних завдань сучасного лінгвістичного опису УМК є упорядкування фонетичної інформації про мовленнєві одиниці через аналіз їх фонології.

При дослідженні УМК слід органічно пов’язувати інтралінгвістичну інформацію із екстралінгвістичною, виходячи з того, що соціальне, загальне у мові, яке робить її засобом спілкування у людському суспільстві, частково залежить від властивостей індивіда, який користується даною мовою; адже не можна погодитись з тим, що мова існує у абстрактному, однорідному мовленнєвому колективі, всі члени якого говорять однаково. До таких екстралінгвістичних чинників більшість лінгвістів відносять соціолінгвістичні, ситуативно-комунікативні, ідіолектні (індивідуальні особливості голосу, психічні риси, манеру висловлювання мовців), а також паралінгвістичні засоби (жести, міміка, немовленнєві звуки). Однак єдиний перелік таких чинників та їх функціональний аналіз у дослідженнях з УМК на поточний період відсутні.

Дискусійним на сьогоднішній день залишається питання про ієрархію параметрів, які задають опозицію – *спонтанне мовлення* – *озвучене писемне мовлення*. Деякі лінгвісти вважають категоріальними ознаками спонтанного мовлення лінійність, багатоканальний характер продукування та незворотність поступального розгортання [Бубнова 1992:1]. Вважаємо доцільними міркування Г.І. Бубнової про вирішальне значення питання функціонального статусу просодії для розмежування озвученого писемного мовлення та спонтанного мовлення. У першому випадку вербальний та просодичний канали працюють *асинхронно* (спершу смисл повністю створюється на вербальному рівні, а потім включається просодичний) та *різнофункціонально* (просодія виступає вторинним, факультативним актуалізатором вже створеного смислу). В умовах спонтанного мовлення реалізується інша комбінаторика вербальних і просодичних засобів: обидва канали працюють *синхронно*, а кінцевий результат – матеріальна форма і смисл – визначаються їх сполученням та взаємодією вже на стадії мовленнєвого планування, тобто *функціональне навантаження* просодії проявляється у повній мірі [Бубнова 1992:2].

У цілому для визначення категоріальних ознак УМК характерна багатоаспектність та різноманітність критеріїв, визнання

рівноправності декількох параметрів, наприклад: специфічна мовленнєва поведінка мовця (неувага до мовної форми та індиферентність до стилю), яка детермінується неофіційністю спілкування [Скрєбнев 1985]; форма продукування (усна спонтанна), ситуативні умови матеріалізації, серед яких провідним є невимушеність [Сиротинина 1983]. Вважаємо, що УМК має сукупність специфічних категоріальних ознак, які визначаються матеріальними умовами його продукування та дискурсивною стратегією мовців, причому визначальним для дискурсу такого типу є одночасність фонації і планування.

Вивчення мовленнєвих жанрів (МЖ), у тому числі жанрів СМ, є одним із основних підходів до сучасного дослідження усного мовлення [Дементьев 1997:109], що обумовлюється цілою низкою причин, найбільш важливими серед яких В.В. Дементьев виділяє: активний пошук базової одиниці мовлення, яка, на думку більшості дослідників, повинна бути достатньо ємною та значною (пошук ведеться на перетині загальної теорії комунікації, колоквіалістики, стилістики, прагматики, лінгвістики тексту), та прагматизацію сучасної колоквіалістики в цілому.

Питання про те, що становить базову одиницю мовлення: МЖ (а мовленнєвий акт тоді – вторинний, похідний від нього) чи мовленнєвий акт, ще не знайшло остаточного вирішення у сучасній лінгвістиці. До цього часу не прийнята єдина типологія МЖ, хоча звертає на себе увагу протиставлення більшості дослідників жанрів інформативного і фатичного мовлення; подальшої розробки вимагає також вчення про внутрішню структуру МЖ.

Інший блок теоретичних і дослідницьких проблем стосується текстового піходу до вивчення комунікатів УМК. Не вдаючись до детального аналізу численних визначень поняття *тексту* у зв'язку з його складністю та багатоплановістю, вкажемо, що деякі лінгвісти вважають неможливим застосування цього поняття до УМК [Гальперин 1981:18-19]. Ми поділяємо відому точку зору, сформульовану В.Скалічкою: «Текст – це емпіричне явище, якому властива єдина значимість. Ми створюємо його, коли говоримо чи пишемо». Однак при цьому слід виходити з того, що при трактуванні комунікатів УМК як текстових утворень треба враховувати специфіку реалізації властивих їм загальнотекстових категорій (інформативності, цілісності, структурної організованості) [Бубнова, Гарбовский 1991:87].

БІБЛІОГРАФІЯ

- Влахов, Флорин 1980 – Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе / Под. ред. Вл. Россельса. – М.: Международные отношения, 1980. – 352с.
- Гумбольдт 1985 – Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 451с.
- Денисова 1996 – Денисова С.П. Типология категории лексичной семантики. К.: Київський державний лінгвістичний університет, 1996. – 294с.
- Жаботинська 1995 – Жаботинська С.А. Когнітивна лінгвістика і контрастивна семантика // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Проблеми зіставної семантики”. – К.: КДЛУ, 1995. – С. 15 – 16.
- Манакин 1994 – Манакин В.Н. Основы контрастивной лексикологии: близкородственные и родственные языки. – К. – Кировоград: Центрально-Украинское издательство, 1994. – 264 с.

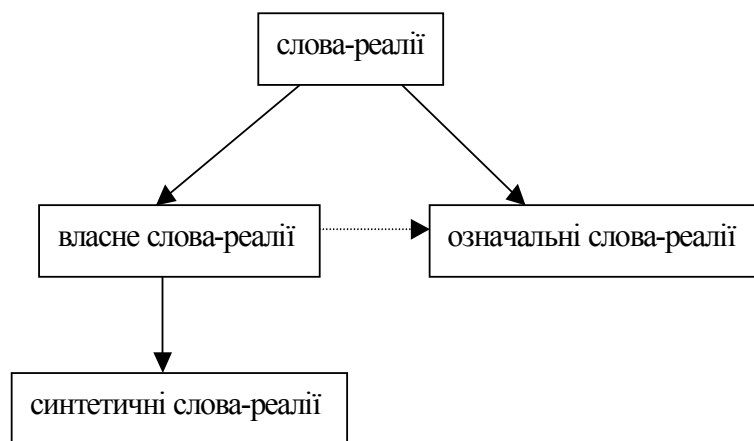
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- ГСУМ – Грінченко Б.Д. Словарь української мови: В 4 т. – К.: Вид-во АН Української РСР, 1958 – 1959.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наук. думка, 1982 – 1989, т. 1 – 3.
- СУМ – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
- ДТС – Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Русский язык, 1978.
- МАС – Словарь русского языка: В 4 т. – М.: Русский язык, 1981 – 1984.
- ТСУ – Толковый словарь русского языка / Под ред. Д.Н. Ушакова: В 4 т. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1935 – 1940.
- ЭСФ – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – М.: Русский язык, 1964 – 1973.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Волошина Алла Володимирівна – аспірантка КДПУ ім. В.Винниченка.
Наукові інтереси: контрастивна лексикологія, безеквівалентна лексика.

Стаття надійшла до редакції 6.06.2000 р.

Висновки. За допомогою контрастивного підходу до вивчення мови виявляються етнічно специфічні ознаки однієї лінгвокультури у дзеркалі іншої. Категорія безеквівалентності є одним із результатів методу контрастивного дослідження. На рівні лексичної системи дана категорія втілюється у БЛ. Слова-реалії являються найбільш яскравою частиною БЛ. Семантична структура цих лексичних одиниць неоднорідна. У її складі виділяються власне слова-реалії (лексеми, в яких міститься характеристика історичного життя, етнічно специфічне пояснення й усвідомлення світу, назва конкретних предметів матеріальної та духовної культури соціуму) й означальні слова-реалії (лексичні одиниці, які є похідними від власне слів-реалій і містять у собі характеристику етнічно важливого стану або ознаки власне слів-реалій). У складі власне слів-реалій виділяються синтетичні слова-реалії – лексеми, в яких одне родове поняття диференціюється на ряд видових у межах визначеної частини лексики. За оригінальністю подання інформації в лексичній одиниці власне слова-реалії можна поділити на: 1) лексеми, які мають певні аналогії в інших мовних культурах; 2) своєрідні лексичні одиниці, які не мають аналогій. При переході слів-реалій до іншої мовної культури словникові статті зберігають місце народження даної лексеми.

Виходячи з того, що усний спонтанний комунікат у мовленнєвій динаміці має категоріальні властивості тексту із специфічною інтралінгвістичною структурою, необхідно визначити ієрархію фонетичних одиниць його квантування, які надійно вичленовуються як на рівні перцепції, так і на рівні продукування. Аналізуючи співвідношення мовних і мовленнєвих одиниць, можна експериментально констатувати їх функціональне неспівпадіння [Власюк 1987:20]. Як специфічне для спонтанного мовлення метапоняття більшість лінгвістів визнає *фонетичне слово* (ФС/ *ритмогрупу*) основною одиницею опису спонтанного тексту – найкоротшу одиницю ритму, яка позначає повнозначне слово, або сполучення службового і повнозначного слів, об'єднаних одним спільним наголосом [Златоустова 1981:9; Фонетика спонтанной речи 1988: 106-107].

ФС в усному мовленні реалізується за своїми законами, які відрізняють його від фонетичної структури слова у ЛКМ. Остання не є окремою фонетичною одиницею усного дискурсу, входить до складу ФС, в межах якої піддається значним модифікаціям під впливом системи чинників інтралінгвістичної структури дискурсу, але не руйнується повністю як цілісність і відіграє специфічну роль у кодуванні/декодуванні усномовленнєвого комунікату.

Вирішення окреслених проблем, безсумнівно, стане значним внеском у розуміння механізмів функціонування мови як засобу спілкування.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Бондарко 1981- Бондарко Л.В. Фонетическое описание языка и фонологическое описание речи. Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. – 200 с.
- Бубнова, Гарбовский 1991 – Бубнова Г.И., Гарбовский Н.К. Письменная и устная коммуникация: Синтаксис и просодия. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 272 с.
- Бубнова 1992 – Бубнова Г.И. Лингвистические проблемы экспериментального изучения звучащей речи: просодический аспект: Автореф. дис... докт. филол. наук: 10.02.04/ Моск. гос. университет им. М.В. Ломоносова. – 48 с.
- Власюк 1987 – Власюк Н.И. Фонетическая структура слова в немецкой фразе: Автореф. дис.-канд. филол. наук: 10.02.04 / Минск. гос. пед. ин-т иностр. яз. – 21 с.
- Гальперин 1981 – Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического анализа. М.: Наука, 1981. – 209 с.
- Дементьев 1997 – Дементьев В. В. Изучение речевых жанров; обзор работ в современной русистике // Вопросы языкознания. – 1997. – №1. – С. 109-121.
- Златоустова 1981 – Златоустова Л.В. Фонетические единицы русской речи. М.: Изд-во МГУ, 1981. – 109 с.

Колшанский 1980: Колшанский Г.В. Контекстная семантика. М: Наука, 1980.– 148 с.

Семенец 1986 – Семенец О.Є. Соціолінгвістична типологія варіантів поліетнічної мови // Мовознавство. – 1986. – № 5. – С. 8-13.

Фонетика спонтанной речи 1988 – Фонетика спонтанной речи / Бондарко Л.В., Вербицкая Л.А., Зиндер Л.Р. и др. Л.: Изд-во ЛГУ, 1988.- 245 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Паращук Валентина Юліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: фонетичні проблеми усномовленнєвої комунікації, вимовної норми.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2006 р.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВІСТИЧНІ ТЕОРІЇ МОВЛЕННЄВОЇ ДЕТЕРМІНОВАНОСТІ ІМЕННИКА. ТЕОРІЯ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ЗНАЧЕННЯ

Михайло Попович (Чернівці)

Аналізуючи мовні механізми творення категоріальних значень детермінованості / недетермінованості іменника у мовленні, вчені по-різному тлумачать цей семантичний процес й, відповідно, моделюють його в різних лінгвістичних теоріях. Теорія індивідуалізації значення іменника є однією із багатьох спроб мовознавців адекватно пояснити функціонально-семантичну сутність цього мовленнєвого явища. Матеріал статті доводить, що ця теорія є функціонально значущою лише у тих випадках, коли іменник співвідноситься із конкретним предметом позначення.

Analyzing language mechanisms of creating categorial meanings of determination (non-determination) of the noun in speech, scholars interpret this semantic process differently, and, accordingly, they model it in their different linguistic theories. The theory of individualization of the noun meaning is one of many attempts of linguists to adequately explain the functional-semantic significance of this speech phenomenon.

корпуса. Пажеский корпус (дореволюц.) – привелигированное дворянское учебное военно-учебное заведение” [ТСУ III: 16 – 17]; 2. укр. *гузля*₁ “род верхней мужской и женской одежды из белого сукна у гуцулов. Форма *гузлі*: мешок, распоротый по одной стороне, надетый на плечи и связанный на шее шерстяным шнурком или медной цепью; сшитый конец *гузлі* служит вместо башлыка” [ГСУМ I: 352], *завиття* “женская повязка, имеющая вид полотенца, обматываемая вокруг головы и шеи” [ГСУМ II: 17], рос. *налобник*₂ “старинный женский головной убор в виде нарядной, с украшением повязки, надевавшейся на лоб, а также ремешок для поддержания волос во время работы” [МАС II: 368].

Слова-реалії можуть переходити до іншої мовної культури разом із запозиченням іншим етносом предметів та понять, із ними пов’язаних. У цьому випадку з плином часу нашарок екзотики з даної частини лексики у свідомості мовних суб’єктів поступово стирається. Лексична одиниця оформлюється згідно з морфологічними, фонетичними та ін. нормами і правилами мови, що приймає. Але слово-реалія залишається приналежністю вихідного лінгвістичного коду, як її своєрідного генератора. Наприклад, в українській мові визначені лексичні одиниці фіксуються таким чином: *десятина*₁ “стара російська одиниця земельної площі, яка дорівнює 1,09 гектара (2 400 кв сажнів)” [СУМ II: 427], *петрушка*₁ “тільки ч. Головний комедійний персонаж російського театру ляльок: у давнину – учасник комедійних сатиричних вистав, які влаштовували скоморохи, а також така театральна лялька” [СУМ VI: 345]. Для російської мови характерні слідуєчі словникові позначення слів-реалій українського походження: *бандура* “украинский многострунный щипковый музыкальный инструмент полушаровидной формы с широким грифом” [ТСУ I: 86], *галушки* “украинское кушанье: кусочки теста, сваренные в супе или молоке” [ТСУ I: 539].

Графічно семантичну структуру слів-реалій української мови можна представити в такий спосіб:

Сухмантій “имя былинного богатыря – Долмантьевич, Оди́хмантьевич” [ЭСФ III: 813]. При контрастивному аналізі української та російської лексичних систем виявляється деяка аналогічність при уособленні злих сил. Так, наприклад, поняття зла втілюється в українській етнокультурі в образах *Метальця* “сказочный змей, берущий хвост в рот и катящийся колесом и свистящий перед дождем” [ГСУМ II: 419], *Яиур*, “назщвание существа, упоминаемого в весенней хороводной игре, носящей то же название” [ГСУМ IV: 547] деякою мірою співвідносяться з лексичними одиницями російської мови *Змей*, “сказочное крылатое чудовище с туловищем змеи” [МАС I: 614 – 615], *Змей-горыныч* “крылатое чудовище с туловищем змеи, являющееся воплощением зла и насилия” [МАС I: 615]. Аналогічно:

лексми української мови	лексми російської мови
<i>Кума</i> з “епітет лисиці в казках, байках” [СУМ IV: 396];	<i>Лиса Патрикеевна</i> “название лисицы в русских народных сказках” [МАС II: 186];
<i>Юда</i> “род злого духа, нечистой силы” [ГСУМ IV: 531].	<i>Асмодей</i> “злой дух, соблазнитель, бес, сатана” [ДТС I: 26].

Аналогії характерні для таких семантичних груп: *Одиниці виміру*, наприклад, укр. *криж*, “мера в косую сажень” [ГСУМ II: 305], рос. *сажень*, “русская народная мера, употр. до введения метрической системы, равная трем аршинам, или 2.134 м” [ТСУ IV: 24]; *Одежа і супутні предмети та прикраси*, наприклад, укр. *згарда* “намисто з монет або хрестиків” [СУМ III: 509], рос. *бешлейка* “монисто, девичье украшение” [ЭСФ I: 163].

Другу частину складають власне слова-реалії, які не мають аналогій в етнокультурах, що порівнюються. У складі цієї частини лексики при порівнянні української мови на фоні російської найбільш чисельними є семантичні групи (1) *Історичні реалії* та (2) *Одежа і супутні предмети та прикраси*. Наприклад, 1. укр. *козаччина* “доба в історії України (друга половина XV – XVIII ст.) коли козаки вели визвольну боротьбу проти шляхетської Польщі й турецько-татарських загарбників” [СУМ IV: 211], *пірнач* “булава, в которой вместо шара ряд металлических дощечек (называемых перами), расположенных вокруг стержня; знак власти полковника” [ГСУМ III: 187], рос. *паж* “2) Младшая придворная должность (истор.). 3) В царской России – воспитанник пажеского

The analysis shows that this theory has a functional significance in case of noun co-reference with concrete object designation.

Вважається, що автором теорії індивідуалізації є французький мовознавець Рауль де ля Грассері [Габучян 1972: 17; Серебренников 1949: 29]. На нашу думку, основоположна ідея даної теорії, яка полягає в тому, що істинна сутність явища детермінації іменника виявляється в індивідуалізації його значення, присутня в усіх граматичних концепціях детермінації французьких вчених класичного періоду. Згадаймо “уніфікуючу” роль означеного артикля Ш.Мопя [Maupas 1632: 45], “індивідуалізуюче” значення означеного артикля К.Бюф’є [Buffier 1709: 151] або Е.Кондільяка [Condillac 1970: 52], чи таке, наприклад, твердження абата Дюкло: «Призначення артикля полягає в тому, щоб детермінувати і індивідуалізувати іменник загального значення, перед яким він знаходиться» [Grammaire de Port-Royal 1968:72].

Про індивідуалізацію предметів мовлення за допомогою неозначених артиклів говорив і Верас д’Алле [Vairasse d’Allais 1702: 87].

Як бачимо, ідея про те, що явище детермінації іменника – це мовна чи, точніше сказати, мовленнєва індивідуалізація його значення, в тому чи іншому відношенні розроблялася всіма граматиками 17-18 ст.

Заслуга Р.де ля Грассері полягає в тому, що він одним з перших у мовознавчій науці зробив спробу об’єднати розрізнені погляди своїх попередників на явище мовної детермінованості іменника на спільній науково-теоретичній основі, давши їм єдине психолого-синтаксичне обґрунтування¹.

На думку вченого, “детермінація є насправді індивідуалізацією” [Grasserie 1896: 384], оскільки смисл детермінуючого процесу “полягає в тому, щоб виділити одну сутність по відношенню до всіх інших, або ж, у крайньому разі, декілька з них по відношенню до всіх інших, або ж цілий клас по відношенню до іншого класу” [ibid.].

Виходячи з цього, він розглядає понятійний зміст категорії детермінованості / недетермінованості як багатоступеневу, ієрархічно організовану систему, яка охоплює певний семантичний простір, окреслений, з одного боку, “наддетермінованістю” (surindĭtermination), як наприклад, у “**Il est homme**” («Він людина») [Grasserie 1896: 385], а з іншого боку, “наддетермінованістю” (surdĭtermination), типу “**Son fils**” («Його син») [Grasserie 1896: 386].

Таким чином, категоріальні значення детермінованості / недетермінованості виступають у його теорії не як ізольовані бінарно

протиставлені одна одній семантичні величини, а як складові елементи однієї загальної категорії детермінації, що має тринадцять семантичних станів вираження. Детермінація вважається завершеною, якщо іменник співвідноситься з одиничною сутністю, і є абсолютною, якщо ця остання має власну назву або визначену порядковість, як наприклад: “**Primus, Secundus**” («Перший, другий») [ibid].

Множинність у цьому понятійному контексті є, на думку Грассері, скоріше неозначеною, оскільки вона не індивідуалізує предмети мовлення [Grasserie 1896: 388].

Незважаючи на нетрадиційний підхід до тлумачення проблеми мовної детермінації іменника, безперечно наукову оригінальність у тлумаченні її семантичної організації, теорія індивідуалізації Р. де ля Грассері не набула широкого визнання у романській лінгвістиці.

Основною причиною, як на наш погляд, є те, що автор, виділивши різні ступені детермінованості іменника, не дав їм належного лінгвістичного обґрунтування. Його тлумачення, що мають здебільшого психологічний характер, достатньо не обґрунтовані. Автор пояснює не категоріальну сутність детермінованості або недетермінованості, а семантичний зміст окремих вживань іменника. Так, пояснюючи категоріальний зміст слова “**homme**” («людина») в іменній групі “**L’homme (aimable, cruel, bon etc.)**” («людина (привітна, жорстока, добра і под.))» (шоста ступінь детермінованості) Р. де ля Грассері пише, що у такому вживанні слово «людина» вказує на певну категорію людей й воно залишається неозначеним, але поле цієї неозначеності уже звужене [Grasserie 1896: 385].

Отже, у подібних вживаннях іменник «**homme**» («людина») стоїть у плані детермінованості вище від тих вживань, де він виражає родові значення: “**L’homme, en gññral**” (“Людина взагалі”) – п’ята ступінь детермінованості, але нижче від сьомого ступеня детермінованості, яку дає іменна група: “**L’homme d’Europe**” (“Європейська людина”).

Дотримуючись подібного принципу визначення категоріальних значень детермінованості / недетермінованості іменника, можна виділити практично безкінечний ряд рівнів. Наприклад: «**L’homme cruel**» («жорстока людина»), «**L’homme noir**» («чорна людина»), «**L’homme blessñ**» («поранена людина»), «**L’homme fatiguñ**» («втомлена людина»), «**L’homme travaillant**» («працююча людина») і под. У кожному з цих виразів іменна синтагма «**homme**» («людина») матиме різний обсяг значення, який буде більшим чи меншим від усіх інших, оскільки кожне

віруваннях слов’ян. Однак традиція нанесення на пасхальне яйце особливого орнаменту характерна для української етнокультури і відсутня в російській. Український лінгвістичний код диференціює поняття *крашанка*₁ “окрашенное пасхальное яйцо” [ГСУМ II: 301] і *писанка* “пасхальное яйцо, расписанное разноцветными узорами” [ГСУМ III: 152]. Отже, лексема *писанка* відбиває особливість понятійного апарату українського етносу, є власне словом-реалією та одночасно позначає родові поняття у родо-видових дефініціях СП “яйце”. Український лінгвістичний код має у своєму складі близько 20 лексичних одиниць – найменувань писанки. В них проходить видове розгалуження спільного родового поняття: *зуб*₃ “вовчі зуби. Название рода писанки” [ГСУМ II: 187], *люлька*₂ “мн. Род писанки” [ГСУМ II: 389], *мотовильце* “вид писанки” [ЕСУМ III: 522], *огірок*₃ “мн. Род писанки” [ГСУМ III: 35], *підпоясниця* “род писанки” [ГСУМ III: 176], *рута*₂ “род писанки с рисунком, в котором заключается близкий к трезубцу знак *трискели* или *трискветр*” [ГСУМ IV: 89] та ін. Перелічені лексеми можна визначити як синтетичні слова-реалії.

За своєрідністю (оригінальністю) інформації, яка кодується лексичною одиницею, власне слова-реалії української мови можна поділити на дві частини. Першу складають лексичні одиниці, які мають певні аналогії в інших мовних культурах, зокрема російській. Це, перш за все, стосується семантичної групи, яка позначає реалії фольклору. Для фольклору українського та російського народів є характерним епічний жанр, який виконується сольним речетативом у музичному супроводі або без нього. Наприклад, укр. *дума*₂ “эпическая песня, исполняемая под звуки бандуры; от прочих украинских народных песен отличается неравноценным стихом (от 4 до 40 слов), преимущественно глагольной рифмой и простым напевом – мелодическим речетативом” [ГСУМ I: 455], рос. былина “русская народная эпическая песня о богатыре” [МАС I: 129]. Віра народу в надзвичайні сили людини, яка могла захистити від внутрішніх непорозумінь та зовнішніх ворогів втілювалася в українській етнокulturі в образах *Котигорошка* “сказочный богатырь, мать которого забеременела от съеденной горошины” [ГСУМ II: 292], *Лобиван* “название сказочного героя, будто бы всех побивающего” [ГСУМ III: 201]. У російській лінгвокультурі можна співвіднести образи богатирів *Додон* “имя богатыря в русском народном творчестве” [ЭСФ I: 421], *Руслан*, *Еруслан* “имя богатыря, героя русских народных песен, былин, сказок” [ЭСФ III: 520], *Сухман*,

Слова-реалії не мають повних еквівалентів в інших мовних культурах через відсутність об'єкта найменування. Для їх виділення, як правило, не потрібний у ролі індикатора інший мовний код.

У семантичному аспекті структура слів-реалій неоднорідна. В їхньому складі можна виділити власне слова-реалії та означальні слова-реалії. Власне словами-реаліями вважаємо лексеми, в яких міститься характеристика історичного життя, етнічно-специфічне пояснення й усвідомлення світу, назва конкретних предметів матеріальної та духовної культури соціуму. Наприклад, *гони*₁ “українська старовинна народна міра довжини від 60 до 120 сажнів” [СУМ II: 122], *полуцацьок* “мера сыпучих тел, 0.307443 гектол” [ГСУМ III: 289], *герць*₁ “іст. Окремі сугички, поєдинки українських козаків з ворогами перед боєм” [СУМ II: 57], *борода*₃ “етн. Кущик жита чи пшениці, залишений господарем на обніжку після закінчення жнив” [СУМ I: 218 – 219], *біхреса* “род беса, живущого в лесу и похожего на мужика в красной шапке” [ГСУМ I: 70], *веснянка*₃ “весенняя нимфа” [ГСУМ I: 171].

Означальними словами-реаліями називаємо лексичні одиниці, які є похідними від власне слів-реалій та містять у собі характеристику етнічно важливого стану або ознаки предметів-реалій. Наприклад, *гетьманувати* “іст. Бути гетьманом” [СУМ II: 58], *гайдуцький* “іст. Прикм. до гайдук 1 – 3” [СУМ II: 16], *обжинковий* “етн. Стос. до обжинків; // Вигот., зробл. у день обжинків з останніх зжатих стебел” [СУМ V: 498], *сірячковий* “прикм. до сірячок. *Сірячкова шляхта*, заст. – маломаетна шляхта” [СУМ IX: 233].

Слова-реалії можна диференціювати за окремими семантичними групами (їх близько 20). Можливе виділення їх із загальної кількості лексичних одиниць без допомоги словника. Ці слова сприймаються мовними суб'єктами як “свої”, притаманні тільки цій етнокультурі, на відміну від “чужих”, даній етнокультурі не властивих. У визначеній частині лексики в найбільш концентрованому виді відбивається своєрідність національного життя етносу.

Слова-реалії у межах однієї мови можуть вступати між собою в гіперо-гіпонімічні відносини. При цьому виділяються так звані синтетичні слова-реалії. Синтетичними словами-реаліями називаємо лексеми, в яких відбувається розшарування родового поняття на низку видових у межах власне слів-реалій. Наприклад, обряд освяти в церкві пасхальних яєць на свято Великодня притаманний як українському, так і російському народам. Він має свої витoki ще в дохристиянських

окреме означення іменника характеризує його по-різному, стосується різних сторін матеріального чи духовного стану позначуваного.

Другим суттєвим недоліком теорії індивідуалізації Р. де ля Грассері є те, що він, виділяючи різні ступені детермінованості іменника, виходить з різних його кваліфікаційних характеристик. З одного боку, він розглядає значення детермінованості/ недетермінованості з точки зору мовних особливостей вживання іменників (1-7 ступені), а з іншого боку, з точки зору певних прагматичних характеристик позначуваних іменником предметів мовлення (8-13 ступені). Ще в одних випадках він бере до уваги кількісні параметри позначуваного (4-7 ступені), а в інших переважають якісні характеристики (1-3 та 8-9 ступені), а ще в інших основну роль відведено паралінгвістичним засобам детермінації, як наприклад, вказівний жест (10 ступінь).

Не сприйнявши теорію індивідуалізації Р. де ля Грассері у цілому, мовознавці разом з тим не відмовилися від її основної тези, а саме, що, індивідуалізуючи за допомогою мовних засобів (артикуль, ясна річ, залишається основним) значення іменника, ми цим самим детермінуємо його. В тій чи іншій мірі цієї точки зору дотримуються Ф. Брюно [Brunot 1922: 135], М. Гревіс [Grevisse 1993: 279], І. Крамський [Крамський 1963: 18], Ж. Г. Ошаніна [Ошаніна 1964: 11], автори Граматики Ларус [Grammaire Larousse 1964: 209] та ін.

Проте погляди вчених стосовно функціональної сутності теорії індивідуалізації розділилися.

Для одних, як і для Р. де ля Грассері, мовна сутність процесу індивідуалізації полягає в тому, щоб перетворити за допомогою детермінативів абстрактний зміст іменника у деяку ізольовану величину, незалежно від того чи вона буде співвідноситися з окремим позначуваним, з певною групою чи з усім денотативним їх класом. Див., наприклад, міркування з цього приводу Г.М.Габучяна: “Характерною для теорії індивідуалізації, – пише він, – є, проте, та обставина, що її представники розглядають протиставлюване абстрактному поняттю явище не обов'язково як щось конкретне, окреме, а як будь-який предмет чи навіть клас предметів, який постає чи розглядається як дещо індивідуальне” [Габучян 1973: 17].

Індивідуалізоване таким чином значення іменника може бути як детермінованим, так і недетермінованим, оскільки ніщо тут не вказує на те, з якими конкретними сутностями слід його співвідносити. Потрібні якісь додаткові інформативні дані мовного чи позамовного

плану, щоб визначитися в характері індивідуалізованого значення іменника, тобто з'ясувати чи співвідноситься воно з детермінованим чи недетермінованим поняттям. Таким додатковим джерелом інформації стає, як правило, прагматична семантика артиклів.

“Загальновідомо, – пише у своєму монографічному дослідженні Щетинкін В.С., – що означений артикль вказує на цілком означений, індивідуалізований предмет серед множини подібних йому предметів і тим самим виражає категорію окремого. Неозначений артикль виділяє якийсь предмет із множини йому подібних і тим самим підкреслює наявну між усіма предметами цього класу спільність. Це категорія спільного. Обидва ці значення у мовленні тісно переплітаються в тому самому виді артикля” [Щетинкин 1974: 19].

Отже, все вирішується на рівні семантики артиклів. Теорія індивідуалізації як така стає зайвою, непотрібною для вираження категоріальних значень детермінованості / недетермінованості, оскільки не спроможна ні розрізнити їх, ні пояснити їх семантичні відмінності. Сказати, наприклад, «**Mon voisin a un fils**» («Мій сусід має одного сина») і «**Le fils de mon voisin joue du piano**» («Син мого сусіда грає на піаніно»), з точки зору теорії індивідуалізації (в даній її інтерпретації) номінативні одиниці “**Un fils**” і “**le fils**” є ідентичними, оскільки вказують на одиничний, реально існуючий предмет мовлення.

Зважаючи на це, деякі науковці або відмовляються від “наукових послуг” теорії індивідуалізації, або намагаються витлумачити її мовну сутність по-іншому.

У першому випадку заперечується будь-яка причетність теорії індивідуалізації до процесу вираження категорії детермінованості / недетермінованості. “Категорію означеності / неозначеності, – констатує, наприклад, у дисертаційній роботі Ю.А.Рилов, – необхідно відмежувати від категорії індивідуалізації. Остання становить семантичну категорію, імпліцитно властиву деяким семантичним групам іменників” [Рылов 1974: 10].

Не вдаючись у деталі аналізу цього твердження, яке не є поширеним у науковій літературі, зауважимо тільки, що воно не зовсім правильне, хоча б з огляду на те, що категорія детермінованості / недетермінованості теж є семантичною.

У другому випадку теорія індивідуалізації розглядається мовознавцями як основна умова вираження тільки значення

лексичному рівні безеквівалентність накладається на конкретне лексичне значення слова та втілюється у безеквівалентній лексиці. Безеквівалентними лексичними одиницями будемо називати слова, в яких відбувається етнічно специфічна характеристика свідомості-реальності на понятійно-лінгвістичному та суто лінгвістичному рівнях.

Слова-реалії найяскравіше віддзеркалюють прояв категорії безеквівалентності на рівні лексичної системи. Поява цих лексем обумовлена створенням національно-значущих предметів матеріальної і духовної культури та дій, із ними пов'язаних. Даний культурний шар є релевантним по відношенню до культурних традицій інших народів. Він становить особливий понятійний апарат окремої національно-культурної спільності.

У мовознавчій літературі для визначення даних специфічних слів використовується декілька термінів. Кожен із них вказує на ті чи інші особливості визначених лексичних одиниць. Так, наприклад, терміни “етнографізми”, “етнолексеми”, “країнознавча лексика” вказують на приналежність даних слів до окремого етносу; терміни “етнокультурна лексика”, “слова з культурним компонентом” підкреслюють маркування цими лексемами культурного життя національно-етнічної спільності; термін “екзотизми” виділяє своєрідність лексичних одиниць даної групи. С. Влахов та С. Флорін ввели термін слово-реалія. Він найбільш точно визначає відношення між денотатом та лексичною одиницею. Як зазначають дослідники, “реалія-слово як елемент лексики даної мови являє собою знак, за допомогою якого такі предмети [реалія-предмет] – їх референти – можуть набувати своє мовне обличчя” [Влахов, Флорін 1980: 7]. Однак, дане положення є не досить точним. Як показує контрастивний аналіз лексичної системи української мови на фоні російської до слів-реалій слід віднести також лексеми, які позначають етноспецифічні ознаки, дії та стани предметів і суб'єктів. Наприклад, *калмичити* “смачивать снопы в жидкой глине перед покрыванием ими крыш” [ГСУМ II: 211], *гайдамацький* “іст. Прикм. до гайдамака” [СУМ II: 16], *шаговий* “заст. Прикм. до шаг; // Вартістю один шаг” [СУМ XI: 396], *щедрівницький* “прикм. до щедрівник” [СУМ XI: 578]. Отже, словами-реаліями будемо називати лексичні одиниці, які характеризують етнічно релевантні предмети й ознаки, дії, стани будь-якого об'єкту свідомості-реальності на понятійно-лінгвістичному рівні.

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА СЛІВ-РЕАЛІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Алла Волошина (Кіровоград)

У статті розглядаються особливості номінативного процесу української мови в порівнянні з російською на прикладі семантичної структури слів-реалій.

The author investigates the peculiarities of the nomination process of the Ukrainian language in comparison with the Russian one on the example of the semantic structure of the words-realia.

Кожна лексична система відбиває особливості понятійного апарату лінгвокультурної спільності. Метод контрастивного аналізу дозволяє виявити релевантність етнічного світосприйняття у відношенні до інших культур, зіставляючи семантичні плани різних мов. Витоки даного підходу до вивчення мовної системи, як відомо, містяться в лінгвістичній концепції В.фон Гумбольдта, який стверджував, що “через різномаяття мов для нас відкривається багатство світу й різномаяття того, що ми пізнаємо в ньому; людське існування стає для нас ширше, оскільки мови у виразних і діючих рисах дають нам різні способи мислення та сприйняття. Мова завжди втілює у собі своєрідність цілого народу” [Гумбольдт 1985: 349].

Контрастивний аналіз оперує категорією безеквівалентності. Стосовно до мови її можна розглядати у вузькому та широкому аспектах. Кожна мова є унікальною у своєму існуванні та розвитку. У найбільш загальному аспекті лінгвістичний код, взятий у повному обсязі, уже являє собою безеквівалентне утворення. Він оперує специфічним набором засобів та методів пізнання, які деталізують об’єктивну дійсність під визначеним кутом зору. Мова дає картину не тільки того, що відбивається (свідомості-реальності, котра є предметом дослідження суб’єкта пізнання), але й того, що віддзеркалює (культурно-етнічної спільності, котра є носієм даної мови). Лінгвістичне віддзеркалення, таким чином, є двобічним і свідчить про об’єкт рівно стільки ж, скільки й про суб’єкт. З огляду на це, безеквівалентним можна вважати кожен із елементів системи мовного коду.

Безеквівалентність у вузькому розумінні є відбиттям національно особливих, відрізнених характеристик окремого мовного ярусу. На

детермінованості. Недетермінованість виводиться, таким чином, за межі функціонального поля теорії індивідуалізації.

“Щоб даний предмет з’явився саме як “означений”, необхідно, – вважає, наприклад, С.Б.Маневич, – щоб у даній обстановці він був єдиним з такими ознаками, які відрізняють його від інших предметів того ж класу, тобто щоб він був індивідуалізованим” [Маневич 1975: 37].

Кількість подібних суджень можна було б значно розширити, особливо за рахунок праць прикладного характеру, однак такої потреби немає. Наведені вище приклади добре ілюструють той факт, що науковці, ототожнивши явище індивідуалізації значення іменника з його детермінацією, опинилися перед проблемою індивідуалізуючого значення неозначеного артикля, мовна реальність якої доводиться багатьма сучасними дослідниками. (див., напр., праці М. Вільме [Wilmet 1986], М. Гальміша [Galmiche 1986], Ж. Клейбера [Kleiber 1981], Ф. Корблена [Corblin 1987], Р. Мартена [Martin 1983], та багатьох інших.)

Таким чином, перед науковцями виникла дилема: або погодитися з думкою, що неозначений артикль однини «Un» у функції специфікації, тобто конкретного виділення одиничного предмета мовлення², що в принципі рівнозначне його індивідуалізації, виражає значення детермінованості (і така точка зору не позбавлена логічного сенсу, хоч суперечить усталеній граматичній теорії артикля), або ж відмовитися від ототожнення процесу мовної індивідуалізації іменника з явищем його детермінації.

Щоб обійти дану проблему, не руйнуючи тези про взаємозв’язок теорії індивідуалізації із категорією детермінованості / недетермінованості, багато вчених шукають вихід у критерії можливості вибору, поняття про який запозичено з теорії інформації.

У спрощеній інтерпретації дана теорія пояснює співвідношення між величиною невизначеності (“ентропії”) інформації та кількістю її носіїв: чим більше останніх, тим вищий ступінь невизначеності. Іншими словами, ймовірність вибору деякої події, предмета із заданої множини тим менша, чим потужніша множина.

Звідси широко відома точка зору, особливо у філософських дослідженнях проблеми детермінованості / недетермінованості,³ що неозначеність – це можливість вибору і чим цей вибір більший, тим вищий ступінь неозначеності.

Ось, наприклад, як тлумачить це положення Л.М.Курчиков: “Невизначеність у гносеологічному плані можна визначити як відношення знання про об’єкт дослідження до знання всієї тієї галузі, до якої належить даний об’єкт” [Курчиков 1970: 146].

Тієї ж думки дотримуються і логіки. Н.І.Кондаков пише, наприклад, у “Логічному словнику-довіднику”: “Неозначеність виражає відношення всієї сукупності елементів чи підмножин заданої множини до потужності елементів чи підмножин, що відбираються” [Кондаков 1975: 380].

На відміну від учених-представників прикладних наук і філософів, глибина неозначеності, що виражається іменником у мовленні мовознавців, як правило, не цікавить. Їх цікавить насамперед те, чи названий іменником предмет передбачає можливість вибору з багатьох або декількох подібних чи ні.

Можливість такого вибору породжує, на їх думку, неозначеність, а його відсутність є властивістю означеності. У зв’язку з цим робиться висновок, що, не зважаючи на те, що неозначений артикль у функції специфікації вказує на індивідуалізоване позначуване, воно залишається неозначеним, оскільки зберігається можливість вибору між елементами позначеного іменником предметного класу.

Процитуємо як ілюстрацію до сказаного міркування з цього приводу Т.М.Тихонової: “При назві неозначеного одиничного предмета має місце його виділення з числа подібних йому, але поряд з виділенням зберігається і можливість вибору іншого (будь-якого) предмета з цього класу предметів” [Тихонова 1970: 246].

Тієї ж чи близької до неї точки зору дотримується велика кількість дослідників категорії детермінованості / недетермінованості, (див., напр., праці з цього питання І.В.Вороновської [Вороновская 1984], К.Крамського [Крамский 1963], С. Б. Маневич [Маневич 1975], Ю. А. Рилова [Рылов 1974], Б. А. Серебренникова [Серебрянников 1949] та ін.)

Отже, неозначеність – це можливість вибору предмета позначення. Але про який вибір може йти мова, наприклад, у таких висловленнях:

1. Ce matin **une femme** m’a demandé si j’ytais Français (Сьогодні вранці якась жінка запитала мене чи я француз).
2. Hier j’ai trouvé dans le parc Montsouris **un portefeuille**, le voilà (Вчора я знайшов у парку Монсюрі гаманець, ось він).

Степанова 1953 - Степанова М.Д. Словообразование современного немецкого языка.– М.: Изд-во лит-ры на иностр. яз., 1953.– 376 с.

Степанова, Чернышёва 1962 – Степанова М.Д., Чернышёва И.И. Лексикология современного немецкого языка.– М.: Высш. шк., 1962.– 310 с.

Томашевский 1927 – Томашевский Б. Теория литературы. Поэтика.– М.– Л.: Гос. изд-во, 1927.– 236 с.

Улуханов 1977 – Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы её описания.– М.: Наука, 1977.– 256 с.

Фельдман 1957 – Фельдман Н.И. Оказиональные слова и лексикография // Вопросы языкознания.– 1957.– №4.– С. 64-74

Ханпира 1966 – Ханпира Эр. Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании // Развитие словообразования современного русского языка.– М.: Наука, 1966.– С.153-167

Ханпира 1972 – Ханпира Эр. Оказиональные элементы в современной речи // Стилистические исследования: На материале современного русского языка.– М.: Наука, 1972.– С. 245-317

Хахам 1967 – Хахам Л.А. Основные типы новообразований в современном английском языке и способы их перевода на русский язык (на материале общественно-политической лексики): Автореф. дис. ... канд. филол. наук.– М., 1967.–16 с.

Царёв 1978 – Царёв П.В. Потенциальная лексика в современном английском языке // Иностранные языки в школе.– 1978.– №1.– С. 20-26

Щерба 1965 – Щерба Л.В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Звегинцев В.А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и изречениях.– М.: Прогресс, 1965.– Ч.2.– С. 361-373

Янко-Триницкая 1975 – Янко-Триницкая Н.А. Продуктивные способы и образцы окказионального словообразования // Актуальные проблемы русского словообразования.– Ташкент, 1975.– С. 413-418

Bauer 1983 – Bauer L. English World – Formation.– Cambridge: Cambridge University Press, 1983.– 296 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Брайло Ігор Миколайович – асистент кафедри української мови Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка.

Наукові інтереси: проблеми словотвору та семантичної класифікації лексичних окказіоналізмів української мови, їх стилістичний аналіз.

Стаття надійшла до редакції 16.03.2000 р.

всі новоутворення на два класи: неологізми та okazіоналізми. Okazіональні лексеми являють собою інновації, що не ввійшли до певного моменту в лексичну систему мови, та, як наслідок, володіють наступними характерними ознаками: належність мовленню, нерегулярність вживання, творимість, ненормативність, контекстуальна залежність, новизна/незвичність, прагматична маркованість. Таке визначення дозволяє включити до класу okazіоналізмів не лише одиниці “для даного випадку”, а й утворення, які в подальшому можуть бути сприйняті мовною спільністю. Специфіка okazіонального статусу протиставляє лексичні інновації як неологізмам, так і узуальним лексемам.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Ахманова 1969 – Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.– М.: Советская энциклопедия, 1969.– 608 с.
- Будагов 1958 – Будагов Р.А. Введение в науку о языке.– М.: Учпедгиз, 1958.– 435 с.
- Булаховський 1947 – Булаховський Л.А. Виникнення і розвиток літературних мов // Мовознавство.– Київ: Вид-во АН УРСР, 1947.– Т. 4.– С. 116-173
- Винокур 1991 – Винокур Г.О. Маяковский – новатор языка // О языке художественной литературы.– М.: Высш. шк., 1991.– С. 317-321
- Галкина-Федорук, Горошкова, Шанский 1962 – Галкина-Федорук Е.М., Горошкова К.В., Шанский Н.М. Современный русский язык.– М.: Изд-во МГУ, 1962.– Ч.1.– 344с.
- Звегинцев 1977 – Звегинцев В.А. Функция и цель в лингвистической теории / Проблемы теоретической и экспериментальной лингвистики.– М.: Изд-во МГУ, 1977.– С. 120-145
- Земская 1963 – Земская Е.А. Как делаются слова.– М.: Изд-во АН СССР, 1963.– 93с.
- Калниязов 1975 – Калниязов М.У. Членимость okazіональных и потенциальных слов // Актуальные проблемы русского словообразования.– Ташкент, 1975.– С.118-125
- ЛЭС 1990 – Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990.– 685 с.
- Лыков 1972 – Лыков А.Г. Русское okazіональное слово // Автореф. дис. ... докт. филол. наук.– М., 1972.– 23 с.
- Миськевич 1977 – Миськевич Г.И. К вопросу о норме в словообразовании // Грамматика и норма.– М.: Наука, 1977.– С. 43-61
- Пауль 1960 - Пауль Г. Принципы истории языка.– М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1960.– 500 с.
- Смирницкий 1954 – Смирницкий А.И. Объективность существования языка.– М.: Изд-во МГУ, 1954.– 34 с.
- Соссюр 1977 – Соссюр Ф., де. Труды по языкознанию. М.: Прогресс, 1977.– 695 с.

Виділені в обох висловленнях іменні синтагми, які, судячи з наявності неозначеного артикля, виражають значення недетермінованості, співвідносяться з одиничними, індивідуалізованими за змістом висловлень предметами мовлення. Вибору тут як такого немає. Він уже здійснений за допомогою тих предикативних характеристик, які висловлено стосовно кожного із вказаних предметів.

У першому висловленні йдеться не про будь-яку жінку, а саме про ту, яка, розмовляючи зі мною вранці, поцікавилася моїм походженням.

У другому висловленні мається на увазі саме той гаманець, який я знайшов у вказаний час і в указаному місці і який я зараз показую своєму співрозмовнику.

Наведений приклад ілюструє один з найпростіших випадків протиріччя між критерієм можливості / неможливості вибору предмета позначення, з одного боку, та значеннями детермінованості / недетермінованості, з іншого боку. Мовна дійсність у цьому відношенні значно багатша.

Розглянемо цікавий приклад, взятий з роману Б.Клавеля “**Les fruits de l’hiver**”.

Один з головних персонажів твору, батько Дюбуа, картає себе подумки, що необачно залишив на ніч у лісі свій візок, який можуть вкрасти або ж зняти з нього добротну ще мотузку:

“Elle (la charette) pouvait aussi bien tenter un paysan qu’un bycheron. Et puis, il y avait **la corde de serrage. Une bonne corde** de sept mitres. Souple et solide. **Une corde** comme personne n’en vendait plus aujourd’hui. Non, d’icidement, il avait eu tort de laisser partir cette charette. Il eýt au moins dy enlever **la corde**”.

Як бачимо, після першого вживання слова “corde” («мотузка») з означеним артиклем, тобто показником детермінованості, автор двічі повторює його із неозначеним артиклем, щоб потім знову повернутися до означеності. При цьому позначуване залишається в усіх чотирьох випадках одним і тим же – мотузка, що прив’язана до візка.

Само собою постає питання: якими є повторені іменні вирази із неозначеним артиклем, а, кажучи точніше, якими слід їх вважати – детермінованими чи недетермінованими?

Однозначно відповісти на це питання, виходячи із концептуальних положень теорії індивідуалізації, важко. Зважаючи на ідентичність позначуваних у кожному вживанні іменника “corde”, його можна

вважати означеним. Проте цьому протистоїть наявність неозначеного артикля, який змушує нас вважати слово недетермінованим.

Пояснюючи аналогічний випадок В.С.Щетинкін пише: “Якщо іменник, одержавши статус даного, “додатково характеризується яким-небудь прикметником, що вказує на деяку якість денотата”, то “ознака означеності, властива попередньому вживанню іменника і відома учасникам мовленнєвого акту, стає нерелевантною і уступає місце іншій – значенню неозначеності” [Щетинкін 1973: 263].

Подібне пояснення можна зарахувати до категорії лінгвістичних парадоксів як, до речі, і заторкнуту тут проблему. Щоб пояснити цей випадок, необхідно спочатку відповісти на питання, що являє собою явище детермінації, що детермінується у мовленні – предмет позначення, його якості чи іменник, який його позначає. Без цього жодна з відомих нині теорій не спроможна дати задовільну відповідь на поставлене вище запитання, за винятком хіба що формально-граматичного підходу, де явище детермінованості / недетермінованості іменника тлумачиться виключно як його граматичний зв'язок з означеним або неозначеним артиклем.

А мовних прикладів, подібних вищенаведеному – надзвичайно велика кількість. Особливо, коли розглядати вживання абстрактних іменників, індивідуальні та власні назви типу «**Une vigueur surprenante**» («Дивна міць»), «**Un soleil rouge**» («Червоне сонце»), «**Un Paris inconnu**» («Невідомий Париж») і т.п.

У таких випадках теорія індивідуалізації (ні окремо взята, ні у взаємодії з теорією вибору) не спроможна пояснити мовну сутність категоріальних значень детермінованості / недетермінованості. Втім, це не єдиний її недолік. Дана теорія абсолютно не придатна для іменників, вжитих у множині, на що, до речі, вказував уже сам її автор [Grasserie 1896: 388], для іменників, вжитих у родовому значенні чи взагалі предметно не співвіднесених.

До того ж поняття “індивідуалізація” саме собою є двозначним. З одного боку, воно вказує на те, що позначуване іменника може бути індивідуалізоване на підставі властивих йому внутрішніх ознак (ендогенна індивідуалізація), наприклад:

1. «**Une bonne corde de sept mitres**» («Добротна семиметрова мотузка»).
2. «**Le vent a soufflé toute la nuit**» («Вітер віяв усю ніч»).

2. Відсутність існуючого адекватного засобу на позначення такого змісту у внутрішньому лексиконі того, хто говорить. У цьому випадку створення okazіonalіzmu є наслідком обмеженості внутрішнього лексикону того, хто говорить, підтвердженого контекстом.

3. Прагненням того, хто говорить “концептуалізувати” у формі лексичної інновації зміст, уже відомий автору та іншим представникам комунікативної спільноти, однак такий, що традиційно реалізується в ній іншими - узуальними - засобами. Лексичні інновації володіють “концептоутворюючою” силою, що відображає зацікавленість суб'єкта мовлення в значенні, яке реалізується, і дозволяє досягти ефекту “стереотипізації”, тобто визнання константності описуваної ознаки даного об'єкта. Реалізація такого виду номінативних вимог дає найбільшу кількість okazіonalіzmu. Їх можна розподілити на дві групи. Першу групу складають okazіonalіzmu - синоніми до узуальних лексем, що відрізняються від попередніх деталізацією значення та/чи стилістичним забарвленням. Другу групу складають okazіonalіzmu слова - аналоги синтаксичних конструкцій: словосполучень і речень. Особливості okazіonalіzmu такого типу полягають у підвищеній порівняно з вихідними конструкціями концентрації змісту й, відповідно, більш високим ступенем експресивності.

Аналізуючи номінативні потреби, які сприяють утворенню інновацій, вважається за необхідне зазначити: з числа okazіonalіzmu слід вилучити нові слова термінологічного та номенклатурного характеру. Під термінами розуміються лексеми на позначення наукових понять, у яких відображені істотні властивості та характеристики об'єкта; під номенклатурними словами – одиниці на позначення специфічних предметів й об'єктів, що належать до певних галузей людської діяльності, найчастіше професійної, як наприклад, назви людських органів, зразків флори та фауни, мінералів тощо.

Особливістю термінологічних і номенклатурних найменувань є їх утворення не “для конкретного випадку”, а для постійного функціонування. Володіючи високим соціальним статусом, за своїм визначенням, такі одиниці автоматично отримують право належати до системи мови. Терміни та номенклатурні слова не мають основних ознак okazіonalіzmu.

Отже, підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок: універсальним диференціюючим критерієм класифікації лексичних інновацій є входження/невходження в узус. Це дозволяє розподілити

визначенні основних ознак okazіоналізмів. Хоча основні положення цього автора є достатньо обґрунтованими й використовуються для сучасного описування okazіональних інновацій, та окремі з них, як, наприклад, номінативна факультативність, словотвірна похідність, структурна невідповідність системі деривації, одноразовість або потербують уточнення, або характеризують не всі одиниці даного класу.

Серед зарубіжних досліджень слід відзначити відому працю Л.Бауер “English World - Formation” [Bauer 1983], у якій найбільш повно та точно визначена специфіка okazіональних слів.

На думку Л.Бауер, “okazіоналізм може бути визначений як нове слово, створене тим, хто говорить, “під впливом хвилини” для “задоволення миттєвих комунікативних потреб”. Це визначення дозволяє зарахувати до класу okazіоналізмів і регулярні утворення, що володіють лише “тимчасовим okazіональним статусом” і в майбутньому можуть бути сприйняті мовною спільністю, залучені до системи мови. “Одна й та сама okazіональна форма може створюватися кількома авторами в різний час або водночас. У мові існує достатньо велика кількість okazіоналізмів, які з’являються час від часу незалежно в різних джерелах. Такі одиниці зберігають за собою okazіональний статус, оскільки носії мови, котрі вживають їх, не відтворюють лексеми, а кожного разу створюють мовленнєві інновації по-новому” [Bauer 1983: 45].

Але щоб дати повне визначення okazіоналізмам необхідно також проаналізувати проблему породження інновацій, їх основні властивості та критерії виокремлення в мовленнєвому потоці.

Загальноприйнято вважати, що поява нових лексичних одиниць відбувається під тиском певних “зовнішніх” по відношенню до системи мови обставин і на основі “внутрішніх”, закладених у ній самій закономірностей. Процес виникнення інновацій відбувається в два етапи: етап формування змістового задуму / семантичної заданості (довербальний) і етап реалізації даного змістового задуму / семантичної заданості (вербальний).

Необхідність створення нового - okazіонального - слова може бути викликана одним із наступних факторів:

1. Появою нового змісту в навколишній дійсності, байдуже: реальній чи фантастичній, для позначення якого не існує узуального мовного засобу.

А з іншого боку, воно вказує на якісь зовнішні характеристики, не суттєві ознаки для даного позначуваного, хоча вони його відрізняють від однорідних йому предметів (екзогенна індивідуалізація), як наприклад, у таких висловленнях:

1. “**Et puis, il y avait la corde de serrage**” («До того ж там була мотузка для перев’язі»).

2. «**Un vent frais apporta le froid**» («Свіжий вітер приніс холод»).

Відкритим залишається питання і про причини вибору того або іншого індивідуалізуючого аспекту у реальному акті мовлення.

Все разом узятє показує, що теорія індивідуалізації може бути використана як понятійний інструмент тлумачення категоріальних значень детермінованості / недетермінованості дуже обмежено, головним чином, коли справа торкається вживання іменників загального конкретного значення, з чітко вираженою предметною віднесеністю, інакше кажучи, референтно співвіднесених. Іншими словами, теорія індивідуалізації є значущою для категорії детермінованості / недетермінованості у тих випадках, коли вона вказує на ідентифікуюче значення іменника, в основі якого лежить семантичний зв’язок іменника та його референта. Проте тоді теорія індивідуалізації перестає бути самою собою, вона набуває якостей теорії ідентифікації. А що стосується цієї останньої, то її функціональний простір обмежується розглядом тих випадків вживання іменника, коли він чітко й однозначно вказує на референт свого позначення.

ПРИМІТКИ

¹Nous allons essayer ici tris brievement de retracer son origine et son évolution première sa fonction mécanique au point de vue morphologique et ses divers emplois fonctionnels au point de vue psychologique et syntactique” [Grasserie 1896: 285].

²“Специфікація» (spécification”) – це часто вживаний у сучасній французькій лінгвістиці термін, що служить для позначення індивідуалізуючої функції неозначеного артикля «Un». Див., наприклад, праці М.Гальміша [Galmiche 1986], Ф.Корблена [Corblin 1987], Клейбера Ж. [Kleiber 1981] та ін.

³Див. детальний розгляд цього питання у працях П. І. Візіра [Визир 1972], Л. М. Курчикова [Курчиков 1970], Б. Чендова [Чендов 1974] та ін.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Визир 1972 — Визир П.И. Определенность и неопределенность как категории материалистической диалектики: Автореф. дис... канд. филос. наук. — Кишинев, 1972. — 26 с.
- Вороновская 1984 — Вороновская И. В. Функционально-семантическая категория неопределенности в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Л., 1984. — 15 с.
- Габучян 1972 — Габучян Г.М. Теория артикля и проблемы арабского синтаксиса. — М.: Наука, 1972. — 224 с.
- Крамский 1963 — Крамский И. К проблеме артикля // Вопр. языкознания. — 1963. — №4. — С.14-26.
- Курчиков 1970 — Курчиков Л.М. Пізнання і невизначеність. — Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1970. — 200 с.
- Кондаков 1975 — Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. — 2-е изд., испр. и дополн. — М.: Наука, 1975. — 720 с.
- Маневич 1975 — Маневич С.Б. Обучение употреблению артикля на I курсе языкового вуза (на материале французского языка): Дис. ... канд. филол. наук. — М., 1975. — 165 с.
- Ошанина 1973 — Ошанина Ж.Г. Употребление артикля во французском языке. — М.: Наука, 1973. — 112 с.
- Рылов 1974 — Рылов Ю.А. Определенность/неопределенность существительного в отношении к актуальному членению предложения (На материале русского и испанского языков): Дис. ... канд. филол. наук. — Воронеж, 1974. — 191 с.
- Серебренников 1949 — Серебренников Б.А. Общие вопросы теории артикля и проблема семантики употребления артикля в древнегреческом языке: Дис. ... д-ра филол. наук. — М., 1949. — 432 с.
- Тихонова 1970 — Тихонова Т.М. К вопросу о выражении определенности и неопределенности имени в мордовских языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Саранск, 1970. — 24 с.
- Чендов 1974 — Чендов Б. Определенность, неопределенность, модальность, вероятность — категории современного научного познания. — София: Изд-во Болгарской Академии наук, 1974. — 241 с.
- Щетинкин 1973 — Щетинкин В.Е. Система грамматических категорий имени во французском языке: Дис. ... д-ра филол. наук. — Новосибирск, 1973. — 344 с.
- Щетинкин 1974 — Щетинкин В.Е. Система грамматических категорий имени во французском языке: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. — М., 1974. — 32с.
- Brunot 1922 — Brunot F. La pensée et la langue. — P.: Masson et Cie^{ie} éditeurs, 1922. — XXXIV, 956 p.
- Buffier 1709 — Buffier P.-Cl. Grammaire française sur un plan nouveau. — P., 1709. — 472 p.
- Condillac 1970 — Condillac (de) E. Oeuvres complètes. Vol. VI: Art de raisonner et grammaire. — Genève: Slatkine Reprints, 1970. — 652 p.
- Corblin 1987 — Corblin F. Indéfini, défini et démonstratif. Constructions linguistiques de la référence. — Genève: Librairie Droz S.A., 1987. — 263 p.
- Du Marsais 1769 — Du Marsais C.-Ch. Logique et principes de grammaire. — P., 1769. — XV. 700 p.

виключний зв'язок із тим твором, у якому вони були створені, та стати більш-менш регулярно відтворюваними, тими, що належать мові. Ці одиниці доти, доки вони не ввійшли в мову, тобто не стали відтворюватися як готові, можливо назвати “потенційними словами” [Смирницький 1954: 17].

Детальний аналіз положень Г.О. Вінокура й О.І. Смирницького дає змогу переконливо зауважити: дані визначення не можуть служити підставою для виділення потенційних слів у самостійний клас інновацій, оскільки не дають можливості протиставити їх оказіональним одиницям.

Таким чином, сучасна лінгвістика може з впевненістю стверджувати, що на кожному етапі розвитку мови в ній можливо виокремити два класи інновацій - неологізми та оказіоналізми, — що поділяються на основні входження/невходження в узус.

Незважаючи на те, що за останні 40 років оказіональні лексичні одиниці неодноразово виступали об'єктом лінгвістичного аналізу, на сьогодні не існує єдиновизначеного тлумачення їх лінгвістичного статусу, про це зокрема, свідчать дані довідкових видань (див. Лінгвістичний енциклопедичний словник [ЛЭС 1990]).

Усі відомі визначення оказіоналізмів виходять із їх мовленнєвого характеру та зводяться до двох основних формулювань :

1. Оказіоналізми - нові одиниці, які не ввійшли в узус і відсутні в мовній традиції [Улуханов 1977] та ін.

2. Оказіоналізми - нові одиниці, створені в потоці мовлення “на один раз”, для певного слухача/контексту [Ахманова 1969], [Янко-Триницкая 1975] та ін.

Головним недоліком цих, по суті правильних, визначень, є те, що вони не враховують усіх особливостей, притаманних оказіоналізмам, не розкривають їх специфіку та, як наслідок, не дозволяють достатньо чітко з'ясувати межі цього класу лексем.

Найповніше специфіку оказіональних слів вдалося висвітлити О.Г.Ликову, котрий називає їх інноваціями з 9-ма ознаками : “1) належність мовленню; 2)творимість (невідтворюваність); 3)словотвірна похідність; 4)ненормативність; 5)функціональна одноразовість; 6)експресивність; 7)номінативна факультативність; 8)синхронно-діахронна дифузність; 9)індивідуальна належність” [Лыков 1972: 10-11].

Аналізуючи визначення О.Г. Ликова, не можна не помітити відому термінологічну та змістову непослідовність як у виділенні, так і у

значення для сучасних лінгвістичних досліджень, тому необхідно зупинитися на ній та спробувати детально її вирішити.

Так, перераховані вище автори вважають, що в мові на будь-якому з етапів її розвитку функціонують не два, а три класи інновацій: неологізми, okazіоналізми та потенційні слова. Останні, подібно до okazіональних лексем, мають мовленнєвий характер, тобто не входять у систему даної мови. Однак, на відміну від okazіоналізмів, вони (потенціоналізми) нормативні [Миськевич 1977], створені за продуктивними моделями деривації [Ханпира 1966, 1972], виникають “підсвідомо” та “миттєво” і не мають стилістичної маркованості [Царєв 1978].

Але, на думку окремих учених, розподіл мовленнєвих інновацій на okazіональні та потенційні необхідно визнати недоцільним, оскільки він позбавлений практичної доречності, а критерії виділення потенціоналізмів не носять диференціюючого характеру. Як показує структурний і функціонально-семантичний аналіз, мовленнєві новоутворення мають змогу з однаковим успіхом будуватися за словотвірними моделями будь-якого ступеня продуктивності, рівно як і за допомогою способів, що не базуються на певних, існуючих у мові моделях. При цьому процес деривації інновацій завжди носить свідомий, цілеспрямований характер, а ненормативність і стилістична (експресивна, прагматична) маркованість є характерними ознаками всіх подібних одиниць, які задаються природою.

Цікавим є той факт, що більшість “прихильників” існування потенційних слів у якості одного із основних аргументів використовують положення Г.О.Винокура та О.І.Смирницького, котрі вперше вжили у своїх працях термін “потенційне слово”. Проаналізуємо ці положення.

У 1943 році Г.О.Винокур зазначає, що “у кожній мові поряд із словами, які використовуються в повсякденній практиці, існують, крім того, своєрідні “потенційні слова”, їх автор розуміє як “лексеми, здатні виникнути в процесі комунікації за наявності певної авторської настанови” [Винокур 1991: 327-328].

Пізніше, 1954 року, О.І. Смирницький розвиває схожу ідею та зауважує, що “слова можуть утворюватися в мовленні й, відповідно, в окремих мовленнєвих витворах можуть бути частини, які не є відтворюваними. Такі слова трактуються в основному на рівні зі словами “вже існуючими” в даній мові й завжди можуть загубити

Galmiche 1986 — Galmiche M. Réflexion indéfinie, йвіnements, propriétés et pertinence // Déterminants: syntaxe et sémantique: Recherches linguistiques XI. — Metz, 1986. — P. 41-60.

Grammaire de Port-Royal 1968 — Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal / E. Bailly. — Genève: Slatkine reprints, 1968. — XXII, 408 p.

Grammaire Larousse 1964 — Grammaire Larousse du français contemporain / J.-Cl. Chevalier, C. Blanche-Benveniste, M. Arrivé, J. Peytard. — P.: Librairie Larousse, 1964. — 495 p.

Grasserie 1896 — Grasserie (de la) R. De l'article (morphologie et syntaxe) // Mémoires de la société de linguistique de Paris. — P.: Emile-Bouillon, libraire-éditeur, 1896. — P.285-322; P. 381-394.

Grevisse 1993 — Grevisse M. Le bon usage. — 13ème éd. / Revue: refondue par A. Goosse. — P.: Duculot, 1993. — 1762 p.

Kleiber 1981 — Kleiber G. Problèmes de réflexion. Descriptions définies et noms propres. — P.: Klincksieck, 1981. — 538 p.

Martin 1983 — Martin R. Pour une logique du sens. — P.: Presses universitaires de France, 1983. — 268 p.

Maupas 1632 — Maupas Ch. Grammaire et syntaxe française. — 3ème éd. — Rouen: Chez Jacques Gaillole, 1632. — 360 p.

Vairasse d'Allais 1702 — Vairasse d'Allais. Grammaire raisonnée et méthodique...— P.: Chez Denis Mariette, 1702. — 498 p.

Wilmet 1986 — Wilmet M. La détermination nominale: Quantification et caractérisation. — P.: Presses Universitaires de France, 1986. — 196 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Попович Михайло Михайлович — кандидат філологічних наук, доцент кафедри французької мови Чернівецького державного університету ім. Ю.Федьковича.

Наукові інтереси: Проблема актуалізації номінативної одиниці у мовленні та мовні способи детермінації її значення.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2000 р.

ДОСВІД ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ОЦІНКИ

Ганна Приходько (Запоріжжя)

Стаття присвячена розгляду існуючих концепцій оцінки в сучасній лінгвістичній літературі. Дається характеристика обов'язкових та периферійних елементів, що входять до модальної рамки оцінки. В статті також наведені різні класифікації оцінок від античності до сучасності.

This article is devoted to the analysis of the concepts of evaluation in modern linguistic literature. The author gives characteristics of

obligatory and optional elements, which comprise the evaluatory modal frame. Different classifications of evaluation from ancient to contemporary ones are viewed in the article.

За останні десятиріччя з'явився цілий ряд спеціальних праць, автори яких, відштовхуючись від логіко-філософських концепцій, намагаються описати семантику оцінних операторів у термінах. У сучасній лінгвістиці поняття «оцінка» і «оцінний» використовуються досить часто і в морфології, і в семантиці, і в синтаксисі, і в прагматиці.

Різні дослідники трактують поняття оцінки по-різному. Ми будемо виходити з визначення оцінки, запропонованого А.В.Кунінін: «Оцінка – об'єктивно-суб'єктивне або суб'єктивно-об'єктивне ставлення людини до об'єкту, виражене мовними засобами експліцитно або імпліцитно» [Кунин 1980: 169]. Ми вважаємо, що наведене вище визначення найбільш точно відображає складну природу оцінки.

При аналізі оцінки необхідно перш за все виділяти її основні компоненти. Оцінка має досить складну структуру, яка містить ряд периферійних елементів. До обов'язкових, на думку О.М.Вольф, відносяться такі експліцитні та імпліцитні компоненти: суб'єктивний і об'єктивний фактори, які відображають ціннісні відношення між суб'єктом і об'єктом; засоби оцінного предиката («емотивність», емоційність, раціональність, «експресивність», «ефективність», інтенсифікація) [Вольф 1985: 22].

До складу обов'язкових елементів входять такі імпліцитні компоненти, як шкала оцінок, оцінний стереотип, аспект оцінки, аксіологічний предикат [Василенко 1966: 51-52, 56, 61-67, 97-107]. Крім того, є периферійні елементи оцінки: мотивування оцінки, оцінні класифікатори, референція [Вольф 1985: 117-121, 149-152; Телия 1986: 23]. Розглянемо модальну структуру оцінки більш докладно.

Найважливішою особливістю оцінки є те, що у ній завжди присутній суб'єктивний фактор, який обов'язково взаємодіє з об'єктивним. Будь-яке оцінне судження передбачає суб'єкт судження, тобто ту особу (індивідуум, соціум), від якої походить оцінка, і його об'єкт, тобто предмет або явище, до якого відноситься оцінка. «Висловлювання або приписування цінності (оцінювання) є встановленням певного відношення між суб'єктом або суб'єктами оцінки та її об'єктом» [Ивин 1970: 12-13].

Одиниць усі новоутворення у вітчизняній лінгвістиці визначаються як неологізми, під якими розуміємо “будь-які нові слова” [Степанова, Чернышова 1962, Галкина-Федорук, Горошкова, Шанский 1962]. Неологізми також визначаються як нові слова, які відображають зміни в навколишній дійсності, або як лексеми, що відповідають і задовольняють вимогам комунікації.

Водночас більшість провідних дослідників у галузі неології визначають номінативну, функціональну, семантичну та стилістичну неоднорідність класу лексичних неологізмів і, як наслідок, виділяють так звані “загальномовні” неологізми, створені для позначення нових фактів довколишньої дійсності, та “індивідуально-авторські” неологізми, створені виключно з естетичною, художньою метою [Томашевский 1927], [Будагов 1958], [Булаховський 1947] та ін.

З часом тенденція до розподілу інновацій на класи посилюється, а диференціатором виступає критерій входження/невходження інновації до узуального слововжитку. “Індивідуально-авторські” неологізми не поширюються в мові, не стають частиною її системи та не виходять за межі комунікативних ситуацій, що їх народили. Тим самим вони принципово відрізняються від “загальномовних” неологізмів, які вже отримали поширення в узусі, але ще не втратили ефекту новизни. У подальшому “загальномовні” новоутворення зберегли за собою термін “неологізм”, у той самий час як для мовленнєвих інновацій іде пошук адекватного найменування. Серед багатьох нових термінів, таких як “слова-метеори” [Степанова 1953], “слова-беззаконники” [Земская 1963], “слова-одноденки” [Хахам 1967] та інші, найбільш вдалими і таким, що закріпився в мовній традиції, стає термін “оказіоналізм”, запропонований М.І.Фельдман. “Тісний зв'язок слів-одноденок із контекстом, з якого вони нібито виростають, робить їх доцільними та особливо виразними на своєму місці, однак разом з тим, як правило, не дозволяє їм відірватися від контексту та знайти життя поза ним, тобто утворень, що увійшли в мову, оказіональних слів” [Фельдман 1957: 66].

Необхідно зазначити, що поруч із традиційним розподілом інновацій на неологізми та оказіоналізми, відомі інші - більш детальні варіанти класифікації новоутворень [див. Король 1968].

Особливо великого поширення набула ідея виділення в окремий клас інновацій так званих “потенційних” слів [див. Ханпира 1966, 1972, Калниязов 1975 та ін.]. Проблема потенційних слів має принципове

ЛЕКСИЧНІ ОКАЗІОНАЛІЗМИ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Ігор Браїлко (Полтава)

Стаття присвячена висвітленню питань, пов'язаних із з'ясуванням лінгвістичного статусу okazіонального слова. Розглядаються особливості виникнення okazіональних інновацій, характерні властивості та шляхи їх ідентифікації в мовленнєвому потоці.

This article is dedicated to the questions concerning linguistic status of occasional word. The peculiarities of the occasional innovation origin, the typical features and ways of their identifications in the speech stream are examined in this paper.

Поняття okazіональності увійшло в науку про мову ще в ХІХ столітті. Воно пов'язано з ім'ям видатного німецького філолога Г.Пауля, який уперше вжив термін "okazіональне значення" у праці "Принципи історії мови" [Пауль 1960: 94].

Однак його трактування не одержало подальшого розвитку. Протиставлення узуального й okazіонального в сучасній лінгвістиці базується на сосюрівській дихотомії "мова - мовлення", яка майже в цілому зумовила розвиток мовознавства в ХХ столітті [Сосюр 1977, Щерба 1965, Звегинцев 1964]. У світлі протиставлення мови та мовлення до сфери узуального загальноприйнято відносити все те, що є частиною мовної системи та може бути використано будь-яким суб'єктом комунікації в типовій ситуації спілкування, до сфери okazіонального - усе те нове та індивідуальне, що виникає в процесі мовленнєвої комунікації й не виходить за межі конкретної ситуації спілкування.

На сьогодні індивідуально-авторські (okazіональні) інновації вивчені недостатньо. Справжній інтерес до них виникає й розвивається лише починаючи з 2-ї половини нашого століття у зв'язку з підвищенням загальної уваги до проблем неології та еволюції мови, що викликано значним збільшенням кількості інновацій, які відображають кардинальні зміни в житті сучасного суспільства.

За останні 50 років погляди на природу та сутність okazіоналізмів зазнали цілого ряду істотних змін.

До введення самого терміна "okazіоналізм" (уперше використаний 1957 року) та визнання факту неоднорідності інноваційних лексичних

Суб'єктивний компонент передбачає позитивне або негативне ставлення суб'єкта оцінки до її об'єкта, в той час як об'єктивний компонент оцінки орієнтується на властивості предметів або явищ, на основі яких виноситься оцінка.

Важливо підкреслити, що протиставлення суб'єкта/об'єкта в оцінній структурі і суб'єктивності/об'єктивності у семантиці оцінки – це не одне і те ж. І суб'єкт, і об'єкт оцінки передбачають існування обох факторів – суб'єктивного та об'єктивного. Так, суб'єкт, оцінюючи предмети або події, спирається, з одного боку, на своє ставлення до об'єкта оцінки (подобається/не подобається), а з іншого боку, на стереотипи уявлення про об'єкт і шкалу оцінок, по якій розташовані притаманні об'єкту ознаки. На думку В.М.Телії, «взаємодія суб'єкта та об'єкта оцінки - це взаємодія активно-пасивна: суб'єкт оцінює об'єкт у процесі практичного освоєння його і виявлення у ньому цінності» [Телія 1986: 40].

У складній взаємодії суб'єкта оцінки та її об'єкта можна виділити компонент, який розуміє відношення суб'єкта до об'єкта, яке розглядається незалежно від того, якими засобами володіє об'єкт. Цей компонент можна назвати «оцінністю»: О.М.Вольф називає цей компонент «емотивністю» і відмічає, що «він не пов'язаний безпосередньо з уявленнями про емоції, з емоційністю, експресивністю і тому подібним, може розуміти як емоційну, так і раціональну оцінку» [Вольф 1985: 38]. Н.Д.Арутюнова ототожнює емотивність і емоційність, виділяючи при цьому емоційну і раціональну оцінки [Арутюнова 1988: 75 - 77, 111-113]. Оцінність є основною ознакою предиката в структурі оцінки і реалізується він у двох значеннях – «гарно/погано».

Питання про те, який фактор в оцінці є первинним – емоційний чи раціональний, є одним з найважливіших в аксіології і часто обговорюється в теорії оцінок. Для емотивістів первинними є емоції, безпосередня реакція на події, дії, яка визначає оцінку [Hudson 1980: 105].

Об'єктивісти ж вважають, що в емоціях сховані судження, і що в усіх випадках емоції і відношення залежать від ваших суджень про стан речей. Якщо ж змінюється думка, то змінюються й емоції [Prior 1949: 79-80].

У справжній мові не може бути чисто емоційної оцінки, оскільки мова завжди передбачає раціональний аспект. Розподіл чисто емоційного і чисто раціонального в мові є досить умовним. Однак засоби

вираження цих двох видів оцінки в мові розрізняються, показуючи, «яке начало лежить в основі міркування про цінності об'єкта, емоційне чи раціональне» [Вольф 1985: 40].

У мові наявні засоби для того, щоб розрізнити емоційну і раціональну оцінку, щоб диференціювати їх при інтерпретації, щоб відмітити різноманітні реакції адресата на них.

Наступним засобом оцінного предиката є експресивність. Ми слідом за О.М.Вольфом вважаємо, що експресивність при аналізі висловлювання повинна розглядатися як засіб висловлювання в цілому, а не як засіб окремого слова [Вольф 1985: 42]. Необхідно відмітити, що експресивний і особисто оцінні компоненти значення висловлювання існують незалежно один від одного.

Експресивність – це семантичний засіб мовного знака, його здібність виразити певним чином позамовний зміст за допомогою цілісного наочного уявлення з метою характеристики предмета мови.

Оцінні висловлювання характеризуються також ефективністю, суть якої полягає у кваліфікації об'єкта через ту реакцію, яку він викликає в суб'єкті. Деякі автори під ефективністю пропонують розуміти ту обставину, що структура, в яку входить оцінне вираження, не стільки описує стан речей, скільки підкреслює, що суб'єкт висловлювання зацікавлено ставиться до події або явища, про яке йде мова [Арутюнова 1988: 85].

Афективні слова завжди належать до модальної рамки оцінки. Деякі автори відносять їх до елементів метатексту, підкреслюючи їх прагматичну роль [Wierzbicka 1972: 51].

Характерною особливістю вираження оцінки є можливість її інтенсифікації і деінтенсифікації. Інтенсифікатори складають довгі слабо організовані ряди з одиниць, які співвідносяться одна з одною невизначеним образом [Вольф 1985: 45-46]. Можливість і види інтенсифікації і відповідні обмеження залежать від характеру стержневої ознаки і типу його змін по шкалі [Арутюнова 1988: 246].

Інтенсифікуються не тільки ознаки, виражені прикметниками, але і предикатні семи оцінних імен, дієслів. Необхідно відмітити, що засоби інтенсифікації надзвичайно різноманітні. Крім «чистих інтенсифікаторів», є досить велика кількість мовних висловів, які сполучають інтенсифікацію з іншими значеннями, наприклад з афективністю [Вольф 1985: 46].

Геворкян 1965 – Геворкян Г.А. Вероятное и достоверное знание.– Ереван: Изд-во Академии наук Армянской ССР, 1965.

Кант 1964 – Кант И. Критика чистого разума / Собр. соч. в 6-ти томах.– М.: Мысль, 1964.– Т.3.

Малкольм 1987– Малкольм Н. Мур и Витгенштейн о значении выражения “Я знаю” // Философия, логика, язык.– М.: Мысль, 1987.

Падучева 1988 – Падучева Е.В. Выводима ли способность подчинять косвенный вопрос из семантики слова? // Логический анализ языка. Знание и мнение.– М.: Наука, 1988.– С. 33 – 46.

Слюсарева 1986 – Слюсарева Н.А. Проблемы функциональной морфологии современного английского языка.– М.: Наука, 1986.

Труфанова 1997 – Труфанова И.В. Образ слушающего в языке // Филологические науки.– 1997.– С. 98 – 105.

Aijmer 1980 – Aijmer K. Evidence and the declarative sentence. s International. Stockholm. Sweden. Almquist and Wiksell, 1980.

Holmes 1986 – Holmes J. Functions of you know in women's and men's speech // Language in society.– 1986.– № 15. – P. 1-21.

Moore 1959 – Moore G. Philosophical papers.– L., N.Y., 1959.

Pocheptsov 1999 – Pocheptsov G.G. Credibility of utterances // International conference and Summer school “Cognitive / Communicative Aspects of English.” – Cherkasy, 1999.– P.79-80.

Wittgenstein 1969 s Wittgenstein L. On certainty. – Oxford, 1969.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Conan Doyle 1965 – Conan Doyle A. Selected stories. s М.: Progress Publishers, 1965.

Fitzgerald 1996 – Fitzgerald F.Scott. The Diamond as Big as the Ritz and other stories.– Penguin Books, 1996.

Fowles 1980 – Fowles J. The Ebony Tower. Eliduc. The Enigma.– М.: Progress Publishers, 1980.

Hailey 1975 – Hailey A. The moneychangers.– N.Y.: Bantam Books, 1975.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Березенко Вікторія Миколаївна – аспірантка кафедри граматики та історії англійської мови Київського державного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: прагмалінгвістика, теорія комунікації.

Стаття надійшла до редакції 19.06.2000 р.

Характерною в цьому випадку є початкова позиція оператора. В даному вживанні вираз *you know* сигналізує адресату про певну долю впевненості в істинності того, про що повідомляється. Ми цілком згодні з думкою Дж.Холмса [Holmes 1986: 8], що в цьому значенні вираз *you know* наближається до “let me assure you”. Мовець вживає даний вираз, коли переконаний, що знанням, яким володіє він сам, володіє і слухач. Доказом цього може бути контекст. Перший приклад є висловлюванням дівчини, котра у розмові зі своїм другом спонукає його поділитися з нею своїми проблемами, як він робив завжди. Але цього разу у хлопця серйозні проблеми і він не хоче вплутувати в них свою подругу. Саме вживання у висловлюванні дівчини виразу “*you know*” має, на її думку, переконати хлопця, викликати у нього спогади про те, що так він робив завжди і вона йому завжди допомагала порадами. У другому прикладі підозрювана у шантажу особа пояснює свої вчинки. Те, про що вона повідомляє Шерлоку Холмсу не є для нього новим. Відомості про цю жінку у нього були задовго до розмови з нею. Вона ж лише нагадує про це детективові, а тому й вдається до вживання виразу “*you know*”.

Отже, вираз *I know* є одним із основних засобів вказівки на вірогідність інформації. Вірогідність характеризує процес розвитку наших знань про об’єктивну дійсність. Процес пізнання, як відомо, складається з ряду послідовних сходинок, на кожній із яких відбувається збагачення наших знань про світ. Початковою сходиною процесу пізнання вважається такий момент, коли об’єкт пізнаний ще недостатньо, тому на цьому етапі знання про нього характеризується як проблематично вірогідне. Зрештою, коли об’єкт пізнаний повністю, знання про нього вже протилежного характеру категорично вірогідного. Саме вираз *I know* може вживатися мовцем лише за умов його впевненості в об’єктивному характері знання. Саме з наявності виразу *I know* або його модифікацій у висловлюванні мовця слухач робить висновок про вірогідний характер інформації.

ЛІТЕРАТУРА

Арутюнова 1988 – Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт.– М.: Наука, 1988.

Балли 1955 – Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка.– М.: Издательство иностранной литературы, 1955.

Виноградов 1972– Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове).– М.: Высшая школа, 1972.

Такі обов’язкові експліцитні елементи оцінки. Однак, як було зазначено вище, в структурі оцінки є й імпліцитні обов’язкові елементи. Розглянемо їх докладніше.

Першим імпліцитним елементом, що входить до складу оцінної структури, є шкала оцінок, яка нерозривно пов’язана з природою об’єкта. Структура оцінної шкали відображає дві основні сторони оцінки – об’єктивну і суб’єктивну. Співвідношення особисто оцінного і дескриптивного в оцінці визначає складну структуру оцінної шкали. У мові різні засоби вираження оцінки орієнтовано по різні сторони шкали [Вольф 1985: 48].

Говорячи про оцінну шкалу, необхідно зупинитися на точці зору Н.Д.Арутюнової, яка вважає, що більш прийнятним є поняття «градаційна шкала», «у середині якої проходить вісь симетрії, яка відповідає нормі» [Арутюнова 1988: 231]. Ми в цій статті будемо вести мову про оцінну шкалу, оскільки на градаційній шкалі можуть розташовуватися будь-які прикметники та іменники, у той час як на шкалі оцінок тільки ті, які вказують на будь-яку оцінну ознаку.

Властивістю оцінної шкали є перш за все наявність ознаки наростання. Оцінна шкала досить динамічна, вона розгортається у двох напрямках - у сторону збільшення і в сторону зменшення кількості даної ознаки.

На оцінній шкалі є зона позитивного і негативного, між якими розташована зона нейтрального. Як справедливо зазначає О.М.Вольф, «слід розрізняти об’єкти, байдужі для оцінки, тобто які не знаходяться в сфері оцінної діяльності суб’єкта, і нейтральну позицію на шкалі оцінок, де виявляються у відомій рівновазі ознаки «гарно» і «погано» [Вольф 1985: 49-50].

Стосовно до мови досить часто йдеться про тричленні оцінні підсистеми: значення «гарно/погано» є полюсами, між якими розташовуються оцінні одиниці з нейтральним значенням. У розряд нейтральних можуть входити й одиниці із значенням «байдужий», «середній». Але таке значення скоріше позначає щось погане (з точки зору оцінки), ніж говорить про нейтральну позицію об’єкта.

Характеризуючи нейтральність в оцінці, О.М.Вольф пише: «Істинну зону нейтрального в оцінних позначеннях займають, як правило, слова, які відносяться до сфери класифікації і вказують на приналежність об’єкта до класу, елементи якого за значенням не розрізняються між собою, або ж на неспіввіднесеність нормі» [Вольф 1985: 51].

Розглядаючи оцінну шкалу, можна відзначити, що на всьому її протязі вона неоднорідна. В її структурі є зона «норми». Однак думки дослідників не збігаються з приводу того, що вважати нормою. Так, О.М.Вольф вважає, що «норма» є відсутність (нуль) ознаки, нейтральна зона. Вона співвідносна з тією частиною шкали оцінок, на якій міститься стереотипне уявлення про даний об'єкт з відповідною ознакою. Таким чином, коли говорять про норму, розуміються ознаки стереотипу та їх розташування на оцінній шкалі [Вольф 1985: 54].

Н.Д.Арутюнова використовує термін «норма» як родовий, позначає ним «всі види і форми порядку, а також має на увазі і звичайні норми природи, і створені людиною правила і закони. Відповідати нормі значить бути «як всі» і «як завжди» [Арутюнова 1988: 299].

Поняття норми відноситься практично до всіх аспектів картини світу. Відповідність аксіологічній нормі може бути стандартизована тільки в застосуванні до серійних артефактів. Ніякі прагнення до нормативів не можуть подавити цінність індивідуальності. Тому ми вважаємо, що норма все ж ближче до позитивного краю шкали, оскільки людина завжди прагне до того, що заслуговує схвалення, похвали.

Наступним імпліцитним обов'язковим елементом є оцінний стереотип, який є основним елементом (по відношенню до шкали оцінок), на який спирається система оцінок. При будь-якій оцінці в «картині світу» існує шкала оцінок і існує відповідний оцінний стереотип. Об'єкти, які входять до класифікованих структур і мають стандартні набори ознак, що складають оцінні стереотипи [Вольф 1985: 57].

У термінах теорії верифікації, згідно якої істинність висловлювання може бути перевірена по відношенню до дійсності, емпірична верифікація неможлива без знання стандартів для даного об'єкта за даною ознакою [Наре 1972: 121]. Таким чином, взаєморозуміння можливе тому, що в картині світу наявне також і уявлення про те, що таке «гарно» і що таке «погано». Очевидно, що на шкалі оцінок стандартні ознаки стереотипів співвідносні з зоною норми.

На думку О.М.Вольф, стандарти можуть бути більш конкретними і більш розпливчастими, а деякі об'єкти взагалі не мають стандартів. Однак зіставлення одиниць, які розташовані по оцінній шкалі, було б неможливим, якби не існувало уявлення про оцінний стереотип, який має стандартний набір ознак, загальний для всіх або більшості членів

He had already drafted the introduction, he knew pretty well what he was going to say [Fowles 1980: 39].

I even knew he lived somewhere in Brittany [Fowles, 85].

I know exactly what you mean [Fowles, 86].

b) емпатичного дієслова do, яке є прагматичним синонімом модального слова “really” і являє собою граматичний засіб вираження модального значення впевненості мовця у вірогідності повідомлення. Наприклад:

“Ann also said you were worried about seeming to be after his money.” “Not what people might say. What it might do to me. It's not as if he doesn't know what the collection's worth. The Braque's going to the Maeght when he dies. But even without that. I mean it's ludicrously out of scale. As a reward. But he does know that” [Fowles, 108].

Емпатичне дієслово do не тільки підкреслює модальне значення дійсності, фактуальність пропозиції, але й має за мету підсилене переконання в цьому адресата. Н.А.Слюсарєва [Слюсарєва 1986: 61], наприклад, вважає емпатичне вживання дієслова do особливою формою переконання.

Вираз you know теж можна розглядати як інтенсифікатор значення вірогідності висловлювання, хоча його основна прагматична функція – апелювання до фонду знань слухача або повідомлення нової інформації. Вираз you know вживається мовцем у висловлюванні з метою зазначення міри вірогідності його повідомлення. Даний вираз може мати у висловлюванні такі прагматичні значення:

A. Він може бути засобом пом'якшення категоричного ствердження. Наприклад:

Anything he doesn't like about modern art. That he thinks is obscure because the

artist is scared to be clear...you know [Fowles, 74].

У цій функції виразу you know притаманна, як правило, кінцева позиція в реченні.

B. Він є засобом підсилення категоричного характеру ствердження, а тому показником вірогідного характеру повідомлення. Наприклад:

1. *You know I'm always interested in you [Fitzgerald, 133].*

2. *But, you know, I have been trained as an actress myself. Male costume is nothing new to me [Conan Doyle, 38].*

“As far as I can see”, Tottenhoe said morosely, “the only thing all of us know for certain is

that six thousand dollars in cash is not where it should be” [Hailey, 59].

З метою надання інформації вірогідного характеру мовець може вживати вираз I know у різних часових формах:

а) в теперішньому часі. Наприклад:

I know he's not mad about this sort of thing [Fowles, 37].

“I know what you are thinking”, the girl said [Hailey, 54].

б) в минулому часі. Наприклад:

Juanita knew that she had neither stolen the money, nor handed it across the counter in

error, or disposed of it in any other way [Hailey, 59].

Вживання мовцем у висловлюванні виразу I know в минулому часі свідчить про його впевненість у вірогідності повідомлення, причому слід зазначити, що інформація, подана в ньому, постає як вже верифікована, а тому вірогідна.

Досить часто вираз I know модифікує пропозицію, котра відносить дію до майбутнього. Наприклад,

I know that she will do it [Conan Doyle, 25].

У таких випадках мовець повідомляє адресату про своє знання того, чого він насправді знати не може, але для цього у нього є достатньо підвалин. Таким чином, адресат може цілком довіряти такому повідомленню.

Міра вірогідності інформації, яка подається у висловлюванні, підвищується при вживанні предиката пропозиційного відношення в пасивній формі. Услід за К.Аймером [Aijmer 1980: 120] вважаємо, що істинна оцінка пропозиції підсилюється на основі того, що вона спирається на загальні знання, а не на думку одного суб'єкта, тобто вираз It is known має значну перевагу над аналогічним виразом з експліцитним суб'єктом I know у відношенні передання вірогідності пропозиції. Наприклад:

He has been for some years a victim to cataleptic attacks, on which, as is well known,

Dr. Trevelyan is an authority [Conan Doyle, 85].

Міра вірогідності висловлювання, в якому показником його вірогідного характеру є вираз I know, може бути підсилена за допомогою:

а) прислівників та часток *pretty, even, exactly, perfectly*. Наприклад:

даного соціума. «Передбачається, що стереотипні уявлення про речі спираються на інформацію з області сприйняття, з області функціональної, а також співвідносяться з асоціативними зв'язками» [Вольф 1985: 57 - 59].

Необхідно підкреслити, що уявлення про стереотип імпліцитне і створює психологічну основу оцінних висловлювань. В картині світу наявне деяке постійне усередковане уявлення про даний об'єкт з відповідними кількісними й якісними ознаками [Телия 1986: 41].

До складу імпліцитних компонентів оцінки входить і аспект оцінки. Аспект оцінки - це вказівка на ознаки об'єкта, за якими він оцінюється. Він співвідносний з дескриптивними засобами об'єкта [Вольф 1985: 61-62]. Необхідно відмітити, що аспект оцінки буває відсутнім у тих позначеннях, які самі утримують оцінні семи. Аспект оцінки включає всі компонентні значення, на які спираються дескриптивні ознаки, що входять в оцінний стереотип. Іноді оцінні слова діють вибірково й аспект оцінки припускає лише деякі засоби, властиві стереотипу. При цьому утворюються невеликі сполучення, що особливо характерно для дієслівних груп [Вольф 1985: 131-134].

Основа оцінки, яка передбачає можливість появи дескриптивної ознаки, являє собою пропозиційний компонент глибинної структури визначеного (клас засобів, дія його актантами), до якого приєднується відповідна ознака дескриптивних кваліфікацій. Основа обмежує сполученість прикметника, і цим дозволяє йому приєднатися лише до тих імен, яким можуть бути приписані відповідні ознаки.

Деякі вчені роблять спроби використати основу оцінки для її класифікації [Ивин 1970]. Основою оцінки вони вважають значення емоції й еталона, на які зазвичай спирається значущість об'єкта для суб'єкта, і, відповідно, підрозділяють оцінні засоби на емоційні й раціональні.

Для позначення аспекту й основи оцінки в мові наявний спеціальний клас слів. Це – слова-класифікатори. Вони відображають класифікацію світу за різноманітними аспектами і сполучаються з оціночними словами, виражають різноманітні характеристики об'єктів.

Розглянемо тепер аксіологічний предикат, який входить до структури оцінки, об'єднуючи її суб'єкт і об'єкт. Аксіологічний предикат вводить у висловлювання експліцитну суб'єктивність, що вказує на присутність оцінного суб'єкта і представляє оцінку, яка відноситься до його концептуального світу [Вольф 1985: 97].

Деякі автори вважають, що в глибинній структурі будь-якого висловлювання, у тому числі й оцінного, наявний аксіологічний предикат [Арутюнова 1988: 179-180]. Згідно з іншою думкою, глибинний предикат існує тільки в особисто оцінних судженнях, у першу чергу з афективними словами, на відміну від суджень про факти [Шаховський 1969].

Необхідно відмітити, що різноманіття оцінних предикатів відображає потребу мови в засобах співвідношення оцінки з можливими світами її суб'єктів.

Тепер коротко зупинимося на периферійних компонентах оцінки. Вище ми висвітлювали питання про мотивування оцінки. Потрібно відмітити, що мотивування, що супроводжують загальнооцінні позначення, експлікують оцінні стереотипи або вказують «на квазістереотипи, тобто ті ознаки, які мовець хоче представити як стереотипні» [Вольф 1985: 118].

Наступним периферійним елементом є оцінні класифікатори. Проблеми оцінки пов'язані з питаннями класифікації за різними критеріями. Сама можливість оцінки припускає класифікацію об'єктів, і дуже часто питання про те, які предмети, речі, явища можуть оцінюватися, переростає в питання, які існують класи порівнянь. Однак, на думку О.М.Вольф, оцінка не завжди передбачає класифікацію. Вона вважає, що в тих випадках, коли емотивний аспект виступає на перший план, оцінні слова не виступають у функції класифікаторів. «Це видно на прикладі слів афективної оцінки й оцінки з інтенсифікацією. Так, можна поділити столи на зручні і незручні, фільми – на кращі і гірші і т.п., але не можна їх класифікувати за афективними ознаками: на прекрасні і не прекрасні, надзвичайні і не надзвичайні і т.п. Якщо в слів «об'єктивних» денотативна сфера порівняно стабільна, то в «суб'єктивних» термінів вона рухлива» [Вольф 1985:146].

Слова-класифікатори, які вказують на аспект оцінки, складають один з важливіших підкласів лексики в цілому. Вони відображають таксономію, яка існує в «картині світу», представленій у звичайній мові. Система класифікаторів малює ніби контури об'єкта реального світу, відображення в мові, які мають досить слабкі кореляції з його описом у спеціальних областях науки. Мова «усвідомлює» цей об'єкт специфічним образом [Арутюнова 1988: 152-153]. Важливо, однак, підкреслити, що однією з характерних особливостей оцінки у звичайній

The shivering, Juanita knew, was partly from fear because, at this moment, she was more frightened, more terror-stricken, than ever before in all her life [Hailey, 59].

Незалежно від позиції в реченні вираз *I know* допомагає мовцеві впевнено стверджувати те, про що він повідомляє, а слухачеві орієнтуватися щодо того, як сприймати таке висловлювання, визначати, настільки воно гідне того, щоб йому вірити.

Вираз *I know* може включати різні типи суб'єктів:

- мовця (лише): *I know that her word is inviolate* [Conan Doyle, 38].
- мовця та слухача: *We know that a man is being done to death, and every hour may be vital* [Conan Doyle, 110].
- слухача: *Cruelty doesn't exist where self-preservation is involved. You've been soldiers: you know that* [Fitzgerald, 30].
- іншу особу: *The more intelligent knew that there was nothing very prescient about his record of the Spanish agony; indeed in spirit it went straight to Goya* [Fowles, 40].

Вираз *I know*, як було щойно зазначено, може включати й інші типи суб'єктів, що значно розширює поле його практичного застосування. Наприклад, прагматичною функцією предикації *God knows* в реченні *God knows what the other thinks she is* [Fowles, 51] є вираження невпевненості, сумніву. Проте дієслово *know* в такому вживанні є винятковим і за своїм значенням є еквівалентом виразу *nobody knows* з чітко вираженою заперечною часткою *not*. Слід зазначити, що в цьому випадку невпевненим почуває себе все ж таки не Бог, а, очевидно, мовець. Тому даний приклад може бути проінтерпретований слідуючим чином: “лише один Бог знає, що люди думають про неї”. Вважається, що людина не може охопити своїм розумом Всесвіт, цією характеристикою наділяється лише Бог. Лише він все знає і все бачить. Тому, саме вживання мовцем у висловлюванні виразу *God (Lord) knows* є переконливим фактором для слухача у визначенні ним вірогідного характеру повідомлення. Наприклад,

"I'm no prig, Lord knows", he went on deliberately [Fitzgerald, 114].

Іншою модифікацією виразу *I know* з іншою особою у ролі суб'єкта висловлювання є вирази *everybody knows*, *all of us know*. Дані вирази є показниками вірогідності, істинності ствердження, котре пропонується слухачеві як загальновідоме, як таке, що не потребує верифікації. Наприклад,

достатнє визнання істинності судження є знання. Суб'єктивна достатність називається переконанням /лише для однієї людини/, а об'єктивна достатність вірогідністю /для кожного/.

Проблема знання, як відомо, розглядалася раніше лише в епістемології, логіці, аналітичній філософії, а також в теорії пізнання. Поступово аналіз центральних понять епістемології знання та думки зімкнувся з лінгвістичним дослідженням вживання дієслів пропозиційного відношення, які вводять знання та думку, і ця проблематика стала переважно мовною. Основоположні праці в цьому напрямку належать Дж.Муру [Moore 1959], Л.Вітгенштейну [Wittgenstein 1969], Н.Малкольму [Малкольм 1987]. Дієслова пропозиційного відношення це дієслова, за допомогою яких виражається відношення суб'єкта до реального стану речей. Група дієслів пропозиційного відношення семантично досить різноманітна: вона включає дієслова, що позначають мисленнєву, мовленнєву, пізнавальну, вольову, оціночну, емоційну діяльність людини. Конструкції з дієсловами пропозиційного відношення є також засобами вираження модальних значень, котрі подають пропозицію як істинну, вірогідну. В модальних конструкціях знання на перший план виступає модальне значення впевненості мовця у вірогідності повідомлення. Вживання мовцем виразу *I know* надає можливості слухачеві розцінювати почуту інформацію як очевидну, вірогідну і недискусійну.

Вираз *I know* може бути вжитий з метою:

1) вираження згоди з думкою співрозмовника. Наприклад:

“I do understand. It will be Friday for sure. I promise.”

“*That's two promises, Mrs. Nunez.*”

“*Yes, I know*” [Hailey, 62].

2) підтвердження істинності ствердження співрозмовника адресата. Наприклад:

“Let's talk about before you went to lunch,” Edwina said. “Do you think the money was missing then?”

Juanita shook her head negatively.

“How can you be sure?”

“*I know*” [Hailey, 35].

Головною прагматичною функцією виразу *I know* є представлення ним повідомлення як вірогідного. Наведемо приклади:

I know he is not mad about this sort of thing [Fowles, 37].

мові є те, що вона нерозривно пов'язана з системою класифікаторів, які утворюють ієрархічні структури.

Референційні засоби оцінних позначень виявляються як семантикою цих оцінних слів, так і їх сполученням з іменами об'єктів. Специфічні обмеження на референцію мають дескрипції, які включають оцінні слова. Оцінні дескрипції, на відміну від особисто специфікуючих, рідко бувають визначеними. Вони не визнають позицій ідентифікації, як правило, не вказують на вже позначений раніше об'єкт і не виступають «як сингулярні терми» [Вольф 1985: 154-155]. Необхідно відмітити, що референція оцінних висловів диктується (супроводжується) цілим рядом факторів, які залежать як від виду оцінювання, так і від його об'єктів.

Такі основні компоненти оцінної структури.

У тісному зв'язку з поняттям оцінки знаходиться поняття емоційного в мові. Емоція й оцінка розглядаються в філософії та психології як два самостійні, але тісно пов'язані процеси людського мислення.

Однак проблема емоційного в мові належить до розряду найменш розроблених. Поняття емоційності дуже часто отожднюється з поняттям експресивності, з іншого боку, поняття емоційного, оцінного й експресивного часто не розмежовуються, хоча й у вітчизняній, і в зарубіжній науці висловлюється точка зору, що отожднювати емоції, оцінку і експресивність не можна [Лук'янова 1976; Уфимцева 1962: 128].

На думку Н.Д.Аругюнової, емоції мають під собою «когнітивну основу: вони базуються на знаннях і припущеннях. Когнітивний компонент у них первинний відносно емотивного» [Аругюнова 1988: 112].

Емоційність виражається емоційними суфіксами, вигуками, частками та інтонацією. Емоційність може бути виражена також і лексичним значенням слова. Н.М. Разінкіна називає такі значення емоційними, оскільки вони реалізують вираження самих емоцій, відчуттів, викликаних факторами оточуючої дійсності [Разінкіна 1968: 36].

М.В.Нікітін підкреслює, що емоційно-прагматичний зміст складає особливу частину словозначення. Його можна назвати емоціоналом значення [Нікітін 1974: 35].

Таким чином, говорячи про розмежування оцінки та емоції, необхідно висвітлити питання лексичного значення слова.

Проблема значення в лінгвістиці висвітлює відношення між формою слова, предметом і поняттям. Сукупність цих трьох сутностей, співвідносних між собою, являє собою єдине ціле і складає кістяк лексичного значення. Лексичне значення являє собою цілісне комплексне явище, основу якого складає процес узагальненого відображення у свідомості людини реалій і засобів об'єктивної дійсності. Необхідно відмітити, що концепції, які висвітлюють власне лінгвістичний аспект значення, викладені в працях із загального мовознавства [Кацнельсон 1960; Уфимцева 1962], тому ми зупинимось лише на лексичному значенні слова.

Всі визначення лексичного значення, які мають відмінності в деяких деталях, витримують один загальний принцип: всі вони вказують на те, що лексичне значення є реалізацією поняття засобами мовної системи. Підкреслюється також, що «оскільки в понятті відображається реальна дійсність, значення слова співвіднесено з позамовною реальністю, разом з тим поняття не тотожне значенню, оскільки останнє має лінгвістичну природу і включає неконцептуальні компоненти: експресивні, емоційні та інші конотації» [Арнольд 1988: 106].

Понятійній частині лексичного значення відповідає денотативне значення слова. Тій частині лексичного значення, яка включає неконцептуальні компоненти, відповідає конотація. І оцінний, і емоційний компоненти входять до складу конотації.

Оцінний компонент значення слова співвідноситься із сферою раціонально-оцінного сприймання. Оцінне значення виражає узуально-закріплене ставлення членів мовного колективу до денотата, який співвідноситься із словом за типом «схвалення - несхвалення» [Арнольд 1988: 110-112].

Емоційний компонент значення слова співвідноситься із сферою емоційно-чуттєвого сприйняття. Слово наділене емоційним компонентом значення, якщо виражає будь-яку емоцію, або почуття.

Різниця між емоційним і оцінним значенням, на наш погляд, базується на використанні, зумовленому мовленнєвою інтенцією мовця. Емоційність є часткою мовлення, яке зумовлене психічним станом мовця. У даному випадку вираження його почуттів може і не переслідувати будь-які прагматичні цілі. Оцінність - це якість мовлення, зумовлена в першу чергу наміром того, хто говорить (мовця) досягти будь-якої прагматичної цілі: будь-яким чином впливати на духовний або фізичний стан адресата. Оцінне відношення прийнято розглядати

вміщує в собі вираз *I know*. У більшості випадків він присутній у реченні імпліцитно і виводиться слухачем. Проте іноді даний вираз експліцитно виражений і є орієнтиром для слухача в тому, що він цілком може довіряти ствердженню мовця та розглядати його як вірогідне, перевірене досвідом і часом.

Розглянемо складові частини даного виразу. Семантичним компонентом виразу *I know* є дієслово “знати”. Услід за Н.Д.Арутюною [Арутюнова 1988: 108] відносимо дієслово “знати” до модусу знання. Модус знання, на її думку, представлений такими одиницями мови, як *знати, бути відомим, розуміти, зрозуміло, здогадуватися* [Арутюнова 1988: 123]. Ми маємо на меті дослідити лише дієслово “знати”, котре є типовим представником цього класу. В розумінні терміну “модус” спираємося на введене Ш.Балі [Баллі 1955: 44] розрізнення диктуму та модусу. Модус може бути експліцитним, якщо займає по відношенню до диктуму синтагматично відокремлену позицію та імпліцитним, тобто таким, що мається на увазі. Модус завжди пов'язаний із суб'єктивним моментом висловлювання, а диктум з об'єктивним. Модус дає суб'єктивну інтерпретацію диктумної події, яка може подаватися в аспекті модальності (тобто можливості, ймовірності події та міри вірогідності повідомлення). Модус вміщує в собі ставлення мовця до пропозиції та необхідно передбачає наявність адресата, оскільки модус, повідомляючи слухачеві про те, як розцінює своє ствердження мовець, націлює слухача реагувати на нього відповідним чином. Вживання мовцем у модусній частині висловлювання виразу *I know* орієнтує слухача розглядати повідомлення в диктумній частині як вірогідне, істинне. Хоча слід зазначити, що вживання особового займенника для позначення суб'єкта знання в рамках даного виразу передбачає віднесення виразу до показників суб'єктивної, а не об'єктивної вірогідності.

Оскільки носієм знання завжди є людина, поняття “знання” розглядається у порівнянні з іншими поняттями. Так, Кант [1964: 673] розглядав поняття “знання” у порівнянні з поняттями “думка”, “віра”, “переконання”. Він вважав, що думка є свідоме визнання чогось істинним, недостатнє як з суб'єктивного, так і з об'єктивного боку. Якщо ж визнання істинності судження має достатньо засад з суб'єктивного боку, і в той же час вважається об'єктивно недостатнім, то воно називається вірою. Нарешті, і суб'єктивно, і об'єктивно

вживання та функціонування модальних слів у російській мові [Виноградов 1972; Труфанова 1997 та ін.]. На думку І.В.Труфанової [Труфанова 1997: 101], модальне слово *конечно* означає, що є спільна думка, яку розділяє слухач і від якої мовець в різних ситуаціях у різній мірі відсторонюється.

3) Модальні слова та вирази зі значенням “дійсно”, а саме: *really, actually, indeed, in fact, as a matter of fact, the fact is* та інші.

Наприклад:

In fact it had more the appearance of a once substantial farm; nothing very aristocratic about the facade of pale ochre plaster broadly latticed by reddish beams and counterpointed by dark brown shutters [Fowles, 34].

Основними семами в значенні цих модальних слів та виразів є семи “дійсність”, “реальність”, “істинність”, “впевненість”. Вживання даних одиниць у структурі висловлювання надає цього значення всій пропозиції.

4) Модальні слова зі значенням “очевидно”, а саме: *apparently, obviously, clearly* та інші. Наприклад:

But he clearly did not want to talk about them; as if they were moths around his candle, a pair of high-class groupies [Fowles, 51].

Про те, що людина не хоче говорити на якусь тему, ми судимо з її погляду, жестів та інших паралінгвістичних засобів. Основне значення даних модальних слів реалізується як відсутність перешкод до сприйняття чи розуміння факту, а на основі цього переконання адресата в тому, що йому слід прийняти факти, котрі повідомляються, у якості вірогідних.

5) Вирази *I know, It is known, I'm sure, I'm certain, I'm convinced, I have no doubt, It is evident, It is obvious* та інші. Наведемо приклади:

I'm pretty sure his name is Carlos [Hailey, 57].

It was evident to everyone now that this was no ordinary melting [Hailey, 6].

Вирази даної групи служать показниками глибокого переконання мовця у положенні, яке ним стверджується.

Розглянемо детальніше вираз *I know*. Даний вираз є провідним серед ряду засобів, які мовець вживає з метою запевнення слухача у вірогідності поданої ним інформації. Як правило, кожне ствердження

як один з видів модальності, які супроводжують мовні вирази. Ставлення мовця до дійсності, яке постулюється в значенні основної ознаки модальності, в тій або іншій мірі характерне для будь-якого висловлювання. Оскільки ставлення мовця до дійсності може виражатися різноманітними морфологічними, лексичними, фразеологічними, синтаксичними, інтонаційними, стилістичними засобами, то «модальність виявляється категорією, яка притаманна мові в дії, тобто мовленню, і тому є самою сутністю комунікативного процесу» [Гальперин 1981: 113].

Не можна не звернути уваги на той факт, що в працях англійських лінгвістів визначення модальності, як правило, не даються. Модальність розглядається як даність, і називаються лише форми, в яких вона проявляється. Деякі дослідники ототожнюють модальність і предикативність і вважають їх явищами одного порядку. Ще більш розповсюджене досить вузьке розуміння модальності як вираження відношення в плані достовірності/недостовірності, яке засновується на поняттях реальності та ірреальності судження в логіці [Распопов 1973].

Спільним для обох точок зору є наступне: необхідність виведення емоційно-експресивних відношень з кола модальності. Проти такого вузького підходу до модальності виступав В.В.Виноградов, який докладно розробив категорію модальності. Йому притаманне широке розуміння модальності як граматично вираженого ставлення мовця до дійсності, тобто його ставлення до змісту мовлення, співбесідника, себе самого. В поняття модальності входить і емоційно-експресивна оцінка мовця [Виноградов 1950: 38-79]. Теорія модальності, розроблена В.В.Виноградовим і його школою, особливо цінна як один з видів модальності.

Категорія модальності може бути представлена у двох видах – об'єктивно-модальне значення і суб'єктивно-модальне значення.

Ми будемо дотримуватися думки Н.С.Петрова, який визначає об'єктивну модальність як кваліфікацію змісту всього висловленого самим мовцем з точки зору його достовірності, а суб'єктивну – як «емоційне відношення реакції суб'єкта, який говорить, викликане загальною обставиною, загальною метою думок, фактом висловлювання з точки зору оцінки та емоційного висвітлення змісту висловлювання» [Петров 1982: 145]. Для оцінки важлива перш за все суб'єктивно-оцінна модальність або, як підкреслив І.Р.Гальперин,

«введення суб'єктивно-модального значення в загальну категорію модальності є важливим у розширенні рамок граматичного аналізу речення і служить містком, перекинутим від речення до висловлювання і тексту» [Гальперин 1981: 115].

У деяких працях модальність і оцінка розглядаються як однопорядкове явище. Інші автори вважають, що «оцінку можна розглядати як один з видів модальностей, які накладаються на дескриптивний зміст мовного вираження» [Вольф 1985: 11; Телия 1986: 22-23].

Ми приєднуємося до думки вищенаведених авторів, оскільки модальність – це відношення до дійсності взагалі, а оцінка передбачає оцінювання дійсності, тобто її можна і потрібно розглядати як складову частину категорії модальності.

Входячи до контексту, оцінка характеризується особливою структурою, що містить ряд обов'язкових і ряд факультативних елементів, які розглядалися нами вище. Цю структуру можна представити як модальну рамку, яка накладається на висловлювання і не зіставляється ні з його логіко-семантичною будовою, ні з синтаксичною [Вольф 1985: 11-21].

На завершення хотілося б підкреслити, що оцінна модальність визначається висловлюванням у цілому, а не окремими його елементами, і є компонентом висловлювання.

Досліджуючи структуру оцінки, не можна не згадати про класифікацію типів оцінки.

У ранніх працях з етики та аксіології звичайно виділялись не всі види оцінок. Загальна класифікація добра в Аристотеля зводиться до трьох основних типів: 1) зовнішні блага, 2) блага, що відносяться до душі, 3) блага, що відносяться до тіла [Аристотель 1983: 66]. Т.Гоббс виділяє три види добра: 1) добро в обіцянці, 2) добро в дії, 3) добро як засіб. Він виділяє і стільки ж видів зла: 1) зло в обіцянці, 2) зло в дії і результаті, 3) зло як засіб - марний, невігідний, шкідливий [Гоббс 1964: 86].

Більшість авторів розрізняє дві категорії цінностей: добро як засіб і добро як ціль, або, інакше, відносне та абсолютне, тривіальне та вище, зовнішнє та інгерентне, інструментальне та автономне добре [Мур 1984; Наре 1972].

Найбільш повна класифікація оцінок була запропонована фон Врігтом. Одне з важливих теоретичних положень, розвинутих фон Врігтом, стосується єдності «добра». Він розглядає різні види

За наявності таких показників мовленнєва одиниця розглядається з позиції довіри тому ствердженню, яке вона передає. Оцінюючи висловлювання як вірогідне/невірогідне, слухач враховує при цьому ряд факторів, які характеризують мовця, а саме: соціальний статус, вік, розумові здібності, знання, мету, відкритість та щирість, розумове та фізичне здоров'я мовця, особисте/колективне ставлення до слухача, національні та культурні риси мовця та ін. Підтвердження цьому знаходимо у Г.Г.Почепцова [Pochepstov 1999: 79].

Завданням даного дослідження є вияв впливу лінгвістичного фактору на слухача, який є переконливим у сукупності з відповідними соціальними та індивідуальними характеристиками мовця і служить для запевнення слухача у вірогідності того, що повідомляється. Показниками вірогідності у висловлюванні служать:

1) Дієслова *to tell, to say, to report, to inform, to state, to declare* разом з посиланням на джерело інформації. Наведемо приклад: *She touched the age-blackened handrail that mounted beside them. "This is the fifteenth century. They say..."* [Fowles, 37]. *England and Canada were major supply sources of spurious U.S. currency. The agents also reported that an incredible amount was circulating in Europe* [Hailey, 25].

Вживання дієслів говоріння у всіх своїх різновидах має на меті передати висловлювання іншої особи найближче до змісту його вихідного варіанту, і тому слухач розцінює таке повідомлення як вірогідне. Услід за О.В.Падучевою [Падучева 1988: 42] вважаємо, що дієслова говоріння в контексті речення, що передує інформації, яка передається мовцем, розуміється як «повідомляти істину», тобто в цих дієсловах «висвітлюється» те значення, котре пов'язане з істиною і, відповідно, зі знанням.

2) Модальні слова та вирази зі значенням впевненості, а саме: *surely, for sure, sure, certainly, for certain, of course, undoubtedly, no doubt, without doubt*. Наприклад: *Without doubt, there was cash missing, and precisely the amount she had stated all along* [Hailey, 34]. *For sure, without him it would have stayed an idea, and not much more* [Hailey, 17].

Привносячи у висловлювання значення впевненості, модальні слова та вирази даної групи надають йому істинного, загальнозначимого, вірогідного характеру. Це підтверджують вчені, які досліджують

Newsweek: 11.11.1996; 2.12.1996; 16.06.1997.
People: 23.01.1996; 26.05.1997; 29.12.1997 – 5.01.1998; 1.06.1998; 13.07.1999.
Time: 2.02.1998; 8.06.1998; 25.01.1999.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Апалат Ганна Петрівна – аспірантка кафедри граматики та історії англійської мови Київського державного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: прагматика, аналіз дискурсу, когнітивна лінгвістика.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2000 р.

ЗНАЧЕННЯ ВИРАЗУ *I KNOW* ПРИ ОЦІНЮВАННІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ЯК ВІРОГІДНОГО В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Вікторія Березенко (Київ)

Дана стаття присвячена опису концептуальної сфери знання, яка представлена в англійській мові головним чином дієсловом *to know*. Особлива увага у статті приділяється дослідженню вживання і функціонування виразу *I know*. Метою дослідження є перевірка функції *I know* як показника вірогідності. Дослідження емпіричного матеріалу, відібраного з англійської літератури, доводить, що вживання аналізованого виразу дійсно робить висловлювання вірогідним.

The article deals with the description of the conceptual field of knowledge, presented in the English language mostly by the verb *to know*. A special emphasis in the paper is laid upon investigating the use and functioning of the expression *I know*. The study aims to test whether *I know* can serve as an indicator of credibility in an utterance. The research of the empirical material extracted from the English literature shows that the use of the expression under analysis does make the utterance credible.

Хоча один із постулатів спілкування Грайса твердить “Говори лише правду”, слухач в умовах міжособистісного спілкування завжди здійснює оцінку вірогідності повідомлення мовця. Мовець, у свою чергу, усвідомлюючи можливість виникнення недовіри у слухача до його повідомлення, намагається будувати своє висловлювання таким чином, щоб запевнити слухача в його вірогідності. З цієї метою мовець використовує відповідну лексику та граматичні конструкції, які сприяють правильному визначенню слухачем характеру інформації.

відношень, які дозволяють виявити єдність у багатоманітності. Найбільш загальний путь зводиться до застосування родо-видового принципу. Фон Врігт пише не про види, а про форми гарного. Він постулює наступні шість форм «добра»: 1) інструментальне добро; 2) технічне добро, 3) добро сприяльності, 4) добро утилітарне, 5) медичне добро, 6) гедоністичне добро. Етична оцінка розглядається автором як вторинна, похідна від оцінки сприяння. Фон Врігт однак не вважає, що його класифікація вичерпує все багатоманітне використання оцінних предикатів. Мова йде лише про виділення стержневих категорій [Wright 1963].

Аксіологічні значення в мові представлені двома типами: загальнооцінним і частковооцінним. Перший тип реалізується прикметниками «гарний» і «поганий», а також їх синонімами з різноманітними стилістичними та експресивними відтінками. Саме на загальнооцінних значеннях і створена класифікація, запропонована фон Врігтом. Загальнооцінні значення виражають холістичну оцінку, аксіологічний підсумок [Арутюнова 1988: 75].

Друга група більш різноманітна й обширна. До неї входять значення, які дають оцінку одному з аспектів об'єкта з певної точки зору. В класифікації частковооцінних значень, запропонованій Н.Д. Арутюною, взяті до уваги характер заснування оцінки, її мотивації. Виділені нею групи частковооцінних значень суттєво різняться між собою за діапазоном, який поєднується, тобто за тим, які види об'єктів вони здатні кваліфікувати. Як підкреслює Н.Д. Арутюнова, «оцінка створює зовсім особливу, відмінну від природної таксономію об'єктів і подій» [Арутюнова 1984].

Кожна група може класифікувати різні за своєю природою об'єкти. Розширення сфери, яка поєднує оцінні визначення, несе на собі сліди логіки щоденного аксіологічного мислення.

Частковооцінні значення можуть бути поділені на три групи, які включають сім розрядів. Перша група – це сенсорні оцінки, тобто оцінки, пов'язані з відчуттями. Вони діляться на: 1) сенсорно-смакові, або гедоністичні оцінки, 2) психологічні оцінки, в яких зроблений крок у сторону раціоналізму, осмислення мотивів оцінки: а) інтелектуальні оцінки і б) емоційні оцінки.

Другу групу утворюють сублімовані, або абсолютні, оцінки. До них відносяться два розряди: 1) естетичні оцінки, що впливають із синтезу

сенсорно-смакових і психологічних оцінок, 2) естетичні оцінки, які мають на увазі норми.

Останні три розряди входять до групи раціоналістичних оцінок. Ці оцінки пов'язані з практичною діяльністю людини, практичними інтересами і досвідом. Вони включають: 1) утилітарні оцінки, 2) нормативні оцінки, 3) телеологічні оцінки.

Таким чином, у даній класифікації мова йде про ті види цінності, які можуть вважатися тривіальними, або відносними. Уявлення про відносні та абсолютні оцінки формується в ході практичної діяльності людини [Арутюнова 1988: 75-76; Wittgenstein 1965].

Отже, оцінку можна представити у вигляді модальної рамки, головними елементами якої є суб'єкт і об'єкт, які пов'язані оцінним предикатом. Крім того, до модальної рамки оцінки входять, як правило, імпліцитно, шкала оцінок і стереотип, на які орієнтована оцінка в уявленні мовців.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Аристотель 1983 – Аристотель. Соч.: В 4 т./ Мысль. - 1983. - Т.2: Категории.- С.51-90.
- Арнольд 1988 – Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка.- М.: Просвещение, 1990. - 300 с.
- Арутюнова 1988 – Арутюнова Н.Д. Событие. Факт. - М.: Наука, 1988.-341 с.
- Арутюнова 1984 – Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка // Проблемы структурной лингвистики. - М.: Наука, 1984. - С. 5-23.
- Василенко 1966 – Василенко В.А. Ценность и ценностные отношения // Проблема ценности в философии. - М.-Л.: Наука, 1966.- С. 41-49.
- Виноградов 1950 – Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах русского языка // Труды Ин-та русского языка. - 1950. - Т.2. - С.38 - 79.
- Вольф 1985 – Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985.—228 с.
- Гальперин 1981 – Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического анализа.- М.: Наука, 1981. - 138с.
- Гоббс 1964 – Гоббс Т. Избранные произведения: В 2 т./ Мысль. - М., 1964. - Т.2: Левиафан. - С.45-678.
- Ивин 1970 – Ивин А.А. Основания логики оценок. - М.: МГУ, 1970. - 230 с.
- Кацнельсон 1965 – Кацнельсон С.Д. Содержание слова, значение и обозначение.- М. - Л.: Наука, 1965. - 110с.
- Кунин 1980 – Кунин А.В. Механизм окказиональной фразеологической номинации и проблема оценки // Сборник научн. трудов МГПИИЯ. - М.: МГПИИЯ. - 1980. - Вып. 168. - С. 158-185.
- Лукьянова 1976 – Лукьянова М.А. О соотношении понятий «экспрессивность», «эмоциональность», «оценочность» // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. - Новосибирск: Изд. Новосиб. гос. ун-та. - 1976. - Вып.5. - С. 3-21.

Таким чином, семантична модель текстів-інтерв'ю складається з семантичного ядра та периферійної зони. Семантичне ядро текстів-інтерв'ю містить інформацію про основний зміст інтерв'ю. Формальна і змістовна стереотипність текстів-інтерв'ю дозволяє змоделювати їх семантику за допомогою сценарію, який можливо описати таким чином – це розповідь (інформація) про те, що (ТАКИЙ) ДЕХТО ПОВІДОМЛЯЄ і / або ВВАЖАЄ ЩОСЬ (ДЕСЬ) (КОЛИСЬ). До периферійної зони даного типу тексту входить інформація про сам текст. До тематичних складових периферії належать відомості про інтерв'юєра, респондента, експерта.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Барманкулов 1979 – Барманкулов М.К. Журналистика для всех (общность и специфика жанров печати, телевидения и радиовещания).– Алма-Ата, 1979.– С.11.
- Григораш 1974 – Григораш Д.С. Журналистика у термінах і виразах. – Львів, 1974. – С.95.
- Дейк ван, Кинч 1989 – Дейк Т.А. ван, Кинч В. Макростратегии // Язык. Познание. Коммуникация. – М., 1989. – С.41-68.
- Жаботинская 1992 – Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка). – М., 1992. – С.68.
- Жаботинская 1997 – Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования // Лінгвістичні студії. – Черкаси, 1997. – Вип 2. – С.3-11.
- Минский 1979 – Минский М. Фреймы для представления знаний. – М., 1979. – С.37.
- Мороховська 1993 – Мороховська Е.Я. Основы грамматики английской речи. Теория і практика. – К., 1993. – С.454.
- Селіванова 1999 – Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К., 1999. – С.77.
- Тищенко 1980 – Тищенко В.М. Интервью в газете: теория и практика развития жанра: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.10. – М., 1980. – С.23.

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

- CCEED 1990 – Collins Cobuild Essential English Dictionary. – The University of Birmingham: Collins Publishers, 1990.– P.415.
- CCELD 1991 - Collins Cobuild English Language Dictionary. – London: Harper Collins Publishers, 1991.– P.765.
- CED 1990 – Chambers English Dictionary. – Edinburgh, 1990.– P.748.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Financial Times: 20/21.02.1999.

Слот ТАКИЙ відіграє дуже важливу роль в семантиці текстів-інтерв'ю, він розкриває фізичні й духовні характеристики респондента, рід його діяльності, створює образ респондента і підтверджує його статус "експерта". Аналіз матеріалу дозволив виділити такі семантичні складові, що входять до слоту ТАКИЙ:

1) вік

fortysomething Glicksman and Orenstein, 36

[People 13.07.1999]

2) сімейний стан

Jenkins, 36, and single... [People 23.12.1996].

3) рід діяльності

55-year-old singer [Time 2.03.1998]

4) чим відомий респондент

a Los Angeles Plastic surgeon who has coauthored five papers on Botox

[People 1.06.1998]

5) зовнішній вигляд

the tall restaurateur, a pleasant enough fellow with a slightly limp handshake [Financial Times 20/21.02. 1999]

6) психічні характеристики

... in an uncharacteristically somber mood... [Time 25.01.1999].

На семантичне ядро тексту-інтерв'ю нашаровується периферійна зона [Мороховська 1993:454]. До цієї зони входить інформація про сам текст. На нашу думку, периферійна зона текстів-інтерв'ю може бути представлена як список. Аналіз матеріалу дозволив виділити такі семантичні складові периферійної зони тексту-інтерв'ю: інтерв'юер, респондент, експерт.

У кожній семантичній складовій периферії можна виділити ряд підтем.

ІНТЕРВ'ЮЄР

- видання, на яке працює
- спеціалізація
- професійний статус
- психологічна характеристика
- інші інтерв'ю, написані кореспондентом

РЕСПОНДЕНТ

- приватне життя
- спосіб життя
- хобі
- поведінка під час інтерв'ю
- обставини, за яких відбувалось інтерв'ю

ЕКСПЕРТ

- вік
- професія/рід діяльності

Мур 1984 – Мур Дж. Принципы этики: Пер. с англ. - М.: Наука, 1984. - 326 с.

Никитин 1974 – Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании.- Владимир: Изд. Владимирск. гос. пед. ин-та, 1974. - 222с.

Петров 1982 – Петров Н.Е. О содержании и объеме языковой модальности.- Новосибирск: Наука, 1982. - 116с.

Разинкина Н.М. О разграничении понятий «эмоциональное значение» и «эмоциональная окрашенность» // Иностран. яз. в школе. - 1968. - №1. - С. 33-36.

Распопов 1973 – Распопов И.П. Очерки по теории синтаксиса. - Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1973. - 220с.

Телия 1986 – Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц.- М.: Наука, 1986. - 143с.

Уфимцева 1962 – Уфимцева А.А. Опыт изучения лексики как системы. - М.: АН СССР, 1962. - 287с.

Шаховский 1969 – Шаховский В.И. Некоторые способы выражения эмотивно-субъективной оценки в сфере имен существительных современного английского языка: Автореф. дис... канд. филол. наук 10.02.04 / МГПИИЯ. - М., 1969. - 25 с.

Hare 1972 – Hare R.M. The language of morals. - London:Oxford Univ. press, 1972.- 202 p.

Hudson 1980 – Hudson W.D. A Century of moral philosophy. - New York, 1980. - 186 p.

Prior 1949 – Prior A.N. Logic and the basis of ethics. - Oxford: Clarendon Press, 1949. - XI, 111p.

Wierzbicka 1972 – Wierzbicka A. Semantic primitives. - Frankfurt a.M.: Athenaum-Verl., 1972. - 235p.

Wittgenstein 1965 – Wittgenstein Z. A lecture on ethics. - Philos. Rev.: Oxford: Blackwell, 1965. - 72 p.

Wright 1963 – Wright I.H. von. The varieties of goodness. - New York, London: Clarendon press, 1963. - 325p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Приходько Ганна Іллівна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної мови Запорізького державного університету.

Наукові інтереси: оцінка в мовленнєвій діяльності.

Стаття надійшла до редакції 8.06.2000 р.

СИМВОЛ ЯК ВИРАЗНИК СПЕЦИФІКИ ІДІОЛЕКТУ ПИСЬМЕННИКА

Олена Семенець (Кіровоград)

Стаття присвячена аналізу функціонування символічних лексем у сфері "діалогу" поетичних ідіолектів М. Хвильового та С. Маланюка. Досліджується смислова перспектива символічних

образів та їх творче переосмислення в процесі взаємодії письменницьких ідіолектів.

This article is devoted to the analysis of the symbolic lexems functioning in the sphere of the “dialogue” of M. Hviliovii’s and E. Malanyuk’s poetic idiolects. Semantic perspective of symbolic images and their creative interpretation in the process of interaction of the writers’ idiolects are investigated.

Провідна стильова риса новел М. Хвильового – музична стихія та виразний ліричний струмінь як структурні принципи організації тексту. Є. Маланюк, відзначаючи панмузикалізм, започаткований П. Тичиною, як питому рису українського письменства 1920-х років, ставив творчість М. Хвильового в безпосередній генетичний зв’язок з поезією П. Тичини: “Соняшні кларнети” через “Замість сонетів і октав” творять з “Синіми етюдами” неперервальну послідовність” [Маланюк 1962: 263-264]. У зв’язку з цим в історії української імпресіоністичної новели Є. Маланюк виділяє дві основні лінії: “графічний”, “дереворитний” імпресіонізм В. Стефаніка – і ритмізовану, внутрішньо-музикальну, фонічно інструментовану мову новел М. Хвильового, з притаманним його стилю “імпресіоністичним телеграфізмом речень (вони не мазки, а н о т и)” [Там само: 263] (розбивка автора).

Микола Хвильовий – представник яскраво вираженого рекурсивного напрямку в прозі ХХ ст., причому різноманітні власне мовні вияви даної стильової манери (поетична етимологія, акцентовані повтори слів та синтаксичних конструкцій, численні вставлені конструкції, а також ті особливості семантико-синтаксичного плану, які відбиваються специфікою авторської пунктуації) зумовлені компресією авторської думки, відкриттям нових художніх смислів і зближують його новели саме з поетичним, віршованим текстом.

Романтичним світосприйманням М. Хвильового визначається просторово-часова організація художнього світу в його новелах. Трагічна розбіжність мрії та дійсності спричинює контрастне протиставлення двох часових планів: з одного боку, непривабливе сьогодення, змальоване в приземлено-реалістичних тонах, з іншого – омріяне майбутнє чи манливе романтизоване минуле. Протиставлення мрії та далекої від неї дійсності виражається, наприклад, у новелі “Арабески” контрастами аксіологічної модальності у зв’язку з образом міста: спочатку рефреном у творі проходить “Я безумно люблю город”, – а в завершенні новели образ сучасного міста оточений полем негативної аксіології, йому протиставляється часовий план майбутнього, “епохи

- життя плейбою;
- гроші.

[Financial Times 20/21.02.1999]

Сценарій даного тексту буде виглядати так:

ТАКИЙ

ПОВІДОМЛЯЄ ЩОСЬ

ДЕХТО

ВВАЖАЄ ЩОСЬ

ТУТ

Таким чином, інтерв’ю-портрет – це інформація про те, що така-то особа, яка дає інтерв’ю, повідомляє і / або висловлює думки про різні події і факти.

Поряд зі слотами ПОВІДОМЛЯЄ і / або ВВАЖАЄ ЩОСЬ, центральна позиція в сценарії тексту-інтерв’ю належить слоту ДЕХТО, який називає респондента. Згідно з багатьма визначеннями інтерв’ю, респондент має бути видатною особою [CED 1990:748; SSEED 1990:415; SSE LD 1991:765], компетентною особою [Барманкулов 1979:11; Тищенко 1980:13; Григораш 1974:95]. Аналіз текстів-інтерв’ю у англомовній пресі показав, що слот ДЕХТО називає респондента, якщо він широко відомий і його імені та прізвища досить для того, щоб привернути увагу читача і створити образ компетентної, авторитетної особи, наприклад: Bill Clinton [People 20.12.1997–5.01.1998].

Якщо респондент не дуже відомий, тобто його імені та прізвища недостатньо, щоб створити образ компетентної, авторитетної особи, до слоту ДЕХТО входить семантична складова – посада. Наприклад Prime Minister Mian Mohammed Nawaz Sharif [Time 8.06.1998].

До слоту ДЕХТО може входити семантична складова рід діяльності, яка надає респонденту статус експерта, компетентної особи і пов’язана з темою інтерв’ю. Наприклад, Sociologist Arlie Russell Hochschild [People 26.05.1997]. Таким чином, в текстах-інтерв’ю до слоту ДЕХТО входять такі семантичні складові:

- ім’я і прізвище респондента;
- посада респондента;
- рід діяльності респондента.

“Prisoner of the Mountains”, his award-winning film about Russia’s centuries-old efforts to subdue and conquer the Caucasus region.

Семантичні складові слоту ПОВІДОМЛЯЄ ЩОСЬ задаються переліком:

- тема фільму “Prisoner of the Mountains”;
- пояснення назви фільму;
- майбутнє російського кіно;
- вплив американської кіноіндустрії та Голівуду;
- різниця між проживанням у Каліфорнії та у Москві і т.д.

[Newsweek 16.06.1997]

Даний текст описується сценарієм

ТАКИЙ

ДЕХТО ПОВІДОМЛЯЄ ЩОСЬ

Розглянемо інтерв’ю-повідомлення і точка зору «портрет». Інтерв’ю Playboy Dane With A Grating Sense of Humour має семантичні складові, що відповідають слотам:

ТАКИЙ: *a restaurateur who caters for ladies who lunch; the dashing Dane, created Princess Diana’s favourite place for a ladies’ lunch; the man who flies helicopters and who goes out with “it” girls, models and aristocrats. He is the tall, handsome restaurateur who understands the eating habits of London’s smartest women better than they do themselves...*

ДЕХТО: *Mogens Tholstrup*

ТУТ: *at the entrance to Daphne’s in South Kensington.*

Слоти ПОВІДОМЛЯЄ ЩОСЬ і ВВАЖАЄ ЩОСЬ містять перелік семантичних складових.

ПОВІДОМЛЯЄ ЩОСЬ:

- гастрономічні вподобання;
- останній рестораний проект;
- ставлення до лівої преси;
- хобі.

ВВАЖАЄ ЩОСЬ / ВИСЛОВЛЮЄ ПОГЛЯДИ:

- джерело свого успіху;

великого Ренесансу”: “... Тихий вечір. Синій вечірній город. Азія. І я цього тут не бачу: ні проституток, ні чорної біржі, ні старців, ні бруду. Я бачу: ідуть квакери – не ті, XVII віку, а ці, сповідники світла, горожани щасливої країни. І я вірю, я безумно вірю: це – не квадратура кола, це – істина, що буде на моєму сентиментальному серці” [318]¹.

Образ міста в поезії Є. Маланюка “Березіль” (1932 р.), присвяченій Миколі Хвильовому: “<...> Місто чорно гуло, як печера, – Улоговина тіл і душ” [370], – більшою мірою викликає асоціації з новелою “Я (Романтика)”. Різняться лише звукове тло подій: “Город мертвий. <...> Город причаївся. Тьма” [326] і “перестрілка” за містом – у новелі М. Хвильового; “місто гуло”, “за містом – мовчання” – у вірші Є. Маланюка.

“Талант, що прагнув до зір” – так озаглавив свою передмову до двотомного видання творів М. Хвильового Микола Жулинський, на завершення статті цитує рядки з поеми М. Хвильового “Електричний вік”:

Так споконвіку було.

Одні упирались з ганчіркою в руці,

а другі тяглися до стяга зорі

і йшли за хвостами комет,

горіх розкусивши буття.

І хіба посміє вічність

шпурнути в моє обличчя

докір? [87]

“<...> я до безумства люблю небо, трави, зорі <...>” [123], – писав М. Хвильовий у “Вступній новелі”. Як виразна символічна деталь виступають зорі й у вірші Є. Маланюка, присвяченому М. Хвильовому: “<...> І дзвеніла від зір тишина”, “Зорясте небо в вічність провалилось”. Зорі в художньому світі новел М. Хвильового падають: “... А ранки цвітуть перламутром і падають вранішні зорі в туман дальнього бору” [328], “<...> ішли росяні ранки і падали перламутри” [322] (“Я (Романтика)”). У новелі “Арабески” – падають, щоб прозвучати, – як розповідає про це Марія: “<...> коли у вишневих садках моєї чумацької країни жевріють зорі: падають на ягоди крізь темну темряву літньої синьоблузої ночі й падають на ставки, щоб прозвучати” [301].

Події новели “Синій листопад” відбуваються на північному Кавказі, тому природно, що, падаючи, вони зникають за горами: “Дрижали зорі

й сполохано перебігали до небокраю, до гірського масиву” [206],– і разом із солоними морськими вітрами, котрі джигітують на схід, відлітають і пісні: “Деся співали червоноармійці кавказьких пісень і радянських пісень. Думалось, що й пісні теж зникають у Закаспі, бо й пісні були солоні й забуті, мов мільйони літ” [210]. Можливо, відлуння цих пісень, що квітнуть разом із весняним цвітом вимріяної, але нездійсненої “загірної комуни”, звучить у творі Є. Маланюка: “<...> Та, здавалось, то – цвіт черешні, То – заобрійні квітнуть пісні”.

Так само музично звучать зорі за горами й у новелі “Силуети”, лунають музичним рефреном: “На прозорій чистій блакиті зорі творили нечувану загірну симфонію” [194], “Небо відходило вдаль. Зорі творили нечувану загірну симфонію” [199].

Місце дії більшості новел М. Хвильового – степ: “милий степовий край”, “слобожанські безкраї степи” (“Силуети”), “мовчазний степ” (“Я (Романтика)”). Якщо в зображенні степу в поезіях Є. Маланюка акцентована площинність, рівність, необмеженість простору, то в художньому світі новел М. Хвильового дещо дивним, несподіваним на перший погляд видається постання гір, значних підвищень у цьому степовому ландшафті, пор. в новелі “Силуети”: “потяг летить за гори, за ліси, на північ” [189], “загірна симфонія” зір [194, 199], “жевріє свіча загірного сонця” [200], а також метафоричне використання “гори важких хмар, що мовчазно стоять над покрівлями” [195]. У новелі “Я (Романтика)” письменник використовує цілу низку лексем семантичного об’єднання “узвишся”, причому в більшості випадків уживається множинна форма іменників: “жевріють кургани” [322], “за курганом грохотали панцерники” [332], “біжить у могилах дорога” [322], “за дальніми кучугурами горять села, горять степи” (325), “На міській башті за перевалом тривожно дзвенить мідь. То б’є годинник” [323], “... Знову на далекій міській башті за перевалом дзвенить мідь: то б’є годинник” [325], “проходжу перевали” [322], “Таємні вершники летять, ритмічно похитуючись, до одрогів <...>” [322], “Там, за одрогами сизого бору, спалахують блискавиці і накипають, і пінять гори” [322], “... Із-за дальніх одрогів виринав місяць” [336]. Якщо кургани, могили, кучугури природно пов’язані з рельєфом східної України, то перевали, одроги, безперечно, слугують засобом романтизації зображуваного. І в цьому аспекті показовим для стилістики новели “Я (Романтика)” є поєднання різнопланових

Розглянемо інтерв’ю-“портрет”. Текст Bill Clinton є прикладом інтерв’ю-точка зору “портрет”. Семантичні складові цього тексту відповідають слогам:

ТАКИЙ: *The first Democrat since FDR to be reelected President, 51.*

ДЕХТО: *President William Jefferson Clinton.*

Семантичні складові слоту ВВАЖАЄ ЩОСЬ / МАЄ ДУМКУ задаються таким переліком складових:

- домашні тварини;
- всиновлення дітей;
- відносини з дочкою;
- спогади про принцесу Діану;
- ставлення до критики президентської діяльності Клінтона;
- книги;
- вплив судового позову Пола Джонс на сімейні стосунки Клінтона;
- плани на майбутнє;
- кінофільми.

ЗАРАЗ: *Dec 12, 1997, shortly after dusk*

ТУТ: *in Washington, in the Oval Office*

(People 29.12.1997- 5.01.1998).

Таким чином, семантичне ядро цього тексту може бути представлено сценарієм:

ТАКИЙ

ДЕХТО ВВАЖАЄ ЩОСЬ

ЗАРАЗ ТУТ

Отже, даний текст є інформацією про те, що Б. Клінтон (ДЕХТО), перший, після Ф.Д.Рузвельта, президент, член демократичної партії, якого обрали на другий термін, і якому 51 рік (ТАКИЙ), має думки про домашніх тварин, всиновлення дітей і т.д. (ВВАЖАЄ ЩОСЬ). Свої погляди президент висловлює у Вашингтоні, в Овальному Кабінеті (ТУТ), дванадцятого грудня 1997 року, невдовзі після того, як стемніло (ЗАРАЗ).

Прикладом інтерв’ю-повідомлення “портрет”, на нашу думку, є текст The Eternal Battlefield. Семантичні складові даного тексту відповідають слогам:

ДЕХТО: *Sergei Bodrov*

ТАКИЙ: *Once a little-known Russian film director and screenwriter, Sergei Bodrov, 49, gained international acclaim thanks to*

Отже, даний текст можна описати таким сценарієм: це інформація про те, що доктор Байндер (ДЕХТО), який займається пластичною хірургією у Лос-Анджелесі (ТАКИЙ), повідомляє, що токсин Ботокс (ЩОСЬ), речовина такої сили, що в чистій формі пів чайної ложки Ботоксу може вбити всю Велику Британію, і водночас – це найбезпечніші ліки (ТАКЕ). При ін'єкції він тимчасово паралізує мускули під зморшками і т.д. (ДІЄ ТАК).

Прикладом інтерв'ю-повідомлення і точка зору “проблема” є текст Humans And Other Beasts. Цей текст описується сценарієм, що включає слогі:

ДЕХТО: *Peter Beard*

ТАКИЙ: *was trampled by an elephant... the world-famous fashion photographer; wildlife defender and profligate party animal was mauled in the pages of Vanity Fair magazine.*

ХТОСЬ / ЩОСЬ ДІЄ НЕ ТАК: *If you just put all those fences and boundaries around wildlife, you'd better be pretty damn smart so you understand how to manage it... it created starvation... we are the ones who have squeezed animals into tiny little park-ettes which are then mismanaged by our greedy, ignorant politicians etc.*

ХТОСЬ МАЄ ДІЯТИ ТАК: *If we really wanted wildlife, we'd do a lot of things differently*
(Newsweek 2.12.1996)

Отже, цей текст є повідомленням (інформацією) про те, що Пітер Беард (ДЕХТО), всесвітньовідомий фотограф, захисник природи і т.д.(ТАКИЙ), повідомляє, що огорожі та кордони у заповідниках призвели до голоду серед тварин (ХТОСЬ ДІЄ НЕ ТАК). На його думку, якщо люди бажають зберегти природу, вони повинні змінити свою поведінку (ХТОСЬ МАЄ ДІЯТИ ТАК).

Таким чином, інтерв'ю-“проблема” – це інформація про те, що така-то особа, що дає інтерв'ю, робить повідомлення і / або висловлює думки про те, що десь і колись існує проблема та про шляхи її розв'язання.

лексичних одиниць у межах вузького контексту – одного речення, наприклад: “Я виходжу на безгранні поля, проходжу перевали і там, де жевріють кургани, похиляюсь на самотню пустельну скелю” [322].

Важливу грань ідейно-естетичного навантаження цих назв височин виявляє синтаксична сполучуваність лексем при утворенні метафоричної номінації в новелі “Силуети”: “З далеких курганів республіки на лоні сизої безвісті палахкотіли заграви <...>” [194]; пор. також тричі повторюваний рефрен у цьому творі: “– Слава в верхів'ях революції, і на землі радість!” [196, 200]. Даний рефрен алюзивно пов'язаний зі словами християнської молитви “Слава в вишніх!”; їх трансформація (зв'язок з горами та революцією) зумовлена стильовою домінантою ранньої творчості М. Хвильового. Цікаво, що той самий біблійний вислів використовує в ранній поезії й Євген Маланюк – цілком своєрідно, підпорядковуючи понадзавданню своєї творчості. Цитата з Біблії звучить як гімн рідній землі на початку й наприкінці вірша “Весна”, утворюючи обрамлення, і в обох випадках повторюється смислова рима в вишніх – вишнях:

Співає сонце: Слава в вишніх!

Весняний день в теплі умлів.

Бує на розквітлих вишнях

Солодке молоко землі.

<...>

Все сниться молоко на вишнях.

Та не на цих, а тих, що там, –

Де рідне сонце славу в вишніх

Співа полишеним степам [105].

Мотив молитви в завершенні новели М. Хвильового “Силуети” втілює омріяну ідею всесвітньої та вічної революції – ідею, котра поглиблює смислову перспективу символічних образів “свіча загірного сонця”, “чітка віфліємська зоря” в цьому творі: “<...> ходять бояни невідомих комун і співають вечірню молитву, коли жевріє свіча загірного сонця:

— Слава в верхів'ях революції, і на землі радість!

І чути ще боянову молитву під тихий акомпанемент земного хору – весняного шуму. Стоїть чітка віфліємська зоря. Боян дивиться вдаль і тихо каже: “<...> твоє життя, ти, твої рухи, твій кожний день – це агітація невідомих комун. Чого ж вони хочуть від мене? Невже я вирву своє

чингальне серце, невже я зможу погасити цей надзвичайний ранковий пожег?” [200]. Поєднання в одному контексті елементів різнопланових шарів лексики (молитва, боян, аккомпанемент, комуна, агітація) створює колорит незвичайного, екзотичного – так само, як і присутність муедзина та загірної Мекки в дивних і вигадливих “Арабесках”: “І тоді в молитовному екстазі я дивлюся, як мільйон разів дивився, в далекий димок на курган, де скликає муедзин до загірної Мекки” [318].

Разом з тим важливим є тло епістемічної модальності невідомого, що виражає неосягненність вимріяного, але нездійсненого ідеалу революції: “З далеких курганів республіки на лоні сизої безвісті палахкотіли заграви <...>” [194], “агітація невідомих комун” [200], “силуети цих чудних невідомих людей” [201], – з чим пов’язана й сама назва новели “Силуети”. Пор. також у “Синьому листопаді”: “Ще проходив невідомий синій листопад. Плентався по садках, по городах, заходив під стріхи й відходив за вітрами, такий же невідомий, невідгаданий і мовчазний” [206]; у новелі “Я (Романтика)”: “Воістину: це була дійсність, як зграя голодних вовків. Але це була й єдина дорога до загірних озер невідомої прекрасної комуні” [337], “... Я зупинився серед мертвого степу: – там, в далекій безвісті невідомо горіли тихі озера загірної комуні” [339] – у завершених новели. Очевидно, близький художній зміст у новелі “Я (Романтика)” виражають і димки на обрії: “І знову передгрозові блискавиці різали краєвид. *На дальньому обрії* за цегельнею підводились димки” [331], “... Куріли далі. Знову спалахували димки *на горизонті*. Над городом хмарою стояв пил. Сонцемідь, і неба не видно. Тільки горова мутна курява мчала *над далеким небосхилом*” [334].

Зі специфікою художнього простору новел М. Хвильового, з “горами” на горизонті нерозривно пов’язаний символічний образ “загірної комуні” як ідеалу справедливого майбутнього, гуманізму й гармонійної світобудови. В аспекті стилетворення в новелах М. Хвильового важливими є висока частотність прикметника загірний: загірна даль, тихі озера загірної комуні, загірні озера невідомої прекрасної комуні, моя мати – прообраз загірної Марії; пор. також: молоде загір’я (“Я (Романтика)”); далекий загірний голос, загірна Мекка (“Арабески”); загірні гони (“Пудель”), – продуктивність цієї словотворчої моделі, пор.: заозерний край (“Елегія”), заозерні краї (“Арабески”), – релевантною є також висока частотність прикметника

ДЕХТО: *sociologist Arlie Russell Hochschild*
ВВАЖАС ДЕХТО РОБИТЬ НЕ ТАК: *the richer the employees, the less likely they were to be interested in part-time work.*

ТУТ: *ideal family-friendly company (Amerco)*
ДЕХТО ПОВИНЕН ДІЯТИ ТАК: *We need fundamental social change: men who are willing to share parenting and housework, communities that value work in the home as highly as work on the job and policymakers who will demand family-friendly reforms. And we need a public debate about the importance of investment in the families.*
(People 26.05.1997)

Отже, зміст цього інтерв’ю можна розглядати як повідомлення (інформацію) про те, що соціолог Арлі Расселл Гохшільд (ДЕХТО), 57 років, автор кількох книг, професор Каліфорнійського університету в Берклі, яка спостерігала за службовцями (ТАКИЙ) у компанії, що проводить політику підтримання сім’ї (ТУТ), вважає, що чим заможнішими є службовці, тим менш вони зацікавлені у неповному робочому дні (ДЕХТО ДІЄ НЕ ТАК). На її думку, потрібні ґрунтовні соціальні зміни (ХТОСЬ МАЄ ДІЯТИ ТАК).

Інтерв’ю-повідомлення “проблема” Pretty Poison має семантичні складові, що співвідносяться зі слотами:

ТАКИЙ: *a Los Angeles plastic surgeon who has coauthored five papers on Botox.*

ДЕХТО: *Dr. William J. Binder*

ЩОСЬ: *Botox the trade name for botulinum toxin type A, one of several different toxins produced by Clostridium bacteria.*

ТАКЕ: *This stuff is so potent that, in purified form, half a teaspoon could kill all of Great Britain. But it’s also one of the safest drugs that we use.*

ДІЄ ТАК: *When injected, it temporarily paralyzes the muscles underlying wrinkles like frown lines and crow’s feet, smoothing the skin on top. It inhibits the nerve terminal, so that the muscle will not respond.*

(People 1.06.1998)

ТАКИЙ

ПОВІДОМЛЯЄ ЩОСЬ

ХТОСЬ

ВВАЖАЄ ЩОСЬ

ТУТ ЗАРАЗ

Таким чином, текст-інтерв'ю можна розглядати як інформацію про те, що така-то особа, що дає інтерв'ю, десь і колись робить повідомлення і / або висловлює думки про події, факти.

Аналіз змісту текстів-інтерв'ю у сучасній англомовній пресі дозволив виділити в кожному з вищезгаданих трьох видів текстів-інтерв'ю два підвиди, в залежності від того чи респондент повідомляє або / і має точку зору стосовно якоїсь однієї проблеми, чи така проблема в інтерв'ю відсутня і ціль інтерв'юєра створити портрет респондента на основі його повідомлення і/або поглядів стосовно багатьох подій і/або фактів.

Таким чином виділяються:

1. Інтерв'ю-повідомлення

1.2 повідомлення-проблема

1.3 повідомлення-портрет

2. Інтерв'ю-точка зору

2.1 точка зору-проблема

2.2 точка зору-портрет

3. Інтерв'ю-повідомлення і точка зору

3.1 повідомлення і точка зору-проблема

3.2 повідомлення і точка зору-портрет

Особливість підвиду інтерв'ю-проблема полягає в тому, що семантична складова ПОВІДОМЛЯЄ і / або ВВАЖАЄ ЩОСЬ може бути представлена фреймом, до якого входять складові ХТОСЬ / ЩОСЬ ДІЄ НЕ ТАК І ХТОСЬ / ЩОСЬ МАЄ ДІЯТИ ТАК, де слот ХТОСЬ / ЩОСЬ ДІЄ НЕ ТАК розкриває суть проблеми, а слот ХТОСЬ / ЩОСЬ МАЄ ДІЯТИ ТАК – спосіб вирішення проблеми.

Наприклад, інтерв'ю-точка зору “проблема” Life At The Office має семантичні складові, що відповідають слогам:

ТАКИЙ: *The author of a new book, The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work. A professor at the University of California at Berkeley and the author of 1989's the Second Shift 57... tracked employees...*

за у складі локативної субстанціальної синтаксеми на позначення місця дії, наприклад, у новелі “Я (Романтика)”: за курганом грохотали панцерники, за кучугурами горять села, за перевалом дзвенить мідь, за одрогами бору спалахують блискавиці, – пор. також значення вихідного пункту руху: із-за одрогів виринав місяць.

Повторюваність самого прийому, з необхідним варіюванням елементів форми й досягненням завдяки цьому варіюванню змістового багатства й різноманітності, становить неодмінну умову закріплення ключового образу в синтагматичній плинності тексту. І. Ю. Подгаєцька цілком слушно зауважує, що “момент стилю” завжди сполучається з наступним його розвитком у схожих формах, тобто що він підкріплюється іншими елементами твору” [Подгаєцькая 1982: 43]. Таким “моментом стилю”, який у новелі “Я (Романтика)” зосереджує на собі увагу читача й дає ніби ключ до прочитання цілого твору, безперечно, є символічний образ “загірної комуни”. У своїй смисловій перспективі він втілює безкінечний ряд асоціацій, смисловий ланцюг “подальших символічних зчеплень”, що розкриває зміст символу як “динамічної тенденції” (див. про це [Аверинцев 1987]), внутрішню етичну колізію: святість ідеалу – його незбагненність – недосяжність – неможливість здійснення тими способами, які йдуть у розрив з оцим ідеалом.

Загірна комуна є тим складником мистецького ідіолекту М. Хвильового, за яким упізнається ціле – індивідуальний стиль письменника. Євген Маланюк у поезії, присвяченій М. Хвильовому, не лише спирається на цей ключовий образ, а й досягає його розвитку, поглиблення, згущення: “<...> заобрійні квітнуть пісні”. На відміну від загірний (“Який міститься за горами або надходить із-за гір” [СУМ III: 77]), у прикметнику заобрійний наявний елемент значення ‘дуже далекий’, що фіксується словником: “Який міститься або розташований за обрієм; дуже далекий” [СУМ III: 235] (у словниковому тлумаченні лексеми заобрійний відсутня також потенційна семантика вихідного пункту руху, на противагу до загірний). Тим самим у поезії Є. Маланюка ще чіткіше, яскравіше виражається недосяжність поривань “романтика, мрійника” Миколи Хвильового.

Такий розвиток Є. Маланюком ключового образу з творчості М. Хвильового – чудова ілюстрація тези О. О. Потебні щодо “самостійного життя” слова та художнього твору відносно їх автора, здатності слова, зумовленої його синтетичною природою, до

узагальнення й поглиблення втіленої в ньому ідеї: “Внутрішня форма слова, вимовленого мовцем, дає напрям думки слухача, проте вона лише збуджує цього останнього, дає тільки спосіб розвитку в ньому значень, не призначаючи меж його розуміння. <...> Лише через те, що зміст слова здатен зростати, слово може бути засобом розуміти іншого” [Потебня 1976: 180].

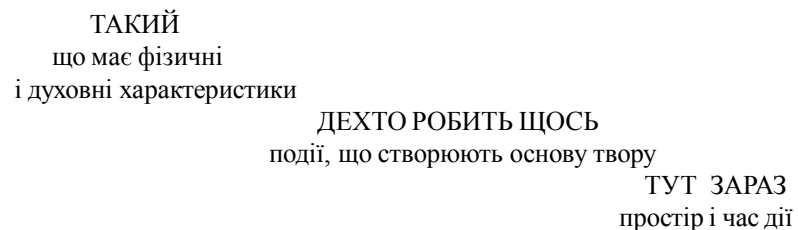
Найбільшу ідейну потужність та найбільшу спроможність до подальшого смислового розгортання й поглиблення в процесі інтерпретації виявляють, звичайно, лексеми символічної семантики. Розташування лексем символічного змісту у важливих точках твору (“стратегічних точках”) і трансцендентальне поєднання цих образів, за О. О. Потебнею, відповідає природі ліричних текстів, а в даному випадку виявляє яскравий ліричний струмінь новел М. Хвильового.

З точки зору теоретико-інформаційного підходу до визначення ступеня складності системи саме з символічними лексемами, ключовими словами у творчості письменника насамперед має бути пов’язане поняття різноманітності. Багатство художніх змістів у безкінечній смисловій перспективі символу є тим виявом загального семантичного субстрату – як спільної основи смислових процесів у художньому тексті, – до якого може бути застосований критерій кількості інформації як міри різноманітності системи, міри її неоднорідності.

Двоєдина природа тексту (процес – результат, *energeia* – *ergon*, за В. Гумбольдтом) виявляє й дві іпостасі символічної лексеми (а також метафори, поетичного слова взагалі). З одного боку, в генетичному, креативно-еволюційному аспекті системи, символ – це засіб організації поетичного світу, засіб “упорядкування хаосу” (Е. Кассіпер), це поетичне слово як структурний аналог мистецького твору (О. О. Потебня). З іншого боку, в аспекті результативності, метафора й символ являють собою віддзеркалення авторського бачення світу, як “аббревіатура висловлювання” (М. М. Бахтін) вони яскраво втілюють особливості індивідуального стилю й саме тому мають здатність репрезентувати ціле – письменницький ідіолект. Насамперед це стосується, безперечно, ключових слів – центрів смислового тяжіння в поетичному ідіолекті; саме вони – як характерна частина системи – здатні рекурсивно викликати уявлення про ціле (за принципом *pars pro toto*).

заборонив жінкам працювати, діяльність цієї агенції припинилась. Щоб відновити діяльність агенції, потрібно знову дозволити жінкам ходити на роботу [Newsweek 11.11.1996].

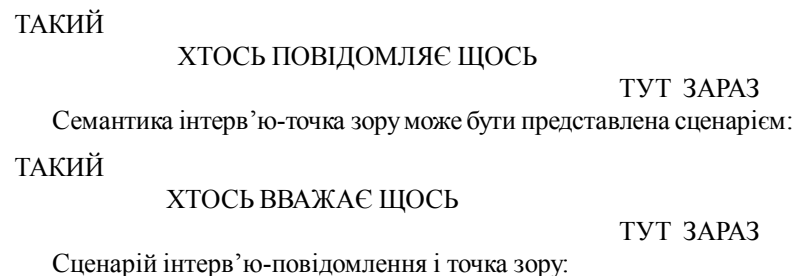
Аналіз матеріалу показав, що слоти ТАКИЙ, ЗАРАЗ, ТУТ – є факультативними. Слоти ДЕХТО і РОБИТЬ ЩОСЬ є обов’язковими і займають центральну позицію при відображенні семантики тексту, що дозволяє представити семантику текстів-інтерв’ю у вигляді багаторівневої схеми:

Аналіз змісту текстів-інтерв’ю дозволив зробити висновок про те, що слот РОБИТЬ ЩОСЬ в текстах-інтерв’ю може розкривати думки і погляди респондента, повідомлення респондента, повідомлення і погляди респондента. В залежності від наповнення даного слоту уявляється можливим виділити три види інтерв’ю:

1. Інтерв’ю-повідомлення
2. Інтерв’ю-точка зору
3. Інтерв’ю-повідомлення і точка зору.

На нашу думку, семантика інтерв’ю-повідомлення може бути описана за таким сценарієм (динамічним фреймом):

сценарій і скрипт. Ці поняття пов'язані з фреймом, що являє собою структуру даних, в якій відображено набуті досвідним шляхом знання про деяку стереотипну ситуацію і про текст, що описує цю ситуацію. Фрейм можна уявити у вигляді вузлів і відношень, а співвіднесені між собою фрейми утворюють фреймову систему [Минский 1979:37]. На відміну від фрейму, такі структури представлення знань як план, сценарій і скрипт є не статичними, а динамічними, не потенціальними, а актуалізованими у мислемовленнєвій діяльності [Жаботинская 1997:7]. Сценарій є різновидом фрейму, когнітивною структурою відображення неавтоматичної життєвої ситуації у дискурсі [Селіванова 1999:77]. Сценарій використовується у дискурсі залежно від концептуального плану – інструкції щодо застосування фрейму (Р.Богранде), мисленнєвої стратегії суб'єкта. За словами Т. ван Дейка, сценарії можуть прикладатися до різних ситуацій шляхом заповнення кінцевих термінальних позицій конкретною інформацією і зберігаються у довготривалій семантичній пам'яті мовця [Дейк ван, Кинч 1989:140; Селіванова 1999:77; Жаботинская 1997:7].

На нашу думку, ситуація, яку описує текст-інтерв'ю, є стереотипною, що дозволяє для моделювання семантичного ядра тексту-інтерв'ю використати сценарій, який ґрунтується на предметно-центричному фреймі [Жаботинская 1992:68], що включає слоти: ТАКИЙ, ХТОСЬ ІСНУЮЧИЙ, РОБИТЬ ЩОСЬ, ТУТ, ЗАРАЗ.

Слот РОБИТЬ ЩОСЬ розкриває текстову подію як такову і виступає як породжуюча інформаційна ланка, навколо котрої розгортаються інші слоти.

ТАКИЙ	ДЕХТО
що має фізичні й духовні характеристики	респондент
	РОБИТЬ ЩОСЬ
	текстова подія
ТУТ	ЗАРАЗ
простір події	час події

Наприклад, текст-інтерв'ю Life In A Man's World – це інформація про те, що Сью Іммот (ДЕХТО), представник британської гуманітарної організації Оксфам, єдина жінка у керівництві місії (ТАКИЙ) в Афганістані (ТУТ), повідомляє (РОБИТЬ ЩОСЬ), що коли Талібан

Та іпостась поетичного слова, котру М. Бахтін позначив як “абрєвіатура висловлювання”, відбиває наслідок інформаційно-обмінних процесів у синтагматичній плінності тексту: слово “пам'ятає” не лише свою безпосередню синтаксичну сполучуваність, а й ширші контексти використання в межах художнього цілого. І тут доречно згадати, якого важливого значення для характеристики слова людської мови надавав П. О. Флоренський тим “невидимим нитям”, які “можуть протягуватися між словами там, де при грубому врахуванні їх значень не може бути ніякого зв'язку” [Флоренський 1990: 251].

У сфері діалогу систем поетичних ідіолектів (як, наприклад, у вірші Є. Маланюка з присвятою Миколі Хвильовому) роль вихідного пункту поетичної оповіді належить цьому результативному аспектові слова-символу – його “пам'яті”, генній інформації про художнє ціле, яка закладена в поетичному слові. Є. Маланюк спирається на символічні образи Марії, зір, весняного цвіту дерев, гір та загірної комуни як на прикмети стилю М. Хвильового; їх смислова перспектива збагачує й поглиблює змістову структуру вірша, стає тим багатошаровим глибинним підґрунтям, на якому зростає інтерпретація їх у художньому світі Євгена Маланюка. Такі “стратегічні моменти” діалогу двох митців розраховані на активну внутрішню працю читацького сприймання, активізацію знань про особливості організації художніх світів двох письменників, уявлень про специфіку слововживання, детерміновану їх ідіостілями.

Найближча за темпоритмом до поетичного світу новел М. Хвильового перша частина вірша Є. Маланюка, де саме й зосереджені образи-ремінісценції до символів М. Хвильового:

Знову март, і Марія, і вечір, –
 Десь далеко зітхала весна,
 Від зітхання тремтіли плечі,
 І дзвеніла від зір тишина.

Так з'явилась Ти ще раз і ще раз.
 Простір дихав вітрами. Внизу ж
 Місто чорно гуло, як печера, –
 Улоговина тіл і душ.

І повірив навек, що воскреснеш.
 Мляво падав посмертний сніг,

Та, здавалось, то – цвіт черешні,
То – заобрійні квітнуть пісні [370].

Ця частина твору написана анапестом, з його дещо уповільненим темпом звучання, порівняно з ямбом 2-ї й 3-ї частин. С. В. Назайкінський, розглядаючи роль темпових та метричних характеристик музичного ритму, цілком слушно пов'язує з темпом образне, емоційне забарвлення музики, а метру надає вирішального значення в організації форми: “Якщо темпові особливості музичного ритму, завдяки співвіднесеності їх із тією чи іншою сферою рухового досвіду, беруть безпосередню участь переважно у створенні образного, емоційного характеру музики, то метр, теж, звичайно, пов'язаний зі змістовими, виражальними можливостями ритму (головним чином, через жанрову семантику), виконує передусім формотворчі, організуючі функції” [Назайкинський 1972: 221].

Анапест 1-ї частини вірша, м'яка мелодійність якого увиразнена жіночою клаузулою в першому рядку, дійсно, в смисловому полі асоціацій з творчістю М. Хвильового звучить відлунням жанру його лірико-романтичних новел. І паузи в третій, останній стопі анапеста створюють ледь помітні ритмічні акценти, що нагадують випереджаючі синкопи романтичного tempo rubato в музиці:

<...> Від зітхання тремтіли плечі <...>	UU- UU- UV-U
<...> Уголовина тіл і душ.	UU- UU- VU-
Мляво падав посмертний сніг,	UU- UU- UV-
Та, здавалось, то – цвіт черешні <...>	UU- UU- VU-U

Перша частина вірша виразно протистоїть двом наступним і в плані естетичного навантаження дієслівних категорій виду та часу. Форма недоконаного виду минулого часу в 1-й частині (“<...> Десь далеко зітхала весна <...>”, “Простір дихав вітрами”) навіть є спогад про особливості її використання в новелах М. Хвильового, де представлений незвичайний, дуже специфічний “простягнутий час” – наприклад, у новелі “Синій листопад”: “Іще проходив невідомий синій листопад. Плентався по садках, по городах, заходив під стріхи і відходив за вітрами, такий же невідомий, невідгаданий і мовчазний” [206], “А листя спішили, падали. Падали. Падали. Стоси. Земля думала глибоку думу. Мовчали вітри” [213], “Стояв голий чорнозем і без кінця степ. Праворуч летіли гори” [214], “Вадим лежав на койці, Марія стояла

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ-ІНТЕРВ'Ю У СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ ПРЕСІ

Ганна Апалат (Київ)

У статті розглядаються семантичні особливості текстів-інтерв'ю сучасної англomовної преси. Для аналізу семантики даного типу тексту використовується модель “семантична капсула”, що спирається на виділення двох семантичних зон: ядерної і периферійної. Семантичний центр містить інформацію про основний зміст розмови, що відбулась між респондентам та інтерв'юєром, а текстова периферія – про сам текст. Формальна і змістова стереотипність текстів-інтерв'ю дозволяє представити їх семантику за допомогою певного сценарію.

The paper investigates semantic peculiarities of the interview in present-day English press. Semantics of this text is analysed with the help of “semantic capsule” model, that is based on two zones: centre and periphery. The semantic centre comprises the information about the main contents of the interview, and the periphery includes the information about the text itself. The stereotype of the form and content allows us to represent their semantics with the help of a definite scenario.

Для сучасної лінгвістики актуальним є дослідження різних типів тексту з точки зору їх комунікативного змісту та прагматичної спрямованості. Тип тексту, що ґрунтується на діалозі віч-на-віч, неодноразово привертая увагу дослідників. Але слід зазначити, що інтерв'ю як окремий тип дискурсу не було предметом окремого лінгвістичного дослідження.

Мета даної статті – описати семантичні особливості тексту-інтерв'ю в сучасній англomовній пресі.

Для аналізу семантики текстів-інтерв'ю можна використати модель «семантична капсула» [Мороховська 1993:454], що спирається на виділення двох семантичних зон: ядерної і периферійної. Дана модель сприяє виявленню та опису сфер, що втілюють компоненти, які організують семантику тексту. Семантичне ядро текстів-інтерв'ю містить інформацію про основний зміст розмови, що відбулась між інтерв'юєром і респондентом, а текстова периферія – про сам текст.

На думку професора С.А.Жаботинської [1997:7] для концептуального аналізу поняттєвих категорій, які представлено в семантиці мовних одиниць більших, ніж слово, релевантними є план,

Паралельне наголошення спостерігається у іменників з формантом –ок₁, де поєднані такі позиції щодо словесного наголосу:

перша та друга $\cup' \cup'$ ок (4 одиниці) та перша і четверта $\cup' \cup \cup'$ ок (1 слово).

Як бачимо, у форманта –ок₁ з паралельним наголошенням слів співіснує найбільш продуктивна наголосова ознака (перебування після наголошеного складу) з менш продуктивними. Проте кількість таких слів незначна – 5, тобто мізерна (0,39% від 1282). Отже, похідні з –ок у сучасній українській літературній мові мають переважно вирівняний наголос.

БІБЛІОГРАФІЯ

Бровченко 1969 – Бровченко Т.О. Словесний наголос у сучасній українській мові. – К.: Наукова думка, 1969. – С.188.

Воронцова 1979 – Воронцова В.П. Русское литературное ударение ХУІІІ-ХХ вв. Формы словоизменения. – М.: Наука, 1979. – С.388.

Клименко 1979 – Клименко Н.Ф. Структурні властивості прикметникових словозмінних основ // Морфемна структура слова. – К.: Наукова думка, 1979. – С.66 -153.

Погрібний 1964 – Погрібний М.І. Словник наголосів української літературної мови. – К.: Радянська школа, 1964. – С.639.

СУМ – Словник української мови: В 11-ти томах. – Т.4. – К.: Наукова думка, 1976.

УЛМН – Українська літературна мова і наголос. – К.: Наукова думка, 1973. – С.724.

Яценко 1981 – Яценко І.Т. Морфемний аналіз. Словник-довідник. – К.: Вища школа, 1981. – Т.1-2.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Товкайло Тамара Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики ПХДПІ ім. Г.С. Сковороди.

Наукові інтереси: проблеми акцентології в сучасній українській літературній мові.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2000 р.

біла етажерки. За вікном брів синій листопад. На Вадимовій голові лежав компрес” [217]. Прихований семантичний потенціал категорії недоконаного виду, який розкривається в особливій контекстуальній сполучуваності (наприклад, дієслово руху в поєднанні з іменником гори: летіли гори; паралелізм побудови речень: брів синій листопад – лежав компрес), спричинює певний ступінь деактуалізації референції предиката, внаслідок втрати конкретної, точної часової віднесеності, розмивання часових кордонів дії.

Така художня модель часу визначає й специфіку функціонування темпоральних синтаксем. Надзвичайно показовим для ідіостилію М. Хвильового є використання лексеми знову не лише в значенні “ще раз, ще, удруге; повторно” [СУМ ІІІ: 670] (що передбачає припинення й повторюваність дії, процесу), наприклад: “Потім вона читала брошуру Леніна, але, лягаючи, знову згадала Вадима...” [209] (характерна сполучуваність із дієсловом доконаного виду), – а й у значенні “весь час, постійно, безперервно” (семантика не узуальна, а закономірна лише всередині системи мистецького ідіолекту М. Хвильового): “За вікном знову посувався синій листопад” [212]. Мабуть, недарма й Євген Маланюк свій вірш розпочинає таким характерним “знову”, за яким упізнається настрій новел М. Хвильового: “Знову март, і Марія, і вечір <...>”.

Особливе змістове навантаження категорії недоконаного виду в новелі “Синій листопад” виявляється й у дуже своєрідних дієслівних сурядних сполученнях (у самій послідовності доконаний – недоконаний вид): “Марія здавила руками голову й глухо говорила <...>” [206], “Вмішалася Марія й лукаво наводила балачку на питання про норми комуністичної етики” [211], “Приходив лікар – широколобий, в окулярах. Вадимові нічого не сказав, а Марії, коли вийшли, говорив <...>” [216], “Марія пішла до етажерки й знову машинально перебирала книги” [218].

Такі тонкі смислові й емоційні відтінки категорії недоконаного виду в художньому світі М. Хвильового працюють на створення особливої інтонації, особливого ритму його новел. Значною мірою завдяки їм досягається та тонка ритмічність – як ознака внутрішньої музичальності, – що її Є. Маланюк вважав провідною рисою творів письменника, характеризуючи “музично-скомплікований <...> якийсь аж скрипково-віртуозний стиль новел Хвильового” [Маланюк 1962: 268].

Почуття “тихої жури”, пов’язане у творчості М. Хвильового з символічним образом Марії, – саме цю емоційну тональність зумів передати у своєму вірші Є. Маланюк. А в тому, як “дзвенить від зір тишина”, як “заобрійні квітнуть пісні”, відчутна мелодія, музичне інтонування висот, і впізнається тембр – “портретна” характеристика музичного інструмента. І тоді чується вдаліні пронизливо чиста мелодія – скрипки, яку вловлював у цих новелах Євген Маланюк, чи, можливо, флейти – улюбленого інструмента Миколи Хвильового.

ПРИМІТКИ

¹Тут і далі в дужках указані сторінки цитованих творів за вид. [Хвильовий 1990], [Маланюк 1992].

БІБЛІОГРАФІЯ

Аверинцев 1987 – Аверинцев С. С. Символ в искусстве // Литературный энциклопедический словарь / Под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – С. 378-379.

Маланюк 1962 – Маланюк Е. 13 травня 1933 року // Маланюк Е. Книга спостережень. Проза. – Т.І. – Торонто: Гомін України, 1962. – С. 260-268.

Маланюк 1992 – Маланюк Є. Поезії. – Львів: УПІ ім. Івана Федорова; “Фенікс Лтд”, 1992. – 686 с.

Назайкинский 1972 – Назайкинский Е. В. О психологии музыкального восприятия. – М.: Музыка, 1972. – 383 с.

Подгаецкая 1982 – Подгаецкая И. Ю. Границы индивидуального стиля // Теория литературных стилей. Кн.ІV. Современные аспекты изучения /Ред. кол.: Н. К. Гей, А. С. Мясников и др. – М.: Наука, 1982. – С. 32-59.

Потебня 1976 – Потебня А. А. Эстетика и поэтика. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.

ФІЛОСОФСЬКО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС КАТЕГОРІЇ ПРИЧИНИ

Микола Степаненко (Полтава)

У статті розглядаються проблеми, пов’язані з відображенням категорії причини в мовній системі, зокрема в її синтаксичному механізмі; встановлюється співвідношення між філософською сутністю причини і її лінгвістичною специфікою, передусім особливістю відзеркалення на синтаксичному тлі.

The article deals with the problems of expressing the category of cause in the language system, specifically in its syntactical mechanism; the correlation between the philosophical essence of cause and its

5. через три склади $\cup \cup \cup$ ок (2 слова): ви’долиночок;

6. через чотири склади $\cup \cup \cup \cup$ ок: жа’йвороночок.

Розподіл слів з суфіксом –ок, наділеними різними значеннями, показує, що найчисленнішу групу становлять серед них іменники з демінутивним значенням. Їх більше половини: 700 з 1282 одиниці. На другому місці іменники– назви наслідків дії – 238, на третьому – найменування дії – 75, далі предметів – 73, осіб – 51, засобів дії – 10. Решта значень реалізується в небагатьох словах. Найчастотнішою в аналізованих іменниках (за винятком назв рослин) є позиція –ок після наголошеного складу. У назвах кількості вона єдина. Поширеною є позиція –ок через склад після наголошеного, крім назв рослин. Наголошення самого суфікса –о’к спостерігається у 83 словах. У цій кількості не враховано окремо виділені демінутивні іменники. Саме вони демонструють найбільшу кількість позицій –ок щодо словесного наголосу – 6. І якраз у цього суфікса найчастіше реалізується позиція перебування під наголосом – 390 слів на зразок “язичо’к”, з 700, отже, значно більше, ніж половина. Характерною ознакою цього суфікса є те, що він найчастіше перебирає на себе наголос твірного іменника на першому ступені демінутивності: їжа’к-їжачо’к, і зберігає цю наголосову ознаку у словах другого ступеня зменшення: ста’в-ставо’к-ставо’чок.

Частотною є позиція –ок зі зменшувально-пестливим значенням через склад після наголошеного, яку вони успадковують від твірних з наголошеним першим складом кореня: га’нок-га’ночок. Як і в словах з демінутивним суфіксом –ок, так і в похідних з цим значенням і суфіксом –ок не трапляється паралельного наголосу.

До наголосових ознак, що рідко реалізуються у суфіксів –ок₁ ... –ок₁₅, належить їх позиція через два склади після наголошеного (32 слова). Лише в поодиноких прикладах (1) засвідчено його перебування через три або чотири склади після наголошеного. Отже, маємо зробити висновок, що кінцевий у похідних іменниках суфікс –ок здебільшого або перебирає наголос на себе, або перевага віддається позиції наголошеного складу перед ним, тобто наголос відтягується ближче до кінця слова. Виняток становлять випадки, коли префікси перебирають у похідних наголос твірного слова на себе: лі’с-про’лісок, заку’ти-за’круток, розви’нути-ро’звиток, схова’ти-схо’ванок, або притягують його ближче до себе: відміня’ти-відмі’нок.

2. через склад після наголошеного $\cup' \cup$ ок (19 одиниць): ви'ярок, за'лісок, при'гірок, при'муток, при'хаток, при'ярок;

3. перебуває під наголосом \cup о'к (1 слово): струмо'к;

4. через два склади після наголошеного $\cup' \cup \cup$ ок (2 одиниці): ви'долинок, за'городок.

Омонімічний $-\text{ок}_{14}$ на позначення дії (75 слів) займає такі позиції щодо наголосу:

1. стоїть після наголошеного складу \cup' ок (44 слова): вчи'нок, поря'док, ужи'ток;

2. під наголосом \cup о'к (18 слів): авіазв'язо'к, киво'к, мазо'к, рубо'к, стрибо'к;

3. через два склади після наголошеного $\cup' \cup \cup$ ок (7 слів): ви'добуток, ви'робіток, вуглеви'добуток, золотови'добуток, нафтови'добуток, недови'робіток, солеви'добуток;

4. через склад після наголошеного $\cup' \cup$ ок (6 слів): переро'звиток, пі'дсумок, ро'зв'язок, ро'зпиток.

Значну кількість слів (238 одиниць) становлять іменники чоловічого роду, що позначають наслідок дії з суфіксом $-\text{ок}_{15}$, для якого характерні позиції:

1. після наголошеного складу \cup' ок (168 одиниць): дода'ток, зароб'ок, прива'рок, спи'лок, фотовідби'ток;

2. через склад після наголошеного $\cup' \cup$ ок (56 одиниць): ви'росток, ви'шкварок, за'в'язок, за'родок, на'слідок, схо'ванок;

3. під наголосом \cup о'к (10 слів): бито'к, вершо'к, хвато'к, чиро'к;

4. через два склади після наголошеного $\cup' \cup \cup$ ок (4 одиниці): ві'дголосок, ві'дгомоноок, па'молодок, при'колоток.

Найактивніше реалізується суфікс $-\text{ок}_7$ на позначення демінутивності. Загальна кількість іменників з даним формантом становить 700 одиниць. Цей формант, на відміну від попередніх, має шість акцентних ознак:

1. сам суфікс перебуває під наголосом \cup о'к (390 одиниць): жолобо'к, їжачо'к, лопушо'к, морячо'к, співачо'к, павучо'к, торжо'к;

2. стоїть після наголошеного складу \cup' ок (174 слова): верше'чок, гаче'чок, луже'чок, сино'чок, ставо'чок, тано'чок, холодо'чок;

3. через склад після наголошеного $\cup' \cup$ ок (120 одиниць): во'гничок, га'ночок, ку'бочок, пря'ничок, ри'ночок, чино'вничок;

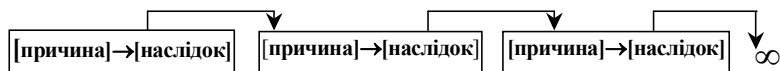
4. через два склади після наголошеного $\cup' \cup \cup$ ок (14 слів): ва'ляночок, гри'вничок, за'куточок, мо'розочок, па'росточок, пе'рвісточок;

linguistic peculiarity is analysed, especially the peculiarities of expression the category of cause on the syntactical level.

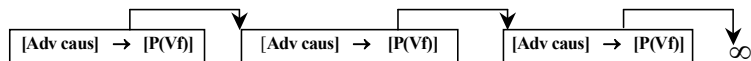
З просторовими та часовими відношеннями, які передають існуючі в об'єктивній дійсності локативно-темпоральні зв'язки, тісно пов'язані причинові відношення. Останні виникли на базі перших і являють собою продукт пізнішого й складнішого за своєю суттю осмислення в процесі історичного розвитку людиною навколишнього світу, пізнання нею законів його еволюції. Усвідомлення каузальних відношень здійснюється на основі вже охоплених розумом просторово-часових зв'язків – співіснування предметів та явищ об'єктивної дійсності, порядок їх розташування, тривалість, послідовність існування тощо. Причинові відношення, порівняно з просторовими й часовими, відзначаються вищим ступенем абстрактності, мають складнішу внутрішню природу, яка далеко не завжди піддається безпосередньому спостереженню. Час, простір, причина – взаємопов'язані категорії. “Порядок протікання подій у... часі, – пише О.І.Бондар, – як правило, встановлюється розумовою діяльністю через відношення причина – наслідок. Сприймання часу тісно пов'язане зі сприйманням простору, що поєднується єдністю реального простору і часу. Цей зв'язок виражається у сприйнятті простору через час, через тривалість і навпаки” [Бондар 1996: 9]. Категорія “причина”, як і основні категорії “простір” та “час”, що відображають буття самої матерії, належать до найбільш важливих філософських і мовознавчих категорій. Цілком закономірно, що вона знайшла широке філософське й лінгвістичне трактування. У філософії під причиною (лат.causa) розуміється “явище, яке безпосередньо обумовлює, породжує інше явище – наслідок” [БСЭ 1975 20: 601], “така взаємодія одних сторін, процесів, станів об'єкта з іншими, у якій перші сприяють виникненню або викликають зміну інших сторін, процесів, явищ” [Диалектический материализм 1989: 226]. У реальному світі – природі, суспільстві – усі явища, події, процеси перебувають у взаємозв'язку, взаємодії. Причина ж вважається “фундаментальною рисою дійсності” [БСЭ 20: 601], оскільки вона, “будучи основою й сутністю наслідку, виступає в ролі вихідного й визначального момента взаємозв'язку явищ” [там само]. М.Бунге слушно зауважує, що “все має причину. Ніщо не може існувати без причини. Усе, що має початок, повинно мати причину” [Бунге 1962: 16]. Причина породжує наслідок, вона є внутрішнім зв'язком між тим, “що вже існує, і тим, що породжується, що тільки-но з'являється” [БСЭ

20: 602]. Причина й наслідок – явища об’єктивні, усезагальні: те, що “породжене і викликане до життя, називається (у філософії. – М.С.) наслідком” [там само].

Об’єктивними вони є тому, що являють собою реальний спосіб існування субстанції в дії. Усезагальність причини та наслідку полягає в тому, що немає явищ, які б не пов’язувалися зі сприйняттям дії як результату впливу певної причини, як немає явищ, котрі б не породили тих або інших наслідків. Отже, відношення, що виникають у природі й суспільстві, відображають об’єктивні, усезагальні причиново-наслідкові зв’язки. Ці зв’язки мають універсальне значення й існують в усіх формах руху матерії: кожне явище “має свою причину. І навпаки: кожна зміна в матеріальному світі чи свідомості викликає той або інший наслідок” [ФС 1986: 383]. Важливо наголосити, що сутність причиново-наслідкових зв’язків не зводиться до закріпленості за одними явищами, які відбуваються в реальному світі, лише причини, а за іншими тільки наслідку: причина й наслідок наділені здатністю “ніби мінятися місцями: те, що на цей момент є наслідком, у наступний момент може стати причиною іншого явища” [ФС 1986: 383]. Детермінований жорсткими відношеннями внутрішньої об’єктивної або суб’єктивної необхідності взаємозв’язок між причиною й наслідком можна представити у вигляді такої узагальненої моделі:

У складі валентної рамки P(Vf) + Adv caus, що є органічним компонентом дієслівних двоскладних речень – репрезентантів валентної структури S + P(Vf) + Adv caus, які реалізують загальну семантику “носії процесуальної ознаки + процесуальна ознака + причина реалізації процесуальної ознаки”, аналізована модель матиме такий конкретний схематичний вияв:

Лексичне наповнення розгляданого схематичного ланцюга – актуалізатора існуючого в реальній дійсності причиново-наслідкового взаємозв’язку відносно вільний:

Три наголосові ознаки має також омонімічний суфікс –ок₁₁ на позначення будови за призначенням, що зустрічається в 20 іменниках. Даний формант може стояти:

1. після наголошеного складу ∪’ ок (9 слів): буди’нок, закомо’рок, має’ток, прибор’вок, передсі’нок, присі’нок;

2. через склад після наголошеного ∪’ ∪ ок (2 слова): гурто’житок, за’пічок;

3. перебуває під наголосом –о’к (9 слів): дитсадо’к, куго’к.

У десяти іменниках на позначення засобу дії прослідковуємо такі наголосові позиції. Суфікс –ок₁₃ стоїть:

1. після наголошеного складу ∪’ ок (1 слово): напи’лок;

2. через склад після наголошеного ∪’ ∪ ок (4 одиниці): за’гвіздок, на’вилок, оцу’палок, при’в’язок;

3. сам наголошений (5 слів): вальо’к, жмуто’к, порошо’к, скребо’к, шипо’к.

Омонімічний суфікс –ок₂, що позначає предмети (73 слова), займає чотири наголосові позиції:

1. стоїть відразу після наголошеного складу ∪’ ок (35 слів): зап’я’сток, напе’рсток, оши’йок, руба’нок, цуке’рок;

2. під наголосом сам суфікс (29 одиниць): висо’к, гвіздо’к, мотузо’к, обрусо’к, поводи’к, стручо’к, тичо’к;

3. через склад після наголошеного ∪’ ∪ ок (7 слів): ва’лянок, за’круток, па’колок, па’трубок, полу’драбок, полу’мисок, при’лавок;

4. через два склади після наголошеного ∪’ ∪ ∪ ок (2 слова): на’головок, щи’колоток.

Незначну кількість (6 одиниць) становлять іменники з омонімічним –ок₆ на позначення дитячості, в яких реалізовано такі наголосові позиції форманта:

1. наголошений сам суфікс –о’к (1 слово): дичо’к;

2. суфікс стоїть через склад після наголошеного ∪’ ∪ ок (3 слова): бу’зівок, па’росток, пі’дсвинок;

3. через три склади ∪’ ∪ ∪ ∪ ок (1 слово): жа’йворонок;

4. відразу після наголошеного складу ∪’ ок (1 слово): льон-межиу’мок.

Суфікс –ок₈ на позначення місця у 48 іменниках займає також чотири наголосові позиції, аналогічні до попереднього –ок₂:

1. стоїть після наголошеного складу ∪’ ок (26 одиниць): заву’лок, засторо’нок, зау’лок, підгі’рок, придоли’нок, причі’лок, узлі’сок;

буз/о'к, рос/т/о'к, а в одному стоїть через склад після наголошеного $\cup \cup$ ок: про/ліс/ок.

Суфіксові $-ок_4$ на позначення абстрактних явищ (12 слів) також властиві дві акцентні позиції. Він: 1/ стоїть після наголошеного складу $\cup \cup$ ок – 7 слів: бг/а'/н/ок, від/бу'/т/ок, від/мі'н/ок, о/сере'д/ок; 2/ через склад після наголошеного $\cup \cup$ ок – 5 слів: ви'нят/ок, ви'пад/ок, на'/прям/ок, обо'в'яз/ок, су'/тін/ок.

Незначну кількість слів становлять іменники з омонімічним формантом $-ок_{12}$ на позначення речовини. Це 4 одиниці. У двох з них реалізовано першу акцентну позицію $\cup \cup$ ок: на/пи'/т/ок, тру'н/ок, а у двох інших під наголосом перебуває сам суфікс: біл/о'к, кип'/ят/о'к.

П'ятдесят один іменник з суфіксом $-ок_1$ позначає особу. Цей суфікс реалізує три наголосові ознаки:

1. Суфікс стоїть після наголошеного складу $\cup \cup$ ок (25 слів): дволі'ток, лжесві'док, межу'мок, опе'цьок, потомок, семилі'ток, ублю'док.

2. Через склад після наголошеного $\cup \cup$ ок (15 слів): ви'родок, ви'плодок, недо'людок, недо'умок, одно'літок, па'синок, пі'дліток;

3. Перебуває під наголосом $\cup \cup$ о'к (6 одиниць): ватажо'к, діло'к, їдо'к, сідо'к, стріло'к, ходо'к.

П'ять іменників з $-ок_1$ мають паралельне наголошення, де поєднуються дві акцентні ознаки. У 4 (недо'ро'сток, перво'лі'ток, по'ки'дьок, пере'ста'рок) перша та друга $\cup \cup$ ок, у слові коти'горо'шок – перша та четверта ($\cup \cup \cup$ ок).

Омонімічний суфікс $-ок_9$ на позначення стану трапляється в складі 21 іменника, де він займає такі наголосові позиції:

1. стоїть після наголошеного складу $\cup \cup$ ок (14 слів): безпоря'док, відпочи'нок, забу'ток, перепочи'вок, сму'ток;

2. через склад після наголошеного $\cup \cup$ ок (6 слів): недоро'звиток, по'темнок, при'смуток, ро'звиток, саморо'звиток, спо'минок;

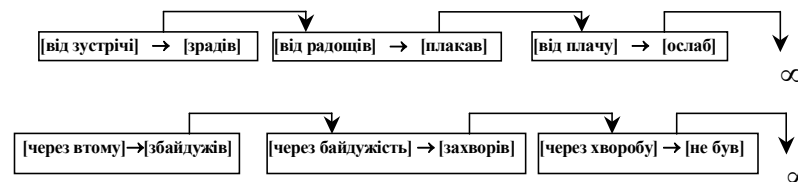
3. через два склади $\cup \cup \cup$ ок (1 слово): при'морозок.

Формант $-ок_{10}$ на позначення часу реалізується в 17 іменниках, де займає такі акцентні позиції:

1. стоїть після наголошеного складу $\cup \cup$ ок (14 одиниць): надвечі'рок, підвечі'рок, підра'нок, понеді'лок, ра'нок, розсвіта'нок, світа'нок;

2. через склад після наголошеного $\cup \cup$ ок (2 одиниці): до'світок, полу'денок;

3. через два склади $\cup \cup \cup$ ок (1 слово): за'морозок.

У філософії, крім категорії причини, виділяється ще й категорія причиновості. “Причиновість (каузальність, лат. *causa* – причина), – читаємо у “Філософському словнику”, – філософська категорія для позначення необхідного генетичного зв’язку між явищами, з яких одне (наз. причиною) зумовлює ін. (наз. наслідком або дією)” [ФС 1986: 383-384]. Джерелом розуміння цієї важливої онтологічної категорії є об’єктивний світ, взаємозв’язки, які існують у ньому незалежно від нашої свідомості, незалежно від того, осмислені вони людиною чи ні. Маючи екстралінгвістичну природу, причиновість (отже, причина й наслідок) виявляється і в мові. Як і у філософії, у лінгвістиці категорії “причина”, “причиновість” трактуються неоднозначно. Найбільш авторитетною видається та концепція, згідно з якою причина аналізується як факт. Цей факт “постає як реалія об’єктивного світу і його наявність у мові визначається накладанням мовної сітки на сам світ” [Загнітко 1996: 18]. Лінгвістичне тлумачення категорій причини й причиновості майже не виходить за межі філософської інтерпретації їх. Причина, знаходимо в “Словнику української мови”, – “явище, яке обумовлює або породжує інше явище; протилежне наслідок [СУМ, 1977 VIII: 97]; наслідок же – це “те, що виходить, впливає з чого-небудь; результат” [СУМ 1974 V: 192]. З лінгвістичної точки зору каузальність кваліфікується як категорія для позначення “необхідного зв’язку явищ матеріального світу, з яких одні (причини) зумовлюють інші (наслідки)” [СУМ 1977 VIII: 98]. Таким чином, причиновість вказує на взаємозв’язок між явищами об’єктивної дійсності, а саме: між явищем, що породжує інше явище, і явищем, яке впливає з нього, є його закономірним результатом. Поданій дефініції бракує конкретності. Абстрактний характер причиновості (причини й наслідку) позначений, зокрема, неконкретними поняттями “явище”, “інше явище”, “те, що виходить з чого-небудь”, “те, що впливає з чого-небудь”, “результат чогось”. У багатьох мовознавчих працях робилася й робиться спроба з’ясування лінгвістичного статусу

каузальності, розкриття її як багатовимірної одиниці, що виявляє себе в лексико-семантичному, власне-морфологічному, морфологічно-синтаксичному, власне-синтаксичному, семантико-синтаксичному й інших планах.

Особливо складною є проблема семантико-синтаксичної характеристики причини, насамперед аналізу причиново-наслідкових відношень у складі валентної структури $S + P(Vf) + Adv\ caus$ з екстралінгвістичним значенням “носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + причина реалізації процесуальної ознаки”. Реченнями, які виступають конкретними репрезентантами структурних субмоделей, що входять до структурних моделей поданої вище валентної структури, повно й досить точно передається незліченна різноманітність існуючих в об’єктивній реальності форм взаємозв’язку і взаємообумовленості, а також різноманітність видів причинових відношень: динамічних і статичних, простих і складних, системних і несистемних, головних і неголовних, об’єктивних і суб’єктивних, зовнішніх і внутрішніх, умотивованих і невмотивованих, однофакторних і багатфакторних й ін. Цінні спостереження з цього приводу висловив свого часу О.О. Потебня, зазначаючи, що “поняття дії, як і поняття суб’єкта та об’єкта, спричинюване, невіддільне від поняття *причини* (рос. *причина* є спричинюване (пом. *agentis*), спричинення (виконання дії), спричинене (виконане, зроблене): відображення дії на предметі має за причину дію суб’єкта. Причинність створюється з дії суб’єкта й одночасності або послідовності цієї дії зі станом об’єкта” (Потебня 1968 3:7). Важливою для нашого дослідження виявилася думка про те, що правобічні компоненти каузальної семантики – $Adv\ caus$ – є більш складними, ніж локативні, темпоральні, квантитативні або якісь інші адвербальні поширювачі. Заповнюючи синтаксичну позицію, що відкривається основним носієм валентності, вони перетворюють речення структурних моделей $S + P(Vf) + Adv [Ad] caus$, $S + P(Vf) + Adv [Prep + Nx] caus$ у поліпредикативну синтаксичну одиницю. Каузальний конститuent, який виступає в реченні в синтаксично згорненому вигляді, за своєю суттю є вторинною семантико-синтаксичною одиницею. Вона може структуруватися прислівниками типу *згаряча*, *здуру* (розм.), *знестями* (розм.), *зозла*, *зостару*, *зострашу*, *підп’януруч*, *поневолі*, *спересердя*, *спросоння*, *сп’яна* (розм.) та прийменниково-іменниковими формами, у яких прийменник є “показником семантико-синтаксичних відношень

української мови і уточнити діапазон рухомості наголосу у межах іменників чоловічого роду, що є предметом нашого аналізу.

Важливим моментом дослідження є виявлення і порівняння наголосових характеристик омонімічних та полісемічних суфіксів, встановлення обсягу паралельного наголошування у іменниках чоловічого роду. Все це підпорядковане головній меті роботи – розкриттю основних тенденцій наголошування морфем, кінцевих у іменниках чоловічого роду сучасної української літературної мови.

Спробуємо дослідити наголосові особливості суфікса –ок.

Суфікс –ок зустрічається в іменниках чоловічого роду і вказує на: 1/ особу, 2/ предмет, 3/ рослини, 4/ абстрактні поняття, 5/ кількість, 6/ ознаку дитячості, 7/ демінутивність, 8/ місце, 9/ стан, 10/ час, 11/ назву будови та призначення, 12/ речовину, 13/ засіб дії, 14/ дію, 15/ наслідок дії.

Аналізуючи цей суфікс, необхідно ще раз підкреслити недостатню опрацьованість у теоретичному плані питання про словотвірне значення морфем. Через це мало з’ясованими залишаються проблеми багатозначності та омонімії морфем. Перегляд списку значень, що здатний виражати відрізок –ок, дозволяє класифікувати їх і як категоріальні, і як розрядні словотвірні значення. Отже, у нас є всі підстави тлумачити –ок як сукупність омонімічних суфіксів. У той же час наявність у –ок значення зменшено-пестливого ніби нівелює всі інші, оскільки в потенції можливе творення демінутивних іменників з –ок, що супроводжує всі перелічені вище значення.

З цих міркувань доцільно розглянути похідні з відрізком –ок і шойно названими значеннями, з’ясувати його наголосові ознаки і, можливо, знайти додаткові критерії для несуперечливого з’ясування проблем словотвірного значення у одиниць, менших за слово.

Залежно від того, яке з 15 названих значень виражає –ок, приписуємо йому цифровий індекс: –ок₁ ... –ок₁₅. Опис побудуємо, починаючи з тих морфем, які мають найменшу кількість наголосових позицій. Загальна кількість слів з відрізком –ок – 1282 одиниці.

Чотири іменники з –ок₅ позначають кількість і мають єдину наголосову ознаку – після наголошеного складу: без/ці’н/ок, дв/а/дця’т/ок, деся’т/ок, тр/и/дця’т/ок.

Омонімічний формант –ок₃ на позначення рослин представлений трьома одиницями. У двох іменниках –ок займає наголошену позицію:

порівняльно-історичному (Л.А.Булаховський, Л.Л.Гумецька, В.М.Русанівський), синхронічному (А.П.Білоштан, Н.Ф.Клименко, М.М.Пилинський). Наслідки експериментального аналізу наголосу представлені у роботі Т.О. Бровченко. Лексико-граматичні функції розкриваються в дослідженні В.М. Виницького. Природа діалектного наголосу показана в розвідках І.Г.Матвіяса, А.Д.Очеретного, П.П.Чучки. Вчені не обійшли увагою наголошування слів в усному мовленні, значення наголосу в мові творів письменників (див. праці Л.А.Булаховського, А.П.Білоштана).

Однак є ще один актуальний аспект вивчення наголосових характеристик морфем, зокрема іменникових. Ідеться про розкриття морфологізованості наголосу з проекцією на явища морфеміки і процеси словотворення. Ця проблема вимагає бачення трьох аспектів структури слова: взаємозв'язку морфемної і словотвірної його структури, функціонально-словотвірного навантаження морфем та зумовленості ним їх наголосових характеристик.

Цю проблему одним із перших у мовознавстві порушив російсько-польський мовознавець І.О.Бодуен де Куртене. Згодом французький лінгвіст Поль Гард теоретично обґрунтував залежність між місцем наголосу в слові і морфемною структурою слова.

Такий підхід відкриває шлях до вивчення акцентуаційних характеристик окремих іменникових морфем у контексті словесного наголосу і взаємозв'язків між твірними і похідними словами. Водночас він вимагає правильного розуміння між складовою і морфемною структурою слова. Відомо, що здебільшого межі морфемного поділу і складоподілу не збігаються.

“Слово – така послідовність складів і морфем: усередині якої складові межі не збігаються з межами морфем: навпаки, на межах слова складові та морфемні межі поєднані” [Воронцова 1979: 388]. Визнано, що склади та морфемні – одиниці двох різних рівнів внутрішньої структури слова. При з'ясуванні складової структури слова морфема як єдина функціональна одиниця внутрішньої структури може розподілятися між двома складами [Клименко 1979: 66].

Відмінність між морфемою і складом не стає перешкодою при вивченні здатності морфем притягувати наголос до певного місця у слові. У даному випадку важливо врахувати словесний наголос і встановити позиції морфем щодо нього. Вивчення цих питань дозволяє конкретизувати тезу про вільний наголос у слові сучасної

між вихідними елементарними простими реченнями” (Вихованець 1993:273), одне з яких виступає в “семантично природному” вигляді, а друге – у семантично згорненому вигляді. Механізм перетворення правобічного поширювача каузальної орієнтації, який функціонує в складі речень валентної структури S + P(Vf) + Adv caus, можна інтерпретувати таким чином:

S + P (Vf) + Adv [Ad; Prep + Nx] caus → S + P(Vf) [перша денотативна ситуація] + S + [P(Vf) ← Adv [Ad; Prep + Nx] caus] [друга денотативна ситуація] = S + P(Vf) + Con [бо, тому що, через те що, оскільки, у зв'язку з тим що, завдяки тому що, в силу того що, позаяк, за тим що, щоб, на тій підставі що, внаслідок того що, виходячи з того що...] + S + [P(Vf) ← Adv [Ad; Prep + Nx] caus]

Проілюструємо цю схему-трансформацію хоча б такими конкретними прикладами:

S + P(Vf) + Adv [Ad] caus

Юра спересердя навіть тупнув ногою (Ю.Смолич) → Юра тупнув ногою [перша денотативна ситуація] + *Юра був сердитий* [друга денотативна ситуація] = *Юра тупнув ногою, бо він був сердитий.*

S + P(Vf) + Adv [Prep + Nx] caus

1. *У діда Рятушняка від хвилювання дрібно тремтіли вуси (М.Вінграновський) → У діда Рятушняка дрібно тремтіли вуси* [перша денотативна ситуація] + *Дід Рятушняк хвилювався* [друга денотативна ситуація] = *У діда Рятушняка дрібно тремтіли вуси, тому що він [дід Рятушняк] хвилювався.*

2. *Прокинувся Сашко від собачого лементу (М.Вінграновський) → Сашко прокинувся* [перша денотативна ситуація] + *Собаки лементували* [друга денотативна ситуація] = *Прокинувся Сашко, бо лементували собаки.*

Як бачимо, семантико-синтаксичний характер речень, що віднесені до структурних схем S + P(Vf) [перша денотативна ситуація] і S + [P(Vf) ← Adv [Ad; Prep + Nx] caus] [друга денотативна ситуація], глибоко усвідомлений, достатньою мірою логічно обґрунтований. Тому речення з правобічною позицією Adv caus слідом за І.Р.Вихованцем найдоцільніше називати особливим типом семантично складних реченневих структур, які не збігаються з “класичними” складними реченнями за формально-синтаксичною будовою. Семантичними предикатами у них

виступають позиції P(Vf) і Adv caus (= [P(Vf) ← Adv caus]) зі своїм валентним набором або без нього (див.: Вихованець 1992: 161-166). Адвербіальні-каузальні поширювачі семантичної структури аналізованих речень, переконливо доводить К.Г.Городенська, лише з формально-граматичного погляду виконують роль валентного партнера, який програмується позицією P(Vf). Із семантичного боку вони, “перебуваючи в причинових відношеннях з елементарними реченнями” (у нашому випадку – *Юра тупнув ногою; У діда Рятушняка дрібно тремтіли вуси; Прокинувся Сашко*), конденсують “в собі елементарне речення S + P(Vf) [[P(Vf) ← Adv caus]] (у нашому випадку – *Юра був сердитий; Дід Рятушняк хвилювався; Собаки лементували*) і “причинові семантичні відношення між елементарними реченнями” (*Юра тупнув ногою і Юра був сердитий; У діда Рятушняка дрібно тремтіли вуси і Дід Рятушняк хвилювався; Прокинувся Сашко і Собаки лементували*) (Городенська 1991: 19). Як видно з поданих вище схем і їх конкретного лексичного наповнення, правобічний конститuent Adv [Ad; Prep + Nx]caus, трансформуючись в окрему денотативну ситуацію, може функціонувати як автономне речення (S + [P(Vf) ← Adv [Ad] caus], S + [P(Vf) ← Adv [Prep + Nx] caus]) або перебувати на правах детермінантної підрядної частини з причиново-наслідковим типом відношень. Виразником цих відношень і їх значеннєвих модифікацій (наприклад, власне–причинове, невластне–причинове значення) виступають диференційовані або недиференційовані сполучники. Групу диференційованих сполучників утворюють *бо, тому що, оскільки* та інші. До групи недиференційованих сполучників входять *через те що, завдяки тому що, тим що, з тим що, виходячи з того що* та деякі інші. Причинові сполучники, як і інші семантичні різновиди підрядних сполучників, у мовознавстві одержали назву предикати предикатів (див., напр.: Вихованець 1992:162; Городенська 1991:19). За предикатами предикатів у семантичній структурі складного речення закріплюється роль своєрідної значеннєвої осі, “навколо якої об’єднуються елементарні речення у складну структуру” (Вихованець 1983:69). Подану вище схему (S + P(Vf), + Con (caus) + S + [P(Vf) ← Adv [Ad; Prep + Nx] caus]), яка включає дериваційно детерміновану правобічним поширювачем Adv [Ad; Prep + Nx] caus підрядну частину,

Потиха 1970 – Потиха З. А. Современное русское словообразование. – М., 1970.

Смирницкий 1955 – Смирницкий А. И. Лексическое и грамматическое в слове.// Вопросы грамматического строя. – М., 1955.

Стрелков 1966 – Стрелков П. П. Флективное словообразование коррелятивных существительных женского рода в русском языке.// Русский язык в школе.– 1996.– № 6.

Білодід 1969 – Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І. К. Білодіда. – К., 1969.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Нестеренко Тетяна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: словотвір, морфологія.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2000 р.

НАГОЛОСОВІ ОСОБЛИВОСТІ СУФІКСА –ОК

Тамара Товкайло (Переяслав-Хмельницький)

Кінцевий у похідних іменниках суфікс –ок здебільшого або перебирає наголос на себе, або перевага віддається позиції наголошеного складу перед ним, тобто наголос відтягується ближче до кінця слова. Паралельне наголошення спостерігається в іменниках з формантом –ок₁, де поєднані такі позиції щодо словесного наголосу: перша та друга ∪ ‘∪’ ок та перша і четверта ∪’ ∪ ∪’ ок.

Похідні з –ок у сучасній українській літературній мові мають переважно вирівняний наголос.

The final suffix –ok in derivative nouns, in most cases takes the stress on itself or gives preference to the position after unstressed syllable, i.e. they draw off the stress nearer to the end of the word. Paralell accent is observed in nouns with the forming part –ok, where such positions to word-stress are combined: first and second ∪ ‘∪’ ok and first and second and fourth ∪’∪∪’ ok. Derivatives with –ok in Present-day Ukrainian have in most cases equalized stress.

Вивчення наголосових характеристик іменників в українській мові було предметом дослідження монографій та окремих статей. В історично-описовому плані їх висвітлювали такі дослідники, як: К.Ганкевич, І.Верхратський, І.Гануш, Є. Тимченко. У наш час наголосові ознаки українського слова інтерпретують у багатьох аспектах: в історичному (В.Г.Скляренко, З.М.Веселовська),

Порядкові числівники за допомогою закінчення -ий утворюються на базі власне кількісних числівників. Словотворчий процес не зустрічає ніяких перешкод. Можливе чергування фінального приголосного числівникової основи за твердістю – м'якістю: *п'ять – п'ятий*, зміна акцентуації: *три – третій*.

Отож, флективним називається спосіб творення похідних за допомогою флексій, своєрідних словотворчих синкретичних засобів.

Твірними словами можуть бути іменники, рідше прикметники, дієслова, числівники. Похідні такого типу обов'язково є змінними словами, оскільки флексія, набуваючи словотворчих, не втрачає словозмінних властивостей.

Слів, утворених флективним способом, небагато, оскільки не кожне закінчення має здатність набувати словотворчих властивостей. Велика кількість дериватів традиційно зараховується до слів, утворених способом нульової суфіксації. Серед суфіксів-флексій такі: -а (можливо, -и), що використовується в іменниковому словотворі, -ий, який застосовується при творенні прикметників та порядкових числівників.

Флексії можуть виконувати модифікаційну, транспозиційну і мутаційну функції, подібно до суфіксів, недарма їх іноді називають "своєрідними суфіксами".

Як і суфікси, флексії, приєднуючись до основи, можуть викликати морфонологічні зміни: чергування, усічення, зміну акцентуації.

Флексії-суфікси потребують детального вивчення, а визначення флективного способу словотворення є дискусійним питанням в українському мовознавстві.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Вашук 1973 – Вашук В. О. Флективний спосіб творення похідних іменників. // УМЛШ. – 1973. – № 10.
- Виноградов 1974 – Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М.–Л., 1974.
- Горпинич 1995 – Горпинич В. О. Словотворення і словотвір української мови. – Кіровоград, 1995.
- Земская 1973 – Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. – М., 1973.
- Клименко 1998 – Клименко Н. Ф. Основы морфеміки сучасної української мови. – К., 1998.
- Ковалик 1965 – Ковалик І. І. Порівняльна характеристика словотвору загальних назв живих істот жіночої статі в сучасних серболужицьких мовах. // 3 історії української та інших слов'янських мов. – К., 1965.

що пов'язується з головною частиною, котра не набула трансформованого вигляду, диференційованим або недиференційованим сполучником, можна перетворити в таку: $S + P(Vf), \leftarrow + \text{Con}(\text{caus})+ \rightarrow S + \boxed{[P(Vf)] \leftarrow \text{Adv} [\text{Ad}; \text{Prep} + \text{Nx}] \text{caus}}$ (значення вільне – $\leftarrow \text{Con}(\text{caus}) \rightarrow$). Роль аргументів предиката предикатів [Sent (детермінована частина), $\leftarrow \text{Con}(\text{caus}) \rightarrow$ Sent (детермінуюча частина-caus)] виконують елементарні прості частини 1) нетрансформованого ($S + P(Vf)$) і 2) трансформованого ($S + \boxed{[P(Vf)] \leftarrow \text{Adv} [\text{Ad}; \text{Prep} + \text{Nx}] \text{caus}}$) видів. Сполучники, ці специфічні предикати, зазначає І.Р.Вихованець, "в експліцитній або імпліцитній формі є центральними семантичними компонентами, визначальними показниками семантичних відношень між елементарними простими реченнями (Вихованець 1992: 162). Окреслену диференціюючу функцію семантичної осі речення, тобто предиката предикатів, можуть посилювати модальні слова, частки або текст узагалі. За допомогою компонентів, які супроводжують каузальні сполучники (*вже, винятково, головним чином, між іншим, насамперед, особливо, передусім, почасти, раптом, тільки, тим паче, ще й, хоч би та ін.*), мовець "уточнює свою думку про причину (її значущість серед інших мотивацій, першочерговість, єдиність), тобто обмірковує з'ясовуючу силу висунутого аргументу, його обґрунтовуючі потенції" (Ляпон 1988:116-117). Отже, істинний зміст причини часто розкривається саме в контексті, який, до речі, нерідко виходить за рамки речення. Присутність семантичних маркерів розгляданого типу диктується комунікативною природою реченнєвої структури, необхідністю чітко виокремити в її загальному плані "причина" який-небудь каузальний відтінок, як-от: причина-підстава, причина-свідчення, причина-привід, причина-зачіпка, причина-стимул або інші.

Однією з найбільш актуальних проблем сучасної лінгвістики є аналіз причини (причиновості) із семантико-синтаксичного погляду, а саме: з погляду плану змісту й лексико-семантичної наповненості основного носія валентності (предиката), з погляду значеннєвої структури й лексико-семантичної наповненості правобічного конститuenta (каузального поширювача), з погляду семантичної конгруентності предиката й каузального поширювача, з погляду семантико-синтаксичних відношень, які встановлюються між предикатом і його лівобічним та правобічним поширювачем, коли вони формують речення, що об'єднуються валентною структурою $S + P(Vf) + \text{Adv} \text{caus}$. Ми поділяємо думку В.Л.Мединської про те, що проблему

власне-лінгвістичної інтерпретації причини, причиновості (причини й наслідку), передусім у синтаксико-семантичному аспекті, “можна розв’язати, піддаючи значення кожної частини висловлювання аналізу на основі теорії семантичних множників (диференційних сем)” (Медынская 1973: 4-5). Цю теорію на синтаксичний рівень поширив В.М.Мігірін (див.: Мигирин 1961; 1968; 1973). У своїх дослідженнях він виходить з тези про можливість визначення будь-якого об’єкта (зрозуміло, і правобічного поширювача Adv caus в описуваних реченнях) через окреслення комплексу його диференційних ознак, що дасть змогу порівняти цей об’єкт з іншими, виокремити його із сукупності інших об’єктів. Виявлення істотних характеристик об’єкта “залежить від якості залучених для зіставлення інших об’єктів або від фону зв’язків” (Мигирин 1960: 12). Твердження В.М.Мігіріна про зведення членів речення до бінарних опозицій і представлення кожного реченнєвого конститuenta у вигляді комплексу диференційних властивостей, що мають імпліцитний або експліцитний вияв, знайшло підтримання і розвиток у багатьох мовознавців. Пропонований ученим репертуар семантичних диференційних ознак – предмет, якість, дія або подія, реальність, нереальність, можливість, бажане, наступне, передуюче, одночасність, агентивність (виконавець), рецептивність, виділюваність, характеристичність, ціле, частина, локальність, граматична залежність, граматична незалежність (Мигирин 1960: 14) – широко й раціонально використовується дослідниками для визначення природи таких семантико-синтаксичних категорій, як локативність, темпоральність, фінальність, каузальність, квантитативність та інших. Чітку й повну лінгвістичну інтерпретацію причини на основі методу диференційних ознак знаходимо, наприклад, у дослідженнях Н.І.Штикало (Штыкало 1968; 1971) і В.Л.Мединської (Медынская 1973). “Причина, – пише Н.І.Штикало, – це реальна подія, що передує іншій події, яка називається наслідком, і породжує її” (Штыкало 1968: 8). На думку В.Л.Мединської, категорія причини є органічним компонентом “складних якісно-часових динамічних відношень” між реальними подіями, які перебувають між собою у відношенні нерозривної єдності і мають такий темпорально-генетичний зв’язок: одна подія “виникає раніше від іншої й породжує іншу” (Медынская 1973:7). Ця дефініція представляє причину в загальному (інваріантному) вигляді, не ускладненому додатковими значеннєвими відтінками. На інваріантну семантику майже завжди нашаровуються

приймати – прийми, лікувати – ліки. Це стає актуальним, якщо взяти до уваги, що флексія виступає засобом розрізнення лексичних значень слів у випадках вираження граматичного числа в іменниках. За спостереженням Н.Ф.Клименко, у множині з’являються нові значення, що лише потенційно присутні у формах однини іменників, зокрема, “простори, укриті речовинами, названими в однині”, “природні явища, поширені в просторі й часі”: *холод – холоди, пісок – піски, вода – води*; “сорт речовини”: *вино – вина, сок – соки, спирт – спирти*; “інтенсивність дії”: *ревність – ревності, біль – болі*; “неподільна множина”: *крапля – краплі* (валеріанові), *валянок – валянки* (пара) [Клименко 1998: 31]. Традиційно у таких випадках говориться про переносне значення слів однини форми, вжитих у множині, хоча очевидним є вираження нових семантичних відтінків, а значить – і тенденція до утворення нової лексеми за допомогою флексії.

Мутаційні властивості флексій -а, -и, на наш погляд, вимагають детального вивчення, а однозначно трактувати спосіб творення вищезгаданих слів як нульову суфіксацію видається питанням дискусійним.

Як флексія-суфікс може функціонувати закінчення -ий у прикметниках та порядкових числівниках.

Прикметники творяться від іменників, наприклад, *зло – злий, золото – золотий, добро – добрий*. Формант -ий у таких випадках творить якісні і відносні прикметник, виконуючи або транспозиційну, або мутаційну функцію.

Іноді флексація поєднується з префіксацією: “У словах на зразок *безголовий, безкрилий, безрукий* флексія разом із префіксом є засобом творення прикметників” [Клименко 1998: 33]. Ця думка абсолютно спростовує іншу, традиційну, що в таких словах префіксація використовується у поєднанні із нульовою суфіксацією [Земская 1973: 287]. Твірні іменники звичайно називають частини тіла людини або тварини, а похідні вказують на відсутність того, що названо твірною основою. У процесі словотворення змінюється акцентуація: наголос із іменникової флексії переходить на попередній склад прикметника.

Суфікс-флексія -ий творить також прикметники від дієслів. У таких випадках словотворення супроводжується усіченням дієслівних суфіксів, чергуванням, наприклад, *проходити – прохожий, знайомити – знайомий*.

граматичне значення жіночого роду, є як апелюваннями, так і власними іменниками; синкретична флексія -а виконує тут модифікаційну функцію, а процес словотворення проходить без будь-яких морфологічних змін.

Мутаційну функцію виконує закінчення -е при творенні узагальнено-збірних іменників середнього роду на позначення людей за віком чи іншою ознакою без розрізнення статі. Таких похідних небагато, творяться вони на базі прикметників: *мале, старе*.

У всіх вищеописаних випадках флективне словотворення стосувалося назв істот.

На думку В.О.Вашука [Вашук 1973: 42], іноді флексії -а, -о, -е виконують роль своєрідних топонімічних суфіксів: *Волга* (ріка) – *Волго* (озеро), *Булавина* (ріка) – *Булавине* (місто). Тільки в таких випадках словотворення стосується іменників – назв неістот.

Окрім цих уже досліджених випадків, привертають увагу деривати типу *тиша, гуща, круча, суша* і под., утворені відповідно на базі прикметників *тихий, густий, крутий, сухий*. Можливо, і в цьому випадку флексія -а є синкретичною, тобто несе в собі як граматичне, так і словотвірне значення, оскільки інших матеріально наявних афіксів немає, але здійснюється акт утворення нового слова з самостійним лексичним значенням конкретного предмета або абстрактної ознаки. Спосіб творення таких іменників звичайно визначається як нульова суфіксація.

Цікаві також випадки творення іменників від дієслів, де у складі похідних фіксується флексія -а, наприклад, *присвятити* – *присвята*, *вірити* – *віра* та ін.

На нашу думку, функцію словотворчої флексії -а не слід обмежувати лише здатністю творити кореспондуючі назви на позначення жіночої статі. Якщо наше припущення правильне, то семантико-словотвірне поле флексії -а розширюється, виявляється її здатність виконувати мутаційну функцію, а словотворення може супроводжуватися морфологічними явищами, як от: чергування приголосних *x||ш, ст||шч, т||ч*; зміна акцентуації, усичення суфіксів твірної основи. Ці явища не викликаються флексією -а, що виконує модифікаційну функцію. Здатність викликати морфологічні зміни наближує флексію до таких словотворчих засобів як суфікси.

Можливо, до класу синкретичних флексій слід додати ще й закінчення -и у віддієслівних іменниках типу *торгувати* – *торги*,

додаткові семантичні відтінки, кожен з яких на рівні валентної структури $S + P(Vf) + Adv\ caus$ експлікується тією або іншою структурною субмоделлю, що входить або до структурної моделі $S + P(Vf) + Adv [Ad] caus$, або до структурної моделі $S + P(Vf) + Adv [Prep + Nx] caus$. Причинові відношення як один з найскладніших типів відношень, що існують в об'єктивній реальності, практично не виступають в "чистому, не ускладненому додатковими відтінками значенні" (Медынская 1973:7). Розкриття категорії причини в плані синтаксичної інтерпретації зводиться до традиційного аналізу її як другорядного члена речення, який виражає певну реальну подію, що передує наслідку, й викликає появу цієї події. Який би з критеріїв – власне-семантичний, власне-синтаксичний, семантико-синтаксичний – не брався до уваги, для категорії причини з урахуванням її органічного зв'язку з категорією наслідку найбільш важливою диференційною характеристикою є опозиція "реальна подія – реальна подія", що експлікується в такій конкретній опозиції, як "породжуюча реальна подія – породжена реальна подія". За терміном "подія" зберігаємо широкий зміст, тобто "розуміємо під ним не тільки власне події, але і явища. Адже навіть предмети можна розглядати як довготривалі події" (Штыкало 1968: 38-39). Опозиція "породжуюча реальна подія – породжена реальна подія" є інформативно розмитою, тому вимагає логічного та семантичного аналізу. У реченнях, які реалізують валентну структуру $S + P(Vf) + Adv\ caus$ з екстралінгвістичним значенням "носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + причина реалізації процесуальної ознаки", породжена подія репрезентується позицією $P(Vf)$. Породжуюча подія закладена в правобічній позиції $Adv [Ad] caus, Adv [Prep + Nx] caus$. Ця позиція створює передумови для виникнення в об'єктивній дійсності явища суспільного або особистого життя чи об'єднаних у єдине ціле явищ, фактів суспільного буття; вона є початком цього явища (цих явищ), породжує його (їх). Сказане дає підстави ще раз стверджувати, що під причиною слід розуміти реальну подію, яка відбулася або відбувалася в об'єктивній дійсності, але обов'язково передувала іншій події, була мотивом, підставою, приводом породження її. Диференційна сема "породжуюча подія – породжена подія" потребує доповнення вказівкою на час її вияву, а також на генетичну еволюцію. Отже, валентній рамці $P(Vf)$ [процесуальна ознака → подія → реальна подія → породжена реальна

подія → факт, явище суспільного або особистого життя чи сукупність пов'язаних між собою в якомусь відношенні фактів, явищ суспільного життя, які становлять ніби щось єдине ціле, котрі виникли, з'явилися, створилися] + Adv saus [причина реалізації процесуальної ознаки → подія → реальна подія → породжуюча реальна подія → існує в об'єктивній дійсності (відбулася або відбувалася), передувала іншій події, була мотивом, підставою, приводом і т. ін. для виникнення факту явища суспільного або особистого життя чи сукупності пов'язаних між собою в якомусь відношенні фактів, явищ суспільного життя, котрі становлять ніби щось єдине ціле], яка фокусує в собі найважливішу диференційну ознаку категорії причиновості (причини й наслідку) – опозицію “породжуюча реальна подія – породжена реальна подія”, властиві такі плани вияву: 1) план часової перспективи і 2) план генетичної залежності. У плані часової перспективи породжуюча подія передую події породженій (схема плану часової перспективи: P(Vf) ← Adv saus). Цей процес не може розвиватися в зворотному напрямку, тобто є необоротний: породжена реальна подія об'єднується логічним зв'язком з породжуючою реальною подією і впливає з неї, настає за нею, як наслідок, що “передбачає об'єктивне існування зумовленого явища (породжуваної реальної події. – М.С.) в минулому, теперішньому чи майбутньому” (Грамматика СРЛЯ 1970: 723-724): *Горпина похолола з жаху* (З.Тулуб) [1]; *Цісар остовпів від побаченого і від почутого* (Р.Горак) [2]; *Удосвіта на торохтіння возів з хутора повибігало все живе* (Р.Андріяшик) [3]; *Каміння цокотить під нашою ходою* (В.Сосюра) [4]; *Через ці проблеми я занедбав мою культурну роботу* (А.Чайковський) [5]. У розглянутих реченнях породжуюча (спричинювана) реальна подія – “страх, що охопив людину” [1]; “сприйняте зором”, “сприйняте слухом” [2]; “різкі гуркітливі звуки” [3]; “процес переміщення людини, змінювання нею місця в просторі протягом певного часу” [4]; “питання, що мають важливе життєве значення і потребують вирішення” [5] – є попередньою (“яка здійснюється перед чимось, передую чомусь”), а породжена (спричинена) реальна подія – “стати нерухомим від сильного хвилювання, переживань” [1]; “утратити здатність рухатися, завмерти від розгубленості” [2]; “з'являтися у певному місці” [3]; “утворювати уривчасті звуки зіткненням взуття людини і земляної поверхні, площини, яка являє собою тверду гірську породу у вигляді суцільної маси” [4]; “перестати дбати про що-небудь” [5] – є наступною (“яка

У статті П.П.Стрелкова досліджується питання творення корелятивних іменників жіночого роду в російській мові [Стрелков 1966: 47].

Флективний спосіб творення похідних іменників розглянуто у статті В.О.Ващука: він визначається як такий граматичний засіб, коли від тієї самої основи за допомогою самих лише закінчень утворюються різні за значенням іменники [Ващук 1973: 39].

Таким чином, цілим рядом мовознавців обстоюється думка про існування флективного способу як одного з різновидів афіксації. Дійсно, нелогічним видається називати творення корелятивних іменників жіночого роду, безафіксних прикметників, числівників типу *сотий, орлій* нульовою суфіксацією, як це роблять деякі мовознавці.

На думку В.О.Горпинича, обидва ці способи мають спільні риси – у формантах обох способів є флексії і немає повноцінних суфіксів. Але вони мають і відмінності: при нульовій суфіксації є нульовий суфікс із словотвірним значенням і нульова флексія (*перебігти – перебіг, виходити – вихід*), а при флективному способі матеріально виражена флексія, яка є одночасно і засобом матеріального вираження суфікса. Така флексія є носієм словотвірного значення, тому при флективному способі до форманта входить матеріально виражена флексія, що виконує словотвірні функції суфікса [Горпинич 1995: 43].

Флективний спосіб можна розглядати як різновид суфіксації, від якої він відрізняється особливостями форманта. При суфіксації словотвірне і граматичне значення виражається різними морфемами: суфіксом і закінченням, наприклад: *залізо – залізний, глухий – глухота*, а при флексації – однією синкретичною морфемою (флексією), наприклад: *сім – сьомий, раб – раба*.

Слід звернути увагу на те, що флективним способом утворюються лише відмінювані частини мови. Переважно більшість становлять іменники.

Словотворчими можуть виступати флексії -а, -о, -е. При творенні апелятивів найчастотнішим словотворчим формантом виступає закінчення -а. Таким чином творяться кореспондуючі іменники на позначення осіб жіночої статі від чоловічої типу *гість – гостя, онук – онука, Олександр – Олександра*. Подібний процес проходить і в субстантивованих іменниках: *хворий – хвора, гнідий – гніда*. Як бачимо, в субстантивованих одиницях флексія-суфікс -а використовується також на позначення самок тварин. Всі похідні іменники на -а мають

флексії якраз і є тими службовими морфемами, які виражають зв'язки між словами в процесі мовлення.

Чи вичерпується цим функція флексій? Спостереження за українським формо- і словотворенням показує, що формотворення (словозмінна) і вираження синтаксичних відношень – це основна роль закінчення, але не єдина [Ващук 1973: 39].

Існують закінчення, що не тільки оформляють основу в слово певної частини мови, а й відіграють роль словотворчого форманта. Тоді функція флексій розширюється, і ця морфема вже є носієм не лише граматичного, а й словотвірного значення. Флексію, яка виконує і словотворчу роль, треба розглядати як словотворчий афікс, тобто як флексію-суфікс [Ковалик 1965: 110]. Наприклад: *кум* – *кума*, *маркіз* – *маркіза*, *Богдан* – *Богдана*, *п'ять* – *п'ятий*. Ці слова утворені від спільної іменникової (рідше дієслівної, прикметникової, числівникової) основи без будь-яких наявних словотворчих афіксів та інших спеціальних словотворчих засобів (чергування, акцентних відмінностей) тільки способом поєднання основи з відповідною парадигмою [Смирницький 1955: 40].

Іноді роль словотворчого засобу виконує вся словозмінна парадигма слова. В одних випадках вона творить фемінативи на базі назв осіб чоловічої статі (модифікаційна функція): *раб* – *раба*, *Петряков* – *Петрякова*, *гість* – *гостя*.

В інших – словозмінна парадигма виступає засобом розрізнення двох частин мови (транспозиційна функція): *добро* – *добрий*, *зло* – *злий*, *шість* – *шостий*.

На те, що флексія іноді виходить за межі словозміни, учені звернули увагу давно. Так, В. В. Виноградов, розглядаючи родову класифікацію іменників, відмічає, що співвідносні пари іменників чоловічого і жіночого родів іноді утворюються за допомогою самих лише закінчень, які виконують функцію “родової форманти”, як от: *кум* – *кума*, *онук* – *онука* [Виноградов 1947: 61].

В українському мовознавстві творення корелятивів жіночого і чоловічого родів за допомогою флексій -ий, -а: *хворий* – *хвора*, *ланковий* – *ланкова*, *рядовий* – *рядова* розглядається як творення самостійних слів за допомогою закінчень [СУЛМ 1961: 231].

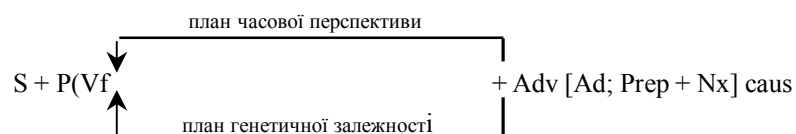
На тотожну з афіксами роль закінчень вказував З. А. Потіха [Потіха 1970: 43–44].

наступає як реакція на щось, з'являється слідом за чим-небудь”). Часовий зв'язок, що поєднує спричинювану і спричинену події у валентній рамці P(Vf) + Adv caus і в реченнєвій структурі загалом характеризується різною тривалістю: він буває миттєвим (перше, четверте речення), менш тривалим (друге, третє речення), більш тривалим (п'яте речення). В аналізованих реченнях події розвиваються в такому хронологічному порядку: *Спочатку Горшину огорнув страх, а потім* (як наслідок пережитого) *вона стала нерухомою від сильного хвилювання* [1]; *Спочатку цар сприйняв зором, сприйняв слухом факти об'єктивної дійсності, а потім* (як наслідок сприйнятого) *втратив здатність рухатися, завмер від розгубленості* [2]; *Спочатку люди (можливо, й інші живі істоти зі значенням “не-особа”) почули різкі гуркотливі звуки, а потім* (як наслідок сприйнятого) *зайняли певні місця в просторі відносно просторового орієнтира* [3]; *Спочатку ми переміщувалися, займали певне місце в просторі, а потім* (майже синхронно з нашим рухом) *утворилися* (як наслідок виконаної нами дії) *уривчасті звуки від зіткнення нашого взуття із земляною поверхнею, площиною, по якій ми переміщалися* [4]; *Спочатку в мені виникли важливо життєві питання, які потребували вирішення, а потім* (як наслідок сформованого) *я перестав дбати про виконувану мною справу, яка покликана задовольняти духовні потреби людини* [5].

Щодо генетичної залежності, яка є одним з основних планів вияву диференційної ознаки категорії причиновості – опозиції “породжуюча реальна подія – породжена реальна подія”, то вона збігається з часовою перспективою: породжуюча подія не тільки передує породженій, а й викликає останню, створює передумови для виникнення її (схема плану генетичної залежності: P(Vf) ← Adv caus). Розвиток генетичної перспективи в поданих вище реченнєвих структурах постає так: *Щось неприємне, небажане вплинуло на Горшину, викликало стан хвилювання, тривоги, неспокою, тому вона перестала рухатися, залишилася в одному й тому ж положенні* [1]; *Цар побачив щось особливе, почув щось незвичне, тому втратив здатність рухатися, втратив спокій, рівновагу, рішучість від хвилювання, страху* [2]; *Удосвіта на хуторі почулися різкі гуркотливі звуки, тому люди (можливо, й інші живі істоти зі значенням “не-особа”) перемістилися в просторі, зайнявши якийсь місце відносно просторового орієнтира (предмета (предметів), що видавав (видавали) гуркотливі звуки* [3]; *Взуття людей, які переміщалися в просторі, торкалося твердої*

гірської породи у вигляді суцільної маси, тому створювалися уривчасті звуки [4]; У мене виникли питання, які мали важливе життєве значення і потребували вирішення, тому я й перестав дбати про виконувану мною справу, яка покликана задовольняти духовні потреби людини [5].

Реалізація плану часової перспективи і плану генетичної залежності у складі речень, які інтегруються валентною структурою S + P(Vf) + Adv saus, матиме такий узагальнено-схематичний вияв:

Отже, диференційними семантичними ознаками синтаксичної опозиції “причина – наслідок”, що охоплює валентну рамку P(Vf) + Adv [Ad; Prep + Nx] saus речень – конкретних репрезентантів валентної структури S + P(Vf) + Adv saus, є “подія – подія”, “реальна подія – реальна подія”, “породжуюча подія – породжена подія”. Темпоральний і генетичний зв’язки, які пов’язують події, характеризуються необоротністю: породжуюча подія передре породженій у плані часової перспективи й генетичної залежності. Сама ж категорія причиновості на синтаксичному рівні постає як досить складний факт, що має глибинну семантичну структуру, котра реалізується цілою системою формально-граматичних засобів. Являючи собою згорнене речення, правобічний конститuent Adv saus (Adv [Ad] saus; Adv [Prep + Nx] saus) відзначається значеннєвою поліфункціональністю. Кожен із семантичних сегментів, одержуючи своє формально-граматичне оформлення у вигляді прислівників, дієприслівників, дієприслівникових зворотів, прийменниково-іменникових форм, експлікує окремих фрагмент причиновості, який існує в об’єктивній дійсності й відображає буття тієї матерії, котра осмислена людиною у процесі пізнання світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

- БСЭ 1970-1978 – Большая советская энциклопедия: В 30 томах / Глав. ред. А.М.Прохоров: 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1970-1978. – Т. 20. – 608 с.
 Бондар 1996 – Бондар О.І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження. – Одеса: Астропринт, 1996. – 192 с.

Кардашев 1966 – Кардашев М. Сорок лет назад... (Заметки о прототипах героев романа И.Ильфа и Е.Петрова „Двенадцать стульев“) // Звезда Востока. – 1966. – № 8. – С.176 – 180.

Катаев 1985 – Катаев В. Алмазный мой венец // В.Катаев. Собрание сочинений: В 10-ти т. – М.: Худ. лит., 1985. – Т. 7. – С. 7 – 226.

Петров 1963 – Петров Е. Из воспоминаний об Ильфе // Воспоминания об Илье Ильфе и Евгении Петрове. – М.: Сов. писатель, 1963. – С. 7 – 25.

Риньков 1959 – Риньков Л.Н. Переносное употребление слов в романах И.Ильфа и Е.Петрова „Двенадцать стульев“ и „Золотой телёнок“ // Уч. зап. Кустанайского пед. ин-та: Серия филол. – 1959. – Т. 4. – С. 151 – 204.

ЦДАЛІМ ф.1821 о. 1 од.зб. 190 – Центральный державный архив литературы та мистецтва, фонд 1821, опис 1, одиниця збереження 190.

Яновська 1963 – Яновская Л. Почему вы пишете смешно? Об И.Ильфе и Е.Петрове, их жизни и юморе. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 183 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мариненко Ірина Олегівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: ономастичний простір художнього твору.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2000 р.

ФЛЕКТИВНИЙ СПОСІБ СЛОВОТВОРЕННЯ

Тетяна Нестеренко (Кіровоград)

В українському мовознавстві флексія вважається словозмінною морфемою. Але цим її функції не вичерпуються. Існує невелика група флексій, які є носіями не лише граматичного, а й словотвірного значення. Йдеться про флективний спосіб словотворення як один із різновидів афіксації.

Реєстр флексій-суфіксів та механізм флексації розглядаються у статті.

In Ukrainian linguistics the inflexion is considered a word changing morpheme. But it does not exhaust its functions. There is a small group of inflexions that carry word-building meaning besides grammatical one. This is an inflexional means of word-building as a kind of affixation.

This article deals with a list of suffix-inflexions and the mechanism of inflexation.

В українському мовознавстві флексія традиційно вважається словозмінною морфемою, що виражає “той обов’язковий мінімум граматичних значень, що існує в мові і є достатнім для здійснення комунікативної функції” [Клименко 1998: 32]. Звідси випливає, що

„мій тато був турецько-підданий“ – походить від тестя поета Е.Багрицького „римсько-католицького віросповідання турецько-підданого“ Густава Суоку, а спогад про навчання в гімназії Іліаді – від письменника Л.Славіна, який закінчив цей високошановний заклад“ [Александров 1991: 11].

За твердженням М.Кардашева, такі риси, як напористість, приваблююче веселе нахабство, винахідливість, дотепність автори діалогії запозичили у Яшки Ш., хоча „Яшка був абсолютний безсрібник, а Остап гнався за мільйонами“ [Кардашев 1966: 176].

З іншими прототипами сатирики знайомі особисто ніколи не були, їм були лише відомі вчинки та махінації цих шахраїв за матеріалами засобів масової інформації. Напевно, у зв'язку з множинністю прототипів Остап Бендер і є „сином турецько-підданого“ та графині, носієм української розмовної форми імені Євстафій та німецького за походженням прізвища. З іншого боку, таке розмаїття бендерівського родоводу лише підтверджує можливість одеського походження прототипа Остапа: саме в Одесі, на батьківщині І.Ільфа і Є.Петрова, були можливі переплетіння різних національностей. З іншого боку, такою невизначеністю національної належності самого Остапа Бендера сатирики підкреслюють інтернаціональний характер свого персонажа, той факт, що Бендер міг бути і турком, й українцем, і росіянином, і німцем, залишаючись при цьому авантюристом. На цій провідній рисі Бендера акцентується увага авторами діалогії як на явищі інтернаціональному, наднаціональному саме за допомогою переплетіння різнонаціональних прототипів і протонімів головного героя.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Александров 1991 – Александров Р. Прототипы Остапа Бендера // Всемирные Одесские новости. – 1991. – Березень.
Вуліс 1960 – Вуліс А. І.Ільф і Е.Петров. Очерк творчества. – М.: Гослитиздат, 1960. – 376 с.
Галанов 1961 – Галанов Б. Ілья Ільф і Евгений Петров. Жизнь. Творчество. – М.: Сов.писатель, 1961. – 310 с.
Донецький 1987 – Донецький Б. Родной брат великого комбинатора // Литературная Россия. – 1987. – 16 жовтня.
Ентіс 1990 – Ентіс И. Имена и персонажи // Вечерняя Одесса. – 1990. – 27 листопада.
Ершов 1977 – Ершов Л.Ф. Сатирические жанры русской советской литературы: От эпопеи до романа. – Л.: Наука, 1977. – 282 с.

- Бунге 1962 – Бунге М. Причинность. Место принципа причинности в современной науке. – М.: Иностран. лит-ра, 1962. – 511 с.
Вихованець 1993 – Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
Вихованець 1992. – Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
Вихованець 1983 – Вихованець І.Р. Семантична структура складного речення // Семантико-синтаксична структура речення / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М.Русанівський – К.: Наук. думка, 1983. – С.67-98.
Граматика СРЛЯ 1970 – Грамматика современного русского литературного языка / Отв. ред. Н.Ю.Шведова. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
Городенська 1991 – Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. – К.: Наук. думка, 1991. – 192 с.
Диалектический материализм 1989 – Диалектический материализм. – М.: Мысль, 1989. – 397 с.
Загнітко 1996 – Загнітко А.П. Закономірності формальної і смислової організації складного речення // Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. – Вип.2. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – С.17-27.
Кацнельсон 1972 – Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972. – 216 с.
Ляпон 1988 – Ляпон М.В. Прагматика каузальности // Русистика сегодня. Язык: система и её функционирование / Отв. ред. Ю.Н.Караулов. – М.: Наука, 1988. – С.110-121.
Медынская 1973 – Медынская Л.В. Синтаксическая категория причины и её взаимодействие с другими синтаксическими значениями (по данным русского языка I половины XIX в.): Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – Днепропетровск, 1973. – 16 с.
Мигирин 1961 – Мигирин В.Н. Принципы изучения членов предложения // Науч. докл. высш. шк. Филол. науки. – 1961. – №3. – С.41-48.
Мигирин 1968 – Мигирин В.Н. Принципы определения семантических объектов // Проблемы изучения семантики языка (Тезисы докладов на научной конференции, посвященной 50-летию Днепропетровского государственного университета). – Часть 1. – Днепропетровск, 1968. – С.12-14.
Мигирин 1973 – Мигирин В.Н. Язык как система категорий отображения. – Кишинев: Штиинца, 1973. – 237 с.
СУМ 1970-1980. – Словник української мови: В 11 томах / Ред. кол. І.К.Білодід (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т.V. – 1974. – 840 с.; Т.VIII. – 1977. – 927 с.
Потебня 1968 – Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4 томах. – М.: Учпедгиз, 1968. – Т.3. – 552с.
ФС 1986 – Философский словарь / Под. ред. И.Т.Фролова. – 5-е изд. – М.: Просвещение, 1968. – 590 с.
Штыкало 1968 – Штыкало Н.И. Семантические признаки обстоятельства причины в русском языке // Науч. докл. высш.шк. Филол. науки. – 1968. – №4. – С.35-42.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Степаненко Микола Іванович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Полтавського державного педагогічного університету ім.В.Г.Короленка.

Наукові інтереси: проблема формування й вираження адвербіальних відношень у структурі простого дієслівного речення.

Флоренский 1990 – Флоренский П. А. Мысль и язык // Флоренский П. А. У водоразделов мысли. – М.: Правда, 1990. – С. 107-338.

Хвильовий 1990 – Хвильовий М. Твори: У 2т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1: Поезія. Оповідання. Новели. Повісті. – 650 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Семенець Олена Олександрівна – кандидат філологічних наук, докторант кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту, лінгвопоетика.

Стаття надійшла до редакції 6.10.2000 р.

ПРО ДЕЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ КОНТРАСТИВНОЇ ЕТНОЛІНГВІСТИКИ: ІНТЕРПАРАДИГМАЛЬНИЙ РАКУРС

Олег Тищенко (Київ)

У статті розглядаються перспективи етнолінгвістики як комплексного інтерпарадигмального напрямку, що орієнтується на ізоморфізм мовного і культурного кодів, специфіку вияву концептив-архетипів як способів лексичного структурування слов'янської обрядової моделі світу. Контрастивний аспект семантики обрядових термінів дозволяє досліджувати обрядові номінації у співвідношенні власне мовного та етнографічного планів обрядового знака, його зв'язку зі структурно-семіотичними опозиціями.

The article focuses on the perspectives of ethno-linguistics development as a complex interparadigmatical trend which is directed toward isomorphism of linguistic and cultural codes and the specific character of manifestation of archetypical concepts as ways of lexical structuring of the Slavonic ritual pattern of the world. Contrastive aspect of ritual terms semantics makes it possible to investigate ritual

Вахтуновським, який цілком міг послужити реальним прототипом творця „Чорноморського відділення Арбатовської контори заготівлі Рогів та Копит“. Б.Донецький детально розповідає про всі авантюри Вахтуновського, багато з яких дійсно нагадують бендерівські. Окрім того, адвокатом Вахтуновського на суді був член колегії захисників на прізвище Бенкер, і цей факт міг також слугувати протонімом великого комбінатора.

Ілля Ентіс у статті „Імена і персонажі“ [Ентіс 1990: 3] відзначає, що автори сатиричної діалогії в пошуках імені для своїх персонажів неодноразово зверталися до періодичних видань, зокрема, до рекламних оголошень. Із подібного оголошення запозичене, на думку І.Ентіса, і прізвище головного героя діалогії. Цікаво, що Ентіс наводить уже згадуване оголошення (Саратовь, Торговий Дом „А.Бендер і С-ья“). Припущення Л.М.Ринькова про те, що прізвище Бендер є похідним від географічної назви Бендери [Риньков 1959: 197], не має жодних фактичних підстав, оскільки в сюжетній лінії епопеї немає згадок ні про пригоди носія власного імені в Молдові, ні про його генетичні молдавські корені.

Виходячи з викладеного, можна підсумувати, що ім'я своє, зовнішність і „суто чорноморський характер“ Бендер отримав від спільного знайомого письменників. Прізвище ж, найвірогідніше, було привезене Ільфом із Саратова, оскільки не лише прізвище головного героя романів, але і цілий ряд вчинків Остапа Бендера свідчать про знайомство сатириків з матеріалами кримінальної справи Макса Вахтуновського і з рекламними вівісками Саратова.

Усі пригоди Остапа Бендера, його біографія компонувались І.Ільфом і Є.Петровим із багатьох окремих епізодів, що скрупульозно призибувались авторами з життя, матеріалів періодичних видань. У ЦДАЛМ [ф.1821 о.1 од.зб. 190] зберігається зібрана сатириками ціла добірка витинок про шахраїв, у тім числі про тих, що видавали себе за кого-небудь іншого. Усі подібні знахідки творчо оброблялись І.Ільфом і Є.Петровим. Результатом такої роботи і став художній образ Остапа Бендера, який увібрав у себе риси характеру, вирази і вчинки цілої галереї прототипів. Наприклад, фраза „Ключ від квартири, де гроші лежать“ була почута Ільфом і Петровим від одного знайомого більярдиста [Петров 1963: 21].

Про множинність прототипів головного героя свідчить стаття Р.Александрова, де автор відзначає, що „потішна“ подробиця біографії –

лінгвістичним, ономастичним) є Остап Бендер (загальна кількість іменовживань в епопеї – 1444).

Чому І.Льф і Є.Петров дали своєму героєві саме це ім'я? У критичній та мемуарній літературі існує декілька різних пояснень цього вибору. В.Катаєв у романі „Алмазний мій вінець“ пише про те, що Остап Бендер „виписаний з одного з наших одеських друзів. У житті він носив, звичайно, інше прізвище, а ім'я Остап збережено як досить рідкісне“ [Катаєв 1985: 165]. Окрім імені, автори зберегли в своїх романах зовнішність прототипа „у повній недоторканості: атлетична статура і романтичний, суто чорноморський характер“ [Катаєв 1985: 168]. Р.Александров називає ім'я цієї людини – Остап Васильович Шор, брат одеського поета О.Фіолетова [Александров 1991: 11].

Таким чином, прототипом великого комбінатора міг слугувати спільний знайомий письменників, якому було залишено його справжнє особове ім'я Остап.

Той факт, що прізвище Бендер сатирики запозичили з реального життя, також безсумнівний. Існують різні думки з приводу джерела такого звучного прізвища. Р.Александров відзначає, що „прізвище Бендер з дитинства знав Льф, оскільки поруч з його будинком на Малій Арнаутській, 9 була м'ясна лавка однофамільця Остапа“ [Александров 1991: 11]. Дослідник творчості І.Льфа і Є.Петрова Б.Є.Галанов повідомляє про якогось Митю Бендера, що „знався зі всією пишучою братією“, займав квартиру, де збирались молоді поети та художники і, „подібно до свого літературного однофамільця, вмів добре влаштуватись і, можливо, навіть послужив для Остапа Бендера одним із його прототипів“ [Галанов 1961: 17]. Л.М.Яновська також відзначає, що джерелом багатьох прізвищ „Дванадцяти стільців“ і „Золотого теляти“ був реальний антропонімкон Одеси, і прізвище Бендер не є винятком [Яновська 1963: 106]. Саратовський літературознавець Б.Донецький у статті „Рідний брат великого комбінатора“ [Донецький 1987: 21] доводить можливість запозичення прізвища Бендер з напису на одному з будинків Саратова: „Торговый дом Андрей Бендер и С-ья“. Відомо, що Ілля Льф на початку серпня 1925 р. побував у Саратові як кореспондент газети „Гудок“. І ця вівіска, що знаходилась на одному з центральних будинків міста, не могла не привернути уваги спостережливого Льфа. У ці ж дні „Саратовские известия“ розповіли своїм читачам про показовий процес над шахраєм Максом

nominations in correlation of linguistic and ethnographical aspects of the ritual sign, its structural-semiotic oppositions.

Сучасний стан етнолінгвістики як антропоцентричної науки, новітні технології і методика досліджень у цій галузі дозволяють стверджувати, що в ній все більше і частіше фокусуються інтереси різних наук. Окрім історії лексичної семантики, історичної семасіології, ономасіології, лінгвогеографії та зіставної лексичної семантики, в її тканину органічно вплітаються сучасні ідеї еволюційної та структурної етнології, антропологічної когнітології й суміжних філософських напрямів – феноменології, герменевтики, епістемології, які з необхідністю виводять дослідника на проблему соціальної детермінованості мовно-культурних понять. Очевидно, мав рацію український історик М.Брайчевський, коли зазначав, що специфічною рисою сучасного розвитку гуманітарних наук є «взаємодія і взаємопроникнення методів, вироблених одними дисциплінами вглиб інших і загальне прагнення до максимальної формалізації і абстрагування досліджуваного матеріалу» [Брайчевський 1995: 92]. Визначаючи найважливіші риси представленого ракурсу, Ю.С.Степанов підкреслює такі його особливості, як інтенціональність, урахування телеологічності біологічних систем, людського організму й мови, актуалізація проблематики культурних концептів [Степанов 1991: 9-10]. Ці сентенції дослідників підкріплюються появою в останній час низки таких інтердисциплінарних наук, як етнопсихолінгвістика, етнорелігієзнавство, лінгвістична аксіологія, які ставлять за мету реалізацію етнічного компонента у мові не стільки в плані констатації універсального і етнічного, скільки в пошуках ментальної основи для їхнього співвідношення, а в кінцевому результаті проєктуються на проблеми національно-мовної картини світу.

У «Малій енциклопедії етнодержавознавства» /К., 1996/ звертається увага на те, що, на відміну від культури взагалі, національна культура – це особлива, специфічна для певної національної спільноти система позабіологічних способів оформлення тих чи інших видів людської діяльності, сукупність культурного надбання, властива певному народу... В кожній національній спільноті окремо взятий вид діяльності оформлено різними, більш чи менш специфічними способами, які загалом і складають культуру. Ідіоетнічність як специфічна риса мовно-когнітивного континууму і його

універсальність, можна навіть сказати, «глобальність Універсуму», або за Раєвським, «спосіб глобального концептування» міфологічної, обрядової дійсності нероздільні і злиті. Вони за умови тісної єдності і взаємопроникнення відображають шляхом подвійної структуризації знаків (принцип Ч. Хоккета) і лінгвокреативну структуру мислення, (Н.Хомський, В.Серебренников), і певну соціогенетичну програму, втілену, інтеріоризовану у вербальних, внутрішньоформних (матеріальних, ноєматичних) та позавербальних (стереотипних) засобах зі знаковою функцією (форми ритуальної поведінки, несловесні, паракінетичні компоненти ритуалу та інші важливі носії ритуальної інформації і комунікації). Подібний діяльнісний підхід до вивчення та інтерпретації культури (співвідношення культури і мислення, інтеріоризації, тобто входження культури у мову) розроблявся у рамках соціо-семіотичного підходу, який став закономірним поворотом від традиційної структурної семантики до когнітивного моделювання позамовної дійсності. Розробка і розв'язання цих аспектів, як відомо, сягає механізму конструювання вторинних семіотичних систем, пов'язаних з накопиченням і передачею культурної інформації, спадкоємністю культури у діяхронічному плані, регулюванням соціальної поведінки носіїв конкретної традиції.

Спорідненість мови і культури, їхній ізоморфізм зумовлюють те, що ці явища можна досліджувати через взаємопроникнення, взаємодоповнення методів різних галузей гуманітарного знання, описувати крізь призму подібних категорій і понять. Так, загальноприйнятим став той факт, що методика компонентного аналізу, опозицій, що була вперше застосована у етнографії при вивченні назв спорідненості і свояцтва, була екстрапольована на лексичну семантику як один із надійних засобів виявлення типології семемної структури слова. Водночас такі яруси системно-структурного аналізу лексики, як парадигматика, синтагматика та епідигматика, розроблені у сфері лінгвістики, зараз активно застосовуються при моделюванні різних культурно-етнографічних і фольклорних понять. В основі цих та інших тверджень, таким чином, лежить думка про те, що культура становить вторинну ієрархізовану семантичну систему, яка може бути розкладеною на менші структурні елементи, які мають певний ступінь категоризації і перебувають у різноманітно переплетених відношеннях як у плані форми, так і змісту.

авторами фактах і явищах реального життя. Їх вплив на письменника в різних творчих аспектах безсумнівний.

У процесі творення художнього тексту автор приділяє значну увагу власним іменам. При цьому в тканині художнього твору вигадливо переплітаються іменування реального ономастичного простору і авторські новотвори. Особливий інтерес у цьому плані становлять сатиричні твори великих жанрів (роман, епопея), оскільки сатира найбільше наближена до реальної дійсності. Простежити процес взаємодії реального і вигаданого на матеріалі романів І.Льфа і Є.Петрова „Дванадцять стільців“ та „Золоте теля“ і є метою даної статті.

Досліджувані романи І.Льфа і Є.Петрова називають сатиричною діалогією [Єршов 1977: 260] або епопеєю [Єршов 1960: 246; Вуліс 1960: 257]. Зв'язує два твори в єдине ціле насамперед Остап Бендер – головна дійова особа романів.

Це єдиний персонаж, який виступає в обох романах і, таким чином, об'єднує їх у сатиричну епопею. Бендер, який спершу був задуманий авторами як епізодична дійова особа, почав „по поступово випирати з уготованих для нього рамок“ [Петров 1963: 21], почав з'являтися майже в кожній главі. Саме великий комбінатор і мав стати композиційно-сюжетним центром діалогії, тому що, по-перше, „саме цей образ сконцентрував у комічному вигляді більш значимий життєвий зміст, ніж решта персонажів“. По-друге, індивідуальна авторська логіка виявилась „згодом виправленою об'єктивною логікою твору“ [Єршов 1960: 245]: якщо „Дванадцять стільців“ – книга про Остапа Бендера та багатьох інших персонажів, то „Золоте теля“ – це роман насамперед про Остапа. Якщо в „Дванадцяти стільцях“ і Остапу Бендеру, й Іпполіту Матвійовичу Вороб'янінову присвячено по 26 глав кожному, то в „Золотому теляті“ Бендер виступає єдиним головним героєм, який фігурує в 32 главах роману, тоді як про Балаганова йдеться лише в 15 главах, про Паніковського – в 12, про Корейка – в 11. До такого ж результату приводить і ономастичний аналіз досліджуваних творів. Якщо в „Дванадцяти стільцях“ головним героєм з погляду антропонімії є Вороб'янінов (709 іменовживань), а не Бендер (671 іменовживання), то в „Золотому теляті“ першість Остапа Бендера (773 іменовживання) вже безсумнівна. І оскільки обидва романи тематично і жанрово об'єднуються в сатиричну діалогію, то існують підстави виділити героя всієї діалогії. Ним за всіма критеріями (літературознавчим,

Матвеева 1990 – Матвеева Т.В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий: Синхронно-сопоставительный очерк.– Свердловск, 1990.– 172с.

Москальская 1981– Москальская О.И. Грамматика текста.– М., 1981.– 183 с.

Николаева 1978 – Николаева Т.М. Лингвистика текста: Современное состояние и перспективы // Новое в зарубежной лингвистике: Выпуск 8.– М., 1978.– С.5-42.

Новиков 1983 – Новиков А.И. Семантика текста и ее формализация.– М., 1983.– 215с.

Слюсарева, Теплицкая 1978 – Слюсарева Н.А., Теплицкая Н.И. Гиперсинтаксический уровень языка и синтаксическое членение текста // Предложение и текст в семантическом аспекте.– Калинин, 1978.– С. 91-105.

Стилистика 1981 – Стилистика газетных жанров.– М., 1981.– 230 с.

Чернухина 1977 – Чернухина И.Я. Очерк стилистики художественного прозаического текста (факторы текстообразования).– Воронеж, 1977.– 208 с.

Шамсутдинова 1992 – Шамсутдинова Е.Л. Некоторые способы интенсификации экспрессивности в англоязычных рекламных текстах. Автореф. дис.... канд. филолог. наук. - Нижний Новгород, 1992.– 16 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лівшиць Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри загального та російського мовознавства і теорії та історії літератури Слов'янського державного педагогічного інституту.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2000 р.

ОСТАП БЕНДЕР: ДЖЕРЕЛА НОМІНАЦІЇ ОБРАЗУ

Ірина Мариненко (Кіровоград)

У статті досліджується процес творення іменування й образу в цілому головної дійової особи сатиричної епопеї І.Ільфа і Є.Петрова, аналізуються можливі реальні особи і факти, які слугували основою при створенні образу Остапа Бендера.

The article deals with the process of creating the nomination and the image of the main character of the satirical epos by Ilya Ilf and Evgeniy Petrov. It studies possible real people and facts that made the ground for creating the image of Ostar Bender.

Кожен твір белетристичного жанру покликаний відображати об'єктивну дійсність, справляти естетичний вплив на читача. Ці функції літературних творів значною мірою базуються на переосмислених

Показово, що усі ці аспекти знайшли своє відображення при дослідженні сфери традиційної духовної культури і фольклору структурними методами. Підкреслимо, що структурно-семіотична інтерпретація традиційних фольклорних та етнографічних фактів, обрядів і вірувань у синхронному (статичному) плані за допомогою формальних і логічних категорій з метою систематизації, зіставлення генетично-споріднених обрядових понять пов'язується з іменами П.С.Богатирьова, Л.М.Виноградової В.Я.Проппа, М.І.Толстого та ін. Зазначений підхід становив органічне продовження методу Ф. де Соссюра, який бачив лінгвістику та етнографію у тісному поєднанні в рамках семіології як науки, що «вивчає життя знаків в рамках життя суспільства». Структурно-антропологічний напрям у етнографії, що пов'язується з іменем К.Леві-Стросса, став своєрідним імпульсом в процесі структурного аналізу міфології та фольклору з їхньою багатоелементністю, багаторівневістю, наявністю багатьох полів. Так, застосування синхронного підходу при аналізі функцій народного костюма у різних локальних традиціях і передусім карпатській, дало змогу П.С.Богатирьову представити своєрідну інваріантну модель цього елемента матеріальної культури. В її основі лежить пучок диференційних, структурально пов'язаних між собою ознак залежно від таких функцій народного костюма, як вік носія, його сімейне і соціальне положення, професійна належність і т.ін. Магістральною лінією цих та інших методологічно подібних етнолінгвістичних напрямів, як слушно зауважує Вяч. Вс. Иванов, є перенесене на структуру архаїчного суспільства, міфів, ритуалів поняття асиметрії будови людського тіла, що виражається у наборі основних двоїстих протиставлень, таких, як розрізнення лівої і правої руки, парності-непарності тощо, окреслених одним етнологом «поетикою Бога» [Иванов 1998: 383].

Інтерес до цих структурно типологічних проблем, що набув в етнолінгвістиці «вибухового» характеру, зумовлюється тим, що концептуальне моделювання об'єктів народної культури, їхній синкретичний опис шляхом побудови логіко-поняттєвих координат вторинних семіотичних систем, дає змогу розкрити нові, малопомічені, приховані особливості структурування лексики за принципом полів – дериваційних, синонімічних, антонімічних чи епідигматичних, – виявити роль опозицій у процесі категоризації обрядово чи ритуально маркованої лексики чи її конкретних лексико-семантичних груп,

реконструювати онтологічні та концептуальні засади архаїчної мотивації обрядових знакових утворень в споріднених мовах. Крім того, проникнення у словесну та міфопоетичну символіку, змодельовану у цілісну систему, дає змогу на тлі загальнонародних і загальномовних цінностей визначити національні пріоритети, етнонаціональні й стереотипні ознаки, що у своїй сукупності, як слушно зауважив В.І. Кононенко, «формують мовний тип, характеризують свідомість народу як окремішності, національної ідентичності» [Кононенко 1996: 229].

Поглиблене вивчення проблем культурної мотивації, внутрішньої форми культурної лексики в рамках антропологічної лінгвістики за принципом полів виходить на взаємозв'язок мови і культури і в плані експлікації того, як мова впливає на людину, її мислення і культуру і в які мовні стереотипи виливається ця взаємодія, тобто «яких форм набуває вплив культури на змістові й виразові можливості мови» (В.Серебрянников). Крім того, через взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні та еволюції мови можна проникати в специфіку архаїчної свідомості, тобто з'ясувати структурні та семантичні особливості вірувань, звичаїв, обрядів. В основі згаданих підходів лежить теза про семіотичний ізоморфізм мови та етнічної культури як знакових систем, де мова виконує низку етноінтегруючих і етнодиференціюючих функцій.

Підкреслимо, що нагромадження значної кількості етнографічних фактів у лінгвоетнології закономірно призводить до пошуку нових методів і закономірностей – структурно-типологічних, когнітивних, контрастивних, - що засвідчують про значне розширення предметної сфери порівняльної етнсемантики. Здійснювані у такому плані дослідження орієнтуються на відтворення когнітивних, ментальних і символічних субстратів міфологічного мислення і характеризуються тісним поєднанням здобутків феноменології, епістемології, лінгвокультурології та структурної семіології, злиттям з проблематикою «культурних концептів» (праці Н.Д.Арутюнової, А.К.Байбуріна, О.Я.Гуревича, В.І.Постовалової, С.М.Толстої, Т.В.Цив'ян, представників московсько-тартуської семіотичної школи, зокрема В.В.Іванова, В.М.Топорова, Ю.М.Лотмана та ін.).

У цьому плані культурна семантика слова розглядається у нерозривному зв'язку зі способами інтерпретації внутрішньої форми того чи іншого слова, реконструкцією його давніх форм на тлі

ний удовлетворит названную потребность. Так, определенный банк решит проблему сбережения накоплений (финансовая реклама); потребность в здоровье, красоте, согласн о рекламе, удовлетворит определенный продукт (товарная реклама); а потребность в социальной защищенности - определенный политический деятель (политическая реклама). Таким образом, адресат и предмет рекламы – опорные точки хорошего рекламного текста, что и определяет антропоцентричность и предметную отнесенность как его ведущие категории.

ПРИМІТКИ

¹ Обзор становления лингвистики текста см. в работах Гиндин 1977; Николаева 1978; Москальская 1981.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Апатова 1974 – Апатова Л.И. Текст как система ориентиров в процессе понимания иноязычной речи на слух // Лингвистика текста. Материалы научной конференции.– Ч.1.– М., 1974.– 230 с.
- Аспекты 1982 – Аспекты общей и частной лингвистической теории текста.– М., 1982.– 192 с.
- Гальперин 1974 – Гальперин И.Р. О понятии «текст» // «Вопросы языкознания».– 1974.– №6.– С. 73.
- Гиндин 1977 – Гиндин С.И. Советская лингвистика текста: Некоторые проблемы и результаты (1948-1975) // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. Т. 36.– №4.– С. 348-361.
- Зарубина 1981 – Зарубина Н.Д. Текст: лингвистический и методический аспекты.–М., 1981.– 112с.
- Каменская 1990 – Каменская О.Л. Текст и коммуникация: Учеб. пособие для ин-тов и фак-тов иностр. яз.– М., 1990.– 152 с.
- Ковтунова 1982 – Ковтунова И.И. Вопросы структуры текста в трудах академика В.В.Виноградова // Русский язык. Текст как целое и компоненты текста.– Виноградовские чтения XI.– М., 1982.– С. 3-18.
- Колшанский 1968 – Колшанский Г.В. К вопросу о содержании языковой категории модальности // Вопросы языкознания, 1968.– № 4.– С. 94-98.
- Леонтьев 1976 – Леонтьев А.А. Признаки связности и цельности текста // Смысловое восприятие речевого сообщения в условиях массовой коммуникации.– М., 1976.– С. 46-48.
- ЛЭС 1990 – Лингвистический энциклопедический словарь.– М., 1990.– 685 с.
- Лосева 1980 – Лосева Л.М. Как строится текст.– М., 1980.– 96 с.
- Малычева 1997 – Малычева Н.В. Способы выражения объективной и субъективной модальной оценочности в художественном тексте (на материале ССЦ с сочинительными союзами) // Разноуровневые единицы языка и их речевая реализация: Межвузовский сборник научных трудов.– Ростов-на-Дону, 1997.– С.71-77.

информирующая реклама характеризуется, как правило, нейтральным изложением фактов («новые факты без оценки»); убеждающей рекламе свойственна логическая (рациональная, интеллектуальная) оценка излагаемых фактов («новые факты и их оценка»); а внушающая реклама отличается преобладанием эмоциональной оценки («новая оценка известных фактов»). Таким образом, характер субъективной модальности является дифференцирующим признаком для выяснения типа рекламы.

Составитель рекламного текста, рассчитывая на определенный коммуникативный эффект, производит отбор необходимых языковых средств. Картина мира, моделируемая в рекламном тексте, оказывается пропущенной через коммуникативное задание, свойственное рекламному сообщению, что и предопределяет особый характер функционирования языковых единиц. Средствами выражения субъективной модальности, как отмечает Г.В. Колшанский [Колшанский 1968: 94-97], являются вводные слова, вводные конструкции, междометия, глаголы со значением мысли, чувства, состояния, обращения к читателю.

К сфере модальности следует отнести такие прагматически обусловленные категории рекламного текста, как антропо-центричность и предметная отнесенность.

Антропоцентричность рекламы объясняется тем, что в фокусе рекламного воздействия обязательно находится человек. В результате специальных исследований определяется целевая группа воздействия для каждой рекламной кампании. Адресат должен воспринять рекламные аргументы таким образом, чтобы совершить определенные действия, выгодные рекламодателю (купить продукт, воспользоваться услугой, изменить мнение и др.). Включение адресата в сферу рекламного воздействия осуществляется при помощи соответствующих языковых средств, например: «*Лучший выбор рядом с Вами*» (АиФ, 30, 97); «*Обувь, с которой Вы не расстанетесь никогда*» (АиФ, 36, 97); «*Внимание дилеров! Новая ценовая и товарная политика фирмы ориентирована на Вас!*» (АиФ, 13, 96).

Рекламный текст призван актуализировать потребности человека и определенным образом воздействовать на него. Именно поэтому антропоцентричность является обязательной категорией рекламного текста.

Предметная отнесенность проявляется в том, что любая реклама должна представить и способ разрешения актуализированной потребности, т.е. указать определенный предмет (в широком смысле), способ-

лексичной та фразеологічної номінації, що стало прерогативою московської етнолінгвістичної школи. Водночас в етнолінгвістиці традиційний компаративно-типологічний аналіз обрядової термінології все більше тяжіє до цілісного охоплення різних за походженням обрядових елементів, складових обряду конкретними мікросистемними утвореннями, організованими за ознакою протиставлень різних типів. Лексичне поле обряду як цілісний блок традиційної духовної культури є об'єктом дослідження М.І. та С.М. Толстих, Л.М. Виноградової, М.М. Валенцової, О. Гури, Г.П. Клепикової, А. Журавльова, А.А. Плотникової, О.А. Сєдакової тощо. Водночас в етнолінгвістиці традиційний компаративно-типологічний аналіз обрядової термінології все більше тяжіє до цілісного охоплення різних за походженням обрядових елементів, складових обряду конкретними мікросистемними утвореннями, організованими за ознакою протиставлень різних типів. Лексичне поле обряду як цілісний блок традиційної духовної культури є об'єктом дослідження М.І. та С.М. Толстих, Л.М. Виноградової, М.М. Валенцової, О.В. Гури, Г.П. Клепикової, А.Ф. Журавльова, А.А. Плотникової, О.А. Сєдакової тощо.

Ці та інші дослідники виходять з позиції різнопланових зв'язків етнографії та лінгвістики, що проявляються у сфері означуваного обрядового знака, виражаються у зверненні до специфічної, відносно замкнутої системи термінології народної духовної культури (міфологічної лексики, сімейної обрядовості, реалій та предметів побуту, матеріальної культури), її просторової і часової локалізації. Стрижневим моментом у висвітленні цих проблем є метод структурування обрядового континууму шляхом виокремлення концептів у мові й архаїчній свідомості, спрямованих на виявлення «культурних фрагментів», відображених і закріплених у мові термінологічно, тобто за допомогою слів, номінативно виражених процесів та реалій з досить обмеженою, вузькою сферою застосування і вживання.

Загальновизнаним став той факт, що порівняння як універсальний лінгвістичний метод спрямовується на виявлення розбіжностей на спільному генетичному, формальному чи семантичному тлі. Як зазначають дослідники [Манакин 1998: 71], зіставно-типологічне вивчення споріднених та неспоріднених мов призводить до виявлення трьох основних типів співвідношень між мовами, а саме: спільного, типологічного та відмінного, що дає підстави виокремлювати

лінгвістичну універсологію, типологію та контрастивістику. Якщо перший напрям знайшов своє повноцінне втілення у зіставному мовознавстві, зокрема й при висвітленні культурних аспектів лексичної семантики як такої, що вивчає універсальні онтологічні закономірності людських мов, їхню будову, структуру і функціонування у суспільно-планетарному, - не буде перебільшенням сказати, - космологічному масштабі, то останній вважається порівняно молодим. Його витoki сягають 60-х років нашого століття, коли вийшла праця Р.Ладо «Linguistics across cultures». Подібний підхід у висвітленні міжмовних контрастів становить предмет т. зв. *синхронної компаративістики*, або *характерології*, витoki якої сягають ідей празької функціональної школи (В.Матезіус, В.Скаличка, Б. Трнка та ін.). Остання, як відомо, зорієнтовується на з'ясування як спільних, так і відмінних рис порівнюваних мов, виявлення структурно-семантичних чи лексичних кореляцій у синхронічному, діахронічному (або, за В.Скаличкою, «пансинхронічному» аспекті) у межах певного номінативного інвентаря, поля чи лексико-семантичної групи.

Проте нагромаджений значний досвід зіставного вивчення культурної семантики у слов'янських мовах у більшості своїй не був предметом концептуально-семіотичного осмислення, яке спиралось би на надійну порівняльно-історичну основу інтерпретації обрядової семантики у споріднених мовах. Йдеться про відсутність єдиного «еталону» зіставлення при наявності обрядових лакун, т.зв. «пустих місць», асиметрії культурем [див. детальніше: Гак 1998], на що неодноразово вказували й українські вчені-контрастивісти Кочерган М.П., Манакин В.М., Бублейник Л.В. та ін. Сьогодні потребують вивчення й узагальнення окремі приховані при внутрішньомовному аналізі (а саме ця парадигма разом з традиційними лінгвогеографічними методами в українській етнолінгвістиці домінує) перспективи і закономірності зіставного опису обрядової термінології у споріднених мовах, особливо в аспекті близькості й відмінностей, специфіки відображуваних цими мовами культур. Вимагають уточнення природа обрядового знака, як словесного, так і позавербального, його співвідношення з такими універсально мовними категоріями, як мотивація, внутрішня форма слова і ширше – гносеологічні, онтологічні особливості архаїчної номінації різномовних лексичних одиниць.

Помимо описаних вище способів, обособленность репрезентируется различными формами обозначения начала и конца рекламного текста. Сюда относятся все знаки идентификации предмета рекламы: логотип, название фирмы, номер лицензии или сертификата, а также справочные данные, которые могут включать адрес, телефон/факс, код в Интернете. Другие композиционные элементы как знаки начала и конца используются менее регулярно и не имеют строгого разграничения функций. Так, заголовок или слоган в зависимости от задач рекламиста могут использоваться как в начале, так и в конце рекламного текста. Дело в том, что позиции начала и конца считаются сильными на основании открытого в психологии эффекта края. Зная это, составители помещают в этих позициях наиболее важную с их точки зрения информацию, которая может оказаться компонентом любого композиционного блока.

Модальность

Категория модальности имеет специфические особенности для разных типов рекламы.

Как известно, модальность – это «функционально-семантическая категория, выражающая разные виды отношения высказывания к действительности, а также разные виды субъективной квалификации сообщаемого» [ЛЭС 1990 : 303]. Модальность - это одна из основных категорий предложения и текста, соотносящих высказывание с действительностью, – отмечает Н.В.Малычева [Малычева 1997:72]. Объективная модальность – обязательный признак любого высказывания, выражающий отношение сообщаемого к действительности в плане реальности/ирреальности. Для всех типов рекламы - информирующей, убеждающей, внушающей - характерна модальность реальности со значением достоверности, что находит отражение в использовании в подавляющем большинстве случаев глаголов в форме изъявительного наклонения. Однако внушающий тип рекламы фактически предполагает смещение по шкале достоверности с сохранением формальных показателей модальности реальности, например, между «имиджем» и реальной действительностью всегда существует «разрыв» достоверности.

Что же касается субъективной модальности, посредством которой проявляются отношения говорящего к сообщаемому, то здесь отмечаются существенные различия для разных типов рекламы. Так,

идентифікуючу функцію, позволяючу розпізнати клас явлення, т.е. огнети тот или иной текст именно к рекламе. Таким образом, графические средства, выражающие обособленность рекламы, полифункциональны.

Рекламные материалы, помимо графического выделения, всегда рубрицированы и образуют единый комплекс, хорошо отграниченный от других газетных и журнальных материалов. К формализованным словесным знакам обособленности рекламных текстов относятся пометки «реклама», «публикуется на правах рекламы», «пресс-релиз» и др. Кроме того, к словесным знакам обособленности следует отнести разного рода рубрикаторы (названия рубрик).

Рубрикация является, в первую очередь, организующим компонентом печатных изданий. «Наименование рубрик выполняет роль постоянного компонента. Рубрика определяет характер корреспонденции, общую направленность ее содержания» [Стилистика 1981:72]. Кроме того, рубрика выполняет двойную лингвистическую функцию: назывную (выступает в роли обобщающей номинации) и коммуникативную (информирует о направленности содержания текстов). Название рубрики может состоять из одного имени существительного, указывающего на предмет рекламы (*недвижимость, образование, оборудование, здоровье, финансы* и т.д.), из сочетания существительного с прилагательным (*деловые предложения, полезные советы, автомобильная техника, промышленное оборудование* и др.), а также из различных сочетаний имен существительных без определяющих их прилагательных или с прилагательными (*автомобили, оборудование, строительство; бытовая и компьютерная техника; рыба и рыбные изделия* и т.д.).

При наименовании рубрик весьма продуктивны разнообразные способы экономии сегментных средств. Вербализованный сегмент предложения, выступающего в роли названия рубрики, может фокусировать внимание либо на адресате рекламы (*для всей семьи; российским предпринимателям; для деловых людей; вниманию оптовых и розничных покупателей; вниманию рекламодателей* и т.д.), либо на сфере применения рекламируемых товаров и услуг (*в наш дом; для дома, для семьи; куда пойти* и др.).

Отметим, что типология рубрикации еще далеко не разработана и требует дальнейших исследований.

У контексті сказаного підкреслимо, що обраний нами *контрастивний опис* обрядової семантики у концептуальному і структурно-семіотичному ракурсі видається найбільш прийнятним. Ономасіологічний компонент зіставлення, на який з необхідністю виходимо при виявленні поняттєвих полів обрядової лексики може слугувати своєрідним еталоном характерологічного підходу в сфері етнолінгвістики. Йдеться про реконструкцію нежорстких, холістичних міжобрядових полісистем, або моделей, ізоморфних структурі стереотипу і вужче – фрейму. Так, у межах субстереотипу «позитивні емоції» послідовно виділяється семантичне протиставлення понять радості, сміху (опозиція верхнього світу як втілення Радості, Неба, Раю і нижнього, демонологічної, хтонічної, потойбічної сфери світу), на протигагу ЛСГ «плач». Це відображається через мотивацію, внутрішню форму термінів на позначення дівич-вечора, обряду комори (першої шлюбної ночі молодих, похоронно-поминальні обряди, носії ритуального стану, атрибути, елементи традиційного церковно-слов'янського календаря типу Радуніці тощо). При цьому звертається увага на їхні парадигматичні й епідигматичні зв'язки у різномовних локальних традиціях. Так, в олонецькому (Північ Росії) ритуалі «плаканья» навіть тоді, коли молода виходила заміж за власною волею, вона повинна була голосити, роздирати собі до крові обличчя, рвати на собі волосся, бо цього вимагав обряд. Існував навіть спеціально призначений для цього ритуальний одяг, навіть окремі деталі якого виражались синонімічними корелятами, залежно від ступеня вияву емоцій типу *убивальница, ревун, плакальный рукав, плачя тощо*. За такою ж ознакою маркується і сама обрядодія, представлена в основному віддієслівними утвореннями від *заплакать, выть, голосить: заплачка, наплачка, вытье, голосьба*. Останні постали внаслідок асоціативної транспозиції обрядового плачу на весь передвесільний цикл. Традиційними виявляються і назви суб'єктів ритуалу – *плакса, плакальщица, вытница, вопленица, стихарница* тощо [див.: Маслова 1984: 32]. В інших слов'янських регіонах цей обряд маркується за допомогою інших семантично прозорих культурних мотивів. Пор. польськ. (діал.) *dobra nocka* “дівич-вечір”, укр. (діал.) *головиця*, польськ. *rozpięcina*. Назви, як бачимо, пов'язуються з розплітанням коси, ритуальною зміною зачіски молоді, які етнографи розглядають як вияв ініціації, зміну стану, або перехід з одного стану в інший.

Орієнтація на системно-таксономічну структуру таких змодельованих утворень (інваріантну структуру весільного, похоронного, поминального обряду, виокремлення семантем, стрижневих обрядодій та реалем (предметів, ритуальних елементів тощо) відображає специфіку вияву спільних універсальних смислів та семіотичних опозицій, що сягають архетипних основ Універсуму – просторових, часових, емотивних, понять «частини-цілого» або побутових, профанних, несакральних дій.

Таким чином, сучасна етнолінгвістична парадигма, що виходить з традиційного антропоцентричного напрямку, ідей В. фон Гумбольдта та неогумбольдтіанців, характеризується тісним переплетінням і взаємодією різноманітних методів і підходів, які спираються на постулати дескриптивної, структурної та синхронно-типологічної лінгвістики. Вихід за межі однієї галузі гуманітарного знання, урахування здобутків суміжних філософських та етнологічних орієнтацій - феноменологічної, герменевтичної, функціональної, структурної, когнітологічної - засвідчує про появу комплексних новітніх технологій дослідження мови і культури у їхній нерозривній єдності. При цьому зростає результативність вивчення слов'янського обрядового континууму, взаємопрочитання і взаємодоповнення різних етнолінгвістичних методів – етногенетичного, концептуального та порівняльно-історичного. Значною мірою це зумовлено ізоморфізмом мовного і культурного кодів, знаковим характером обрядів, їхніх елементів, міфів, вірувань та інших вторинних семіотичних систем, що мають як форму вираження, так і зміст і можуть бути описаними через набір типологічно подібних методів, понять і категорій, зокрема опозиції, парадигматики, синтагматики, стереотипу, фрейму.

Інтердисциплінарний характер такого дослідження, що не викликає жодних сумнівів, дає підстави для синтезу різних теоретико-методологічних підходів, особливо при вивченні культурних стереотипів. На підставі різнопланового аналізу співвідношення між стереотипом, знаком і поняттям й категоріями структурної лексичної та почасти когнітивної семантики можна здійснювати комплексне висвітлення міжобрядових та внутрішньообрядових, внутрішньомовних і міжмовних семантичних розбіжностей обрядових номінативних одиниць у споріднених мовах.

ЭФФЕРАЛГАН 500 избавит Вас от боли, и вот Вы снова радуетесь жизни (Крестьянка 9, 98).

Тематическая цепочка данной рекламы представлена многократно повторяющейся базовой номинацией (ЭФФЕРАЛГАН 500) и единственным перифразом, формулирующим тезис-идею (*быстрое облегчение боли и снятие жара*). Однотипная номинация, выделенная к тому же специальным шрифтом, привлекает и удерживает внимание адресата, а также способствует повышению помехоустойчивости текста. Отсутствие субститутов, трансформ, нулевых номинаций обусловлено типологическими особенностями внушающей рекламы. Многократный повтор базовой номинации увеличивает запоминаемость наименования предмета рекламы, что является основой рекламного воздействия в текстах этого типа. С лингвистической точки зрения такой повтор выполняет функцию общетекстовой связи, обеспечивая целостность текста.

Характерной особенностью всех типов рекламы является то, что каждая последующая номинация тематической цепочки ретроспективно возвращает сознание к словесному знаку, называемому предметом рекламы (базовой номинации), высвечивая все новые и новые его свойства и способствуя формированию рекламного образа. Предмет рекламы становится не просто наименованием реального факта действительности, а символом различных сфер его применения, удобств, которые можно получить, имея этот предмет.

Тематическая цепочка является одним из аспектов, создающих когерентность текста. Когерентность, в свою очередь, считается проявлением категории цельности. Другим, формально-семантическим признаком цельности признают обособленность.

Обособленность

В рекламных текстах обособленность репрезентируется в основном при помощи графических средств, среди которых можно отметить рамку, цветовое поле, рисунок, инверсное начертание текста (белым на черном, сером или цветном фоне). Помимо функции обособления текстов друг от друга, эти средства выполняют выделительную функцию, привлекая внимание к содержанию рекламы, а также

Формально считается, что в состав тематической цепочки можно включать лишь те номинации, которые служат для обозначения самого предмета речи. Однако фактически, в применении к рекламе необходимо включение в перечень наименований предмета рекламы и характеризующей, признаковой части номинаций, потому что она не только квалифицирует референт номинации, но и обогащает семантическую структуру номинации (*автомобиль, качество которого признано во всем мире; новая модель Королла, выполненная с применением новых технологий*). В результате такого подхода тематическая цепочка значительно увеличивается. Обогащение семантической структуры номинации предмета рекламы является одним из языковых механизмов построения рекламного образа.

Стремление преодолеть помехи в восприятии рекламного текста реципиентом приводит к возникновению внушающего типа текстов, который существенно отличается от предыдущих типов. Суть внушающей рекламы – новая оценка уже известных фактов. В рекламе этого типа фигурирует один предмет и один тезис-идея, имеющий непосредственное отношение к этому предмету. Отсюда насыщение текста однотипными номинациями в сопровождении характеристик, варьирующих тезис-идею. Внушающая реклама фокусирует внимание на одной проблеме и единственном способе разрешения этой проблемы – с помощью рекламируемого предмета.

Рассмотрим рекламу жаропонижающего средства «Эффералган 500»:

ЭФФЕРАЛГАН 500

Живите без боли

ЭФФЕРАЛГАН 500

Быстрое облегчение боли и снятие жара

Когда боль нарушает Ваши планы, Вам поможет

ЭФФЕРАЛГАН 500.

Шипучий **ЭФФЕРАЛГАН 500** легко усваивается

организмом.

Действуя быстро и эффективно,

БІБЛІОГРАФІЯ

Брайчевський 1995. - Брайчевський М.Ю. Вступ до історичної науки: Навчальний посібник. Курс лекцій, прочитаних в університеті «Києво-Могилянська академія».- К.:Academia, 1995.

Гак 1998. - Гак В.Г. Языковые преобразования.- М.: Языки русской культуры, 1998.

Иванов 1998. - Иванов Вяч. Вс. Избранные труды по семиотике и истории культуры.- Т.1.- Знаковые системы.- М.: Языки русской культуры, 1998.

Кононенко 1996. - Кононенко В. Українство в словесній символіці // Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців.- Х.: Око, 1996.- С.229-234.

Манакин 1998. - Манакин В.М. Про співвідношення контрастивної лексикології й інших зіставно-типологічних галузей мовознавства // Слов'янський збірник.- вип. V.- Одеса: Астропринт, 1998.- С.70-77.

Маслова 1984.- Маслова Г.С. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начала XX в.- М., 1984.

Степанов 1991. – Степанов Ю.С. Некоторые соображения о поступающих контурах новой парадигмы // Лингвистика: взаимодействие концепций и парадигм.- Харьков, 1991. Вып. 1.- С.11-17.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОРФОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИМАТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тищенко Олег Володимирович – кандидат філологічних наук, докторант кафедри загального та українського мовознавства Київського державного лінгвістичного університету

Світлана Авдєєва (Кіровоград)
у статті розглядаються актуальні проблеми порівняно молоді наукові інтереси: проблеми етнолінгвістики, зіставної слов'янської обрядової галузі лінгвістики – морфологічної парадигматики. Термінології.

Встановлюються концептуальні засади аналізу парадигм змінних частин мови, визначаються особливості організації морфологічних одиниць, їх внутрішньоструктурної взаємодії, пропонуються основні принципи укладання граматичного словника української мови.

The article investigates actual problems of a comparatively new branch of linguistics – morphological paradigmatics. The author determines conceptual foundations of variable parts of speech analysis and structural peculiarities of morphological items as well as their inner structural coordination; suggests major principles of compiling a grammar dictionary of the Ukrainian language.

Порівняно молода галузь мовознавства – морфологічна парадигматика – активно розвивається як у загальнотеоретичному, так і в прикладному аспектах. З одного боку, як розділ морфології, парадигматика утворює єдине ціле з граматичними категоріями, оскільки останні є узагальненими значеннями і реалізуються в системі форм, тобто в парадигмі. З другого боку, парадигматика – самостійна галузь, оскільки парадигми змінних лексико-граматичних класів як

особливий об'єкт класифікуються і систематизуються за словозмінними типами і зразками на основі подібності флексій та ідентифікації основ [Грамматика СРЛЯ 1970: 367].

У загальнолінгвістичному плані поняття “парадигматика” протиставляється поняттю “синтагматика” на всіх рівнях мовознавчої науки. Уперше на відношення і відмінності між елементами мовної системи, що розгортаються у двох різних сферах, кожна з яких породжує свій клас мовних вартостей, звернув увагу Ф. де Сосюр. Видатний лінгвіст виділив синтагматичні відношення, засновані на лінійному характері мови, та “асоціативні відношення”, що не залежать від лінійності, а виникають у мозку людини як факти мови [Сосюр 1998: 156-157]. Пізніше останні почали називати “парадигматичними відношеннями”.

На системні відношення у граматиці звертає увагу А.П. Загнітко, досліджуючи типологію мовних форм і граматичних значень: “Визначення статусу МФ (морфологічної форми – С.А.) як репрезентанта певної МК (морфологічної категорії – С.А.) і носія тієї чи іншої семантичної ідеї повинно здійснюватись у двох вимірах – у плані його місця в реалізації частиномовного значення і в плані взаємодії з іншими категоріальними формами того самого ряду форм і форм з іншими граматичними семами” [Загнітко 1996: 23]. Чіткої дефініції вимагає поняття “парадигма”, що традиційно вузько трактується, як система форм частини мови або як зразок словозміни. Необхідно також розмежовувати поняття “парадигма лексеми”, “парадигма частини мови”, “парадигма морфологічної категорії”. Парадигма лексеми – прерогатива лексичного рівня мови. Парадигма частини мови – це комплекс морфологічних форм, що охоплює всю систему її формотворення. Частиномовна парадигма і парадигма морфологічної категорії взаємопов'язані, оскільки система частиномовного формотворення зумовлюється системою її морфологічних категорій. У свою чергу, поняття “парадигма частини мови” спирається на поняття “парадигма лексеми”.

А.П. Загнітко зазначає: “Структуру парадигми МК утворює комплекс взаємодіючих граем. Граема є інтегруючим елементом, об'єднуючи часткові модифікації окремої семантичної ознаки, і презентована рядом МК (ряди форм теперішнього, минулого, майбутнього часу – складники МК часу дієслова). Граема ґрунтується на ряді МФ, тобто виступає узагальненням одного з компонентів

«Представляем новую Короллу!»

Гран-при «За рулем»
лучший автомобиль автосалона 1997 года

Вот это Здорово!

Популярная во всем мире ТОЙОТА КОРОЛЛА продается более чем в 155 странах. Сегодня на международный рынок выходит новая модель КОРОЛЛА, выполненная с применением передовых технологий. Современный динамичный стиль и элегантный, комфортабельный салон, высокая степень безопасности и большой выбор операций - все это новая КОРОЛЛА. Безупречные качества автомобилей модели КОРОЛЛА превосходят существующие мировые стандарты.

Вот это здорово! Автомобиль, качество которого признано во всем мире, может стать Вашим!

ВАША НОВАЯ COROLLA

За подробной информацией обращайтесь по указанным здесь адресам ТОЙОТА Центр:(указываются адреса)»

(АиФ, 46, 97).

Тематическая цепочка данной рекламы представлена базовыми номинациями (*новая Королла*), таксономическими номинациями, представляющими собой родовые обозначения к базовым на разных основаниях (*Тойота Королла; лучший автомобиль; автомобиль, качество которого признано во всем мире*). Кроме того, тематическая цепочка включает референтно тождественные наименования с уточняющими элементами (*новая модель Королла; автомобиль модели Королла*), а также многокомпонентный перифраз (*современный динамичный стиль и элегантный, комфортабельный салон; высокая степень безопасности и большой выбор операций*).

Основной номинацией является базовая (*новая Королла*), которая выделяется на основании расположения в ключевых позициях текста: в заголовке и концовке, - а также с учетом частотности употребления, в том числе и в составе развернутых номинаций.

Характерно сопровождение базовой номинации оценочным значением (*новая – это не просто только что выпущенная модель, но самая лучшая на данный момент*).

Отсутствие субститутов и нулевых номинаций обусловлено требованием максимальной ясности, полноты, доступности рекламного текста и обеспечивает помехоустойчивость рекламной информации.

базовой единицы, тематическая цепочка данного текста включает перифразы на основе родового понятия (*лечебное медицинское учреждение, член Всемирной Федерации психического здоровья*); трансформы, среди которых имеются свернутые номинации двух разновидностей: свернутые до опорного слова базового сочетания (*Центр*), а также с уточнением атрибутивного характера (*Центр Назаралиева*) и свернутые в аббревиатуру (*МЦН*). В данном тексте не используются нулевые номинации, что связано с конструктивными особенностями языка рекламы.

Текстовые функции членов тематической цепочки - это функция идентификации предмета речи, а также функция общетекстовой связи: дистантно расположенные номинации основного предмета речи работают на целостность текста.

Убеждающий тип рекламы имеет свои характерные особенности. В частности, по сравнению с информирующим типом усиливается роль дополнительных программ, в том числе и прагматических.

Рекламисты фокусируют внимание не только на новых фактах, но и на оценке этих фактов. Нередко оценка сопровождается экспрессивными и эмоциональными наслоениями. Авторская интенция проявляется в стремлении выявить существенные признаки рекламируемого предмета и представить их наиболее эффективным способом.

Взаимодействие логического и эмоционального в рекламных текстах находит отражение в разнообразных формах и приемах экспрессивности, и поиск нового в этой сфере продолжается.

Очищенный от экспрессии рекламный текст убеждающего типа трансформируется в информирующий, т.е. происходит качественное изменение содержательной структуры. Таким образом, роль экспрессивной программы рекламного текста убеждающего типа строевая, а не дополнительная.

Тематическая цепочка убеждающей рекламы подчинена конструктивному принципу сочетания стандарта и экспрессии, характерному для языка газеты. Состав цепочки разнообразен и выражается чередованием нейтрально-номинативных и оценочно-эмоционально-экспрессивных номинаций. Базовая номинация, как правило, маркирована оценочным значением.

Рассмотрим тематическую цепочку следующего текста:

парадигмы МК, яка утворюється загальним комплексом словоформ, пов'язаних загальною (родовою) семантичною ідеєю. Парадигма МК може спиратися на парадигму однієї лексеми або охоплювати парадигми різних лексем” [Загнітко 1996: 25-26].

Співвідношення між парадигмою морфологічної категорії і парадигмою лексеми виявляється в однофункціональності грамеми, закріпленості за нею однієї граматикизованої семи і поліфункціональності словоформи, семантичній кумулятивності лексемного афікса.

Взаємодія парадигми лексеми і парадигми лексичної категорії вважається досить складним явищем, оскільки кожен компонент парадигми лексеми характеризується високим рівнем об'єднання величин різних рівнів лінгвістики: у словоформі інтегруються значення різних морфологічних категорій, лексичні компоненти лексичного значення слова і семантико-синтаксичні функції словоформи у тексті. Морфологічна категорія як абстрактне узагальнення парадигми лексеми спрямована на утворення одиниць вищого порядку і відображення у своїх елементах екстралінгвальних фактів.

Комплекс парадигм морфологічних категорій, що характеризують певну частину мови і становлять її парадигму, впливає на статус частини мови у граматикичній системі в цілому. Тому парадигми лексико-граматикичних класів визначаються як родові утворення, що складаються з видових – парадигм морфологічних категорій. Останні як складові частини парадигми можуть охоплювати усі слова певної частини мови, виявляючи при цьому неоднаковий семантикичний потенціал у словоформах, або поширюються не на весь загал слів, залишаючи поза сферою охоплення граматикичних значень деякі групи слів. Наприклад, до першого різновиду парадигматики відносяться морфологікичні категорії відмінка, числа іменників; до другого – морфологікична категорія роду іменників.

Таким чином, різноманітність взаємодії парадигми лексеми, парадигми морфологікичної категорії і парадигми частини мови пояснюється їх взаємозв'язаністю, спрямованістю в структуру мови на відображення явищ та реалій об'єктивної дійсності.

Парадигма – це не тільки формальний зразок, що використовується під час вивчення лексико-граматикичних класів. Парадигма – це також об'єктивна характеристика особливостей морфологіки, показник структури лексико-граматикичних класів, їх основних категорій.

Традиційні взірці відмінювання чи дієвідмінювання, що подаються у підручниках, довідниках, посібниках із граматики сучасної літературної мови не відбивають усіх нюансів словозміни кожного члена морфологічної системи. Адже на словозміну багатоморфних слів впливає багато чинників. У першу чергу це частиномовна приналежність (віднесеність до певного лексико-граматичного класу). При цьому, наприклад, субстантивовані прикметники у рамках формальної приналежності до іменника зберігають ад'єктивний тип словозміни. Структура морфологічних парадигм визначається також інвентарем граматичних категорій, властивих кожній частині мови. Це категорії роду, числа, відмінка, істоти/ неістоти іменників; співвідносні з іменниковими категорії роду, числа та відмінка прикметників, дієприкметників, порядкових числівників та займенників прикметникового типу; категорії відмінка, частково – роду та числа займенників і числівників; дієслівні категорії часу, виду, способу, особи, числа, роду.

Для визначення набору флексивних рядів кожної морфологічної парадигми істотно значення має матеріальне вираження закінчень, їх графічне позначення, співвідношення у парадигмі (кількість флексій, їх фонемна значущість та однотипність орфографії (буквене позначення словозмінних афіксів), наявність чи відсутність паралельних або варіантних форм в одному чи декількох відмінках, наявність або відсутність нейтралізації числа чи відмінка).

Флексія не може бути єдиним засобом вираження граматичних значень відмінка, тим формантом, що приводить у відповідність план вираження з планом змісту. Флексія як одиниця узагальненого значення не спроможна передати всі особливості змісту висловлювання, численні й різноманітні у всіх деталях відношення між фактами дійсності. Тому в сучасній українській літературній мові використовуються ще й інші, супровідні до флексій засоби вираження відмінкових значень: наголос (однотипність акцентних парадигм), чергування фонем (тотожність морфологічних альтернатив), участь префіксальних чи суфіксальних морфем у творенні нових форм слова, вживання окремих службових слів для утворення аналітичних форм, вживання прийменника, тобто його вплив на вибір відмінкового закінчення.

Спорадично у межах парадигми функціонують суплетивні форми, що утворюються від різних кореневих морфем. Засвідчуються також

текста інтенсификаторами і в ефекте смещення ординара інтенсивності» [Шамсутдинова 1992: 1].

Особым случаем передачи рекламной информации следует признать введение в структуру рекламного текста субъекта речи. Субъект речи - герой рекламного текста - положительно высказывается об объекте рекламы, что является стилистическим приемом трансформации авторской интенции.

Другим аспектом категории цельности признается когерентность (содержательная связность), которая выражается «линейными категориями», важнейшими из которых являются тематические цепочки (ряд номинаций одного и того же предмета мысли), а также цепочка хода мысли (логическое членение текста) [Матвеева 1990:17].

Тематические цепочки рекламных текстов несколько различаются в зависимости от типа рекламы, например, в рекламе информирующего типа тематические цепочки отличаются стилистической однородностью, отсутствием эмоциональных и оценочных приращений. Базовой единицей здесь, как правило, выступает наименование (наиболее полное) предмета рекламы. Лексико-семантический состав тематической цепочки в такого рода текстах довольно скромный.

Рассмотрим рекламу медицинского центра доктора Назаралиева:

«Медицинский Центр доктора Назаралиева (МЦН) - это лечебное медицинское учреждение, специализирующееся на лечении больных с алкогольной и наркотической зависимостью авторским методом доктора Назаралиева.

Лечение наркомании и алкоголизма в Центре - это законченный цикл от эффективного снятия абстинентного синдрома до купирования психической зависимости.

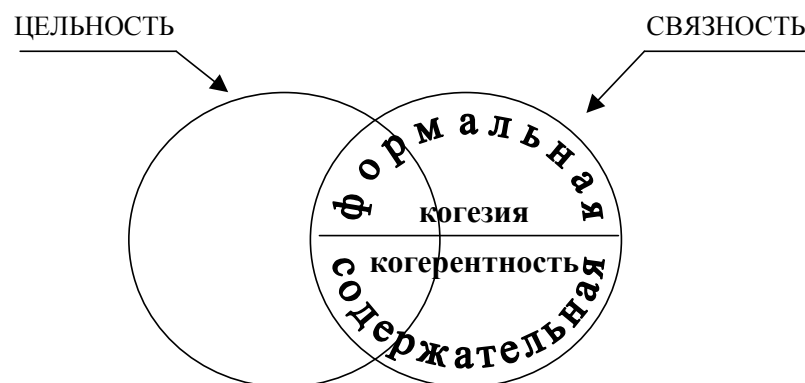
За 6-летний период МЦН пролечил более 7 тысяч больных.

Центр Назаралиева является членом Всемирной Федерации психического здоровья.

Телефоны Медицинского Центра доктора Назаралиева: (указываются номера).

P.S. Дорогие коллеги наркологи! Медицинский Центр доктора Назаралиева формирует сеть своих представителей по СНГ и дальнему зарубежью для отбора и госпитализации больных - на взаимовыгодных условиях. Желаем удачи! Звоните нам по телефонам: (указываются номера)» (АиФ, 38, 98).

Роль основной номинации в тематической цепочке данного текста принадлежит базовой номинации, которая реализована в первом предложении (*Медицинский Центр доктора Назаралиева*). Помимо

Остановимся подробнее на категориях связности и цельности применительно к рекламному тексту.

Категория цельности обеспечивает восприятие рекламного текста как единой структуры. Внутреннее единство многих текстов создается образом автора. Для рекламного текста решающую роль приобретает один из компонентов образа автора – авторская интенция. Реклама – результат совместной деятельности многих людей: маркетологов, рекламистов, дизайнеров и других специалистов. Авторство рекламного текста, как правило, коллективное. И тем не менее всем текстам рекламного характера свойственна единая авторская интенция, суть которой – положительная оценка предмета рекламы.

Характерное для рекламного текста отсутствие автора (неличный способ передачи информации). Оно приобретает стилистическую значимость, поскольку способствует созданию эффекта видимости максимальной объективации повествования.

Авторская интенция (целевая установка автора) заставляет не только отбирать определенные факты и давать их в определенном освещении, но и создает связующую структуру, которая отражается на тексте как на смысловом единстве и несоотносима непосредственно с категориями и единицами лингвистики речи. Сказанное не исключает возможности опосредованного выражения авторской интенции различными языковыми средствами. Так, опосредованным выражением авторской интенции в рекламных текстах является использование разноразрядных интенсификаторов, что выражается «в насыщении

неповні, або дефектні, парадигми. При тотожності усіх словозмінних форм виникають нульові парадигми.

Щільно переплітаються між собою процеси формотворення і процеси словотворення, а способи і засоби формотворення та способи і засоби словотворення збігаються в найістотніших моментах. Тому одним із чинників, що визначає парадигму певного слова, є вплив словотворчого суфікса чи фіналі основи [Авдєєва 2000: 3-15].

Не до кінця впорядкованою залишається основна термінологія парадигматики. В академічній праці “Грамматика современного русского литературного языка” 1970 року вміщено окремий розділ “Парадигматика”, у якому пояснюються основні терміни: **повна парадигма, часткова парадигма, звужена, розширена та комплексна парадигми, види, типи, різновиди** словозміни [Грамматика СРЛЯ 1970: 367-369]. Більшість парадигм змінних слів є складними за будовою: до їх складу входять так звані **часткові парадигми**. Сукупність усіх форм слова, тобто сукупність усіх часткових парадигм утворює **повну парадигму**. Наприклад, повну парадигму більшості іменників формують дві часткові парадигми – однини і множини. До складу парадигми можуть входити також окремі форми, що не утворюють часткової парадигми і пов’язуються парадигматичними відношеннями безпосередньо з початковою формою слова. Найбільш складною є повна парадигма дієслова, що утворюється різноманітними словоформами усіх способів, дієприкметників, дієприслівників та інфінітива, які групуються у часткові парадигми дієвідмінюваних та атрибутивних форм, при цьому інфінітив як початкова форма дієслова не входить до жодної із часткових парадигм. Подібне трактування повної та часткової парадигм подається у третьому томі “Русской грамматики” 1982 року [Русская грамматика 1982: 455].

П.І.Сигеда та Г.М.Сердюк пропонують ввести у мовний обіг нові терміни – **мікропарадигма** та **підкатегорія**, а також утвердити уже відомий термін **підпарадигма**, що не набув іще широкого вжитку. “Підпарадигма – це дві (або більше) граматичні форми даної парадигми, об’єднані одним спільним граматичним значенням, однією спільною підкатегорією” [Сигеда, Сердюк 1992: 23]. Таким чином, термін **підпарадигма** є синонімом до терміна **часткова парадигма**.

Однина і множина є підкатегоріями категорії “число”. Категорія роду має три підкатегорії чоловічого, жіночого і середнього родів.

“Часткові парадигми, що складаються з двох чи трьох парадигм, об’єднаних якимсь одним граматичним значенням, однією граматичною категорією”, П.І.Сигеда та Г.М.Сердюк пропонують називати **мікропарадигмами** [Сигеда, Сердюк 1992: 24]. Наприклад, часові підпарадигми теперішнього, минулого і майбутнього часу дієслова об’єднуються в мікропарадигму дійсного способу, окрему мікропарадигму у складі повної парадигми дієслова утворює дієприкметник, що поділяється на чотири підпарадигми відмінкових форм чоловічого, жіночого, середнього родів однини та множини.

У граматиці російської мови 1970 року видання у складі повних парадигм дієслова та прикметника пропонується виділяти **звужену, розширену та комплексну** парадигми. Звужену парадигму утворюють синтетичні форми, що виражають основне категоріальне значення слова. Наприклад, звужену парадигму дієслова складають форми теперішнього, майбутнього та минулого часу, звужену парадигму прикметника – усі відмінкові форми. Розширена парадигма до свого складу включає форми, що дублюють значення форм звуженої парадигми. Або такі форми, що виражають значення, не характерні для звуженої парадигми. Наприклад, умовний спосіб чи аналітичні форми майбутнього часу дієслова, коротка форма прикметника тощо.

Комплексною парадигмою називається така парадигма, що складається із форм різних морфологічних розрядів слів. Для прикметника – це атрибутивні та неатрибутивні форми, а також компаратив. Для дієслова предикативні, атрибутивні форми та інфінітив. Тобто комплексна парадигма співпадає з повною парадигмою [Грамматика СРЛЯ 1970: 368].

А.А.Залізник називає парадигму, що має хоча б одну порожню клітину, **дефектною** [Залізник 1967: 30]. У граматиці російської мови 1970 року видання парадигма, у складі якої одна або кілька словоформ відсутні через неможливість або труднощі їх утворення, називається **неповною**. Але парадигми з потенційно можливими словоформами відносяться умовно до розряду повних, наприклад, іменники *singularia tantum* [Грамматика СРЛЯ 1970: 368]. У граматиці 1982 року неповною називається така парадигма, “у складі якої відсутня або часткова парадигма, характерна для слів даної частини мови (наприклад, відсутня парадигма відмінкових форм множини у збірних іменників), або одна чи кілька форм слова, традиційно невживаних або таких,

На тесную взаимосвязь, взаимозависимость и в то же время нетождественность этих категорий указывают многие исследователи.

Так, А.А.Леонтьев считает, что эти понятия необходимо различать, поскольку, «хотя связность обычно является условием цельности, но цельность не может полностью определяться через связность. С другой стороны, связный текст не всегда обладает характеристикой цельности [Леонтьев 1976:46]. Далее он представляет перечень признаков связности текста, среди которых отмечает структурные, семантические и некоторые другие. Суть феномена цельности А.А.Леонтьев определяет как психолингвистическую, считая, что «она коренится в единстве коммуникативной интенции говорящего (говорящих) и в иерархии планов (программ) речевого высказывания» [Леонтьев 1976:47]. Принимая во внимание эту точку зрения, отметим, что, по нашему мнению, психолингвистический аспект не исчерпывает полностью объема понятия цельности, поскольку не учитывает тесной взаимосвязи ее с категорией связности.

Следует помнить, что связность можно понимать двояко: как содержательную и как формальную связность. Формальную связность текста называют когезией (В.Дресслер), внешней спаянностью (К.Кожевникова), локальной связностью (И.Ковтунова), отличая ее от когерентности (В.Дресслер), внутренней спаянности (К.Кожевникова), интегративности (И.Р.Гальперин), глобальной связности (И.Ковтунова), т.е. связности содержательной. Нередко, используя термин «связность», имеют в виду оба аспекта единства текста, так как содержательная связность предполагает обязательное наличие более или менее развернутой формальной связности. Использование нерасчлененного понятия «связность» обуславливает некоторую терминологическую путаницу. Дело в том, что именно содержательная связность является непрямым, но не единственным условием цельности. Так, например, Н.Н.Трошина отождествляет цельность и когерентность, причем считает когерентность результатом взаимодействия логико-семантического, синтаксического и стилистического видов когезии. Фокусируя внимание на взаимосвязи категории связности и цельности, эта точка зрения игнорирует различия этих категорий.

Представляется целесообразным схематично показать взаимодействие категорий связности и цельности следующим образом:

2) текст характеризується содєржательной и структурной завершенностью;

3) в тексте выражено отношение автора к сообщаемому (авторская установка)» [Лосева 1980:4].

Очевидно, что каждая печатная реклама вполне соответствует выделенным выше критериям поскольку представляет собой зафиксированные в письменном виде отрезки речевой цепи, состоящие из определенным образом организованного набора предложений. Реклама, как правило, характеризується содєржательной и структурной завершенностью, имеет особую специфику выражения авторского отношения к сообщаемому, а именно: представление объекта рекламы в наиболее благоприятном для рекламодателя виде. Таким образом, каждая реклама представляет собой текст, и, следовательно, подлежит исследованию в аспекте текстовых категорий.

В настоящее время еще не определен общепризнанный перечень текстовых категорий. Так, И.Р.Гальперин выделяет следующие текстовые категории: информативность, завершенность, интеграция, сцепление, ретроспекция, проспекция, партитурность, континуум, глубина (подтекст), пресуппозиция, прагматика [Гальперин 1977:524]. А Н.Д.Зарубина считает, что лишь категория последовательности является всеобъемлющей для всех видов текстов [Зарубина 1981]. Наиболее распространенным является мнение, что основные текстовые категории - это категории связности, цельности и отдельности [Аспекты 1982:6].

Но мы все-таки считаем, что в целом права Т.В.Матвеева, которая пишет о том, что «современный этап лингвистики текста - это этап выявления набора текстовых категорий и определения их языкового выражения» [Матвеева 1990:10]. Мы разделяем также мнение о необходимости комплексного рассмотрения текста, с требованием исследования компонентов текста «обязательно с учетом их взаимосвязи с другими элементами текста в плане выполнения общего коммуникативного задания и собственно текстообразования» [Аспекты 1982:6].

Цельность и связность

В классических исследованиях текста именно категории связности и цельности считаются основными и «сквозными» для текста, что не мешает проблеме связности и цельности до сих пор оставаться одной из кардинальных проблем структуры текста, - отмечает И.И.Ковтунова [Ковтунова 1982:4].

утворення яких чомусь становить труднощі» [Русская грамматика 1982: 455].

О.І.Смирницький увів термін **парадигматична схема**, під яким розумів певний склад (чи комплект) граматичних форм, узятих абстраговано від конкретності слів і від конкретних рис утворення самих форм [Смирницький 1955: 32]. Або інакше, парадигматична схема – це набір словозмінних граматичних значень (= граматичних форм), представлених у парадигмі певного слова [Залізник 1967: 33].

Як правило, певна парадигматична схема характерна для більшої чи меншої кількості слів і об'єднує їх в одну граматичну групу. Деякі відмінності між такими групами або окремими словами виявляються неістотними і не перешкоджають їх об'єднанню в граматичні розряди слів [Смирницький 1955: 32]. Або, за визначенням А.А.Залізняка, «сукупність усіх слів, що мають однакову парадигматичну схему, називається граматичним розрядом слів» [Залізник 1967: 33].

У російській граматиці 1970 року для опису словозміни іменних частин мови використовуються такі основні словозмінні зразки: **види, типи** (всередині виду), **різновиди** (всередині типу) відмінювання; для дієслів – це **дієвідміна** та **словозмінні типи** [Грамматика СРЛЯ 1970: 369].

Однією з найважливіших проблем парадигматики є створення граматичного словника української мови, який, очевидно, краще назвати – словник морфологічних парадигм.

У російському мовознавстві досить відомий «Грамматический словарь русского языка» А.А. Залізняка (останнє, третє видання 1987 року).

У сучасних словниках, довідниках, посібниках з української мови не відбито усіх нюансів словозміни членів різних семантико-граматичних класів. У різних джерелах фіксуються навіть неоднакові словоформи, утворені від одного й того ж слова. Наприклад, «Орфографічний словник української мови» (1994) подає такі закінчення слова *n'азур* – *-а*, ор. *-ом*, мн. *-і, -ів*, д. *-ам* [ОСУМ 1994: 479]. «Словник труднощів української мови» (1989) фіксує такі флексії цього ж слова: *-а* [не *-я*], ор. *-ом*, мн. *-и* і рідше *-і*, дав. *-ам* [не *-ям*] [СТУМ 1989: 215]. У «Правописному словнику» С. Головащука (1999) взагалі пропонуються варіанти відмінювання слова *n'азур* – *-а*, ор. *-ом*, мн. *-и, -ів*, д. *-ам* і *-і, -ів* д. *-ям* [Головащук 1999: 354].

Відповідно до сучасної норми слово *назур* відмінюється за зразком твердої групи, до винятків не належить (хоча раніше норма допускала

паралельне вживання словоформ називного відмінка множини – *пазури* і *пазурі*), тому словникова стаття повинна була б мати такий вигляд: *пазур*, -а, ор. -ом, мн. -и, -ів, д. -ам. Це підтверджують дані “Оберненого частотного словника сучасної української художньої прози” (1998), який відбиває лексичний склад української художньої прози від 1945 до 1970 року, при цьому використовувалися твори 22 письменників. У цьому словнику зафіксовано лише форму іменника у називному відмінку множини – *пазури* [ОЧС 1998: 458].

Досить часто вибір відмінкового закінчення залежить від семантики слова. Наприклад, слово *староста* має два значення – 1. Керівна особа. 2. Назва особи у весільному обряді. Від слова *ст'ароста* у першому значенні творяться такі форми називного та родового відмінків множини: *ст'арости*, *ст'арост*; *ст'ароста* у другому значенні має інші форми, при цьому відбувається ще й зміна наголосу, який із кореня переходить на флексію: *старост'у*, *старост'ів*. Такі форми подає новий “Український правопис” [УП 1993: 67], “Орфографічний словник української мови” [ОСУМ 1994: 724], “Словник труднощів української мови”: Народа *старост*. Засилати *старостів* [СТУМ 1989: 280]. У “Правописному словнику” С. Гловащука допущена помилка: *ст'ароста*, -ти, мн. –*ости*, -*остів* (керівна особа) і –*ост'у*, -*ост'ів* (у весільному обряді) [Гловащук 1999: 468]. Форма родового відмінка множини *ст'аростів* (від *ст'ароста* –1- керівна особа) не відповідає нормам сучасної української літературної мови.

Подібні приклади підтверджують необхідність створення граматичного словника української мови. Словник А.А. Залізняка укладений за інверсійним принципом. Сьогодні відомі понад 70 обернених словників різних мов і різного типу. Найчастіше обернені словники укладаються на основі тлумачних чи перекладних словників і орієнтовані на систематизацію даних про графічну, морфологічну, словотвірну будову слова. Реєстри словників такого типу враховують слова у початковій формі.

Одним із джерел творення граматичного словника може бути “Обернений частотний словник сучасної української художньої прози”, оскільки уможливує встановлення типів словозміни (відмінювання і дієвідмінювання). Цей словник укладений алфавітним способом, але алфавіт простежується з кінця слова. В “Алфавітно-частотному списку слів і словоформ з частотою 1” (список 2) представлені словоформи, зафіксовані у творах художньої літератури не лише у початковій, а й в

В то же время большинство исследователей отмечают, что текст является продуктом, результатом языковой деятельности человека, направленной на коммуникацию, подчеркивая, что текст – это «определенным образом организованная и структурированная совокупность предложений с единым коммуникативным заданием – выражение коммуникативной потребности человека» [Аспекты 1982:4].

Общепринятым определением текста считается следующее: «Текст (от лат. *textus* – ткань, сплетение, соединение) – объединенная смысловой связью последовательность знаковых единиц, основными свойствами которой является связность и цельность» [ЛЭС 1990: 507].

Представляется целесообразным выяснить, приложимы ли теоретические положения лингвистики текста к рекламе.

На первом этапе исследования возникает необходимость рассмотреть такие инвариантные структурные свойства отрезка речевой цепи, представленного рекламой, которые позволили бы идентифицировать этот отрезок как единицу уровня текста в системе языка. Иначе говоря, необходимо обосновать правомерность исследования рекламы в аспекте текстовых категорий.

Многочисленные теоретические и экспериментальные исследования психологов и лингвистов, предпринятые в последнее время, подтверждают, что «каждый человек достаточно легко и быстро отличает осмысленный текст от «не-текста» – набора последовательно написанных или произнесенных грамматически правильных и осмысленных предложений» [Каменская 1990:54]. Именно поэтому усилия большинства основоположников лингвистики текста были направлены на выяснение свойств, наличие которых интегрирует совокупность предложений в единое целое, называемое текстом.

В настоящее время установлены достаточно четкие закономерности текстообразования, в числе которых отмечают «отнесенность к внеязыковой действительности, смысловую законченность, смысловую целостность, коммуникативную целенаправленность, языковую, структурную и композиционную оформленность, определенную жанровую принадлежность» [Чернухина 1997: 156].

По мнению Л.М.Лосевой, к первичным относятся следующие признаки текста:

«1) это сообщение в письменной форме;

РЕКЛАМА В АСПЕКТЕ ПОНЯТИЙ ЛИНГВИСТИКИ ТЕКСТА

Тетяна Лівшиць (Слов'янськ)

У статті обґрунтовується правомірність дослідження реклами в аспекті текстових категорій. Стосовно реклами аналізуються категорії зв'язності й цілісності. Розглядаються деякі способи репрезентації відокремленості як формально-семантичної ознаки цілісності. Відзначаються специфічні особливості категорії модальності.

This article substantiates the necessity for the research of advertisement texts within the framework of text categories. The categories of coherence and cohesion related to advertisement are in the focus of the author's attention. Some ways of separability representation as a formal and semantic attribute of coherence are viewed. Specific peculiarities of the category of modality are highlighted.

Трудности, связанные с определением понятия «текст», общеизвестны. Не вызывает сомнения, что текст - это сложное целое, созданное по определенным законам. В описании этих законов, наборов и соотношении текстообразующих параметров исследователи идут разными путями, что и обусловлено сложностью самого объекта.

Будучи многоаспектным явлением, текст получает различные трактовки как с чисто лингвистических позиций, так и с позиций психологических, социологических, философских.¹

В лингвистической трактовке текст рассматривается как объективно существующая данность, характеризующаяся рядом черт, в числе которых целостность, связность, завершенность, отдельность, внутренняя организация, автономный смысл и др.

«Под текстом понимается реализованное в речи и оформленное в структурном и интонационном отношении иерархически построенное смысловое образование, которое содержит в себе смысловые связи разного уровня», – считает Л.И.Апатова [Апатова 1974:21]. А.И.Новиков рассматривает содержание текста как «совокупность денотатов, связанных предметными отношениями в целостный семантический комплекс» [Новиков 1983: 117], а М.Холлидей вообще определяет текст как основную единицу семантики: «Текст по отношению к семантике - это то же, что предложение по отношению к грамматике» [цит. по Слюсарева, Теплицкая 1978: 92].

інших формах. Дані словника (абсолютна частота використання словоформ у прямій та авторській мові, кількість джерел, у яких вживається слово, кількість мінімальних вибірок, де трапилося слово, величина середньої похибки) допоможуть визначити частотні, регулярні типи словозміни та периферійні, функціональне навантаження граматичних категорій у тексті. Кількісні ознаки слів з однаковими кінцевими буквеними ланцюжками дають змогу описати активність і продуктивність словотвірних типів художнього стилю мовлення. Фінали слів є ідентифікаторами парадигматичних класів, що репрезентують певні типи словозміни.

Грамматичний словник української мови, як і російської, може бути інверсійним (або зворотним чи оберненим), коли слова розташовуються в алфавітному порядку з кінця. Тоді основою для його укладення стане «Інверсійний словник української мови» (1985). Якщо граматичний словник створювати як алфавітний у прямому порядку, то основою стане «Словник української мови» в одинадцяти томах (1970-1980).

При цьому джерело створення граматичного словника майже одне і те ж, бо «Інверсійний словник української мови» укладений на основі одинадцятитомного «Словника української мови» (найбільш повного на сьогодні) і охоплює біля 135 000 слів.

Інверсійний принцип дещо зручніший для укладача словника і потребує певних навичок від користувача. Прямий алфавітний принцип укладання зручніший для користувача, при цьому ширше можуть враховуватися відмінності при словозміні слів, що становлять різні значення полісемантичного слова. Хоча «Словник української мови» деякими вченими вважається недосконалим, з часу його створення мова поповнилася новими словами, та його реєстр є достатнім для укладання словника морфологічних парадигм. Лексичні одиниці, що не фіксуються словником, обов'язково знайдуть при потребі своє місце у системі словозмінних парадигм. Джерельною базою граматичного словника повинні стати орфографічні, тлумачні словники, граматики, довідники з української мови, конкретні зразки вживання словоформ у різних стилях мовлення.

На початку словника, у передмові, поряд із правилами користування подається граматична інформація. Типові словозмінні парадигми представляються у вигляді матриць, кожна з яких має певний код. Наявність такого коду в інших лексемах свідчатиме про тотожність їх

словозміни із словозміною репрезентанта таблиці-матриці, тобто про еквівалентність парадигм для слів з однаковим кодом.

Після передмови основний реєстр краще подавати в алфавітному порядку. Біля кожного слова фіксуватиметься код, що відповідає певному зразку відмінювання.

Грамотичний словник української мови сприятиме кращому засвоєнню явищ словозміни під час вивчення курсу української літературної мови у школі чи вищому навчальному закладі, допоможе під час опанування української мови іноземцями, відкриє широкі можливості для різноманітних навчальних програм з морфології, може бути використаний при роботі з комп'ютером, стане лінгвістичною основою подальших досліджень, пов'язаних із граматичною системою сучасної української літературної мови.

Таким чином, дослідження морфологічної парадигматики має теоретичне і практичне значення. Подальший розвиток теоретичного аспекту сприятиме встановленню концептуальних принципів аналізу парадигм змінних лексико-граматичних класів, вивчення співвідношення в них семантичного і формально-граматичного змісту, встановленню особливостей системності морфологічних одиниць, їх внутрішньоструктурної взаємодії та взаємозв'язку з іншими мовними рівнями, упорядкуванню термінології. На часі створення граматичного словника української мови. Цьому повинне передувати дослідження різноманітних чинників, що впливають на утворення словозмінних парадигм лексико-граматичних класів української мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

Авдєєва 2000 – Авдєєва С.Л. Основні критерії визначення морфологічних парадигм сучасної української літературної мови // Наукові записки. – Випуск 22. Частина 1. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2000. – С. 3-15.

Головащук 1999 – Головащук С. Правописний словник. – К.: А.С.К., 1999. – 607 с.

Грамматика СРЛЯ 1970 – Грамматика современного русского литературного языка. – М.: Наука, 1970. – 767 с.

Загнітко 1996 – Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 437 с.

Зализняк 1967 – Зализняк А.А. Русское именное словоизменение. – М.: Наука, 1967. – 370 с.

ОСУМ 1994 – Орфографічний словник української мови. – К.: Довіра, 1994. – 864 с.

іменник (загальна назва). Фонетичних перешкод для сполучуваності морфем не існує. Морфолосполука -ій —ук (-'ук), -чук приєднується до кореня: модель “корінь + -ій- + -ук (-'ук), -чук”.

У прізвищі *Ракочук* зафіксовано поєднання антропоформанта -ук (-'ук), -чук з прикметниковим суфіксом присвійності -ов-. Доформантна частина даного антропоніма співпадає з субстантивним апелятивом “рак”. Морфолосполука -ов- — -ук (-'ук), -чук поєднується безпосередньо з коренем; модель “корінь + -ов- + -ук (-'ук), -чук”.

Такі найголовніші особливості сполучуваності суфіксів -ук (-'ук), -чук у відапелятивних антропонімах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Грищенко 1978 – Грищенко А. П. Морфемна структура прикметника української мови (суфіксальний словотвір) // Морфологічна будова сучасної української мови. – К: Наукова думка, 1978. – С. 96–140.

2. Гумецька 1958 – Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. – К: Наукова думка, 1958. – 298 с.

3. Ісакова 1999 – Ісакова Т. В. Прізвища, утворені від власних особових імен (на матеріалах Кіровоградщини) // Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Випуск 20. – Кіровоград, 1999. – С. 121–130.

4. Німчук 1964 – Німчук В. В. Українські прізвища з суфіксом -ук, -чук та етимологічно споріднені утворення // Українська діалектологія і ономастика. – К: Наукова думка, 1964. – С. 194–210.

5. Редько 1966 – Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наукова думка, 1966. – 214 с.

6. Степанович 1882 – Степанович А. Заметка о происхождении и склонении малорусских фамилий // Филологические записки, 1882, вып. VI.

7. Brugmann 1906 – Brugmann K. Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. – Strassburg, 1906.

8. Lindert 1972 – Lindert Bronislaw. Formanty -liluk, -cuk w jerykach wochodnioslowianskich // Z polskich studiow slawistycznych. Seria 4. – Warszawa, 1972.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ісакова Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, українська антропоніміка.

Стаття надійшла до редакції 4.10.2000 р.

У двох антропонімах вичленовується морф -ол'- у позиції перед антропоформантом: *Довголюк, Косолюк*. -ол'- на сучасному рівні десемантизувався, але, як показують приклади, відомий в антропонімії. Доформантна частина розглядуваних прикладів – ад'єктивні апелятиви (довгий, косий). Суфікс -ол'- вносить у прізвища фамільярно-згрублілий відтінок [Редько 1966: 146].

Модель “корінь + -ол- + -ук (-'ук), -чук”.

-ал'- нетиповий для української мови суфікс. Нами зафіксовано лише два утворення, в яких антропоформант -ук (-'ук) сполучається з сегментом -ал'-: *Гупалюк, Мамалюк*. У різних основах він є неоднаковим за значенням. Прізвище *Гупалюк* утворене від дієслівної основи, а суфікс -ал'- при ній формує, очевидно, значення “особа, яка характеризується певними процесуальними ознаками”. У прізвищі *Мамалюк*, яке утворене, певно, від особового іменника мама, формант -ал'- має зменшено-пестливий відтінок значення.

Модель “корінь + -аль- + -ук (-'ук), -чук”.

Морфеміка антропонімів на -ар – -ук (-'ук), -чук прозора. В усіх антропонімах (7) даного типу суфікс -ар- (-яр-) має первісне значення особи за характером і місцем роботи: *Кухарчук, Пушкарчук, Римарчук, Свиначчук, Склярчук, Столярчук, Шинкаруч*. За кількістю суфіксальних морфів в основі ці прізвища є двосуфіксні: модель “корінь + -ар- (-яр-) + -ук (-'ук), -чук”.

Морфеміка антропонімів на -ат – -ук (-'ук) також проста. У сучасній українській мові суфікс -ат- функціонує як в апелятивному словотворенні із загальним значенням недорослості, так і в антропонімному, надаючи відантропонімним похідним значення патронімічності, формуючи найменування дітей-потомків певної особи від імені, названого в основі [Гумецька 1958: 165].

У прізвищах *Головатюк, Горбатюк, Усатюк, Череватюк* відображено здатність антропонімного суфікса -ук (-'ук) приєднуватися до основ, ускладнених суфіксом -ат-, який формує значення “наділений чим-небудь надміру” [Грищенко 1978: 130]. Морфологосполука -ат- – -ук (-'ук) не має фонетичних перешкод до сполучуваності з кореневою морфемою.

Усі прізвища зазначеної групи є двосуфіксними; модель “корінь + -ат- + -ук (-'ук)”.

В антропонімних основах суфікс -ук (-'ук), -чук сполучається з морфом -ій: *Бобійчук, Попійчук*. Доформантна частина цих прізвищ –

ОЧС 1998 – Обернений частотний словник сучасної української художньої прози / Т.О. Грязнухіна, Н.П. Дарчук, Є.А.Карпіловська та ін. – К.: Спалах, 1998.– 958 с.

Русская грамматика 1982 – Русская грамматика. В 3-х томах / Ред.кол.: Н.Ю. Шведова (главный редактор), Н.Д. Арутюнова, А.В. Бондарко. – Т.3. – М.: Наука, 1982. – 783 с.

Сигеда, Сердюк 1992 – Сигеда П.І., Сердюк М.Г. Морфологічна парадигматика і дієслівна парадигматика в сучасній українській літературній мові // Мовознавство.– 1992. – №3. – С.23-27.

Смирницкий 1955 – Смирницкий А.И. Лексическое и грамматическое в слове // Вопросы грамматического строя. – М.: Издательство АН СССР, 1955. – С.11-53.

Сосюр 1998 – Сосюр, Фердінан де. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. – К.: Основи, 1998. – 324 с.

СТУМ 1989 – Словник труднощів української мови / Д.Г. Гринчишин, А.О. Капелюшний, О.М. Пазяк та ін.: За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Радянська школа, 1989. – 336 с.

УП 1993 – Український правопис. – 4-те вид., випр. й доп. – К.: Наукова думка, 1993.– 240 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Авдєєва Світлана Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: морфологічна парадигматика сучасної української літературної мови.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2000 р.

СЛОВОТВІРНА СТРУКТУРА СКЛАДНИХ СЛІВ У МОВІ ТВОРІВ ІВАНА ВИШЕНЬСЬКОГО

Олександр Білих (Кіровоград)

У статті аналізується словотвірна структура складних слів у мові творів видатного українського письменника кінця XV- початку XV ст. Івана Вишенського. Складні слова класифікуються за словотвірними типами, з'ясовується рівень поширеності кожного типу. Робиться висновок про представленість у мові Івана Вишенського як книжних, так і народнорозмовних словотвірних типів.

The article deals with the analysis of the word formation structure of compounds in the language of Ivan Vyshensky, a famous Ukrainian writer of the end of the 16th – the beginning of the 17th century. The

compounds are classified according to word-formation types; the productivity of every type is established. The conclusion is made that both bookish and popular colloquial word-formation types are represented in the author's language.

Творчість визначного українського письменника кінця XVI – початку XVII ст. Івана Вишенського становить одну із найяскравіших сторінок історії української літературної мови. У посланнях цього автора найповніше представлена так звана “проста мова”, яка була результатом взаємодії слов’яно-руської мови та мови народної. Тому зрозумілим є постійний інтерес лінгвістів-істориків до творчого доробку Івана Вишенського. Однак на сьогодні ще не всі особливості мови цього письменника вивчені достатньою мірою. Сказане зокрема стосується й словотвірної структури складних іменників, велика кількість яких є особливістю стилю Івана Вишенського [Плющ 1971:168]. У зв’язку з цим завдання пропонуваної статті – аналіз словотвірної структури складних іменників у мові творів названого письменника. Об’єктом дослідження служать складні слова, утворені об’єднанням двох або кількох слів чи їхніх основ. Матеріал добирався із видання: Іван Вишенский. Сочинения. - М. - Л.: Изд-во АН СССР, 1955 [Вишенский 1955].

Усі виявлені нами складні іменники (їх 242) залежно від способу творення поділяються на дві кількісно не однакові групи. Першу становлять чисті складання (46 із 242); другу (196 із 242) – деривати, що виникли за допомогою складно-суфіксального способу. Кількісна перевага складно-суфіксальних похідних іменників є, очевидно, особливістю староукраїнської мови взагалі. За нашими підрахунками, вони переважають і серед складних іменників Словника староукраїнської мови XIV-XV ст. (там їх 27 із 33). У сучасній українській літературній мові, за даними Словника української мови в 11-ти томах, серед складних слів більше чистих складань (2888 із 4365).

Розглянуті чисті складання із творів Івана Вишенського за особливостями семантичних відношень між компонентами (коренями) поділяються на сурядні (із семантично рівноправними компонентами) та підрядні (із семантично нерівноправними компонентами).

Сурядні похідні становлять меншість дериватів, утворених способом чистого складання (14 із 46). Усі вони, крім іменника *главу-вѣру* 101*, характеризуються предметними значеннями, більшість (10 із 14) є назвами осіб: *голяка-странника* 11, *майстра-диавола* 121, *отец-*

В антропонімах *Глинянчук, Горбанюк, Довганюк, Корованюк, Косанчук, Слив’янюк* антропоформант приєднується до сегмента -ан- (-ян-). Морфолосполука -ан- (-ян-) – -ук (-’ук), -чук приєднується безпосередньо до кореневої морфеми, вираженої як іменником, так і прикметником (*Довганюк, Косанчук*).

Існує думка, що суфікс -ан- походить від пасивних дієприкметників минулого часу, які і стали моделлю для утворення прізвищ на -ан- від іменних основ.

За кількістю суфіксальних морфів, які ускладнюють основу, прізвища розглядуваної групи є двосуфіксні; модель “корінь + -ан- (-ян-) + -ук (-’ук), -чук

У кількох антропонімах зафіксовано сполучуваність антропоформанта -ук (-’ук), -чук з посесивним прикметниковим суфіксом -ин-: *Дубинчук, Кобринюк, Скибинюк*. Ніяких фонетичних перешкод для сполучуваності даних морфем не існує. Морфолосполука -ин- – -ук (-’ук), -чук приєднується безпосередньо до основи – кореня, вираженої іменником. Модель “корінь + -ин- + -ук (-’ук), -чук”.

В основах степових антропонімів зустрічаються комбінації суфікса -ук (-’ук), -чук з морфами -ч-, -ач-

Так, у прізвищах *Бабчук, Сливчук* суфікс -ч- є аломорфом іменникового суфікса -к-а із первісним значенням зменшеності в основах іменників – назв істот та неістот (пор.: бабка, сливка). Ці прізвища мають триморфну структуру.

У трьох прізвищах – *Горбачук, Рибачук, Стукачук* – антропоформант -ук сполучається з сегментом -ач- (-яч-). Ці прізвища мають три морфеми. У них виділяються вільні корені (субстантивні або дієслівні), кінцевий антропоформант та морф -ач-, вихідне значення якого можна визначити по-різному. Так, антропонім *Горбачук* у своїй доформантній частині співвідноситься з апелятивом *горб*, а суфікс -ач- вказує на характерну зовнішню ознаку. У прізвищі *Рибачук* суфікс -ач- має словотвірне значення “носій певної процесуальної ознаки”. Суфікс -ач- зустрічається і в дериваті *Стукачук* з подібним словотвірним значенням “особа як виконавець певної дії”.

У цій групі виділяються такі моделі: 1) корінь + -ч- (-к-) + -ук (-’ук), -чук; 2) корінь + -ач- (-яч-) + -ук (-’ук), -чук.

Антропоформант -ук (-’ук), -чук у прізвищевих основах сполучається з суфіксами, які мають кінцевий звук /л/: -ол’-, -ал’-.

-чук поєднується з основою, ускладненою одним морфом або субморфом (суфіксальна валентність): *Косянчук, Склярчук, Гребенюк*.

Коренева валентність суфікса -ук (-'ук), -чук є найпоширенішою (465 утворень). Зафіксовано сполучуваність антропоформанта -ук (-'ук), -чук переважно з основами апелятивних субстантивів, як з конкретним, так і з абстрактним значенням (409): *Карасюк, Соколюк, Бідюк*.

Суфікс -ук (-'ук), -чук поєднується з дієслівними основами (5): *Гайдюк, Мазук*. Зафіксовано сполучуваність суфікса -ук (-'ук), -чук з прикметниковими основами (48): *Зеленюк, Краснюк, Малюк*, прислівниковими (1): *Ближнюк* та числівниковими (2): *Десятюк, Шестюк*.

Суфікс -ук (-'ук), -чук поєднується виключно з консонантними основами на /д/ – *Сердюк*, /ж/ – *Рижук*, /з/ – *Березюк*, /й/ – *Бугайчук*, /л/ – *Ангелюк*, /н/ – *Баранюк*, /л'/ – *Королюк*, /п/ – *Шлятюк*, /р/ – *Горюк*, /с'/ – *Карасюк*, /т/ – *Шестюк*, /ч/ – /к/ – *Дячук*.

Останнє прізвище свідчить про неможливість приєднання морфа -ук (-'ук), -чук до основ з фінальними задньоязиковими без морфонологічних змін у вигляді чергування, у даному випадку к//ч.

Широко представлена суфіксальна валентність форманта -ук (-'ук), -чук. Суфікс -ук (-'ук), -чук має здатність сполучатися з такими морфами: -ар- (*Пушкарук*), -ин- (*Кобринюк*), -ал- (*Гупалюк*), -ов- (*Раковчук*), -ен- (*Смертенюк*), -ан- (-ян-) (*Довганюк*), -ат- (*Горбатюк*), -ач- (*Ступачук*), -ол- (*Довгалюк*), -ій- (*Бабійчук*), -ч- (*Сливчук*).

Таблиця сполучуваності антропоформанта -ук (-'ук), -чук з основами на /н/:

суфікси	-ен-	-ан- (-ян-)	-ин-	всього
кількість назв	5	6	3	14

Антропоніми *Боженюк, Грабенюк, Маренюк, Письменюк, Смертенюк* фіксують сполучуваність антропоформанта -ук (-'ук), -чук з основами, ускладненими морфом -ен-. Доформантна частина цих прізвищ співвідноситься з субстантивами, де суфікс -ен- служить для утворення назв осіб за певними діями чи ознаками, звідки проникає і в антропоніми [Редько 1966: 123]. Усі антропоніми на -ен- – -ук (-'ук), -чук двосуфіксні; модель “корінь + -ен- + -ук (-ук), -чук”.

диавол 99, *юноша-оратор* 132. Інші позначають неосіб: *бог-чрево* 97, *невольник-т'їло* 135, *поганку-утробу* 42.

Усі іменники цієї групи, крім похідного *писародрач'ї* 77, яке виникло за участю сполучного голосного *о*, утворені без допомоги сполучних голосних. У частини дериватів аналізованої групи компонентами виступають складні слова: *диавола-миродр'їжца* 8, *уноков-грошолубителей* 37, *пирогохитрець-пекаров* 36.

Серед чистих складань із підрядними компонентами представлено декілька словотвірних типів. Найпоширенішим із них є тип: “прикметник + іменник” (15 із 32 похідних цієї групи). Опорними (другими) частинами тут виступають непохідні й похідні віддієслівні іменники. Першими – здебільшого непохідні прикметникові основи. Більшість дериватів цього типу (8 із 15) називають осіб: *великомученика* 81, *священноиноком* 7, *шуестранником* 115 (за релігійними уявленнями у чистилищі праворуч розташовуються праведники, ліворуч – грішники, *шуестранники*), *лжеапостола* 218. Один похідний характеризується предметним значенням (*богомощи* 47), інші є абстрактними іменниками: *злоереси* 49, *долготорпення* 108, *лжеправославия* 135.

Усі ці іменники, за винятком слова *великдень* 42, утворені за участю сполучних голосних *о* та *е*.

Досить великою кількістю похідних (10) представлений також тип “іменник+іменник”. Усі його деривати є атрибутивними назвами осіб. Опорними компонентами тут виступають похідні іменники, в основному із суфіксом –*ник*. Перші частини позначають переважно об'єкт дії (*доброненавистник* 58, *народонаставник* 165, *идоложрець* 167), в окремих випадках – ознаку особи (*басномудр'їцями* 58, *гр'їтономудрець* 38). Останні слова можуть розглядатися і як утворення типу “прикметник + іменник”.

Усі іменники аналізованого типу виникли за допомогою сполучного голосного *о*.

Декілька слів (5) об'єднує словотвірний тип “пол-(полу-)+іменник”. Два з них називають предмети (*полмысках* 31, *полталярки* 54), інші характеризуються непередметними значеннями: *полудне* 39, *полуноци* 84, *полночи* 39. Останні слова розрізняються не лише стилістичною забарвленістю, а й семантикою: *на полудне и полночи каждый отм'їненный...язык* 85; *во полуноци грядый, судия живым и мертвым* 84.

До чистих складань належать ще два слова з першими займенниковими компонентами. Ці деривати характеризуються непередметними значеннями: *всесожжение* 85, *своеволя* 64.

Складно-суфіксальні іменники у творах Івана Вишенського представлені, за нашими спостереженнями, лише похідними із семантично нерівноправними основами. Ці похідні за особливостями словотвірних значень поділяються на дві групи. У першу об'єднуються іменники із загальним значенням “носій ознаки”, а в другу – із значенням “абстрагована ознака, дія, стан”. Кожна із цих груп характеризується власним набором словотвірних типів.

Серед похідних першої групи (“носій ознаки”) представлено 17 словотвірних типів. Найпоширенішим із них є тип “іменник+дієслово+*-ець*” (54 слова із 123 із указаним значенням). Усі його деривати, за винятком одного *лѣтописцах* 148 (*о том... в лѣтописцах греческих и от греческого на словенский язык переведенных, любимый прочитателю, найдеть*) є атрибутивними назвами осіб. Більшість цих слів характеризуються емоційною (переважно негативною) оцінкою: *баснописчѣ* 215, *горнолюбец* 38, *златолюбец* 59, *имберолюбец* 38, *конфактолюбец* 38, *лжєлюбцы* 200, *тѣлолюбцы* 218, *шафранолюбец* 38. Майже у всіх таких дериватів перший компонент називає об'єкт дії. Особливим у цьому відношенні є іменник *дѣролазцѣ* 164.

Похідні аналізованого типу утворені з допомогою сполучних голосних *о* та *е*. В одному випадку функцію сполучного голосного виконує флексія родового відмінка: *милостынидавец* 125.

До іменників розглянутого типу примикають похідні *пруснославолюбцы* 200 (складається із трьох коренів) і *любомудрче* 176. В останньому слові опорна дієслівна основа знаходиться на першому місці. Крім того, цей іменник може бути співвіднесений також із словосполученням “любий мудрець”. У цьому випадку його слід розглядати як чисте складання.

Досить поширеними серед розглянутого матеріалу є також словотвірні типи “іменник+дієслово+*-тель*” (13 із 123) та “іменник+дієслово+*-ник*” (8 із 123). За цими типами, як і за попереднім, утворені майже виключно атрибутивні назви осіб з негативною емоційною оцінкою: *вѣлоед* 38, *гускоед* 38, *звѣроед* 38, *куроед* 38, *млекопий* 38, *свиноед* 38, *исусоругателя* 17, *кровопрагнител* 38, *плевелосѣятелем* 207, *идолопоклонник* 13, *тѣлоугодник* 38. Два похідних із нульовими суфіксами називають осіб за професією:

Специфічні українські форманти *-ук* (-'ук), *-чук* відзначаються високою продуктивністю у прізвищотворенні. Загальна кількість прізвищ з суфіксами *-ук* (-'ук), *-чук* на території північно-правобережного Степу 781 (9,6%).

Прізвища на *-ук* (-'ук), *-чук* походять від твірних основ різних структур, але найчастіше від іменників II відміни: *Братчук*, *Бондарчук*, *Гаврилюк*, *Гонтарук*, *Денисюк*, *Дячук*, *Жарук*, *Комісарук*. Немало прізвищ утворено і від основ на *-а*: *Козюк*, *Ковбасюк*, *Крисюк*, *Березюк*, *Бабук*, *Теслюк*, *Оксанюк*. Характерною є та особливість, що прізвища з даним суфіксом утворюються як від твірних основ на твердий приголосний (*Баранюк*, *Голотюк*, *Медюк*, *Антонюк*), так і на м'який (*Карасюк*, *Королюк*, *Корнійчук*, *Москалюк*). Твірною основою могли служити не тільки жіночі назви (*Калинчук*, *Катеринчук*, *Мотрук*), а й чоловічі (*Колосюк*, *Комарчук*). Значно рідше твірною основою виступали іменники середнього роду (*Крилюк*, *Багнюк*) та спільного (*Ангелюк*, *Сиротюк*, *Плаксюк*).

Відприкметникових утворень серед прізвищ із суфіксами *-ук* (-'ук), *-чук* небагато: *Годованюк*, *Красюк*, *Моторнюк*, *Солодчук*.

За обсягом значень, що містяться в основах, від яких утворено українські прізвища з суфіксами *-ук* (-'ук), *-чук*, Ю. К. Редько виділяє одинадцять груп [Редько 1966: 151–153]. Однак можна запропонувати простішу класифікацію їх, поділивши на дві великі групи:

- а) прізвища, утворені від імен: *Андрійчук*, *Борисюк*, *Власюк*, *Гнатчук*, *Захарчук*, *Іванчук*, *Левчук*, *Назарчук*, *Варчук*, *Катеринчук*;
- б) прізвища, утворені від прізвиць: *Бондарук*, *Мельничук*, *Козачук*, *Войтюк*, *Бабійчук*, *Бойчук*, *Литвинюк*.

Прізвища на *-ук* (-'ук), *-чук* утворені від імен були вже предметом розгляду в окремій статті автора [Ісакова 1999: 123].

Дана стаття присвячена валентності морфем у відапелятивних антропонімах з кінцевим суфіксом *-ук* (-'ук), *-чук*.

Суфікс *-ук* (-'ук), *-чук* утворює 502 відапелятивних прізвища, що становить 3,19% від загальної кількості антропонімів.

Всі антропоніми на *-ук* (-'ук), *-чук* легко поділяються на морфи. Морфемний аналіз дозволяє встановити, що за кількістю суфіксальних морфів в основі антропоніми на *-ук* поділяються на: 1) односуфіксні, в яких суфікс *-ук* (-'ук), *-чук* виявляє кореневу валентність: *Ангелюк*, *Медюк*, *Шлетюк*, *Зеленюк*; 2) двосуфіксні, в яких суфікс *-ук* (-'ук),

вбачає в них негативне емоційне забарвлення. Думку Ю. К. Редька підправляє В. В. Німчук: “Українські загальні назви з -ук, -чук на означення молодих осіб не мають негативного забарвлення. Якщо й трапляються такі іменники з відтінком іронії або негативним змістом, то останні зумовлені словотворчою основою чи ставленням суб’єкта” [Німчук 1964: 203]. З огляду на це, твердження Ю. К. Редька про те, що іменник з суфіксом -ук первісно мали переважно негативне забарвлення, яке в прізвищах “вивітрилося”, є необґрунтованим.

У нашому розпорядженні немає фактів, які б підтверджували констатацію А. Степовича, що прізвища і прізвиська на -чук первісно давались внукам, а на -енко – синам, тобто що, наприклад, син котляра називався Котляренком, а внук – Котлярчук. А. Степович, за його словами, в своєму твердженні спирається на інформацію літнього віку населення міст і сіл [Степович 1882: 7].

Основна функція суфіксів -ук (-’ук), -чук – патронімічна. В інших функціях ці суфікси виступають рідше.

З приводу походження цього форманта існують різні думки. У свій час К. Бругман виводив його із індоєвропейського -*euko [Brugmann 1906: 493]. Цю точку зору підтримали не всі. Б. Ліндерт зауважила, що у турецько-татарській мові багато слів закінчувалися на -ук, -лук, -люк, -чук, -чюк. Ці елементи виконували функцію структуральну, демінутивну, а, може, і патронімічну. У силу відомих причин слова на -ук проникали в мову східних слов’ян. А оскільки в системі слов’янського іменникового словотвору існували суфікси з елементом -к- і елементом -у- (-ук, -ул, -ун, -ік, -ак), запозичений формант -ук був засвоєний нашими предками і почав уживатися в говірках для творення власних слів [Lindert 1972: 83].

В. В. Німчук розглядає згаданий формант на тлі всієї словотвірної системи слов’ян і доходить висновку, що суфікси -ук, -’ук існували в праслов’янській мові і вживалися для творення демінутивних форм, а, можливо, й форм з вираженням суб’єктивної оцінки. Однак зазначені праслов’янські форманти зберігали більшу чи меншу продуктивність у різних слов’янських мовах у сфері творення слів і форм не одних і тих же частин мови, у східних слов’ян в іменниках і прикметниках, у західних – у прикметниках, у сербохорватській мові – у дієсловах [Німчук 1964: 56]. Слов’янське походження форманта -ук (-’ук) рішуче підтримує Ю. К. Редько, вважаючи погляди про тюркське походження цього суфікса необґрунтованими [Редько 1966: 151].

водовозов 36, *рыболовов* 72. Один, із суфіксом *-тель*, характеризується абстрактним значенням: *добродѣтель* 32.

У переважній більшості випадків перші основи утворень аналізованих типів називають об’єкт дії. Вирізняються у цьому плані іменники *периноспал* 38 і *подошкоспал* 38, перші частини яких позначають місце дії.

Інші словотвірні типи серед складно-суфіксальних іменників з опорною дієслівною та першою іменниковою основами об’єднують кожен лише кілька похідних. Це типи із суфіксами – *Ш* - *а* (*воеводою* 12, *кажеляков* 68, *ложабока* 94), *-ца* (*кровопролийцями* 61, *человекоубийца* 94), *-ица* (*богородица* 80). Ці похідні також називають осіб. До них за значенням примикає іменник із першою займенниковою основою *вседержитель* 79.

Серед іменників розглянутої групи зустрілися однокореневі утворення з різними суфіксами. Це похідні із суфіксами *-ец* і *-тель* (*миродержец* 198, *миродержителя* 171; *тѣлолюбцы* 218, *тѣлолюбитель* 38) та *-ец* і *-Ш* (*рыболовци* 10, *рыболовов* 125). Ні за значенням, ні за стилістичною забарвленістю такі синоніми один від одного помітно не відрізняються.

Крім розглянутих, у групі складно-суфіксальних іменників з опорною дієслівною основою представлено ще декілька малопоширених словотвірних типів з першими займенниковими та прислівниковими основами і суфіксами *-ець*, *-Ш*, *-тель*, *-ник*, *-ень-к-а*. Усі похідні цих типів є назвами осіб, переважно атрибутивними: *барвяноходцев* 73 (ліврейний слуга), *суетногонцеви* 58, *мяккоспал* 38, *сытоед* 38, *общезитель* 7, *единожитель* 31, *первосѣдник* 189, *домолѣжнев* 214, *самофалки* 218.

Деривати з опорною іменниковою основою об’єднуються в декілька словотвірних типів. Порівняно поширеним (8 похідних) тут є тип “прикметник + іменник + *-ець*”. Усі його утворення, крім *часословець* 13, називають осіб і характеризуються переважно негативним емоційним забарвленням: *гологлавец* 27, *иновирици* 14, *хитрословець* 214. Інші типи (“числівник + іменник + *-ець*”: *двоженцы* 24; “прикметник + іменник + *-ник*”: *нензорозкошницы* 77; “числівник + іменник + *-ник*”: *осмогласник* 176; “числівник + іменник + *-ниц-а*”: *четвероперсетница* 190) представлені кожен одним словом.

У групі іменників із загальним значенням “абстрагована ознака, дія, стан” представлено порівняно небагато словотвірних типів (7).

Для творення слів цієї групи використано лише два суфікси: *-uj-e* (*-ниj-е, ениj-е*) та *-ств-о*. Кількісно переважають похідні на *-uj-e*. Активніше цей суфікс уживався Іваном Вишенським не лише для творення складних абстрактних іменників, але й для творення абстрактних іменників узагалі [Полюга 1991:80].

Абстрактні складно-суфіксальні іменники з дієслівною опорною основою об'єднуються в два словотвірних типи із суфіксами *-uj-e* (18 похідних) та *-ств-о* (9). Загальне словотвірне значення таких слів – “абстрагована дія, стан”. Першими компонентами тут виступають іменникові основи. Більшість дериватів цих типів – емоційно забарвлені слова: *богохваление* 162, *бѣднотворением* 118, *баснотолкование* 99, *богоборство* 107, *книгопаленство* 131.

Серед цих слів зафіксовані два однокореневі утворення з однаковим значенням: *самохвалства* 60, *самохвалию* 60. Ужиті вони автором в одному реченні: “Того дѣля другие самохвалства... князей бискупов... перенесу..., не чудуючися их самохвалию”.

У групі абстрактних складно-суфіксальних іменник з опорною іменниковою основою представлено п'ять словотвірних типів. Усі вони характеризуються загальним значенням “абстрагована ознака, стан”. Першими компонентами тут виступають прикметники, а також прислівники. Найпоширенішим у цій групі є словотвірний тип “прикметник+іменник+*-uj-e*” (27 із 47 похідних цієї групи): *велеречѣя* 199, *высокомыслия* 59, *зловирием* 121, *сладкословия* 134, *смадрозазумие* 111. Інші типи об'єднують кожен невелику кількість слів: *злосознѣство* 132, *многолѣтство* 216, *первосѣдство* 189, *единомыслия* 71, *мимохождение* 80.

Крім того, у творах Івана Вишенського широко вживаються абстрактні іменники, мотивовані складними прикметниками та дієсловами (таких похідних нами виявлено 34). Утворені вони переважно за допомогою суфікса *-uj-e*, зрідка *-ств-о* за особливостями значень та морфемної будови такі слова близькі до розглянутих: *благоухания* 85, *благочестие* 7, *жизнелюбию* 46, *благодарство*, *благодаровѣнство* 108.

Таким чином, аналіз словотвірної структури складних іменників із творів Івана Вишенського показав, що ця група похідних утворена за досить великою кількістю словотвірних типів. Більшість їх є характернішими для книжної мови. Насамперед це стосується найпродуктивніших типів із суфіксами *-ець, -uj-e, -ств-о*. Однак

і зокрема бутєвого, що вписується у вербоцентричну концепцію. При цьому не слід забувати, що в цьому випадку увага звертається лише на один із цілого ряду планів змістової структури речення, а саме – когнітивно-семантичний.

ЛІТЕРАТУРА

- Адмони 1973 – Адмони В. Г. Синтаксис современного немецкого языка: система отношений и система построения. – М., 1973.
Аристотель 1939 – Аристотель. Категории. – М., 1939.
Арутюнова 1983 – Арутюнова Н. Д. Русское предложение: Бытийный тип. – М., 1983.
Вихованець 1993 – Вихованець І. Р. Грамматика української мови. Синтаксис. – К., 1993.
Сусов 1973 – Сусов И. П. Семантическая структура предложения. – Тула, 1973.
Шведова 1980 – Шведова Н. Ю. Простое предложение // Русская грамматика. Т. 2. Синтаксис. – М., 1980.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дмитрук Віталій Іванович – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: функціональний синтаксис.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2000 р.

ПРІЗВИЩА НА -УК (-'УК), -ЧУК В АНТРОПОНІМІ ПІВНІЧНОГО СТЕПУ

Тетяна Ісакова (Кіровоград)

У статті розглядаються деякі питання походження та функціонування прізвищотворчих формантів *-ук, -чук*, їх сполучувальні можливості у відапелятивних антропонімах.

Some questions concerning the origin and functioning of the surname-forming suffixes “uk”, “chuk”, and their valence in the surnames formed from nicknames are considered in this paper.

В ономастичній літературі прізвища з суфіксами *-ук (-'ук), -чук* кваліфікуються як специфічні українські, що іншим слов'янським мовам невідомі, або мало відомі [Німчук 1964: 194]. Щодо функції, то майже всі сходяться на тому, що первісно ці суфікси виражали демінутивність: утворювали назви малят, підлітків, а Ю. К. Редько

(здебільшого під час вказівки на наявність об'єкта серед йому подібних), напр.:

У кошику лежать яблука (і лише яблука).

У кошику є яблука (і не лише вони, але й груші, сливи, абрикоси і т.д.).

На гілках висять стиглі яблука (всі стиглі).

На гілках є стиглі яблука (ще не всі достигли).

В багатьох мовах предикатор “є” не має нульової форми вираження, зокрема у чеській, сербохорватській, японській та інших.

Дискусійним питанням з точки зору вияву екзистенційності є безособові речення, особливістю яких є відсутність суб'єкта дії. Можна погодитися, що в подібних структурах важко підібрати підмет, який мав би реальний денотат. Такі речення інколи кваліфікуються як такі, в яких немає ні підмета, ні присудка. Однак дуже часто в реченнях, які містять інформацію про явища природи, підмет наявний, і похідний від іменника присудок можливий не завжди, напр: *Сніг іде – Сніжить; Дощ іде – Дощить*, тобто самі явища природи і є діючими силами. З іншого боку, тут і не спостерігається змістових повторів у головних членах речення, оскільки семантичне узгодження відкриває ряд суб'єктних вакансій для предикатів типу іти. Можна припустити, що з певних причин (можливо через те, що явище, яке спостерігається чи сприймається мовцем, пояснити важко) суб'єкт, який раніше був наявний у таких структурах, десемантизувався, передавши таким чином свої основні номінативні функції предикату. В українській мові, зважаючи на значні граматичні ресурси, відсутній підмет позбавлений будь-якої синтаксичної значущості, тобто він є зайвим для подібної структурної схеми речення. Однак у інших мовах, у яких граматична система має значно менше засобів вираження, зберігся його формальний замісник (як у германських мовах). Саме через це досить спірним є і сам термін “безособові речення”, формулювання “неозначено-особові” виглядає більш виправданим з точки зору і семантики, і граматики: з одного боку, діючий суб'єкт дійсно неозначений – дещо, воно; з другого боку, він граматично чітко формалізований – це третя особа однини (пор.: *Світає – Читає*). Тому подібні структури слід кваліфікувати як двохконституентні, але одночленні, оскільки предикатив поєднує у собі значення і суб'єкта, і предиката

Отже, на підставі наведених прикладів можна зробити висновок, що дієслово-предикатор (у тому числі і у вигляді нульового конституента) є обов'язковою складовою частиною будь-якого речення,

представлені тут також типи, які функціонували і функціонують у розмовному мовленні, зокрема це типи із суфіксами – *Ш, -ник*.

ПРИМІТКИ

*Якщо іменник не зафіксований у початковій формі, то він подається в тій формі, в якій ужитий автором.

Цифра поряд із словом указує на сторінку видання [Вишенский 1955], на якій іменник зустрічається вперше.

БІБЛІОГРАФІЯ

Вишенський 1955 – Вишенський И. Сочинения.– М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1955.–370с.

Плющ П.П. 1971. – Плющ П.П. Історія української літературної мови.–К.: Вища школа, 1971.– 423с.

Полюга 1991.– Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XIV-першої половини XVIIст.– К.: Наукова думка, 1991.– 240с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Біліх Олександр Петрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми історичного словотвору.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2000 р.

НАРОДНІ ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ У ФОРМІ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ (на матеріалі говірок Кіровоградщини)

Тетяна Громко (Кіровоград)

Народні географічні терміни у формі словосполучень становлять значний структурний і семантичний інтерес. У межах досліджуваного ареалу виявлено несистематичне вживання одиниць даної лексичної групи у місцевих говірках.

The folk geographic terms in the form of word-combinations are of a great structural and semantic interest. Within the limits of the researched area unsystematic usage of units of the lexical group has been discovered in the local dialects.

Дослідження української народної географічної термінології було, є і залишатиметься актуальним, до того ж у багатьох аспектах. По-

перше, це поповнення діалектної бази на рівні цієї тематичної групи, яке у своїй перспективі орієнтоване на укладання “Словника народних географічних термінів України”, по-друге, народна географічна термінологія – це апелятивний арсенал, традиційно досліджуваний ономастами, і по-третє, природно, що діалектологічні студії у цій галузі дають матеріал для подальших досліджень з етимології, лексики, словотвору тощо.

Основна маса зібраного на сьогоднішній день діалектного матеріалу – це географічні терміни (далі ГТ), які за своєю структурою, як правило, складаються з одного слова. Однак деяку частину цієї групи лексики представляють сполучення із двох слів (дослідники типово їх називають ГТ-словосполучення, географічні терміносполучення, словосполучні ГТ, складені ГТ, двослівні (двоелементні) сполучення слів тощо). Як відзначає П.П.Чучка на матеріалі назв вершини гори, які зафіксовані в говорах Закарпаття, частотність уживання таких двослівних сполучень нерідко вища, ніж деяких однослівних термінів. Причиною цього, на його думку, є “більша семантична прозорість, а звідси й частіше використання мовцями” [Чучка 1978: 74]. Загалом же поширення цього структурного типу свідчить про певний рівень продуктивності лексико-синтаксичного способу словотворення в системі народної географічної термінології.

Стаття ставить своїм завданням проаналізувати ГТ у формі словосполучень, які зафіксовані у говірках Центральної України, зокрема Кіровоградщини, а саме: подати семантичні та структурні особливості їх у співставленні з іншими діалектними утвореннями такого типу. Короткий огляд діалектних студій ГТ (а це цілий ряд лексикографічно-діалектологічних статей Й.О.Дзензелівського (див. Список умовних скорочень джерел та літератури), “Словник народної географічної термінології Чернігівсько-Сумського Полісся” Є.О.Черепанової [Черепанова 1984], “Словник народних географічних термінів Волині” О.К.Данилюк [Данилюк 1997], часткові розвідки, приміром, про назви вершин гір у говорах Закарпаття П.П.Чучки [Чучка 1978], В.П.Шульгача [Шульгач 1998]) показав широку вживаність словосполучних назв географічних об’єктів, що, у свою чергу, погребує й подальших досліджень.

Семантичні особливості. Семантична класифікація аналізованого матеріалу здійснена нами на основі традиційної класифікації народної ГТ М.І.Толстого, яка в подальшому використовується дослідниками

але теж двохчленні. В одному конститuentі лінійної структури, здебільшого, одночасно реалізуються кілька різнопланових функцій. Так, у конститuentі буттєвого речення, яке утворене найчастіше одновалентним або двохвалентним дієвідмінюваним дієсловом, одночасно репрезентуються:

1. Когнітивно-семантичний предикат (релятор) і

2. Семантико-синтаксичний предикат (або предикатор, тобто структурно головний конститuent предиката – у локалізованому буттєвому реченні). Конститuent, призначений для репрезентації першого актанта, поєднує у собі вирази:

– екзистенсива (семантичного актанта предмета, який реально існує);

– суб’єкта (граматичного).

За наявності конститuenta другого актанта одночасно репрезентуються:

– семантичний актант місця існування (або просторово-часового);

– валентно обов’язкова обставина місця, яка входить до складу граматичного предиката.

Таким чином, можна говорити про принципову двохвалентність буттєвого (як і будь-якого іншого) речення.

Що стосується дискусійних моментів, наприклад, номінативних речень типу: *Зима. Мороз. Завірюха*, то в такому випадку є кілька варіантів вирішення цієї проблеми:

– не вважати їх реченнями, оголосивши про їхній “нереченневий” статус (слідом за І. П. Сусовим та Н. Ю. Шведовою);

– визнати їх предикативний статус і оголосити суб’єкт глибинним, вважаючи його корелятом “дещо” у зовнішньому середовищі;

– передбачити наявність у поверхневій структурі речення нульового вербалізатора, залишаючи за субстантивом функцію суб’єкта, наприклад:

Зима. – Була зима. – Буде зима.

Мороз – Був мороз. – Буде мороз.

За своїм характером до наведених прикладів схожі і висловлювання типу: *На вулиці сніг. У мене простуда*.

Слід зауважити, що в українській мові вживання ненульової форми дієслова бути із значенням “є” диктується, переважно, певними структурними і змістовими умовами побудови висловлювань

Складності при визначенні структурного мінімуму і предикативного ядра буттєвих речень виникають через різне розуміння взаємовідношень між двома семантичними планами – пропозиційним і предикативним. Одиниці першого є однобічними, оскільки є означуваними, а одиниці другого мають двобічний характер, оскільки мають означуване і означуюче.

Традиційно граматика тяжіє або до визнання двохчленності предикативної основи, або до виділення у її складі додаткового компонента– зв'язки. Фактично обидві точки зору походять від вчення Арістотеля про просте категорійне судження [Аристотель 1939: 17]. За Арістотелем, двохчленна форма повинна включати в себе ім'я (опота) і висловлювання, власне мову (thema). Пізніше термін ім'я був визначений як суб'єкт (підмет), а інший член став кваліфікуватися як предикат (присудок). Але з аристотелівським терміном імені зближуються поняття підмета, теми, а інший член діади кваліфікується як рема або як комунікативний фокус. Крім того, поняття суб'єкта і предиката у Арістотеля були синкретичними, однаково логічними і граматичними.

Таким чином, дискусії про рівність суб'єкта і предиката або про перевагу одного із них над іншим є безпідставними, якщо не розрізнявати дві структури (пропозиційну і предикативну) і два типи предикатів (когнітивно-семантичний і семантико-синтаксичний).

Із робіт І. П. Сусова випливає, що для аналізу пропозиційної (предикатно-аргументної) структури правдивим є твердження про домінуючу роль предиката в організації змісту на першому етапі творення висловлювання. Але при аналізі предикативної (суб'єктно-предикатної) структури потрібно визнати співвіднесеність суб'єкта і предиката як одиниць одного ієрархічного рівня.

Наскільки можна простежити, у рамках буттєвих висловлювань здебільшого співпадають лінійні межі реалізації пропозиційної і реляційної структур. Це стосується і нелокалізованих буттєвих речень, які мають дві лінійні позиції (або два необхідних конституенти) – для релятора предиката (за традиційною класифікацією підмета) і першоактантну для екзистенсива; і локалізованих буттєвих речень, які мають три лінійні позиції – для релятора-предиката, для суб'єкта-екзистенсива і для локатива (актанта, який вказує на місце існування).

Конструкції першого типу двохконституентні і двохчленні (двохскладні), тоді як конструкції другого типу трьохконституентні,

(див., приміром, [Черепанова 1983]). Так, щодо класу “Рельєф”: лексико-семантична група (далі ЛСГ) “рівнина”, зокрема сему ‘рівнина’, репрезентують *р'івна земл'я, р'івні пол'я, рівні м'ісце*¹; ЛСГ “підвищення” – семи ‘підвищення - земляний пуп, підвищення, що обробляється’ *роз'орана мог'ила, 'горб без рослинності' л'іса гор'а, 'вершина підвищення' сам'а гор'а*; ЛСГ “яр” – ‘дно яру’ *сам'а л'ощина*; ЛСГ “окремиї камінь” *кус'ок скал'и*; ЛСГ “місце добування матеріалів для господарських потреб” – ‘місце добування глини’ *відкр'ита ш'ахта*.

Клас “Рослиність”, у якому вичленовуються ЛСГ “ліс”, “луг”, “поле”, передається відповідними семами: ‘купа гілля, лісового сміття’ *лісов'ий сушн'як* (пор. поодинокість утворень такого типу в досліджуваних говірках і значний їх ряд з семантикою ‘ліс’, напр., у волинських говірках – *гонк'ий ліс, ділов'ий ліс, кораб'ельний ліс, м'орений ліс, покр'учени дер'єва* тощо [Данилюк 1997]); ‘луг заливний’ *вигульн'е м'ісце*; ‘випалене місце на лузі’ *ч'орний луг*; семантична опозиція ‘оброблене поле’: ‘необроблене поле’ – *з'оране поле: зап'устяне поле, обг'уляноє поле, 'випалене місце на полі' зг'оряна місц'ина, сп'алена земл'я*.

З класу “Води”, де з тематичної підгрупи назв на позначення болота вичленовані ГТ, що репрезентують семи ‘купина на болоті’ *бол'отна н'асип*, ‘водна поверхня на болоті’ *гнил'е 'озеро* (пор. значну кількість поліських утворень типу *бабині живота, бабине черево, баб'ї животи* та багатьох інших з тельмографічною семантикою [Черепанова 1984: 24]), а тематичної підгрупи назв на позначення протічних і стоячих вод – семи ‘джерело’ *жив'а вод'а*, ‘підземне джерело’ *підшк'урна вод'а*, ‘старе русло річки’ *стар'а р'ічка*, ‘швидка течія річки’ *швидк'а вод'а*, ‘вир у річці’ *виров'а 'яма, ч'ортове м'ісце*, ‘прибережжя при розливі’ *грузьк'а густин'а, лев'адові берег'и*, ‘місце, де збирається вода після дощів’ *дощов'а 'яма*, ‘місце, де вода зникає під землею’ *підз'емне сх'овище*.

Частина словосполучень утворена шляхом приєднання до однослівного терміна слів-уточнювачів (детермінантів) з метою конкретизації вихідного поняття та утворення його видових корелятів. Тут чітко виділяється група словосполучених утворень з одним родовим терміном: найчастіше це лексема *поле - зап'устяне п'оле, з'оране (з'оряне) п'оле, сп'алене п'оле, обг'уляноє п'оле* (для пор. репрезентанти семем ‘заросле травою поле’, ‘земля, зорана на зиму’, ‘придатна/непридатна для орання і засіву земля’ ЛСГ “нива” в поліських говірках

[Никончук 1985: 28-34]), а також *земля - рівна земля, сп'алена земля, ялова земля* (див. багатство подібних утворень у говорах Закарпаття: *литнь'ова земля, пл'анна земля, рінчов'ата земля* тощо [Дз. СгЛГЗ: 37-39]), *площа - рівна площа*. Перераховані приклади та група подібних утворень з лексемами *місце (рівне місце, вигульн'е місце, ч'ортове місце), місцина (зг'оряна місц'ина)* дозволяють робити висновок про продуктивність в аналізованій групі утворень з доміантним терміном із локальним значенням, що є типовим для ГТ. Іноді й залежний компонент може передавати значення місця: *бол'отний н'асип, лісов'ий сушн'як* (пор. закарп. *глеюв'ата земля, моч'арна земля, багн'иста земля* [Дз. СгЛГЗ: 39]). В досліджуваних говірках звертає на себе увагу група словосполучень з однаковим атрибутивним компонентом *рівний*, який виконує класифікаційну функцію, вказує на видову ознаку, - *рівне місце, рівне поле, рівна площа, рівні поля*. При цьому всі ці утворення мають значення “рівнина”; пор., напр., західнополіс. *рівне поле* [Шульгач 1998: 225].

Словосполучіння ГТ виступають як специфічні лексико-граматичні єдності. Деякі з них мають незначне переосмислення компонентів і легко розчленовуються: *дощов'а яма, ч'орний луг, рівне поле*. Другу підгрупу становлять словосполучення з одним переосмисленим компонентом: *виров'а яма, жив'а вода, швидк'а вода, підик'урна вода*. Зазначимо, що останні терміносполучення з компонентом *вода* передають значення “джерело”, “течія”, що властиве і даному семантичному доміанту (див. також приклади в дослідженнях Й.О.Дзендзелівського [Дз. УНГр.: 10; Дз. УНДж]). До наступної групи відносимо термінологізовані нерозкладні словосполучення з обома переосмисленими компонентами, стертою мотивацією: *ч'ортове місце, грузьк'а густин'а, слід'и вод'яника*.

Структурні особливості. Основний тип таких складних структур становлять бінарні словосполучення (30), утворені за моделлю “прикметник (дісприкметник) + іменник” (пор. тс. [Данилюк 1998: 115]). Більшість з них (22) становлять ад'єктивні словосполучення: *виров'а яма, грузьк'а густин'а, лев'адові берег'и, л'иса гор'а* (див. матеріал ГТ Чернігівсько-Сумського Полісся [Черепанова 1974: 20], Пряшівщини, Закарпаття та інших регіонів України [Дз. УНВ; Дз. УНВит.; Дз. УНГр.; Дз. УНПов.; Дз. УНГир.; Дз. СпУНГр.; Дз. УНДж.]). Залежним компонентом даних атрибутивних моделей

Подекуди локалізація може виражати не тільки просторові, але й часові відношення, наприклад: *Є у осені дивна пора*.

Означення, здебільшого, не належать до конструктивного мінімуму [Сусов 1973: 37], якщо не брати до уваги речення типу: *Скажені собаки небезпечні – Собаки небезпечні*.

Конструктивний мінімум речення утворюється за допомогою пропозиції, яка лежить в його основі, точніше – її предикативним ядром (релятором, за І. П. Сусовим). Він вимагає обов'язкового заповнення сильних валентних позицій і створення при їх заповненні необхідного і достатнього оточення із відповідних семантичних компонентів (актантів).

Так, для буттєвого речення обов'язковими конститuentами будуть:

- двохкомпонентних структурах – релятор (реалізація семантичного буттєвого предмета), напр.: *Бог є (існує)*;
- у трьохкомпонентних структурах – релятор + екзистенсив + локативний актант, наприклад: *Нема правди в світі*.

Предикативну основу речення за традиційним підходом утворюють головні члени – підмет (суб'єкт) і присудок (предикат), які виступають у тісній єдності і взаємозумовленості. До того ж не обов'язково під присудком розуміти лише дієвідмінюване дієслово, поєднання дієслова модального або фазисного типу із інфінітивом чи зв'язки із іменною частиною. Присудок часто може виконувати свою предикативну функцію за наявності не лише його ядра (предикатора, за І. П. Сусовим), але й необхідних конститuentів, найчастіше – додатків-об'єктів. Наприклад, предикативність (у розумінні “віднесення до референта підмета певної характеристики” [Сусов 1973: 65] не характерна для таких випадків: *Микола запрошує. Пане, Ви порушили*. Це значить, що предикативна основа може передбачати і багатоконститuentне висловлювання (І. Р. Вихованець стверджує, що максимально можливою валентністю предиката в українській мові є дієслова із семантикою руху та переміщення, які здатні заповнювати сім валентних позицій [Вихованець 1993: 122], напр.: *Микола запрошує всіх на гостину. Пане, ви порушили правила поведінки*.

Не випадково В. Г. Адмоні (1973) і І. П. Сусов (1973) розуміють межі присудка досить широко: до складу присудка може включатися не тільки дієвідмінюване дієслово, але й конструктивно (а також змістовно) необхідні члени речення. А отже, як наслідок, структурна схема речення залежить від валентних можливостей предиката.

різних сферах людського існування, і зокрема у лінгвістиці. У мовознавстві вже неодноразово згадувалося, що проблема буття й існування не перестає цікавити людину з моменту її самоусвідомлення, виділення себе із навколишнього світу. Спочатку ця проблема розглядалася без звернення до мови, мовні засоби і можливості стали предметом вивчення філософів, а ще пізніше – і лінгвістів. Саме перенесення на мовний матеріал філософських категорій і дало підстави мовознавцям для кваліфікації речень з точки зору вираження ними різних філософських констант, і зокрема – буттєвості.

Буття взагалі і буття будь-якого предмета чи явища зокрема можна вважати умовою виділення із загальної кількості речень такого семантичного типу як буттєвий (екзистенційний). Матеріал багатьох мов свідчить про те, що висловлювання подібного, власне буттєвого характеру, відрізняються від всіх інших типів як у змістовому, так і в конструктивному плані.

Основу конструкції класичного речення утворюють структурно і семантично необхідні члени; до їхнього числа належать підмет і присудок (“головні” за термінологією традиційної граматики) і, як мінімум, один обов’язковий другорядний член, здебільшого додаток. Виключення або виведення одного із необхідних членів речення веде до його граматичної неповноти, а інколи – й до втрати змістової цілісності. В конструктивний мінімум не включаються різноманітні обставини, за винятком тих випадків, коли їх виведення із структурної схеми речення перетворює його на алогізм, напр.: *Засідання продовжується три години – Засідання продовжується.*

Поза контекстом друге речення беззмістовне, оскільки предикатив має незаповнену правобічну валентну позицію. Найчастіше цю позицію заповнюють обставини часу (темпоральні, як у цьому випадку) і місця (локативні). У буттєвих реченнях обставина місця виконує семантичну функцію локалізатора, однак за типом відношень наближається до додатка, який, зазвичай, виступає носієм певних функцій семантичних актантів (агенса, пацієнса, об’єктива і т.д.). Це значить, що у даному випадку доречніше буде говорити не про обставину місця, а про локативний актант, який претендує на обов’язкову реалізацію, напр.: *У ставку є (водиться) риба – Є (водиться) риба; На Марсі немає життя – Немає життя.* (Може існувати лише як еліптичне висловлювання).

виступають звичайно якісні й відносні прикметники. Сполучення типу “дієприкметник + іменник” представлені рідше (8): *відкрита шяхта, згоряна місцина* (див. активність даної моделі при називанні земельних ділянок в закарпатських та поліських говірках [Дз.СгЛГЗ: 41-49; Никончук 1985: 29-48]). Залежним компонентом цих синтаксичних конструкцій виступає дієприкметник: позначаючи позачасову постійну ознаку, він втрачає зв’язок з дієсловом, передає лише якісну характеристику.

Другий тип - іменникові словосполучення типу “іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку” (2): *кус’ок скал’и, слід’и вод’яника.*

До третього типу відносимо утворення за типом “частка + іменник” (2): *сам’а гор’а* (місц. “вершина підвищення”; пор. укр. діал. закарпат. *с’амий верш’ок* “вершина взагалі” [Чучка 1978: 74]), *сам’а л’ощина* (“дно яру”). Це терміносполучення з обмежувальною семантикою, вираженою часткою *сама* у значенні “тільки”. Такого типу утворення в інших регіонах не зустрічаються.

Отже, проаналізовані назви у формі словосполучень на матеріалі Кіровоградщини становлять лише частину народної географічної термінології українського ареалу, водночас вони свідчать про структурно-семантичне багатство місцевої географічної лексики.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Данилюк 1997 – Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині.– Луцьк: Надтир’я, 1997. – 108 с.
- Данилюк 1998 – Данилюк О.К. Особливості словотвору географічних термінів Волині // Філологічні студії: 36. наук. праць. – Вип. 4. – Луцьк: МПП “Доля”, 1998.– С. 110-116.
- Дз. СгЛГЗ - Дзензелівський Й.О. Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття // Studia Slavica.– Budapest, 1964.– Т.Х.– С. 33-97.
- Дз. СпУНГр - Дзензелівський Й.О. Спостереження над українськими народними назвами гідрорельєфу // Onomastica.– Krak’ow, 1972.– Т. XVII.– С.109-150.
- Дз. УНВ - Дзензелівський Й.О. Українські назви для виру // Onomastica.– Krak’ow, 1978.– Т. XXIII.– С. 133-162.
- Дз. УНВит. - Дзензелівський Й.О. Українські назви для «витоку, початку, вершини річки» // Slavica.– Debrecen, 1968.– Т. VIII.– С. 61-68.
- Дз. УНГир. - Дзензелівський Й.О. Українські назви для гирла, устя річки // Onomastica. – Krak’ow, 1970.– Т. XV.– С. 125-142.
- Дз. УНГр. - Дзензелівський Й.О. Українські народні назви гідрорельєфу. Відгалуження річки, рукава річки, затоки // Дослідження лексики і фразеології говорів Українських Карпат.– Ужгород, 1982.– С. 3-53.

Дз. УНДж. - Дзєндзелівський Й.О. Українські назви для джерела // Acta Linqistica Academiae Scientiarum Hungricaе.– 1975.– Т. XXV (1-2).– S. 149-201.

Дз. УНПов. - Дзєндзелівський Й.О. Українські назви для повені // Językovedny zbornik 4.– 1975.– S. 119-129.

Никончук 1985 – Никончук М.В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. – К.: Наук. думка, 1985. – 312с.

СНГТК – Громко Т.В., Лучик В.В., Поляруш Т.І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. – Київ-Кіровоград: РВГ ІЦ КДПУ, 1999. – 224 с.

Черепанова 1983 – Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья (Опыт семантической классификации) // Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования. – М.: Наука, 1983. – С. 173-189.

Черепанова 1984 – Черепанова Е.А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского полесья: Словарь. – Сумы, 1984. – 274 с.

Чучка 1978 – Чучка П.П. Назви вершини гори та сідловини в українських говорах Закарпаття // Мовознавство. – 1978. - № 6. – С. 73-77.

Шульгач 1998 – Шульгач В.П. Словник географічних термінів Західного Полісся // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. – К., 1998. – С.215-226.

СЛОВНИК АНАЛІЗОВАНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ КІРОВОГРАДЩИНИ²

бол'отна н'асип
бол'отний н'асип
вигульн'є м'ісце
виров'а 'яма
відкр'ита ш'ахта
гнил'є 'озеро
грузьк'а густин'а

дощов'а 'яма

жив'а вод'а
зап'устяне п'оле
зг'оряна місц'ина
землян'ий пуп
з'оране п'оле
з'оряне п'оле
кус'ок скал'и
лев'адові берег'и
л'иса гор'а
лісов'ий сушин'як

обг'уляное п'оле
підз'емне сх'овище

підик'урна вод'а

“купина на болоті”; смт Нове Кіровоградськ.р-ну
“купина на болоті”; м.Кіровоград Кіровоградськ.р-ну
“луг заливний”; м.Знам'янка Знам'янськ.р-ну
“вир у річці”; смт Петрове Петрівськ.р-ну
“місце добування глини”; с.Трепівка Знам'янськ.р-ну
“водна поверхня серед болота”; с.Черепіль Гайворонськ.р-ну
“прибережжя при розливі”; смт Петрове Петрівськ.р-ну;
с.Грузьке Кіровоградськ.р-ну; м.Знам'янка Знам'янськ.р-ну
“місце, де вода збирається після дощів”; м.Знам'янка
Знам'янськ.р-ну
“джерело”; с.Садки Устинівськ.р-ну
“необроблене поле”; с.Новогригорівка Перша Долинськ.р-ну
“випалене місце на полі”; с.Комишувате Новоукраїнськ.р-ну
“горб”; смт Павлиш Онуфрїївськ.р-ну
“оброблене поле”; весь ареал
“оброблене поле”; с.Миколаївка Добровеличківськ.р-ну
“окремий камінь”; с.Седнівка Устинівськ.р-ну
“прибережжя при розливі”; с.Буховецьке Бобринецьк.р-ну
“горб без рослинності”; весь ареал
“купа сухого гілля, хмизу в лісі”; м.Новомиргород
Новомиргородськ.р-ну
“необроблене поле”, “цілина”; с.Злинка Маловисківськ.р-ну
“місце, де вода зникає під землею”; с.Смилівка
Гайворонськ.р-ну
“підземне джерело”; с.Оситна Новомиргородськ.р-ну

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7-ми т. / Гол. ред. О.С. Мельничук. – К.: Наук. думка, 1982-1989. – Т.1-3.

ІМСУ ЧО – Історія міст і сіл Української РСР: Чернігівська область. – К.: УРЕ, 1972. – 780 с.

Спринчак 1969 – Спринчак Я. О. Сучасні найменування населених пунктів Чернігівщини // Повідомлення Української ономастичної комісії. Випуск 6. – К.: Наук. думка, 1968. – С. 23-80.

Стрижак 1999 – Стрижак О. С. Велике Полісся // Ономастика Полісся /Відп. ред. І. М. Желєзняк. – К., 1999. – С. 6-40.

СУМ – Словник української мови: В 11-ти т. / Гол. ред. І.К. Білодід. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т.І-ХІ.

Черепанова 1996 – Черепанова Е. А. Исторические основы типов поселений в топонимии северо-восточного Полесья Украины / Ономастика східних слов'ян. – К., 1996. – С. 88-89.

ЧЕД – Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К.: УРЕ, 1990. – 1006 с.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. /Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стереотип. – М.: Прогресс, 1986 -1987. – Т. 1- 4.

Худаш, Демчук – Худаш М. А., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення).– К.: Наук. думка, 1991. – 267 с.

Taszycki 1958 – Taszycki W. Rzekomo dzierławcze nazwy miejscowe // Rozprawy i studia polonistyczne. I. Onomastyka. – Wroclaw etc., 1958. – S. 215-222.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Демешко Інна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми словотвірної морфеміки топонімів і апелятивів.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2000 р.

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ БУТТЄВИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Віталій Дмитрук

Стаття присвячена аналізу структури буттєвих речень з точки зору вираження ними екзистенційної семантики.

The article is devoted to the analysis of the structure of the sentences of existence from the point of view of expressing the meaning of existence by them.

Буття як філософська категорія є однією з найуніверсальніших і найпоширеніших. Саме через це вона знаходить своє вираження у

відапелятивного походження лише тоді, коли вони утворені префіксальним способом, тобто походять від приєднаних конструкцій.

Тому важливе значення при хронологізації ойконімів, особливо при практичному вивченні різних хронологічних нашарувань, зокрема у межах одного структурного типу, має фактор їх стратиграфії за антропонімами твірними основами, тобто за антропонімами, від яких вони виникли.

У сучасній ономастиці добре відомий факт, що в глибоку давнину імена людей черпалися з апелятивної лексики, в тому числі з флори і фауни. Згодом ці імена, “в міру засвоєння як стержневих елементів ідентифікації церковно-християнських імен, не зникли з ужитку, а трансформувалися в імена-прізвиська, а ще пізніше, в час державної нормалізації офіційної антропонімічної системи, були закріплені у прізвища і в такому вигляді дійшли до нашого часу” [Худаш, Демчук 1991: 34].

Однак в українській ойконімії, як і в слов'янській, наявна значна кількість назв населених пунктів, співзвучних кореневими основами з певними апелятивами (пор. с. *Кальнівка* (Бахмацький район), с. *Мальнівка* (Ріпкинський район), с. *Комарівка* (Ічнянський, Менський, Ріпкинський райони), с. *Линівка* (Борзнянський район).

Для морфологічної структури ойконімів на *-івка* північно-східного Полісся України характерною є коренева валентність: с. *Вільхівка* (Семенівський район), с. *Богдарівка* (Сосницький район), с. *Михайлівка* (Щорський район), с. *Юр'ївка* (Чернігівський район).

Таким чином, частковий аналіз ойконімів на *-івка* північно-східного Полісся дає можливість простежити особливості формування даної топонімічної моделі, її продуктивність у різні історичні періоди. Вивчення топонімії Чернігівщини в діяхронічному аспекті дає можливість виявити закономірності розвитку топонімічної мікросистеми регіону, з'ясувати походження ойконімів із формантом *-івка*.

БІБЛІОГРАФІЯ

Бучко 1990 – Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів: Світ, 1990. – 144 с.

Бучко 2000 – Бучко Д. Г. Про відапелятивні ойконіми України на *-ів*, *-ин* // Українська пропріальна лексика. Матеріали наукового семінару / Відп. ред. І. М. Железняк. – К.: Київ, 2000. – С. 24-26.

<i>р'івна земл'я</i>	“рівнина”; сс.Димине, Іванівка, Захарівка, м.Новоукраїнка Новоукраїнськ.р-ну
<i>р'івна пл'оща</i> <i>р'івне м'ісце</i>	“рівнина”; с.Торговиця Новоархангельськ.р-ну “рівнина”; с.Косівка Олександрійськ.р-ну; с.Софіївка Компаніївськ.р-ну
<i>р'івне н'оле</i> <i>р'івні пол'я</i> <i>роз'орана мог'ила</i> Добровеличківськ. <i>сам'а гор'а</i>	“рівнина”; с.Могильне Гайворонськ.р-ну “рівнина”; с.Першотравневе Долинськ.р-ну “підвищення, що обробляється”; с.Піщаний Брід р-ну; с.Комишувате Новоукраїнськ.р-ну “вершина підвищення”; с.Новий Стародуб Петрівськ.р-ну; с.Піщаний Брід Добровеличківськ.р-ну
<i>сам'а л'ощина</i> <i>слід'и вод'яника</i> <i>сп'алена земл'я</i> <i>сп'алене н'оле</i> <i>стар'а річка</i> <i>ч'орний луг</i> <i>ч'ортове м'ісце</i> <i>швидк'а вод'а</i>	“дно яру”; с.Піщаний Брід Добровеличківськ.р-ну “яма в річці”; м.Знам'янка Знам'янськ.р-ну “випалене місце на полі”; м.Знам'янка Знам'янськ.р-ну “випалене місце на полі”; м.Олександрія Олександрійськ.р-ну “старе русло річки”; с.Олександрівка Голованівськ.р-ну “випалене місце на лузі”; смт Устинівка Устинівськ.р-ну “вир у річці”; с.Табанове Голованівськ.р-ну “швидка течія річки”; смт Завалля Гайворонськ.р-ну

ПРИМІТКИ

- 1 Див. повний перелік ілюстративного матеріалу в кінці статті “Словник аналізованих географічних термінів Кіровоградщини”.
- 2 Цей словник включає в себе словосполучні ГТ, які вибрані для аналізу з уже зазначуваного “Словника народних географічних термінів Кіровоградщини” – [СНГТК].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Громко Тетяна Василівна – старший викладач кафедри української мови КДПУ ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми семантики і структури діалектної лексики української мови.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2000 р.

СИСТЕМА АКЦЕНТУАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ОЙКОНІМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Лариса Гуцул (Кіровоград)

Стаття присвячена аналізу акцентної структури українських ойконімів. Встановлені особливості наголосу ойконімів, виявлена система їх акцентуаційних моделей. Доказано, що наголос в аналізованих онімах найчастіше закріплюється на середині слова.

The article is devoted to the analysis of the accentual structure of Ukrainian place-names. There have been worked out peculiarities of the stress of place-names and stated the systems of their accentuational models. It is proved that the stress in the onyms under analysis is mainly fixed in the middle of the word.

Дослідження акцентної структури українських назв населених пунктів – ойконімів – викликане потребою подальшого вивчення акцентології української мови, а також необхідністю підвищення культури мовлення в сучасному суспільстві. Система наголошення ойконімів ще повністю не усталилась, і тому існує так багато труднощів, проблем, порушень під впливом різноманітних причин.

Мета пропонованої статті – дослідити систему акцентуаційних моделей українських ойконімів. Матеріалом статті послугували дані “Словника відтопонімних прикметників і назв жителів України” В.О. Горпинича [Горпинич 1994:160, 223], а також дані, зібрані способом анкетування. Безпосередньо основане на дослідженні фактичного матеріалу, виявлення акцентуаційних моделей ойконімів забезпечує поглиблене вивчення та осмислення проблеми наголошення таких ще мало вивчених назв населених пунктів України. При цьому за основу береться така характеристика наголосу як різномісність [Винницький 1984:7].

Поняття “акцентуаційна модель” було введено автором і побічно розглядалося в окремій статті [Гуцул 1997:41].

Під акцентуаційними моделями розуміємо акцентуаційний варіант структурного типу. Моделі зображаємо схематично, використовуючи позначення: *O'* – склад наголошений, *O* – склад ненаголошений. Наприклад, акцентуаційна модель ойконіма Капіта'нівка Од – *OOO'OO* - п'ятискладова з наголошеним третім складом від початку та третім складом від кінця.

Різнманітність поданих акцентуаційних моделей залежить від можливої довжини ойконіма та можливих позицій наголошеного складу. Виходячи з того, що наголос в українській мові вільний, акцентуаційні моделі ойконімів різноманітні, і їх кількість залежить від: кількості типів ойконімів за кількістю складів, кількості позицій, які може займати наголошений склад [Касевич 1994:44]. Різнманітність акцентуаційних моделей і утворюється кількісними та якісними характеристиками набору наголошених і ненаголошених складів ойконімів.

Дискусійним є питання про походження назв населених пунктів **Березівка** (Борзнянський, Прилуцький, Ріпкинський, Талалаївський райони), **Вербівка** (Бахмацький, Ріпкинський райони), **Кал'нівка** (Бахмацький, Ніжинський, Носівський райони), **Яблунівка** (Прилуцький район).

Теза польського ономаста В. Ташицького про етимологію топографічних утворень на *-ув* [укр. *-iv* (<*-ov*)] типу **Берізів**, **Грушів** і под. Як топографічних утворень була підтримана більшістю польських ономастів і окремими дослідниками в інших слов'янських країнах. Д. Г. Бучко твердження В. Ташицького про топографічність цілого ряду ойконімів на *-ov* (>*iv*), в основах яких звучать найменування з флори або топографії, вважає недостатньо аргументованими і неприйнятними при встановленні етимології українських топонімів з різних мотивів. По-перше, суфікс *-ov* – виразник присвійності й у відсутності дериватах виражає насамперед посесивність. Також слід мати на увазі, що слов'янські відапелятивні імена дуже різноманітні. Характерно, що вони мотивовані апелятивами з різних галузей, у тому числі з флори, фауни, предметів побуту і т.д. “Для населеного пункту однаково, чи його первісний власник іменувався християнським іменем *Іван*, *Петро*, а чи слов'янським – *Завада*, *Луна*, *Ясен* та ін., адже утворені від них назви поселень *Іванів*, *Петрів*, *Завадів*, *Лунів*, *Ясенів* однаково виражали приналежність цих географічних об'єктів тим власникам, чий особові назви (імена) засвідчені в їх основах” (Бучко 2000: 26).

Якщо погодитися з тезою В. Ташицького, згідно з якою назви типу **Берестів**, **Завадів**, **Яворів** є топографічними, а не відантропонімними, то вони мали б утворитися ще в ранній киево-руський період, як зазначає Д. Г. Бучко, із словосполучень – нечленний відносний прикметник із суфіксом *-ov* + номенклатурний член “двор”, “дворище”, “город”. Оскільки найдавніші писемні пам'ятки не фіксують таких атрибутивних словосполучень, то номенклатурні члени повинні були відпасти ще на початку 2-го тис. н.е. Існуючі в наш час ойконіми, або ті, що існували в попередні століття, назви поселень типу **Бірестів**, **Берізів**, **Яблунів** та **Грушівка**, **Осокурівка**, **Яблунівка**, які локалізуються на Чернігівщині повинні були б виникнути не пізніше XI-XII ст., а відомо, що першофіксації ойконімів на *-iv*, *-ivka* с. **Берістів** (Борзнянський район), с. **Осокурівка** (Бобровицький район), с. **Вербівка** (Бахмацький, Ріпкинський райони) і под. припадають на XVI-XVII ст. Д. Г. Бучко вважає, що частина ойконімів на *-iv* може бути

Вивчення ойконімії північно-східного Полісся в діахронічному аспекті дає змогу виявити певні закономірності розвитку топонімійної мікросистеми регіону. Утворення на **-івка** (< **овка**) виявляють тенденцію до зростання із XVI ст. і лише частково відбивають посесивне значення, тому посесивне значення форманта **-івка** в даний період не основне і не стійке. За допомогою даного форманта творилися нові назви населених пунктів (топографічного походження), відбиваючи певні природні умови або творилися внаслідок перенесення назв водних об'єктів на населені пункти (с. **Крутоярівка** (Прилуцький район), с. **Бережівка** (Ічнянський район); с. **Бзівка** (Городнянський район), с. **Гзівка** (Менський район), с. **Дігтяривка** (Новгород-Сіверський район), с. **Трйм'яч** (Новгород-Сіверський район), в ойконімі **Тарбівка** (Бобринецький, Ічнянський, Коропський, Ніжигнський, Прилуцький райони), хоча він утворений від антропоніма Тарас (Шевченко), формант **-івка** відбиває не посесивне, а меморіальне значення.

Вивчаючи особливості формування ойконімів на **-івка** північно-східного Полісся, з'ясовуючи залежність назви населеного пункту від соціально-історичних умов, часу їх виникнення, особливостей лексико-семантичної деривації, необхідно розглянути відбиття в ойконімах даного регіону географічних умов.

Ойконіми на **-івка** Чернігівської області, похідні від географічних термінів, становлять 7 назв і були відомі із XVII ст. Серед ойконімів даного типу північно-східного Полісся України, утворених від географічних термінів, можна виділити такі лексико-семантичні групи:

- 1) назви, що передають гідрорельєф: с. **Бережівка** (Ічнянський район) (пор. *бережан* “прибережний житель” [СУМ I: 170], с. **Безводівка** (Ічнянський район), с. **Бакбівка** (Ічнянський район) (пор. *бакбй* “глибока яма в річці, ставку; наповнена водою вибоїна”; *бакаїстий* “з ямами під водою; вибоїстий”) [ЕСУМ I: 119];
- 2) географічні терміни з локативним значенням: с. **Суховрівка** (Прилуцький район), с. **Крутоярівка** (Прилуцький район), с. **Дуболзівка** (Ніжинський район), с. **Круголзівка** (Бахмацький район).

Таким чином, формант **-івка** був досить продуктивним при творенні ойконімів Чернігівщини від географічних термінів.

Проаналізувавши акцентуаційні моделі ойконімів, їх конкретні акцентно-фонетичні особливості та найтипівіше наголошення, виявляється така система акцентуаційних моделей українських ойконімів:

1) односкладова з наголошеним першим складом від початку та першим складом від кінця – *О'* – 35 (0,5 %): *Ди'ч См, Схi'д Крв*;

2) двоскладова з наголошеним першим складом від початку та другим складом від кінця – *О'О* – 594 (9,5 %): *Смi'ла Чрк, Ла'нчин ІФ*;

3) двоскладова з наголошеним другим складом від початку та першим складом від кінця – *ОО'* – 335 (5 %): *Донське' Днц, Тальне' Чрк*;

4) трискладова з наголошеним першим складом від початку та третім складом від кінця – *ООО* – 784 (12,5 %): *Рудники ІФ, Жа'ботин Чрк*;

5) трискладова з наголошеним другим складом від початку та другим складом від кінця – *ОО'О* – 1296 (20,5 %): *Жур'ки ІФ, Чубi'вка Чрк*;

6) трискладова з наголошеним третім складом від початку та першим складом від кінця – *ООО'* – 503 (8 %) : *Шиянi' См, Лопатки' Хрк*;

7) чотирискладова з наголошеним першим складом від початку та четвертим складом від кінця – *О'ООО* – 163 (2,5 %) : *Гладковичi' Жт, Ви'тязiвка Крв*;

8) чотирискладова з наголошеним другим складом від початку та третім складом від кінця – *ОО'ОО* – 1044 (16,5 %) : *Веселiвка Крв, Солотвина Зк*;

9) чотирискладова з наголошеним третім складом від початку та другим складом від кінця – *ООО'О* – 778 (12 %) : *Корсуно'ве Хрк, Підгоро'дне Днп*;

10) чотирискладова з наголошеним четвертим складом від початку та першим складом від кінця – *ОООО'* – 52 (0,8 %) : *Золотники' Трн, Морохiвцi' Хрк*;

11) п'ятискладова з наголошеним першим складом від початку та п'ятим складом від кінця – *О'ОООО* – 4 (0,06 %) : *Сидорiвщина Пл, Ти'хоновичi' Чрк*;

12) п'ятискладова з наголошеним другим складом від початку та четвертим складом від кінця – *ОО'ООО* – 33 (0,5 %) : *Березовичi' Вл, Василенкове Хрк*;

13) п'ятискладова з наголошеним третім складом від початку та третім складом від кінця – *ООО'ОО* – 418 (6,5 %) : *Яросла'вичi' Трн, Зачепi'лівка Хрк*;

14) п'ятискладова з наголошеним четвертим складом від початку та другим складом від кінця – *ОООО'О* – 120 (2 %) : *Ясинува'те Хрк, Перемишля'ни Льв*;

15) п'ятискладова з наголошеним п'ятим складом від початку та першим складом від кінця - ООООО' - 4 (0,06 %): *Володимирець Рв, Краснопереконськ Крм*;

16) шестискладова з наголошеним третім складом від початку та четвертим складом від кінця - ООО'ООО - 17 (0,2 %): *Афана'сїївка Мк, Володимирівське Зп*;

17) шестискладова з наголошеним четвертим складом від початку та третім складом від кінця - ОООО'ОО - 92 (1,4 %): *Ларіо'нове Днп, Трудооле'нівка Зп*;

18) шестискладова з наголошеним п'ятим складом від початку та другим складом від кінця - ООООО'О - 35 (0,5 %): *Новоукраїнка Крв, Червоновеселе См*;

19) семискладова з наголошеним четвертим складом від початку та четвертим складом від кінця - ОООО'ООО - 4 (0,06 %): *Великофе'дорівка Мк, Новогео'ргіївка Од*;

20) семискладова з наголошеним п'ятим складом від початку та третім складом від кінця - ООООО'ОО - 46 (0,7 %): *Малокатери'нівка Зп, Новоолекса'ндрівське Днп*;

21) семискладова з наголошеним шостим складом від початку та другим складом від кінця - ОООООО'О - 2 (0,03 %): *Кам'янокостува'те Мк, Новозолотарі'вка Крв*;

22) восьмискладова з наголошеним п'ятим складом від початку та четвертим складом від кінця - ООООО'ООО - 7 (0,1 %): *Нововолоди'мирівка Мк, Хрс*;

23) восьмискладова з наголошеним шостим складом від початку та третім складом від кінця - ОООООО'ОО - 2 (0,03 %): *Великоолекса'ндрівка Мк, Днп*;

24) дев'ятискладова з наголошеним шостим складом від початку та четвертим складом від кінця - ОООООО'ООО - 1 (0,01 %): *Червоноволоди'мирівка Мк*;

25) десятискладова з наголошеним сьомим складом від початку та четвертим складом від кінця - ООООООО'ООО - 1 (0,01 %): *Кучерявоволоди'мирівка Хрс*.

Найтиповішою в системі наголошення ойконімів є акцентуаційна модель – трискладова з наголошеним другим складом від початку та другим складом від кінця - ОО'О (*Жура'ки ІФ, Чубі'вка Чрк*), вона притаманна 20,5 % ойконімів; її основні ознаки: три склади, наголос

с. *Новоукраїнське* (Ріпкинський район); с. *Монастирське* – с. *Вербівка* (Бахмацький район).

Знашли перейменування і ті старі назви населених пунктів, що не відповідали новим суспільно-естетичним вимогам, як с. *Гнилзша* – *Лебідівка* (Козелецький район), с. *Язви* – *Дбчне* (Семенівський район), с. *Козїл* до 1937 р. – смт *Михайло-Коцюбинське* (Чернігівський район).

Зрідка трапляються випадки заміни іншомовної назви українською, наприклад: с. *Ольгдорф* (стара назва німецької колонії) – с. *Березівка* (Борзнянський район).

Отже, для ойконімів на *-івка* поч. ХХ ст. досліджуваного регіону характерне творення нових назв за зразком існуючих моделей, однак вихідною базою є попередня назва. У даний період певна кількість ойконімів зазнала перейменувань.

Розвиток топонімії північно-східного Полісся на початку ХХ ст. відзначається певними особливостями:

- 1) впорядкування назв населених пунктів;
- 2) включення у топонімікон нових назв;
- 3) перейменування топонімів у зв'язку з укрупненням населених пунктів.

Якщо на початку ХХ ст. спостерігається збільшення кількості ойконімів на *-івка*, то у 60-х роках кількість назв даного типу значно зменшилася. Поетапна хронологічна диференціація ойконімів на *-івка* північно-східного Полісся сприяла вивченню продуктивності утворень на *-івка* упродовж кількох останніх століть.

Продуктивність словотвірної моделі ойконімів на *-івка* південно-східного Полісся

XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX
1	3	-	1	2	15	72	18	23	8

Для утворень на *-івка* максимальна кількість фіксацій припадає на XVII-XIX ст. Найменшу кількість першофіксацій ойконімів на *-івка* досліджуваного регіону засвідчують документи XI-XVI ст., це пояснюється браком історичних пам'яток. Д. Г. Бучко незначну кількість першофіксацій на *-івка* у XVIII ст. пояснює характером історичних пам'яток, які практично не фіксують назв дрібних населених пунктів [Бучко 1990: 45].

знають суттєвих змін. На початку ХХ ст. налічується 8 першофіксацій даного типу: с. **Миколбівка** (до 1921 р. – с. Дурні) (Менський район), с. **Гаврлівка** (Бобривецький район). Село Гаврлівка виникло в 1924 році на місці колишньої поміщицької садиби. Переселенці з Нового Бикова назвали село на честь свого земляка загиблого героя-партизана громадянської війни Гаврила Гнатовича Кичі [ІМСУ ЧО: 193]; с. **Свердловка** (Коропський район) до 1922 р. с. **Псбрівка** – вперше згадується в 1679 р. [ІМСУ ЧО: 351]. Певне зменшення утворень на **-івка** не означає згорання продуктивності цього топоформанта.

Поряд з утворенням нових найменувань часом відбуваються і перейменування окремих давніх поселень. На початку ХХ ст. найчастіше перейменування здійснювалося внаслідок об'єднання населених пунктів.

Так, с. **Рівчбк-Степнівка** (Носівський район) виникло у 1931 р. внаслідок об'єднання сіл **Рівчбк** і **Степнівка**, які були засновані у 1720 р. [ІМСУ ЧО: 515]. Інколи об'єднаний населений пункт може дістати іншу назву: с. **Краснівка** і с. **Сухомльнівка** після об'єднання дістали назву **Об'єданого** (Новгород-Сіверський район), у цій новій назві закріпився факт їх злиття в одне поселення [ІМСУ ЧО: 489].

Характерно, що зростання міст зумовило злиття з ними найближчих поселень і втрату своїх старих назв. Злилися з містом **Нусівкою** і одержали його назву села **Малб Нусівка**, **Збкка**, селища **Заводській**, **Зеліне Привокзільне** і **Литки**; з містом **Корюківкою** злилися села **Олексіївка**, **Садоб** і хутори **Барбнівка**, **Софіївка**, **Аврбменки**; з містом **Нчнею** злилися хутори **Жадьківка**, **Софіївка**, **Ромбнівщина**, **Внжен** і **Яськівць**.

Я. О. Спринчак зазначає, що “істотно змінилися тут назви дрібних сільських поселень, які раніше мали загальну назву “хутір”. Під хутором розумілося і однодвірне сільське поселення, і виселок із села, що складався часом із кількох десятків дворів” [Спринчак 1968: 26].

Назви ойконімів північно-східного Полісся, що виникали в процесі освоєння нових земель на початку ХХ ст. утворювалися переважно від прізвищ перших поселенців-землевласників або внаслідок перейменування назв населених пунктів внаслідок об'єднання: х. **Карабнн** – с. **Карабнівка** (Носівський район); х. **Артіївка** – с. **Артіменків** (Срібнянський район), х. **Лисовіць** – с. **Лісовий** (Ніжинський район).

Окреме місце посідають перейменування старих назв поселень, пов'язаних із церковно-релігійною сферою: с. **Церковлице** до 1961 р.–

на другому складі, нефінальний наголос, неокситонний парокситонний наголос, висхідно-спадне наголошення.

Типовими також є акцентуаційні моделі:

1) чотирискладова з наголошеним другим складом від початку та третім складом від кінця - ОО'ОО (*Веселівка Крв, Соло'твина Зк*) – 16,5 % ойконімів; її основні ознаки: чотири склади, наголос на другому складі, нефінальний наголос, неокситонний пропарокситонний наголос, висхідно-спадне наголошення;

2) трискладова з наголошеним першим складом від початку та третім складом від кінця - О'ОО (*Рудники ІФ, Жа'ботин Чрк*) - 12,5 % ойконімів; її основні ознаки: три склади, наголос на першому складі, нефінальний наголос (ініціальний), неокситонний пропарокситонний наголос, спадне наголошення;

3) чотирискладова з наголошеним третім складом від початку та другим складом від кінця - ОО'ОО (*Корсун'ве Хрк, Підгоро'дне Дип*) – 12 %; її основні ознаки: чотири склади, наголос на третьому складі, нефінальний наголос, неокситонний парокситонний наголос, висхідно-спадне наголошення;

4) двоскладова з наголошеним першим складом від початку та другим складом від кінця - О'О (*Гні'дин Кв, Ла'нчин ІФ*) - 9,5 % ойконімів; її основні ознаки: два склади, наголос на першому складі, нефінальний наголос (ініціальний), неокситонний парокситонний наголос, спадне наголошення;

5) трискладова з наголошеним третім складом від початку та першим складом від кінця - ОО'О (*Шияни' См, Лопатки' Хрс*) - 8 % ойконімів; її основні ознаки: три склади, наголос на третьому складі, фінальний наголос, окситонний наголос, висхідне наголошення.

Менш типовими, але досить поширеними в українській мові є акцентуаційні моделі ойконімів:

1) п'ятискладова з наголошеним третім складом від початку та третім складом від кінця - ОО'ОО (*Листона'дове Крв, Нижанко'вичі Лв*) - 6,5 %;

2) двоскладова з наголошеним другим складом від початку та першим складом від кінця - ОО' (*Форо'с Крм, Ірні'нь Кв*) - 5 %;

3) чотирискладова з наголошеним першим складом від початку та четвертим складом від кінця - О'ООО (*Витязівка Крв, Яструбичі Лв*) – 2,5 %;

4) п'ятискладова з наголошеним четвертим складом від початку та другим складом від кінця - ОО'ООО (*Комшиува'те Крв, Ясинува'тка Зп*) – 2 %;

5) шестискладова з наголошеним четвертим складом від початку та третім складом від кінця - ОООООО (*Новозуля'ївка Од, Іларіо'нове Днп*) – 1,4%.

На основі виділення найтипівіших акцентуаційних моделей ойконімів кожного структурного типу та найтипівіших акцентуаційних моделей всієї акцентологічної системи ойконімів підтверджуються загальні акцентно-фонетичні закономірності наголосу в ойконімах: найтипівіша довжина українських ойконімів - три склади, наголос в ойконімах найчастіше падає на другий склад, в зворотньому порядку – на передостанній, найтипівіший нефінальний наголос, акцентно-інтонаційна структура більшості ойконімів – висхідно-спадне наголошення.

Отже, завдяки побудові системи акцентуаційних моделей ойконімів чітко простежується тенденція тяжіння наголосу до середини слова. А, якщо дійсно, ця тенденція є яскраво вираженою, то вона допоможе відповісти на деякі запитання, пов'язані з проблемами у наголосі, які зазнають мовці, а також з варіантним наголошенням (наприклад, Кролівийць См), яке, вважаємо, поступово повинне замінитись єдиним.

БІБЛІОГРАФІЯ

Винницький 1984 – Винницький В. М. Наголос у сучасній українській мові. – К.: Рад. шк., 1984. - 159 с.

Горпинич 1994 – Горпинич В. О. Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України: В 2 т. – Т.1 – Кіровоград. - 1994. – 160 с.; Т.2 - К.: Вища шк., 1994. – 223 с.

Гуцул 1997 – Гуцул Л.І. Тенденція до наголошення середини слова в ойконімах української мови // Питання сучасної ономастики: Статті та тези за матеріалами VII Всеукраїнської ономастичної конференції. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 39-42.

Касевич 1990 – Касевич В. Б., Шабельникова Е. М., Рыбин В. В. Ударение и тон в языке и речевой деятельности. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1990. – 244 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гуцул Лариса Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови КДПУ ім.В.Винниченка.

Наукові інтереси: акцентологія ономастичної лексики, відтопонімний словотвір.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2000 р.

О. С. Стрижак вказує на те, що оскільки у Поліссі у VIII ст. “одним з найголовніших торгово-економічних центрів був Київ, звідки “нумізматична” лексика в своєму як апеліативному, так і антропонімному вираженні могла поширюватися на схід і на захід (разом із *пенязями* й купцями– *Пенязевичами*) [Стрижак 1999: 34].

Особливістю вперше фіксованих у XVIII ст. ойконімів є зменшення загальної кількості першофіксацій. Найпродуктивнішими виявляються топонімні словосполучення. Атрибутивними членами складних назв виступають означення, похідні від назв відповідних населених пунктів (с. *Бзда-Вороб'ївська* (Новгород-Сіверський район), с. *Гэта-Ткачува* (Ріпкинський район); означення, які вказують на відносний час виникнення однойменного поселення (с. *Новб Рэдня* (Ріпкинський район)).

Ойконіми на *-ївка* становлять 18 першофіксацій у XVIII ст.: с. *Андриївка* (Городнянський район); с. *Олексбндрівка* (Корюківський район), с. *Кудлайівка* (Новгород-Сіверський район), с. *Задернівка* (Ріпкинський район), с. *Редьківка* (Ріпкинський район), с. *Ільмівка* (Городнянський район) – перша писемна згадка належить до 1730 р. [ІМСУ ЧО: 265]; с. *Орликівка* (Семенівський район); с. *Тірехівка* (Чернігівський район) вперше згадується в історичних джерелах у 1736 р. [ІМСУ ЧО: 264]; с. *Данівка* (Козелецький район) відома з 1746 р. [ІМСУ ЧО: 328]; с. *Кучинівка* (Щорський район). Етимологічною основою с. *Кучинівка* є слово *кэча* “купа” /<* кеу-к- “кривити, згинати, надиматися”, пор. словен. *кѳа*, чеськ. *куа* “брила, груди” та суфікс *-ин* із посесивним значенням. Усі ці назви утворені від відповідних антропонімів і виражають посесивне значення.

Серед першофіксацій XIX ст. утворення на *-ївка* представлені в документах 23 новотворами. Значна більшість із них відантропонімного походження: с. *Викторівка* (Ніжинський район), с. *Олексбндрівка* (Бобровицький район), с. *Семинівка* (Менський район), с. *Тершиківка* (Ніжинський район), с. *Богднівка* (Прилуцький район), с. *Смоляївка* (Ріпкинський район), с. *Талалаївка* (Талалаївський район) – перша писемна згадка належить до 1877 р.; с. *Софіївка* (Носівський район) – до 1947 р. с. *Татбрівка*; с. *Матенівка* (Сосницький район) – заснували переселенці з с. Волинка; назва походить під прізвища перших поселенців – Матвієнків [ІМСУ ЧО: 641].

Утворення на *-ївка* у XX ст. у зв'язку з упорядкуванням та перейменуванням назв населених пунктів північно-східного Полісся

Полісся: с. *Слободб* (Чернігівський район), с. *Кбм'янська Слободб* (Новгород-Сівецький район), с. *Селянська Слободб* (Чернігівський район), с. *Рбшкова Слободб* (Ріпкинський район). Більшість аналізованих ойконімів двослівні. Атрибутивні словосполучення включають ад'єктивний компонент, який вказує на посесивне значення або якісну характеристику. Оскільки лексема “слобода” (із свобода шляхом дисиміляції) у східних слов'ян означає селище, населення якого користувалося “слободою”, тобто на певний строк звільнялося від повинностей, тому термін *слобода* синонімічний лексемі *воля*). У східнослов'янських мовах означало “бажання”, “незалежність”, “свободу” [Черепанова 1996: 88]. Тому *воля* як тип поселення прирівнювався до *слободи*, і в назвах сіл *Вильне* (Коропський, Менський райони), *Вильниця* (Борзнянський район) апелятивною основою є давній термін *воля* як тип поселення.

Характерно, що в ойконімії досліджуваного регіону відсутні полонізми, хоча даний регіон певний час був під владою польської шляхти. Це в свою чергу свідчить про те, що:

- 1) на час загарбання Чернігово-Сівецьких земель Польщею ойконімійна система Полісся була вже сформованою;
- 2) територія залишалася порівняно густонаселеною;
- 3) відновлювані на давніх дворищах, городищах поселення одержували староукраїнські назви.

Серед ойконімів із формантом *-івка* XVII ст. варто виділити похідні, утворені від гідронімів: с. *Бзтівка* (Городнянський район) розташоване на річці Бзтівці; с. *Тзтівка* (Менський район) розташоване біля річки Титівки; с. *Дігтярівка* (Новгород-Сіверський район) – перша документальна згадка належить до 29 листопада 1673 року, де вказується, що тут здавна жили козаки; назву село дістало від річки Дігтяривки, яка колись тут протікала [ІМС ЧО: 487]; с. *Березівка* (Талалаївський район) – перша писемна згадка належить до 1666 року; назва села походить від річки Березовьці [ІМСУ ЧО: 674].

Серед ойконімів на *-івка* XVII ст. мали місце германізми, які проникали в різні часи у мовну систему Чернігівщини (пор. с. *Пенязівка* (Куликівський район). Етимологічно-апелятивом є слово *пінязь* /< *rpnēdz; пор. болг. пинез “монета”, словен. ренез “монета”, чеськ. пеніз “монет/к/а”, в.-луж. ріенјез, н.-луж. рїпїз, польськ. ріенїадз, словацьк. ріенїаз) “монета”.

ФОРМУВАННЯ ОЙКОНІМІВ НА *-ІВКА* ПІВНІЧНО-СХІДНОГО ПОЛІССЯ УКРАЇНИ (НА МАТЕРІАЛІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Інна Демешко (Кіровоград)

У статті розглядаються основні аспекти формування ойконімів на *-івка* північно-східного Полісся України: лексико-семантична деривація, словотвірні зв'язки між антропонімією, гідронімією і мікротопонімією з урахуванням ономастичного контексту.

The main aspects of place-names with the format *-ivka* formation of the Ukrainian North-Eastern Polisia dialect are examined: lexico-semantic derivation, word-building connection between antroponymia, hydronymia and microtoponymia with due regard for onomastic context.

У процесі формування топонімії в різні історичні періоди переважають тенденції формального та семантичного характеру. Оскільки формальні та семантичні фактори розвитку топонімічної лексики зв'язані рамками даної топонімічної системи, то можна вважати, що існують універсальні структурно-семантичні топонімії моделі, продуктивність яких у різні історичні періоди буває різною.

Важливість ареально-словотвірного вивчення ойконімів полягає у визначенні часу появи, функціонування і відмирання ойконімних моделей, а також в оцінці назв населених пунктів як історичного факту.

Увага до розгляду топонімних типів, до етимології та словотвору топонімів продиктована прагненням пізнати загальні властивості ойконімної системи даного регіону і мови загалом. За даними довідника “Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій” (1987) у даному регіоні засвідчено 367 ойконімів на *-івка*.

Суфікс *-івка* виник внаслідок творення іменників за допомогою суфікса *-к(а)* від присвійних прикметників на *-ова (-ева)* із пізнішим переходом на *-о-, -е-* в новозакритих складах в *-і-*. Формант *-івка* відбиваючи приналежність, утворював топоніми насамперед від антропонімів. Виникнення давньої загальнослов'янської ойконімної моделі з форматом *-івка* припадає на період розпаду родових і формування феодальних відносин, приблизно на першу половину першого тисячоліття н.е. Названа модель бере свої початки ще в праслов'янській епосі, оскільки представлена в топонімії всіх слов'янських мов. Доказом архаїчності моделі ойконімів на *-івка*

(< *овка*) може бути існування фіксацій даного типу в писемних пам'ятках із початку XI ст.: *Бєрівка* (Городнянський район) згадується в літопису під 1024 р.; із середини XII ст.: *Ларьнівка* (Новгород-Сіверський район) – поселення Носів на Руді згадується в Іпатіївському літопису під 1147 р. [ІМСУ ЧО: 492]; с. *Щбснівка* (Бобровицький район) згадується в літопису під 1155 р. У XIV- XV ст. утворення на *-івка* становлять 3 першофіксації ойконімів: с. *Миколбівка* (Семенівський район), с. *Андріївка* (Чернігівський район), с. *Нбдинівка* (Козелецький район). Продуктивність утворень даного типу у XVI ст. помітно зросла і становить 15 першофіксацій ойконімів: с. *Велька Збгорівка* (Городнянський район), с. *Козьнівка* (Корюківський район), с. *Грббівка* (Кушківський район), с. *Орлівка* (Куликівський район) згадується в історичних джерелах під 1661 р. [ІМСУ ЧО: 394]. У XVII ст. джерела фіксували на північно-східному Поліссі понад 70 таких назв: с. *Григурівка* (Бахмацький район), с. *Талалбівка* (Борзнянський район), с. *Антунівка* (Варвинський район), с. *Андріївка* (Ічнянський район), с. *Семінівка* (Семенівський район), с. *Хрїнівка* (Городнянський район) – перша згадка належить до 1611 р. [ІМСУ ЧО: 269]; с. *Яблунівка* (Прилуцький район) – перша згадка належить до 1629 р. [ЧЕД: 966]; с. *Рудівка* (Прилуцький район) фіксується в історичних джерелах із 1629 р. [ЧЕД: 751]; с. *Мацінівка* (Прилуцький район); с. *Піддєбівка* (Прилуцький район); с. *Івбнівка* (Чернігівський район) (до 1947 р. – с. *Янівка*) – перша згадка датована 1635 р. [ЧЕД: 277]; с. *Івбшківка* (Городнянський район) – перша писемна згадка належить до 1639 р. [ЧЕД: 278]; с. *Ларьнівка* (Новгород-Сіверський район) – перша документальна згадка датується 1672 р. [ІМСУ ЧО: 488]; с. *Макнівка* (Носівський район) заснована в 1695 р. [ІМСУ ЧО: 514].

Характерно, що у XVII ст. переважають ойконіми відантропонімного походження: с. *Остбнівка* (Варвинський район) входило до Варвинської сотні Прилуцького полку, до 1740 – ратушне село, частково належало поміщикам Галаганам [ЧЕД: 583]; с. *Галагбнівка* (Семенівський район) засноване в кінці XVII ст. С. Сайновичем під назвою *Норьця*, на початку XVIII ст. село купив Г. Галаган [ЧЕД: 152]; с. *Корюківка* (Корюківський район) засноване у 1657 р. козаками і переселенцями з Правобережної України, походить від імені одного з першопоселенців козака Омеляна Карука і відоме було спочатку під назвою *Карєївка* [ЧЕД: 348]; м. *Семінівка* засноване

стародубським полковником Семеном Самойловичем в 1680-х рр. [ІМСУ ЧО: 593]; с. *Кєнашівка* (Ніжинський район) засноване у 1629 р. козаком Кунашем [ІМСУ ЧО: 466].

Порівняно із XV-XVI ст., у XVII ст. зросла кількість новотворів на *-івка*. Причиною цього може бути, по-перше, незначна кількість раніше не фіксованих давніх назв поселень; по-друге, збільшення кількості документів, які стосувалися б описів маєтків, земель Полісся; по-третє, у другій половині XVII ст. на Чернігово-Сіверських землях, вже визволених від польсько-шляхетського гніту, помітно розвивається сільське господарство, ремесла, торгівля; по-четверте, російські царі, українські гетьмани щедро роздавали землі вельможам, козацькій старшині, монастирям, які потребували нових номінацій; по-п'яте, засновувалися рудні, гути й буди. На руднях із болотної руди виготовляли залізо, на гутах з піску й вапна – скло, на будах з деревини – поташ. Чернігівщина була одним із місць найбільшого зосередження рудень в Україні [ІМСУ ЧО: 17]. Якщо у XIV-XV ст. переважають ойконіми на *-івка* відантропонімного походження (пор. с. *Миколбівка* (Семенівський район), с. *Андріївка* (Чернігівський район), то у XVII ст. зростає кількість ойконімів, пов'язаних із різними промислами та їх власниками. Серед них виділяються:

1. Ойконіми, основи яких пов'язані з виробництвом соди: с. *Бєда* (Корюківський район), с. *Новб Бєда* (Корюківський район), с. *Будьще* (Новгород-Сіверський район), с. *Червуна Бєда* (Городнянський район);

2. Ойконіми, основи яких пов'язані із скляною промисловістю: с. *Гутьще* (Корюківський район); с. *Старб Гєтка* (Семенівський район) виникло на місці гуди [ІМСУ ЧО: 615];

3. Ойконіми, основи яких пов'язані з місцем добування залізної руди, залізоплавильним заводом: с. *Рєдня* (Козелецький район), с. *Зарєдка* (Прилуцький район), с. *Рудівка* (Прилуцький район).

У топонімії північно-східного Полісся XVII ст. з'являється нова риса: повсюдне виникнення слобод, селянських поселень, що користувалися пільговими повинностями. Характерно, що на староукраїнський період припадає також виникнення ойконімів, що відбивали соціальне розшарування села. Селяни, що освоювали нові землі, протягом одного-двох, рідко трьох десятиліть звільнялися від сплати та виконання феодалних повинностей, користувалися певними вольностями. Звідси й походять назви таких поселень з апелятивом *слобода* (12), які сконцентровані в північній частині Чернігівського